DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

SAYI:8 YIL: HAZİRAN 2003

İÇİNDEKİLER

Meslek Yüksekokullarında Üniversite-Sanayi İşbirliği, Yöresel Kalkınmaya Etkisi ve Yerel Bazda Uygulama Örneği

Şerafettin Sevim - Fethullah Karamete 1

Yeni Ekonomi'nin Üretim, Tüketim ve Piyasa Yapısı Çerçevesinde Olası Mikro Ekonomik Etkileri

Ergin Uzgören - Oğuz Kara 17

Avrupa Birliği'nin Finansal İmkânları ve Türkiye-Akdeniz Ülkeleri Karşılaştırması

Mevlüde Şimşek 41

Türkiye'de Para Arzının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi:1990 – 2002 Dönemi Uygulaması

Aykut Ekinci 55

Kalkınma Sürecinde Kamu Finansman Sorununun Çözümüyle İlgili Bir Yöntem: Dış Kaynaklardan Yararlanma (Outsourcing)

Mustafa Durman - Mehmet Akif Çakırer 69

Ülke Muhasebe Sistemlerindeki Farklılıklar ve bu Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlara Getirilen Çözüm Önerileri

Ahmet Ağca 81

A Charming Subject for Management Scholars: Culture and Its Implications for Organizations

Kazım Develioğlu 93

Belirsizlik Ortamında Yeni Ürün Geliştirmeye İlişkin Portföy Oluşturulması

Sevgi Gönüllüoğlu 103

Trafik Kazalarının Azaltılmasında Yetişmiş İnsan Kaynaklarının Rolü: Dumlupınar Üniversitesi Karayolu Taşımacılığı Hizmetleri Bölümü Örneği

Bülent Tokat - Hakan Kara 119

İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerleme Yöntemleri

Rakif Ferecov 133

21.YY İşletmelerinin Gerçek Zenginlik Kaynağı: İnsan Sermayesi.

Derya Şerbetçi 155

İşletme Başarısında Yönetsel Yaratıcılığın Rolü

Gürkan Haşit 171

Franchising Sisteminin KOBİ'lerde Pazarlama İşlevi Bakımından Değerlendirilmesi

Müberra Yurdakul 181

Farklı Meslek Gruplarının Hayat Sigortasına Bakışı ve Bireysel Emeklilik Sigortasının Geleceği.

N. Kemal Erdoğan 193

Konaklama İşletmelerinde İş Stresi ve İş Stresini Azaltma Yolları

F.Gül Çetinel 207

Jeo Politika ve Jeo Strateji Açısından Kürt Konusu, PKK ve Türkiye (II)

M.Sami Denker - Erol Kurubaş 225

Bütçeleme Sürecinin Rasyonelleştirilmesi: Kamu Harcamalarında Etkinlik Sağlama Yöntemi Olarak Fayda-Maliyet Analizi

Ahmet Karaaslan 251

Türev Ürünler ve Almanya'da Bireysel Yatırımcıların Türev Ürünlerden Elde Ettikleri Kazançların Vergilendirilmesi

Filiz Ekinci 277

Halk Şiirimizde Nevruz

G. Tarıman Cenikoğlu 289

The Victorian Bildunsroman: Towards a Fictional Typology.

Petru Golban 299

Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet

Recep Yıldız - Sakine Demir 319

Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodern Teori

Hüsamettin İnaç 341

Spor Basını Ahlakı

Mehmet Göral 351

Modern Olimpiyat Oyunlarında Atletizm Rekorlarını Hazırlayan Faktörler

A.Korkut Yapıcı – Adnan Ersöz 373

MESLEK YÜKSEKOKULARINDA ÜNİVERSİTE – SANAYİ İŞBİRLİĞİ, YÖRESEL KALKINMAYA ETKİSİ VE YEREL BAZDA UYGULAMA ÖRNEĞİ

Şerafettin Sevim*
Fethullah Karamete**

ÖZET

Ülkemizde teknoloji yada, yeni mal ve hizmet üretme konusunda Üniversiteler ile Sanayi ve hizmet sektörlerinin işbirliğine dayalı faaliyetleri istenilen düzeyde değildir. Sanayi ve hizmet sektörlerinin üretimlerinde; özgün, yeni bilgi ve teknolojiye ilişkin yapılanmada olmayışları ve yeni bilgi ve teknolojileri geliştirme konusunda üniversitelerden talepte bulunmamaları nedeni ile, üniversitelerde sanayi ve hizmet sektörünün önceliklerine dayalı bir yapılanma ve uzmanlaşma yeterince oluşmamıştır. Ancak ilgili sektörlerin global bazda rekabet ortamında bu tür ihtiyaçları hissetmeleri, üniversite - sanayi işbirliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu çalışmada; işbirliğinin bir diğer boyutunu oluşturan, Meslek yüksekokullarında yetiştirilen ara meslek elemanı ve teknikerlerin sanayi ve hizmet sektörleri ile uyumlu olacak, karşılıklı arz talep dengesi içersinde olmalarını sağlayacak modellerin yerel bazda uygulanması ve bu sayede yöresel kalkınma ele alınmıştır.

1. GİRİŞ

Uluslararası globalleşme eğilimi ve buna bağlı olarak yoğun bir şekilde yaşanan rekabet ortamı, her konuda sonsuz bir yarışı zorunlu kılmaktadır. Şirketler yada milletler bazında bu yarışta önde olmanın temel koşulu; bilgi-teknoloji üretmek, bilgiye dayalı güç ve üretilen bilginin hayata geçirilmesini sağlamaktır. Bu ortamda, 'yoğun bilgi' üretim ve rekabeti etkileyen temel faktördür.

Bilginin birikimi, inovasyon yada, bilginin hayata hükmetmesi ile birlikte; çalışan ve üretenlerin teknolojik yeniliklere paralel olarak bilgi ve beceri düzeylerini yükseltmeleri rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Böylece küreselleşen dünyada, uluslar arası rekabette eğitim ve beraberinde sanayi destekli teknolojik uyum son derece stratejik bir önem kazanmaktadır. Globalleşme ve paralelinde yaşanan rekabet şartlarında şirketlerin yada milletlerin, varlıklarını korumak ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için, yeni teknoloji üretmekten ve teknolojilerin en rasyonel biçimde kullanılmasını sağlamaktan başka çıkar yolları bulunmamaktadır.

*Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F.Öğretim Üyesi
**Öğr. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu

Yukarıda sözü edilen kavramların kabul edilmesi ile birlikte, uygulamaya alınmasını sağlayacak organizasyon ve alt sistemler geliştirilmek zorundadır. Toplumların kültürel, bilimsel ve teknolojik anlamda gelişimi için, eğitim kurumlarının özellikle üniversitelerin yeri ve konumu son derece önemlidir. Üniversiteler teknoloji üretiminde temel faktör olan, **bilginin üretilmesi** gibi bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Bu kuruluşların bilgi birikiminden ve teorik yapılanmalarından sanayi kesiminin faydalanması yanı sıra, sanayi işletmelerinin de pratik uygulamalardaki bilgi ve tecrübe birikimlerinden üniversitelerin faydalanarak, fonksiyonellik düzeyleri arttırılmalıdır.

2.MESLEK YÜKSEK OKULLARINDA ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN AMACI VE ZORUNLU KILAN KOŞULLAR

Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Amacı

Hangi modelde sağlanmaya çalışılırsa çalışılsın iki farklı alanın (Üniversite-Sanayi) işbirliği yapmalarının yöneldiği bir takım hedefler vardır. Bu işbirliği programları; ortak sorumluluk, hali hazır kaynaklardan optimum düzeyde yararlanma, gençliğe ve topluma hizmet, eğitim olanaklarını zenginleştirme gibi temel kavramlara dayalı olarak şu amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. [1]

Öğrenmeyi daha anlamlı kılmak için kuram ve uygulama arasındaki boşluğu doldurmak.

Genel ve özel nitelikte iş becerileri, alışkanlıkları, bilgi kazanma ve istendik davranışlar geliştirme olanağı sağlamak.

Okul ve işyeri arasında gerekli koordinasyonu gerçekleştirmek.

Ayrıca;örgün eğitim kapsamında özel alandaki iş kollarında eğitim ortamı oluşturularak mesleki eğitime katkı sağlanacaktır.

Sanayi ve hizmet sektörlerinin talep ettiği iş gücü ihtiyacını nitelikli bir şekilde arz edilmesi sağlanacaktır.

Devletin olanakları çerçevesinde, teknik alanda geliştirilen her yeniliğin kısa zamanda okul şartlarına taşınması mümkün olamayacaktır.

---

[1] GÜROL Mehmet, **Okul Sanayi İşbirliği** ,Pegem Yay., Ankara, 1997, s. 13.

Ancak, rekabet şartları içinde çalışan özel işyerleri teknolojik gelişmeleri daha yakından takip ederek işyerlerine aktarmakta ve kullanmaktadırlar. Öğrencileri iş yerlerinin bu teknolojik ve sosyal olanaklarından yararlandırmak üniversite sanayi işbirliği ile sağlanabilecektir.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi, işyerlerinin ekonomik, teknik kapasitesi ile bilgi birikimine bağlı olduğu kadar, yönetim kademesinin konuya bakış açısına da bağlıdır. Bu yüzden işbirliği olanakları araştırılır ve uygulamaya konulurken tarafların (üniversite-sanayi) zihnen bu konuya hazır olmaları gerekir

Temel anlamda aşağıda belirtilen koşullar işbirliğini zorunlu kılmaktadır.;

Nitelikli insan yetiştirme zorunluluğu; sanayi ve hizmet sektörleri içerisinde görev alacak olan Meslek Yüksekokulu mezunlarının bu sektörlerin taleplerine cevap verebilecek yeterlilikte donatılması gerekmektedir.

Üniversitenin mevcut ve potansiyel imkanlarının sanayiye aktarılması; Meslek Yüksekokullarında görevli öğretim elemanlarının bilgi birikimleri ve teorik yaklaşımlarından sanayi kesiminin yararlanması gerekmektedir. Ayrıca, üniversitenin diğer birimleri ve laboratuarları da potansiyel fayda olarak görülmeli ve yararlanılmalıdır.

Sanayi kesimi imkanlarının, üniversiteler tarafından değerlendirilmesini sağlamak; sanayide uzun yıllar sonunda ve genellikle deneme-yanılma metodu ile elde edilen birikimlerin üniversitelerin kullanımına açılması gerekmektedir. Ayrıca, ‘iş ortamı’ gerçek manada buralarda oluşmaktadır öğrencilerin iş hayatına başlamadan bu işletmelerde staj, yada değişmeli ders programları ile bu tecrübeleri yaşamaları sağlanmalıdır.

Sinerji etkisi yaratmak; İşbirliğini oluşturan her iki tarafın olanakları sistematik olarak bir disiplin içersinde karşılıklı olarak kullanıldığında mutlaka bir sinerjik etki oluşacaktır. Her iki tarafın ayrı ayrı kendi başlarına sağlayacakları fayda toplamından daha büyük faydalar elde edilecektir.

Böyle bir ortamda, eğitim ve öğretime duyulan ihtiyaç aynı zamanda; teknolojik yeniliği takip etme, teorinin pratiğe aktarılması, zamanında hızlı ve doğru karar vermek, eleman arayan ile iş arayan arasında uyumluluk sağlayacak projelerin var olması gibi ilkelerin tavizsiz uygulanmasını gerektirmektedir.

Eğitim süreci sonunda, **uygulama ve teorinin** birlikte uyumu sağlanamıyorsa, öğrencilerin iş hayatının zorluklarıyla başa çıkması ve kendini yeniliklere adapte etmesi oldukça güç olacaktır. Bireyin iş hayatına uyumu uzun bir süreç alacak, ayrıca adaptasyon gecikmesi nedeni ile üretimde ekonomik kayıplara yol açacaktır.

Her geçen gün küreselleşerek küçülen ve hızla değişen dünyamız şartları, yeni yapılanmalar içindedir. Küreselleşme devam etmekte ancak, uluslar veya ülkelerin bütünleşmesi söz konusu olamamaktadır. Bununla birlikte gelişen teknoloji ve bilgi çağının getirdikleri, geride kalmayı yada yerinde stabil bir yapıyı asla kabul etmemektedir. Bu kapsamda yarış, rekabet, hizmetler yada üretim sektöründe ve her alanda devam etmektedir. Bu yarışta başarılı olmak ve en önde olmak, makro düzeyde her ülkenin, mikro düzeyde her sektör ve işletmenin var oluş amacı ile ayrılmaz bir bütünlük içindedir. Temel olarak üretim maliyetlerinin minimuma çekilmesi, üretkenliğin maksimum olması rekabet edebilmenin temel unsurlarıdır. Ancak; insan kaynaklarına yapılan yatırım ve entelektüel sermayenin bu yarışta son derece önemli bir yeri vardır. Hepsi bir yana yetişmiş insan kaynakları ve rekabetin diğer unsurları arasında iyi bir koordine ile, amaca yönelik iş birliğinin sağlanması zorunluluğu vardır.

3. ÜNİVERSİTE - SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN YARARLARI VE YÖRESEL KALKINMAYA ETKİSİ

Üniversite-sanayi işbirliğinin yararları öğrenci, eğitim kurumları, istihdam sektörü ve toplum açısından aşağıdaki gibi görülebilir ;

Öğrenci açısından;

Teorik bilgileri ile uygulama becerisini bütünleştirir. İş bulma olanağı sağlar. Bireyin özgüveni artar. Sorumluluk duygusu gelişir, çalışma alışkanlıkları olumlu yönde gelişir. Mesleki ve teknik becerilerinin gerçek iş ortamında gerçekleşmesini ve oluşumunu temin eder. İşbirliği içinde ekip ruhu ve takım anlayışı ile hareket edebilme kültürünün oluşmasını sağlar. Eğitim programlarının, sanayinin gereksinimleri doğrultusunda yenilenmesini teşvik eder. Sanayi kurumlarına ait olanaklar okulun laboratuarları gibi olur. Böylece okulun teknik donanımı güçlenmiş olur. İstihdam sektöründeki sürekli değişim ve gelişmeler eğitim programlarının güncelleşmesini sağlar.

İstihdam Sektörü (Sanayi) Açısından;

Sanayi sektörlerinin, nitelikli eleman konusunda kendi alt yapılarının oluşturulmasını aynı zamanda, işe almayı düşündüğü elemanı

yakından tanınmasını sağlar. Bireyin işe uyum süresi kısalır ve masrafları azalır. İşgücü devri (giriş-çıkış) azalır. Öğretim kadrosunun bilgi ve tecrübesinden sanayi sektörlerinin yararlanması sağlanmış olur. Üniversitedeki eğitim programlarının düzenlenmesinde sanayinin gereksinimleri dikkate alınarak değerlendirilir.

Toplum Açısından;

Topluma ekonomik yönden kendi kendine yeterli elemanlar kazandırır. Beceri ve deneyimli insan gücü potansiyelini geliştirir. Gençlere toplumun eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek için çeşitli yollarla yardım eder. Teknik bilgi ve beceri kazandırarak iş bulma imkanını artırır. Gençlerin işi hayatı ve yaşama hazırlanmaları konusunda diğer kurumlarla koordinasyonu oluşturur. Gençleri becerili, verimli ve etkin kılarak toplumun üretim isteğini ve gücünü artırır.

Üniversite sanayi ilişkilerinin başarısı her iki tarafın da amaç, kapasite ve hedeflerinin en uygun biçimde bir araya getirilmesine bağlı bir eylemdir. Bu durumda yukarıdakilere ek olarak işbirliğinin sağladığı diğer faydalar şu şekilde özetlenebilir;

Yoğun bir finans ve emek isteyen Ar-Ge konusunda, Üniversite ve sanayinin ayrı ayrı harcamalar yapması yerine, güçlerini birleştirerek, teknoloji Üretimine dönüşebilen çalışmalar yapmaları, ülke kaynaklarını verimli ve etkin biçimde kullanmaları sağlanmış olur.

Üniversite sanayi işbirliği sonucunda elde edilen birikimin uygulamaya (ürüne) dönüşmesiyle ekonomik anlamda kazanç ve iş potansiyeli yaratılmış olur.

Üniversite ve sanayide çalışan bireylerin sürekli olarak kendilerini geliştirmelerine olanak tanıyan hatta zorunlu bırakan Üniversite sanayi işbirliği ile yapılan araştırma çalışmaları mesleki tatmini arttırır. Bu tatmin duygusu beyin göçünü azaltıcı yönde rol oynamaktadır.

Üniversitelerin sanayinin ihtiyaç duyduğu yeni teknoloji alanlarına girebilmelerine olanak ve fon yaratılır.

Yöresel kalkınmaya etkisi;

Yukarıda belirtilen mikro faydaların toplam olarak makro faydaya dönüştürülmesi yöresel kalkınma olarak somutlaşacaktır. Yörede kurulu sanayi işletmeleri ve üniversitenin birimi arasında mevcut durum analizleri yapılarak zayıf-güçlü yönlerin tehdit ve fırsatların

değerlendirilmesi gerekmektedir. Yörede sanayi güçlü ise sanayinin itici güç olması üniversite güçlü ise üniversitenin itici güç olması gerekmektedir.

Yapılan analizler sonucunda ileriki bölümde önerilen işbirliği organizasyonu sağlanarak öncelikle yörede bilgi tabanına ve rekabete açık istihdam oluşturulması bölgesel, ulusal ve uluslar arası rekabet edebilirliği yüksek ürünler ortaya konulmalıdır.

Bilinçli, finansman ve kurumsallaşması tamamlanmış olan işbirliği sonucunda endüstri işletmeleri ve üniversiteye güven sağlanmış olarak değişim ve rekabete açık ürünler ortaya konulmalıdır. İşbirliği yapılan alanda bölgesel ve uluslar arası düzeyde merkezi bir konum olmaya aday olmalı işbirliği araç olarak kullanılarak bu amaca ulaşılmalıdır.

4. TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA ÜNİVERSİTE SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN UYGULANMASI

4.1.Türkiye'de Üniversite-Sanayi İşbirliği Uygulamaları

Ülkemizde işbirliğinin kurulması ve sürekliliğinin sağlanması için YÖK ve İstanbul Sanayi Odası Vakfı arasında hazırlanmış olan protokol söz konusudur.

Hazırlanan protokolde amaç, iş dünyasının şimdiki ve gelecekteki beklentilerine cevap verecek nitelikte insan gücü yetiştirilmesine katkıda bulunmaktır. Amacın gerçekleştirilmesi için önerilen yapılanma aşağıdaki gibidir;

Endüstriye Dayalı Eğitim (EDE) Genel Kurulu; protokolün yürütülmesindeki en üst kuruldur.

İcra Kurulu; protokolün yürütülmesinden doğrudan sorumlu ve bu konuda yetkilidir.

İl Danışma Kurulu; icra Kurulunun il çapındaki benzeridir ve tüm illerde faaliyetlerini sürdürmesi planlanmaktadır.

Protokol kapsamında Meslek yüksekokulları ve işletmeler açısından belirlenen hedefler şu şekilde ele alınabilir;

Yeterli endüstriyel deneyim kazanmış öğretim elemanı yardımı ile eğitim-öğretim programlarının güncelliğinin korunması,

İşletmelerin talep ve geliştirme ihtiyacına göre eğitim programlarının belirlenmesi

İşletmelerle ilişkileri geliştirerek değişik alanlarda işbirliği yollarının araştırılması,

Örnek işletmeleri gözlemleyerek yeni yönetim teknikleri ve anlayışları ile teknoloji ve uygulamalarının meslek yüksekokullarına kazandırılması,

Öğretim elemanlarının bilgi birikiminden, işletmelerin faydalanma imkanı olması

Mezun öğrencilerin istihdamı ile işletmelerin nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanması,

Meslek yüksekokullarındaki akademik, teknik personel ve donanımlarından yararlanılmasıdır.

İşbirliği için seçilen işletmeler, öğretim elemanlarının endüstriyel deneyimini arttırma programında öngörülen süreye, uygun çalışmanın yapılabileceği kapasiteye, insan kaynakları ve eğitim birimlerine sahip olmalıdır.

4.2.DiğerÜlkelerde Üniversite Sanayi İşbirliği Uygulamaları

4.2.1.Avrupa Birliği Ülkelerinde İşbirliği

Avrupa Topluluğu'na bakıldığında işbirliğinin, esas olarak üye ülkelerin ulusal düzenlemeleri kapsamında gerçekleştirilmekte olduğu ve bazı yetkilerin ilgili bölgesel otoritelerin sorumluluğuna devredildiği görülmektedir. Birliğe üye ülkelerin tamamında işbirliğine yönelik uygulamaların, üç grup altında toplandığı anlaşılmaktadır.

Birinci sistem dahilindeki ülkelerde işbirliği, büyük ölçüde işletme içinde gerçekleşmektedir. Meslek okullarında verilen eğitim, yalnızca tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Dual sistem olarak adlandırılan bu sistemde öğrenciye pratik ve teorik eğitim aynı anda verilir. Birlik ülkeleri içinde bu yapıyı kullanan ülkeler arasında Danimarka ve Almanya bulunmaktadır.

Dual sistemin işleyişi, bir çeşit iş bölümüne dayanmaktadır. İşletme, meslek hayatına girecek olan gence pratik yetenekleri ve el becerilerini aktarmaktadır. Burada pek çok eğitim mekanı ve öğrenme olanağı sunulmaktadır. Bir işyerinde sürdürülen öğrenme faaliyeti, gerçek çalışma koşullarında gerçekleşmektedir. Ayrıca temel mesleki eğitim almakta olan birey, yeni makinalar, yeni araç gereçler ve yöntemler hakkında kısa sürede bilgi sahibi olabilmektedir. Bu esnada da kişi, eğitim aldığı iş kolunda kalifiye hale gelmenin önemini fark etmektedir. Dual sistemde verilen mesleki eğitim tümüyle ne devletin, ne de meslek eğitimi veren işletmelerin elindedir.[2]

İkinci grup kapsamında yer alan ülkelerde ise, temel eğitim esas olarak okullarda sağlanmakta, spesifik bir mesleki faaliyete hazırlanma ve uzmanlaşma ise çoğunlukla işletmeler tarafından güvence altına alınmaktadır. Fransa ve Hollanda buna örnek ülkeler arasındadır.

Üçüncü tür sistem dahilinde, mesleki eğitime yönelik net bir alt yapı bulunmamakta ve söz konusu işbirliği uygulaması, daha çok meslek okullarında verilen eğitimin mezuniyet sonrasında işletmelerde pekiştirilmesi çerçevesinde uygulanmaktadır.

4.2.2. Asya Ülkelerinde İşbirliği

Hindistan, Filipinler ve Asya'daki birkaç diğer gelişmekte olan ülkedeki başarılı işbirliği çalışmaları böyle bir işbirliğinin hem endüstri hem eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının en uygun yöntemle karşılandığını göstermektedir. UNESCO, Colombo Plan Staff College (CPSC) ve diğer örgütler teknik ve mesleki eğitimin kalite güvencesi için sanayi ve üniversite arasında etkili bir işbirliği politikasını savunmaktadırlar

1994'te yürürlüğe koyulan Filipinler Cumhuriyeti 7686 No'lu Yasa ile ülkede Alman İkili Eğitim Sisteminin (dual system) Filipinlere uyarlanmış bir versiyonunu oluşturmak ve yürütmek için İkili Eğitim Sistemini (DTS) başlatmıştır. DTS'nin esası, eğitime alınan öğrencilerin eğitim-öğretim sorumluluğunun okul ve işyerince paylaşılmasıdır. Eğitimin teorik ve laboratuar bölümleri teknik ve mesleki eğitim okullarında, uygulama ve fabrika eğitimi ise işyerlerinde verilmektedir. DTS'nin staj yerleri, belirli bir zaman çizelgesine göre düzenlenmiştir. Bu programa dahil öğrenciler, okula devam etmeleri işverenleri tarafından desteklenen, düzenli işçilerdir. DTS, endüstri tecrübesini

[2] HELGA Herman, 'Endüstri Çağının Gerekleri Işığında Mesleki Eğitim' 2000'li Yılların Eşiğinde Türkiye Ve Almanya'da Eğitim Politikası 6. Türk Alman Gazeteciler Semineri, Ankara 18-19 Haziran 1990, S.139

öğretim programlarına kazandırmaktadır. İşyeri tarafından sağlanan gereçler, yer ve kaynak, personel, maliyetten tasarruf ve verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Eğitimin hem okulda hem de işyerinde verilmesi, eğitim öğretim programlarının endüstrinin ihtiyaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilmesini ve yetiştirilen elemanların belirli kalite standartlarına göre yetiştirilmesini garanti etmektedir. 1994' deki Cumhuriyet Yasası, Filipinlerdeki birçok teknik ve mesleki okullarda ikili eğitim sisteminin başlatılması için gerekli yasal desteği sağlamıştır.

5.ÜNİVERSİTE SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN YÖRESEL BAZDA UYGULANMASI VE BİR MODEL ÖNERİSİ

Ülkemizde yada dünyada uygulanmaya çalışılan 'merkezden yönetim' ilkesine dayalı işbirliği çalışmalarında, işbirliğinin etkin olarak istenen düzeyde uygulanamadığı görülmektedir. Ulusal olarak, genel ilkelerinin belirlenmesi ve yöresel olarak 'yerinden yönetim' ilkesine dayalı uygulama, istenen sonuca ulaşmayı sağlayacaktır.

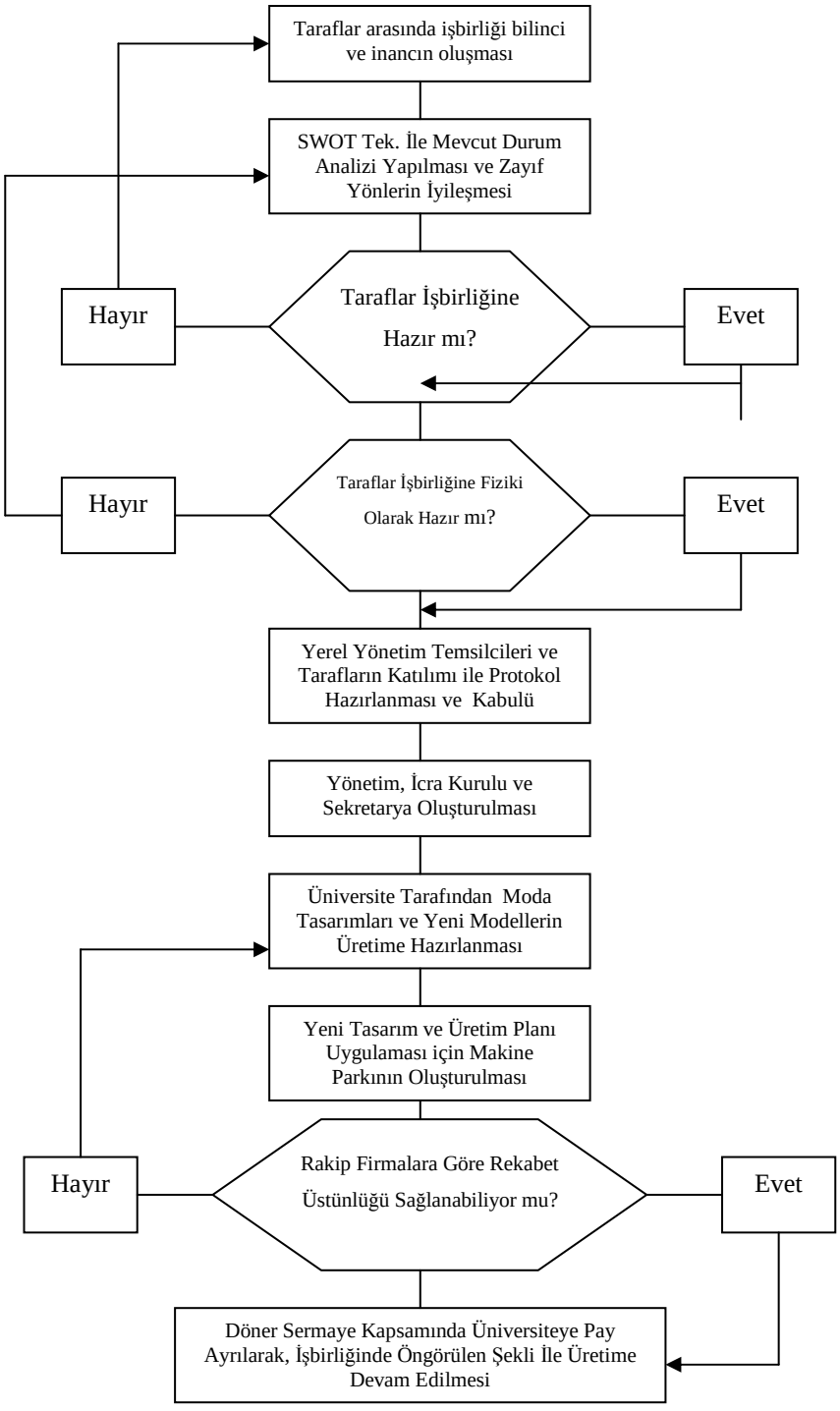
Meslek Yüksekokulunda sürdürülen eğitim programları içersinde, hazır giyim programın yörede kurulu sanayi sektörlerine paralelliği nedeni ile işbirliği uygulamasının oluşturulmasında örnek olarak seçilebilecektir. Aşağıda işbirliği uygulama haritası gösterilmiştir.

Öncelikle 'Üniversite Sanayi İşbirliği Vakfı' adı ile bir vakıf kurulması önerilecektir. İlçede kurulu Ticaret Ve Sanayi odası başkanı, Yüksekokul müdürü, belediye başkanı ve belli bir limit üzerinde işçi çalıştıran yeterli kapasiteye sahip işletme temsilcileri Vakıf yönetim kurulunu oluşturacaklardır. Vakfın alt birimleri olarak; yürütme kurulu, Danışma kurulu ve sekreterya oluşturulmalıdır. Vakıf tüzüğü ve çalışmalarının temelinde işbirliğinden somut sonuçların elde edilmesi ve mutlaka üretime yönelik rasyonel faydaların görülmesi amaçlanmaktadır.

Vakıf yönetim kurulunun da desteği ile hazır giyim sektöründe çalışan uygun nitelikte bir işletme seçilerek Yüksekokul ile işletme arasında işbirliği uygulama esaslarını belirleyen bir protokol imzalanacaktır. Protokolün içeriğini oluşturacak maddeler sanayi ve Üniversite tarafından ortak hazırlanacak bir anket yardımı ile oluşturulabilir. Yüksekokul ve işbirliği yapılacak işletmenin, mevcut durum analizleri yapılmalıdır.

Belirtilen anket çalışmasında Öğretim elemanları ile ilgili bölümde; öğretim elemanlarının kendi dersleri ile ilgili görüşleri ve ders müfredatının uygulanmasındaki ihtiyaç duyduğu ders notu, kitap, araştırma notu, Atölye ve laboratuar ihtiyacı, dersin süresi, Endüstrideki

teknoloji imal eden ve teknolojiyi kullanan firmalarla yapmak istediği bağlantılar, kendi dersi ile branşı gereği anlatılan diğer meslek dersleri ile bağlantılı konularının içerikleri değerlendirilmelidir.

Bu yönde yapılan çalışma sonucunda aşağıdaki öneriler ortaya çıkmıştır. Okula ait atölyelerdeki fiziki şartların ve makine sayılarının artırılması, makine arıza ve bakımlarının zamanında yapılması ve uzun süreli beklemelerin olmaması, fuar ve defile benzeri etkinliklerin mutlaka takip edilmesi gerektiği, yaz stajlarının yetersiz olduğu bunun yerine yada ilave olarak dönemsel uygulamalar gerektiği, ders içeriklerinin hazırlanmasında endüstriden fikir alınması gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu izlenimler paralelinde işbirliği uygulama örneği için önerilen yöntem şöyledir;

Kesintili olarak işlenen atölye ve kalıp derslerinin bir döneme toplanması gerekmektedir. Böylece, birinci sınıf birinci dönemde sadece kültürel ağırlıklı ve diğer teorik dersler, birinci sınıf ikinci dönemde sadece atölye dersleri, işlenecektir. Bu uygulama yapılırken dönemler arasında ders saatleri açısından bir dengesizlik olmamaktadır. Önerilen yöntem uygulanırsa, birinci dönem haftalık ders saati toplamı yirmi iki saat, ikinci dönem ders saati toplamı da yirmi altı saat olmaktadır.

Uygulamanın kapsamı daha da daraltılabilir. Öğrenci, birinci dönemde hem içinde bulunduğu döneme ait hem de bir sonraki döneme ait moda resmi, işletme ekonomisi, makine teknolojisi, hazır giyim organizasyonu, İngilizce, Türk Dili gibi dersleri yine kredileri ve ders saatleri toplamı kadar o dönem içinde alacaktır. İkinci dönemde ise hem birinci döneme hem de içinde bulunduğu döneme ait atölye derslerini alacaktır. Bu noktada üniversite sanayi işbirliği uygulama sürecine fırsat oluşturulmuş olacaktır. Çünkü sadece atölye derslerine ait dönemde, bütün dönem boyunca öğrencilerin okulda tutulması gerekmemektedir. Yaz dönemlerinde yapılan endüstri stajları uygulamaları statüsü daha da genişletilerek daha profesyonel ve işyeri gerçek şartlarının oluşturduğu kurallar içinde öğrencinin kesintisiz işgücü oluşturduğu sanayi işbirliğinin uygulanması sağlanacaktır.

Bu sayede bir eğitim döneminin tamamında haftanın beş işgününün iki günü okul atölyesinde, üç işgünü işletmede tamamlanacaktır. Okulda öğrenilen teorik bilgiler gerçek iş ortamında uygulanacak yetersiz yada değişime uğramış bilgiler tamamlanıp, güncelleştirilecektir. Bir dönemin tamamı atölye derslerine ayrılmış olduğundan okul atölyelerine ait makine ve malzemeler en az sayıda el değiştireceği için korunma olanakları artacaktır.

Öğrencilere zimmetle teslim edilen makine ve teçhizatlar uzun süre aynı şahıslarda dolaysı ile aynı öğretim elemanlarında kalacağı için bakımları daha iyi yapılacak, arızaları daha çabuk giderilecektir.

İşletme açısından ise; bu derece yoğun bir işbirliği sonucunda kendi alt yapısını en iyi şekilde kendisinin de katılımı ile oluşturmuş olacak ve talep ettiği şekilde nitelikli işgücünü yetiştirmiş olacaktır. Uygulama devam ettiği süre içinde öğrenci tarafından sağlanan işgücünü, işçi çalıştırmaya göre daha az bir maliyetle elde etmiş olacaktır.

SONUÇ

Tarih boyunca ve yaşanılacak gelecek sürecinde de hiçbir toplumun üretmeden tüketmesi mümkün olamamıştır, asla böyle bir yaşam şeklide söz konusu olamayacaktır. Ülkemiz, özellikle üretimde kullanacağı teknolojik gereksinimleri yıllardır diğer ülkelerin eskimiş teknolojilerini yüksek maliyetlerle satın alarak üretim yapmaya çalışmıştır. Çözüm gibi görülen bu yöntem bizleri yeni arayışlara yönlendirmemiş en önemlisi de AR-GE faaliyetlerinin oluşmasına engel olmuştur. Bu durum bilimsel çalışmaların pratik ortamda sahip çıkılmasını ve talep edilmesini engellemiştir. Üniversitede bu anlamda yapılan çalışmalar kavramsal düzeyde ve teorik olarak kalmıştır. Uzun yıllar sanayiden kopuk ve birbirinden bağımsız iki taraf olarak üretime dönüşmeyen kendi içine kapalı çalışmalar dışına çıkamamıştır.

Ancak globalleşme eğilimleri sonucunda, yoğun olarak yaşanan iletişim ve insanların beklentilerinin yükselmesi ile birlikte, iç pazarımızda dış ürünlerin kolayca satılması bir taraftan sanayi ürünlerimizin dış pazarlara açılması, içte ve dışta rekabet ortamı ile birlikte bilim-teknoloji üretmekten başka çıkar yol olmadığını gözler önüne sermiştir. Ürünlerin minimum maliyet, maksimum kalite ile üretilmesi güncel teknolojik içerikte olması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Belirlenen bu çerçeve içersinde, gelişmişlik düzeyi ne derece yüksek olsa da, bütün ülkelerde iş hayatı ile meslek eğitiminin ortak paralel bir çizgide yürütülmesi giderek daha da zorunlu bir hale gelmektedir. Eğitim kurumları ile sanayi işletmelerinin yani; arz edenle talep edenin çok yakın bir ilişki ve iş birliği içinde olması kaçınılmazdır. Özellikle ön lisans düzeyinde yapılan eğitimin, iş dünyasının taleplerini karşılamasında, eğitim programlarının güncelliğini koruması ve eğitimi yürüten elemanların da yeterli piyasa tecrübesine sahip olmaları gerekmektedir. Yöresel işbirliği içinde finansman sorunu çözülmüş ve kişi tekelinde olmayan kurumsallaşma sağlanarak makro bazda belirtilen üniversite-sanayi işbirliğinin mikro bazda yöresel olarak uygulanması sonucunda yöresel kalkınmaya etkisi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AKDEMİR Ali, ***Global Normlu İşletme Yön*etimi,** Kütahya, 1996.

ALEMDAROĞLU, Kemal.***'Etkin Bir Üniversite-sanayi işbirliği Nasıl Olmalıdır?'*** İstanbul Sanayi Odası İnsan Kaynakları Geliştirme Şubesi Yayınları 04.03.1999.

BOZKURT Veysel, ***Enformasyon Toplumu ve Türkiye***, Sistem Yay. No:98,İstanbul, 2000.

DÜREN Zeynep, **2000'li Yıllarda Yönetim,** Alfa Yay. No: 692, İstanbul, 2000.

EKİN, Nusret. *Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam***, İTO Yayınları,Yayın no:1997-43, İstanbul, 1997.**

EKİN, Nusret. *Türkiye'de yapay istihdam ve istihdam politikaları,* **İTO Yayınları Yayın no 2000 – 33, İstanbul 2000.**

GARİH, Üzeyir, **Deneyimlerim V**, Alarko Kültür Ve Eğitim Vakfı Yay. Ekim, 1998

GÜROL ,Mehmet. ***Okul Sanayi İşbirliği*** ,Pegem Yayın evi, 975-7251-22-4,Ankara, 1997

GÜRÜZ K.-ŞUUBİ E.-ŞENGÖR C., TÜRKER K.,YURTSEVER E., ***Türkiye'de Ve Dünyada Yükseköğretim Bilim Ve Teknoloji,*** Tüsiad Yay. İstanbul 1994

HAMEL Gary – PRAHALAD C.K.,***Geleceği Kazanmak***, (Çev: Zülfü Dicleli),İnkılâp Kitabevi,İstanbul, 1996.

HARDJONO TW- HAVE S., ***Mükemmele Ulaşmanın Yolları,*** (Çev: Entra Dil. Hiz.), Eczacıbaşı Yay., İstanbul, 1997.

KARAHOCA, Adem & KARAHOCA, Dilek & FIRLAR Talat. ***Bilgi İletişim Teknolojilerinde Teknoparkların Ulusal Sanayideki Rolü***, Savunma Sanayinde Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 1.

KAYMAKÇALAN, Ömer, ***Teknoloji Geliştirme Ve Transfer Aracı Olarak Teknoparklar, Dünya Ve Türkiye'den Örnekler*** Teknoloji Yönetimi Derneği 2. Uluslararası Bildirler Kitabı, İstanbul, 1997

RAWLİNSON, J.Geoffrey, ***Yaratıcı Düşünme Ve Beyin Fırtınası***, Rota yay. 1995

SARIHAN, İnceler Halime ,***Teknoloji Yönetimi,*** Desnet Yay., No:002 İstanbul, 1998. s.22

STEWART Thomas, ***Entelektüel Sermaye Örgütlerinin Yeni Zenginliği,*** (Çev: Nurettin Elhüseyni), Mess Yay. No:258, İstanbul, 1997.

Toffler Alvin, ***Gelecek Korkusu Şok***, (Çev: Selami Sargut), Altın Kitaplar Yay., İstanbul,1996

Toffler Alvin, ***Yeni Güçler Yeni Şoklar***, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1992

Süreli Yayınlar

AÇIKGÖZ, Faruk. ''M.Y.O. Eğitim Yeterliliği Ve Kalite Güvencesi''. ***Standart Dergisi,*** (Nisan 2000)

AYDINER, Selahattin. ''Üniversite-sanayi işbirliği''. ***Dünya Gazetesi***, (20 Ocak 1998.)

BANAZ,Erol, "İşgücü Veriminin Arttırılmasında Eğitimin Rolü",***Tekstil İşveren Dergisi***, (Ekim 1997)

ÇAĞLAR, İrfan. ''Üniversite-sanayi işbirliğinin Sistem ve Durumsallık Yaklaşımları Açısından İncelenmesi''. ***Standart Dergisi***, (Haziran 1999)

ÇAĞLAYAN, Zafer. ***Aso Medya Dergisi*** (Mayıs 2000)

ÇETİNTAŞ, Hakan.& BAŞEL, Halis. ''Eğitimin İstihdam Ve Verimliliğe Etkisi''. ***Yönetim Ve Ekonomi Dergisi***, No.5 (1996)

DEMİREZEN, Mustafa. ‘‘21. Yüzyıla Girerken Mesleki Ve Teknik Eğitim Sistemimiz, Sorunlar Ve Öneriler’’**.** ***Tekstil İşveren Dergisi***, (Mart 1999)

ENGİN, Yusuf. ‘‘Eğitim-Üretim ve Verimlilik’’. ***Mercek dergisi***, No. 4 (Ekim 1996)

GÜLER, Fazıl. ‘‘Üniversite-sanayi işbirliği Sorunlar Ve Avantajlar’’ Araştırması, Prf. Dr. Yüksel Ülken’e Armağan, ***İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi***, (2000)

Gürbüz, Rıza. “Meslek Okullarının Beklentileri” ***İSO Dergisi*** (Ağustos 1997)

İNCELER, Halime. ‘‘Teknoloji Yönetimi,Teknoloji Fidanlıkları;Teknoparklar.’’. ***BYTE dergisi***, (Ekim 1996)

KARAAĞAÇLI, Mustafa. ‘‘Eğitimde Meslek Standartlarına Duyulan Gereksinim’’. ***Standart Dergisi***, (Ağustos 1996)

KARAAĞAÇLI, Mustafa. ‘‘Orta Öğretim Kademesinde Örgün Ve Yaygın Mesleki Teknik Eğitime Kamunun Ve Özel Sektörün Katılım Durumu’’ ***Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi***, (2000)

KARAMAN, İsmail. ‘‘Eğitim Ve Yüksek Öğrenim’’. ***Yeni Türkiye Dergisi*** , No.2,(Ocak-Şubat 1996)

KAYABAŞI, Yücel. ‘‘Yükseköğretim Kurulu/ Dünya Bankası Endüstriyel Eğitim Projesi Eğitim Programı Geliştirme Çalışmaları’’. ***Milli Eğitim Dergisi***, No. 137 (Ocak, Şubat, Mart, 1998)

SEZGİN, İlhan. ‘‘Mesleki Ve Teknik Eğitimde Niteliğin Yükseltilmesi’’ ***Yeni Türkiye dergisi***, No.2, (Ocak-Şubat, 1996)

Yayınlanmış Rapor

A.ISSUS, ***Yükseköğretim Kurulu Danışmanlık Tavsiye Raporu***, Y.Ö.K. Matbaası,Ankara, 1993.

Dünyadaki ve Türkiye'deki Uygulamaların Işığında Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi İçin Alınması Gerekli Önlemler Komisyonu Alt Komisyon Raporu,

DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, ***Bilim-Araştırma Teknolojisi Özel İhtisas Komisyonu*** Raporu.

DPT VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ***İleri Teknoloji Transferi Ve İstihdam Alt Komisyon*** Raporu

ÖZDİL İ., '***Mesleki Ve Teknik Eğitim Alanında Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri'*** Raporu-2 Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1991.

YÖK/İSOV, ***Endüstriyel İşbirliği Protokolü***, 20.04.2000

YÖK/İSOV, ***Okul Sanayi İşbirliği Protokolü***, Nisan 2000

4. Bildirilerden Alıntılar

Alkan C., 'Kooperatif Eğitim Programları' ***Endüstriyel Mesleki Ve Teknik Öğretim İle Sanayi İlişkileri Sempozyumu,*** Ankara, 1976.

Ankara Üniversitesi Iveta Konferansı 1998 '***Mesleki Ve Teknik Eğitimde Uluslar Arası Kalite Konuları***, 31 ağustos 2 eylül 1998.

Çıraklık Ve Mesleki-Teknik Eğitim Konseyi Görüşmeleri Ve Kararları, 05.05.1990

Göker, A., TMMOB Makina Mühendisleri Odası, ***'93 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı*** 1.Cilt., 'Türkiye Sanayiinde Rekabet Gücü ya da Teknoloji Faktörü', ss: 118-121. Ocak 1993

HELGA Herman, 'Endüstri Çağının Gerekleri Işığında Mesleki Eğitim' ***2000'li Yılların Eşiğinde Türkiye Ve Almanya'da Eğitim Politikası 6. Türk Alman Gazeteciler Semineri***, Ankara 18-19 Haziran 1990.

ONAT Gündüz Filiz, SOYDANBAY Gönül, '***Okul Sanayi İlişkilerinin Toplam Kalite Uygulamalarının Başarısında Yeri Ve Önemi' semineri***, Ankara 1998.

Y.Ö.K., ***Dünya Bankası Bilgilendirme Dökümanı-1***, Yükseköğretim Kurulu Matbaası,Ankara, 1991.

Y.Ö.K. İ.S.O.V **Balıkesir *İstişare Toplantısı Sempozyumu*** 08. 09. Haziran 2001 Balıkesir.

Doktora Ve Yüksek Lisans Tezleri

ARIMAN Fevziye Esin. ***"Avrupa Topluluğunda Eğitim Kavramı, Ortak Mesleki Eğitim Politikası Ve İlgili Programlar"***, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, (1996)

DURMAN Mustafa. "***Sosyo-Ekonomik Yapının Değişiminde Üniversitenin Rolü- Dumlupınar Üniversitesi Örneği".*** Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmış Doktora Tezi (1998)

Diğer

http://**www. yok.gov. tr/** akreditasyon.html./ 05.01.2001

www.tekmer.gov.tr./genel./html./ 20.08.2001

http://www.tubitak.gov.tr/btpd/btspd/unvsan./dunya.html

http://www.tubitak.gov.tr/btpd/btspd/unvsan./turkiye.html

Üniversite Sanayi İşbirliğinde En Başarılı Tez Ve Kuruluş Ödülü Başvuru Kitapçığı, Nisan 2001

ÖZKAN Zeki, Çıraklık Eğitimin Ülkemizdeki Tarihsel Gelişimi Uygulamaları Ve Bu Günkü Durumu,Ankara, Mayıs,1992.

T.C.Resmi Gazete, AR-GE Teşvikleri Kanunu, 30.06.1995

TTGV., Forum:Toplum-Bilim-Teknoloji, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Basılmamış Rapor, 1992.

Uluslar Arası Standartlaştırma Örgütü 9000-1997, ISO 8402 :1994.

YENİ EKONOMİ'NİN ÜRETİM, TÜKETİM VE PİYASA YAPISI ÇERÇEVESİNDE OLASI MİKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Ergin UZGÖREN*
Oğuz KARA**

ÖZET

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ve yeni ekonomi olarak ifade edilebilen gelişmeler tüm ekonomik birimleri derinden etkilemektedir. Bilgi üretim faktörü olarak kullanırken üretimde azalan verimler kanunu yerine artan verimler kanunu geçerli olmaktadır. Yeni ekonomi ile geleneksel üretim daha verimli kılınırken yeni ekonomi, sayısal mal ve hizmet üretimi gerçekleştirilerek üretim kavramının kapsamı genişlemektedir. Yeni ekonomide sayısal mal ve hizmetler hızla tüketim kalıbı içinde yerini alırken on-line tüketici davranışları oluşmaya başlamıştır. Yeni ekonomide bilgi ve iletişim teknolojileri, piyasaların yapısını değiştiren bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Piyasaya giriş ve çıkış önündeki engeller azalırken bilgiye sahip olabilme kolaylığı rekabeti arttırmaktadır. Monopolist eğilimler teknoloji merkezli sektörlere yoğunlaşmaktadır. Bu piyasa koşullarında faaliyet gösteren firmalar değişen üretim koşullarına bağlı olarak üretim dengelerini belirlemektedirler.

SUMMARY

The improvements called the new economy and having been experienced in information and telecommunication technologies in recent years have had a great impact on all units of the economy. By using information as a production factor, the law of diminishing productivity has been replaced by the low increasing productivity. As the productivity of classical production hes been improved with the new economy, the concept of production is being expanded by producing digital goods and services. In the new economy, on-line consumer behaviour as started to form while digital goods and services take their place in consumtion pattern. Information and telecomunication technologies are emerging as a factor changing the structure of markets in the new economy. As obstacles in front of market entrance and exıt decline, the ease of the possesing information is increasing tendencies appear in technology oriented sectors. The firms operating under these market conditions is determining the balance of production with respect to changing production conditions.

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü.
**Araş. Gör. Dumlupınar Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü.

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi, ticareti ve işlerin yapılış yöntemlerini değiştirerek, iktisadi ve sosyal hayatta bir dönüşüm yaratmaktadır. Yeni teknolojiler ekonominin etkinliğini arttırmaya, yeni iş imkanlarının yaratılmasına, teknik ilerlemelerin ve fikirlerin daha kolaylıkla yayılmasına, farklı ülkeler ve bölgelerde yaşayan insanlar ve kurumlar arasında eş zamanlı iletişimin kurulmasına yardımcı olmaktadır.

İnternet gibi açık ve EDI gibi kapalı ağlar üzerinden gerçekleştirilebilen yeni ekonomi anlayışı, iktisat teorisinin sınırlarını zorlamaktadır. İktisat teorisi "yeni ekonomi" olarak adlandırılan bu gelişmelerin reel sonuçlarını irdelemeye çalışmaktadır.

Yapılan bu çalışmada yeni ekonomi anlayışının mikro iktisadi birimlerin birbirlerinden bağımsız ve karşılıklı davranışları üzerindeki olası etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. YENİ EKONOMİ'NİN GENEL TANITIMI VE ÖZELLİKLERİ

1980'lerin ortasından itibaren uluslar arası alanda yaşanan gelişmelerin günümüzde yorumlanması "yeni ekonomi" (new economy) denilen kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik gelişmeyle vücut bulan, büyük ölçüde dijitalleşmeye ve internete bağlı olan yeni ekonomi tıpkı dominant bir gen misali eski ekonomiyi, yani eski organizmayı kuşatıp yavaş yavaş yok etmektedir.[1] Yeni ekonomi "bilginin (enformasyonun) başlatmış olduğu ve bu bilginin gittikçe yoğunluk kazanan telekomünikasyon şebekeleri vasıtasıyla iletildiği küresel bir ekonomi" olarak tanımlanabilir.[2]

Yeni ekonomiyi eski ekonomiden farklılaştıran genel özellikler şu şekilde sıralanabilir:

[1] Yeni Ekonomi, http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi3/yeniekon.htm
[2] Sinan ÜLGEN, "Yeni Ekonomide Rekabet Kuralları", http://**216.239.39.100/search?q=cache:5khapOmwW_IC:inet-tr.org.tr**/inetconf6/tammetin/ulgen-tam.doc+elektronik+ticaret+yeni+ekonomi+tan%C4%B1m%C4%B1&hl=tr&ie=UTF-8&inlang=tr

1. Bilgi: Yeni ekonomi bir bilgi ekonomisidir. Malların ve hizmetlerin bilgisel içeriği önemli ölçüde artarken, tüketici fikirleri, bilgi (information) ve teknoloji mal ve hizmetlerin bir parçası olmaktadır. Yeni ekonomi insana ait know-how'ın üretilen tüm mal ve hizmetlere nasıl uygulanacağını gösteren bir bilgi ekonomisidir. Yeni ekonomide ekonomiye ait artı değerler kas gücünden çok beyin gücüyle oluşturulmaktadır.[3]

2. Dijitalleşme: Yeni ekonomi bir dijital ekonomidir. İnsanların haberleşmesi, hükümet kararlarının gönderilmesi, işletme faaliyetleri, fon değişimleri vb. birler ve sıfırlara dayalı dijital kodlamalar yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Analog haberleşme araçları da (raporlar, toplantılar, telefon görüşmeleri, dizaynlar vb.) dijital kodlara dönüştürülerek (Elektronik Veri Değişimi, Dijital TV vs.) ilgililerin hizmetine sunulmaktadır.

3. Sanallık: Bilgi analog bilgiden dijitale doğru dönüşürken fiziksel şeyler sanallaşacaktır. Bu, ekonominin metabolizmasını, ekonomik faaliyetin doğasını değiştirmekte ve sanal şirketler, ortak girişimler, ticari işler vb. artmaktadır. Yeni ekonomide teknolojik olarak verilerin sanal ortamda bulunması sonucu, sanal gerçeklik sistemlerine ve sanal geri besleme kullanımına yönelik talep artmaktadır.

4. Molekülleşme: Büyük ölçek, ekonomik ve sosyal hayatın bütün yönlerinde molekülleşmeye yerini bırakmaktadır. Emir-komuta hiyerarşisi kaybolmakta, ortak girişimlere dayalı moleküler yapı yerleşmektedir.

5. Entegrasyon/Bilgisayar ağları: Yeni ekonomide bir organizasyon içinde ve organizasyonlar arasında bilgisayar ağ bağlantıları artmaktadır. Eskinin katı hiyerarşiye dayalı organizasyonları yerini birbirinden bağımsız ve modüler organizasyonların birleşmesi yaygınlaşmaktadır.

6. Aracı Kurumların Ortadan Kalkması: Üretici ve tüketici arasında doğrudan iletişimin sağlanabilmesi nedeniyle, üretici ile tüketici arasındaki aracı firmaların önemi azalmaktadır.

7. Birleşme: Eski ekonomide belirleyici sektörler olarak otomotiv ve tekstil sektörleri dikkat çekmekteydi. Yeni ekonomide ise belirleyici sektör; bilgisayarlaşma, haberleşme ve içerik endüstrisinin birleşmesinden oluşan ürünlerin sunulduğu sektördür.

8. Yenilikçilik: Yenilikçilik; İktisadi ve işletme faaliyetleri yönünden belirleyici bir faktördür. Piyasada eğer çok iyi bir ürün geliştirildiyse; artık

[3] Don TAPSCOTT, **Digital Ekonomi**, Çev. Ece KOÇ, Koç Sistem Yayınları, Eylül 1998, İstanbul, s.7

bir firmanın amacı, o ürünü ortadan kaldıracak, yeni bir ürünü ilk olarak üretmek olmalıdır. Eğer bu yeni ürünü üreten ilk firma sizin firmanız değilse, mutlaka başka bir firma bu yeniliği yapacaktır.

9. Mesafenin Kaybolması: Tüketici ve Üretici arasındaki mesafe belirsizleşir. Yeni ekonomide her müşteri ürünler hakkında fikirlerini ve düşüncelerini hızlı ve aracısız bir şekilde üreticiye göndererek bir sonraki ürünün şekillenmesini sağlar.

10. Hız ve Zaman: Yeni ekonomide, ticaret elektronik ortamda gerçekleştiği için piyasalarda alım-satım işlemleri ve işletmelerin faaliyetleri ışık hızında yapılmaktadır. Böylelikle bilgiler on-line iletilerek anında güncellenmekte, ürünlerin ömrü kısalmakta ve önemli bir zaman ekonomisi yaratılmaktadır.

11. Küreselleşme: Bilgi temel kaynak olunca ve bilgiye ışık hızında ulaşma gerçekleşince ülke ekonomilerinin birbirleriyle etkileşimleri artmakta, dolayısıyla dünyada tüm ülke ekonomilerinin yer aldığı bir küresel ekonomik yapıya doğru olan eğilim hızlanmaktadır.

12. Uyumsuzluk: Yeni ekonomide ortaya çıkan bu etkileşimler sonucu bilgi teknolojisine sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki fark artacağı gibi mevcut klasik sistemle, bilgi sistemi arasındaki çatışmalarda artmaktadır.[4]

2. YENİ EKONOMİ'NİN ÜRETİM FONKSİYONU VE ÜRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Yeni Ekonominin Üretim Fonksiyonu Üzerindeki Etkileri

Bilgi ekonomik bir kavramdır. Bilginin üretim faaliyetleri üzerindeki etkisi bir üretim faktörü olarak üretim fonksiyonuna dahil edilmesiyle belirlenebilir. Bilgi; üretim fonksiyonunun tanımlanmasında kabul edilen temel varsayımlar göz ardı edilmeden, üretim fonksiyonundaki değişikliklerin incelenmesi için diğer iki temel üretim faktörüne (emek, sermaye) üçüncü bir faktör yada değişken olarak dahil edilebilir.

Kısaca; TÜ = f (K,L) şeklinde ifade edilen klâsik üretim fonksiyonu;
TÜ = F (K,L,I) şekline dönüşmüştür.

TÜ = Üretim
K= Üretime katılan sermaye miktarı.
L = Üretime katılan emek miktarı.

[4] Mehmet ÇAKIR, "Dijital Ekonomi", http://**www.geocities.com**/CapitolHill/Senate/4950/2814.htm

I = Information (teknolojik gelişme katsayısı) (bilgi katsayısı)[5]

Bilginin üretim faktörü haline dönüştürülmesi üç şekilde gerçekleşebilir.

- Klasik üretim süreçlerinin, mal yada hizmetlerin sürekli olarak iyileştirilmesi.[6]
- Daha önce var olan bilginin sürekli olarak işlenmesi yoluyla ondan yeni ve farklı üretim süreçlerinin, mal ve hizmetlerin elde edilmesi.
- Daha önce var olmayan yeni bilginin geliştirilmesi suretiyle yeni ihtiyaçların, üretim süreçlerinin, mal ve hizmetlerin ortaya konulması kısaca gerçek yeniliğin yapılması.

Uygulamada, bilginin bir üretim faktörü olarak ekonomide ve toplumsal değişim üzerindeki etkisi bu üç yöntemin eş zamanlı olarak uygulanmasını kapsayan "devingen yaratıcılık" faaliyetleri ile realize edilebilir[7]

İktisat teorisi yönünden bilginin üretim faktörü olarak üretim fonksiyonundaki etkisinin somut olarak belirlenmesindeki en önemli engel; bilginin kantifiye edilmesi, yani nicelleştirilmesidir. Bilginin nicelleştirilmesine yönelik çeşitli yaklaşımlar[8] söz konusu olmasına rağmen; bilginin nicel yönünden daha çok verimliliğinin kalitesinin yani kalitatif yönünün daha önemli olduğuna dikkat edilmelidir.[9]

Bilgi diğer üretim faktörlerinin aksine kullanıldıkça, yayıldıkça verimliliği ve paylaşıldıkça miktarı artan bir faktördür. Dolayısıyla bilgi potansiyel olarak sınırsızdır. Bu nedenle dünyanın sınırlı kaynaklarından daha fazla faydalanma konusundaki uzun dönemli mücadele "bilgi" gelişimi ile yakından ilgilidir.[10]

---

[5] Noyan UMRUK, "Bilimsel Ve Teknolojik Gelişme Süreci Ve Ekonomik Büyüme İle İlgisi" http://**www.msb.gov.tr**/prgs/bulten/Bulten18_makale.asp?No=3

[6] Japon sisteminde "kaizen" olarak adlandırılan yaklaşım. Ayrıntılı bilgi için bkz. Masaaki İmai, **Kaizen / Japonya'nın Rekabetteki Başarısının Anahtarı,** Kalder Yay. İstanbul, 1999

[7] Ergin UZGÖREN, "Bilgi Toplumunda Uluslararası Rekabetedebilirlik Avantajının Yaratılmasına Yönelik Stratejik yaklaşım: Devingen Yaratıcılık (INNOVATION)", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** Yıl 1, Sayı 1, s.170

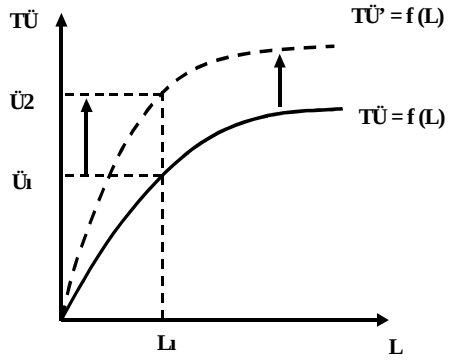
[8] Ayrıntılı bilgi için bkz., Cihan DURA Hayriye ATİK, **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye,** Litaratür yay. Mart 2002, İstanbul , s.149

[9] **Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri** http://**www.foreigntrade.gov.tr**/DUNYA/buyumod.htm

[10] Richard G. LİPSEY ve diğerleri, Çev: Faruk BATIREL ve diğerler, **İktisat 1**, Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul, ?, s.201

Diğer yandan bilgi, pozitif bir dışsallık yarattığı için hangi düzeyde olursa olsun farklı sektörler tarafından alınıp kullanılabilmekte ve farklı süreçlerle işlenerek verim artışı yaratılabilmektedir.[11]

Aşağıda öncelikle toplam ürün fonksiyonunun kısa dönemde verimlilik artışı sonucu ve bilginin üretimde artan verimler koşulunu sağlaması sonucu değişimi incelenmiştir. Daha sonra uzun dönemde bilginin üretim üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

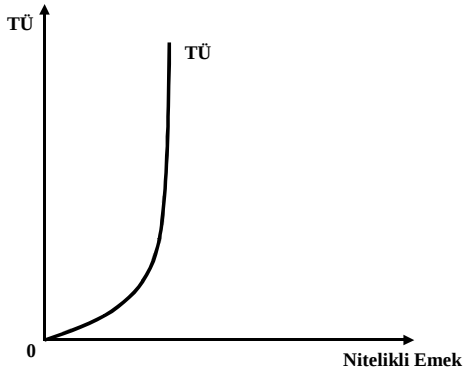

Şekil 1: Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle Üretim ve Verim Artışı
Kaynak: A. KONTSOYİANNİS, **Modern Mikro İktisat**, Çev: Muzaffer SARIMEŞELİ, Teori Yayınları, Ankara, s.97

Yukarıdaki şekilde TÜ toplam ürün fonksiyonunun kısa dönemde statik olarak belirli bir sabit sermaye ve bilgi seviyesi için geçerli olduğu varsayılmaktadır. Eğer sermaye miktarı sabit kabul edilerek bilgi seviyesinde bir artış meydana gelirse Lı miktar kullanılan emek faktörünün TÜ'e olan katkısı Üı'den Ü2'ye artmaktadır. Üretim miktarındaki bu artış bilginin verimliliği arttırması sonucu gerçekleşmiştir.

Bilginin üretimde artan verimleri geçerli kılması sonucu toplam ürün fonksiyonunun şekli değişecektir. Teknik olarak üretimde artan verimlerin geçerli olması; değişken girdi kullanımı arttıkça toplam ürünün (TÜ) artan oranda artması şeklinde ifade edileceği için, toplam ürün (TÜ) fonksiyonu aşağıdaki gibi çizilebilir.

[11] **Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri** http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm

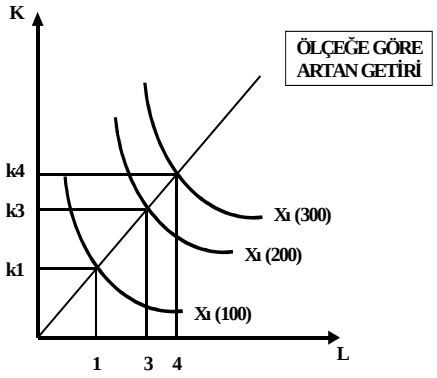

Şekil 2: Üretimde Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sonucu Artan Verimlerin Geçerli Olması

Kaynak: Sadık ACAR, "Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım", 30-31 Mart 2000 tarihinde DEÜ. Bilim ve Teknoloji Sempozyumunda Tebliğ Olarak sunulmuştur.

Üretimde artan verimleri ifade eden toplam ürün fonksiyonunun birinci ve ikinci türevleri pozitif değerler alacaktır. Diğer bir ifadeyle marjinal ürün değeri pozitif, artan değerler alacak ve sıfır olmayacaktır. Bu durumda marjinal maliyet ve ortalama maliyet eğrileri negatif eğimli eğriler olacaktır.

Tüm üretim faktörlerinin değişken olduğu uzun dönem dikkate alındığında; bilginin üretim faktörlerinin verimlilikleri üzerinde etkili olarak ölçek artışına karşılık daha fazla ürün artışı yaratılmasına neden olabileceği söylenebilir.

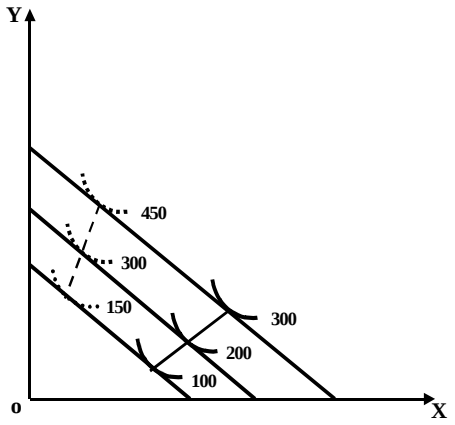
Şekil 3: Uzun Dönemde Bilgi Faktörünün Kullanımıyla Ölçeğe Göre Artan Getiri

Kaynak: Dominic SALVOTORE, **Mikro Ekonomik Teori**, Çev: Tamer İŞGÜDEN, ?, 1996

Yukarıdaki çizimde görüldüğü gibi sermaye ve emek faktör bileşimlerinden kullanılan miktarlar ikişer birim arttırıldığında ürün miktarında 100 birimlik bir artış meydana gelmektedir. Ancak ikinci kez üretimde 100 birimlik artışı meydana getiren ölçek değişimi sadece girdilerin birer birim artışıyla gerçekleşmektedir.

Uzun dönemde karşılaşılabilecek ölçeğe göre artan verim koşulları üretimin ölçeğe göre azalan maliyetlerle gerçekleşmesini açıklamaktadır. Belirli bir teknik seviyede her mal için belirli bir üretim fonksiyonu vardır. Belirli üretim faktörleriyle daha fazla üretim sağlama imkanı veren yeni yöntemlerin bulunması teknolojik gelişmeler sayesindedir. Bu durumda kullanılan belirli faktörlerin toplam verimlilik artışı, faktör fiyatları değişmezse, maliyetlerin de aynı oranda azalması sonucunu verecek demektir.

Bu teknik gelişmenin sağladığı verimlilik artışını "eş ürün" eğrileri yardımıyla göstermek mümkündür. Yeni bilgi birikiminin ortaya koyduğu üretim teknolojisinin kullanılmasıyla üretim faktörleri arasındaki bileşim oranı da değişime uğrayacaktır.[12]

Şekil 4: Üretim Teknolojisindeki Değişim Sonucu Verimlilik Artışı
Kaynak: Zekai ÖZDEMİR, **Mikro İktisadi Analiz**, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 175

Görüldüğü gibi teknolojideki değişim sonucu eş-ürün paftası değişikliğe uğramış ve yeni eş ürün paftasında faktör bileşimleri üretimi (örneğe göre) %50 artmıştır.

[12] Zekai ÖZDEMİR, **Mikro İktisadi Analiz**, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 175

2.2. Yeni Ekonominin Üretim Üzerindeki Etkileri

Yeni ekonominin üretim üzerindeki etkileri karakteristik olarak belirli farklılıklar söz konusu olduğu için, geleneksel üretim ve sayısal üretim üzerindeki etkileri olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.2.1. Yeni Ekonomi'nin Geleneksel Üretim Üzerindeki Etkileri

Üretim fonksiyonunda; üretimin artması, üretim sürecine gittikçe daha çok miktarda üretim faktörü (emek, sermaye) katılması ile sağlanmaktadır. Ancak bu üretim faktörlerinin kısa dönemde veri, uzun dönemde ise sınırlı oluşu, ayrıca daha çok emek kullanımının kıtlığı sabit sermayeye bağlı oluşu, ekonomik büyüme için başka yollar aranmasına neden olmuştur. İktisat tarihi incelendiğinde bu soruya teorik olarak ilk cevabın A.Smith tarafından "verimlilik" olarak verildiği görülmektedir.[13]

İktisat kuramında kısa dönemde, değişken faktör girdisinin kullanımı arttırıldıkça üretim azalan oranlarda artar. Buna göre marjinal maliyet giderek artar ve tam rekabet piyasasında piyasa denge fiyatına, monopol piyasasında ise marjinal hasılat değerine eşitlendiğinde firma dengeye gelir; yani üretim artışı durdurulur.[14] Geleneksel üretim süreçlerinde çoğunlukla hasılada azalan verim (artan maliyet) koşullarının geçerli olduğu söylenebilir. Yani üretim miktarı arttıkça marjinal hasılada bir azalma meydana gelecek, marjinal maliyetlerde ve ortalama maliyetlerde ise zaman içerisinde bir artış eğilimi görülecektir.

Yeni ekonominin geleneksel üretim sürecine etkisi, bilgi ve teknolojik gelişmenin üretim fonksiyonunu değiştirerek yeni bir teknoloji ile yeni bir üretim fonksiyonunun tanımlanması suretiyle açıklanabilir. Bilgi, kısa dönemde üretime katılan diğer üretim faktörlerinin verimliliklerinde bir artış meydana getirerek aynı miktar değişken girdi ile daha fazla çıktı elde edilmesine neden olmaktadır.

Bilgi gelişiminin üretim fonksiyonu ve geleneksel üretim üzerindeki etkisi; sadece girdilerle üretim miktarları arasındaki ilişkiden ortaya çıkan verim artışı ile de açıklanmaktadır.

---

[13] Noyan UMRUK, **a.g.e.**

[14] Sadık ACAR, "Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım", 30-31 Mart 2000 tarihinde DEÜ. Bilim ve Teknoloji Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

Geleneksel üretimde gerek üretimin ilk aşaması gerekse devam eden tekrar üretim aşamaları her seferinde önemli miktarlarda maliyet unsurları taşımaktadır. Aynı zamanda, çoğu geleneksel üretimde mal ve hizmet üretimi katlanılan ilk maliyetler geri kazanılabilir maliyetlerdir. Bu anlam itibariyle batık-maliyet değildir.

Geleneksel üretimde üretilecek mal türü ve miktarının belirlenmesinde ve tüketim merkezlerine en düşük maliyetle ulaştırılmasında önemli sorunlarla karşılaşılmaktadır. Talebin toplam veya tüketim merkezleri bazında tam olarak tahmini gerçekleştirilemediği için firmalar; gerek üretim merkezlerinde gerekse dağıtım kanallarında belirli seviyede stokla çalışmak zorunda kalmaktadır. Ancak yeni ekonominin ortaya koyduğu bilişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler sonucu talebin daha çabuk ve gerçeğe yakın tahmini mümkün olabildiği gibi, lojistik hizmetlerinde de meydana gelen gelişmeler sonucu işletmelerin talep fazlası mal üretmeleri önleneceği ve optimum stoklarla çalışmaları sağlanacağı için maliyetlerinde azalma meydana gelecektir.

Diğer yandan geleneksel üretimde artan üretim seviyelerine çıkıldıkça işgücü, toprak veya hammadde kıtlığıyla karşı karşıya kalınabilmektedir. Bunun sonucu olarak bu kaynaklar daha çok harcama gerektirir veya bazen de daha düşük kaliteli kaynaklara yönelmek gerekebilir. Bu durumda geleneksel üretimde başarının anahtarı; optimizasyon sanatı veya üretim sürecinin devamlı ve artarak iyileştirilmesi olmaktadır.

Örneğin bir kontrplak üretiminde, amaç üretilen malın her biriminin düzgün olarak standartlara uygun üretilmesi, kalitenin yüksek tutulması ve maliyetlerin azaltılabilmesidir. Bu amaçlara yönelik operasyonlar sürekli tekrar edilir ve bugün karşılaşılan sorunlar gelecek günlerde karşılaşılacak sorunlardan farklı olmayacaktır. Aynı durum örneğin petrol, çelik veya sabun üretimi içinde geçerlidir.[15]

2.2.2. Yeni Ekonominin Sayısal Üretim Üzerindeki Etkisi

Son kırk yıl boyunca ekonominin merkezine yerleşmiş olan sanayiler geleneksel malların üretimi ve dağıtımıyla ilgili olanlardan daha çok, yeni ekonominin ortaya koyduğu sayısal mal ve hizmet ürünlerinin

[15] Dawn LEVY, "Managing the New Economy Demands New Skills Focus", http://www.**stanford.edu**/dept/news/pr/oo/futureprof823.htm.

(yazılım, program, enformasyon ve bilgi) üretimi ve dağıtımı ile ilgili olanlardır.[16]

Sayısal üretimde bilginin üretim faktörü olarak etkisi geleneksel üretime nispeten daha yoğundur. Bilginin üretim faktörü haline dönüşümünde söz konusu olan özellikle ikinci ve üçüncü durum yani daha önce varolan bilginin sürekli olarak işlenmesi yoluyla ondan yeni ve farklı üretim süreçlerinin, mal ve hizmetlerin elde edilmesi ile gerçek yeniliğin yapılması süreci sayısal malların üretiminde temel unsur olarak görülmektedir.

Sayısal mal ve hizmet üretiminde maliyet yapısı geleneksel üretimden farklılıklar göstermektedir. Sayısal malların üretimi başlangıçta genellikle yüklü miktarda yatırım gerektirmektedir. Bu yatırımlar "batık maliyet" olarak adlandırılabilir. Batık maliyet kavramı ile yatırımdan vazgeçildiği takdirde yatırım mallarının satışı yoluyla veya başka bir yol ile geri kazanılamayan maliyetlerden bahsedilmektedir. Ancak sayısal mallar bir kez üretildikten sonra tekrar üretimi (veya diğer bir ifade ile kopyalanması) oldukça düşük maliyetlere konu olmaktadır.[17]

Sayısal mallara örnek olarak bir program yazılım üretimi verilebilir. Program yazılımının üretimi için ilk maliyetler oldukça yüksek düzeydedir. Yazılımın telif hakları, test sürümü gibi işlemler ilk kopyanın üretimi için gerekli olan maliyetlerdir. Bu maliyetler sabit veya batık maliyetler olarak adlandırılır Ancak ürünün yaratılarak, ilk kopyanın üretilmesinin ardından üretilen ikinci ve diğer kopyaların maliyetleri ilk kopya ile karşılaştırılamayacak denli önemsiz düzeylerdedir.

Örneğin; Microsoft'un ilk Windows 95 disketinin maliyeti 300 milyon dolar olmuştur. Ancak ikincisinin maliyeti birkaç sent ve kullanım kılavuzunun tekrar basılmasından oluşmaktadır. Bir ilaç şirketinin yeni bir ürün çıkarmak için yaptığı harcamalar 500 milyon doları bulabilir, ancak araştırmalar sonuçlandığında diğer birimlerin maliyeti (marjinal maliyet) aşırı derecede düşüş göstermektedir.[18]

Sayısal malların üretiminde yoğun şekilde kullanılan gelişmiş bilgisayar sistemleri ve programları ile nitelikli işgücünden oluşan bir ekibin

---

[16] **Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri** http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm

[17] Sıtkı YÜREKLİ, ""Yeni" Ekonominin "Yeni" Ticaret Biçimi Ve Bileşenleri : Elektronik Ticaret, Enformasyon Malları Ve E-Para",

[18] Dawn LEVY, **a.g.e.**

yaratmış oldukları sinerji sonucu[19] üretimde artan verimlerin geçerli olma eğilimi artmaktadır.[20]

Dolayısıyla sayısal malların üretiminde üretim miktarı arttıkça marjinal ve ortalama maliyetlerde azalma ve artan getiri eğilimi görülmektedir. Bu tip malların üretiminde malı geliştirmenin maliyeti önemli fakat daha sonra onu kopyalamanın veya benzerlerini piyasaya sürmenin maliyeti son derece düşük olduğu için marjinal maliyet çok düşük hatta sıfıra yakın olabilmektedir.

Ayrıca sayısal malların üretiminde yüksek enerji kullanımı söz konusudur. Bilgisayar denetimli makineler sayesinde enerji israfı önlenmekte ve birim başına düşen enerji miktarı azaltılarak değişken girdilerin kapasite üzerindeki etkinliği artmaktadır. Üretilen sayısal mallar üzerindeki katma değer yaratımının yüksek olması da üretimde verimliliği ve karlılığı arttırmaktadır.

Sayısal mal üretiminde verimliliği ve karlılığı arttıran diğer bir unsur ise; üretimin talep koşullarıyla eş zamanlı şekilde gerçekleştirilmesi sonucu stok maliyetlerinin azalmasıdır.

3. YENİ EKONOMİNİN TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İktisat kuramının iktisadi davranan insanı (Homo-Economics), para, fiyat, pazar, kar, faiz, ücret ve yatırım gibi iktisadi kavramları ele alarak iktisadi davranış modeline alternatif üreten insandır. İktisat biliminin temel görevi, ihtiyaçları, kaynakları ve teknolojiyi etkin ve optimum şekilde bir araya getirmeye çalışan birey davranışlarını incelemektir.[21]

Piyasada ihtiyacı olan mal ve hizmetleri talep eden ve karşılığında mal ve hizmetlerin fiyatını ödeyen birey gurubu tüketicidir. Tüketiciler, piyasalardan ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri satın almak isterler. Tüketici bir malı alırken bu malın tüketimi neticesinde faydasını maksimum kılmak istemektedir. Aynı zamanda fayda maksimizasyonunu en düşük maliyetle karşılamayı hedeflemektedir. Bu durumda tüketiciler en az fedakarlık veya bedelle en fazla mal/hizmet veya fayda/tatmin elde etmek isterler.

---

[19] Y.Masuda bu durumu açıklamak için "synergetre economy" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan DURA ve Hayriye ATİK, a.g.e., s.52'den Yoneji MASUDA, Managing in the İnformation Seciety: Releasing Synergy Japanese Style, Oxford: Basil Block well, 1990, s.5

[20] Sadık ACAR, **a.g.e.**, s.3

[21] Zekai ÖZDEMİR, **a.g.e.**, s.1

İktisat teorisinde tüketicilerin maksimum faydaya ulaşmak üzere karar, davranış ve tercihleri şu varsayımlar altında geçerlidir.

- Tüketim kararı, rasyonel davranan tüketicinin belli bir zamandaki kararıdır.
- Tüketici satın almak istediği her mal bileşiminin faydasını bilmekte ve bunu piyasada bulabilmektedir.
- Tüketici rasyonel tercih yaptığı için; bireysel karar ve tercihlerinde rasyonellik esastır.
- Tüketici tüketim kararında özgürdür. Bir başka ifadeyle çeşitli mal bileşimleri arasında tercihini serbestçe yapabilmektedir.

Tüketicinin faydasının maksimizasyonunda bir çok etken rol oynamaktadır. Bu etkenlerden bazıları; ürünün reklamında belirtilen unsurların tam olarak bulunması, uzun bir kullanım/dayanıklılık süresi, satış sonrası hizmetleri, ödeme kolaylıkları, fiyat, garanti süresi ve hizmeti, iade olanağı vb. dir. Sıralanan etkenlerden birisinde veya bir kaçında yaşanacak olan bir sorun tüketicinin faydasını azaltacaktır.

Tüketici davranışlarını bir başka deyişle tüketim eğilimini belirleyen bir çok faktörden söz edilebilir. Genel olarak tüketici davranışları üç temel faktör üzerine kuruludur:

- Kültürel Etkiler: Davranış normları, sosyalleşme,
- Bireysel Etkiler. Güdülenme, duygular, öğrenme ve hatırlama, tutum, algılama, rasyonel ve rasyonel olmayan düşünce, kişilik karakteri,
- Gurup Etkileri: Taklit etme, öneri alma, aile, sosyal etkiler, etnik ve dinsel etkiler, sosyal sınıf, önderlerin etkisi[22]

Yeni ekonominin realize ettiği ortamın tüketim üzerindeki olası etkileri genel olarak üç farklı yönden değerlendirilebilir.

- Yeni ekonomi tüketicinin yeni yeni ihtiyaçlarla karşılaşmasına ve ihtiyaçları karşılayan özellikle sayısal malların ihtiyaçları karşılama sürelerinin kısalmasına neden olmaktadır.
- Yeni ekonomi tüketicilerin mal ve hizmet tüketimlerinde gözetmiş oldukları fayda maksimizasyonuna ulaşmada farklı davranış modelleri geliştirmelerine neden olmaktadır.

[22] Alptekin GÜNEY, “On-Line Tüketici Davranışı” http://**www.danismend.com**/konular/pazarlamayon/PAZ-ON%20LINE%20TUKETICI%20DAVRANISI.HTM

- Yeni ekonomi tüketicilerin zevk ve tercihlerinde zaman içinde temel değişimler meydana getirmekte ve tüketim kalıbının değişimine neden olmaktadır.

Yeni ekonomi bilgi ve teknolojideki gelişmeler sonucu bazı geleneksel malların yeni bir ihtiyacı karşılar hale gelmesine veya yeni bir ihtiyacı ortaya koyan sayısal malların geliştirilmesine neden olmaktadır. Bilgi ve teknolojideki gelişmeler öylesine hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir ki; ürünlerin yaşam süreleri kısalmakta ve bir önceki ürün ihtiyacı karşılamaz hale gelebilmektedir. Bu durumda özellikle sayısal malların bir üst versiyonları veya yeni sürümleri üretilmekte ve bunan uygun yüksek kapasiteli makine ve teçhizat üretimi gerçekleştirilmektedir.

Örneğin Windows XP işletim sistemi Intell 386, 486 ve Pentium, PII model bilgisayarlar tarafından çalıştırılamamaktadır. Üç boyutlu ve grafik animasyonlarına sahip bir tasarım programı 8 MB'lık(ve daha düşük) ekran kartı olan bilgisayarlar tarafından çalıştırılamamaktadır.

Yeni ekonomi tüketicilerin maksimum faydaya ulaşmalarında farklı davranış modelleri geliştirmelerine neden olmaktadır. Tüketiciler daha önceleri ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri satın almak için doğrudan firmalar ile fiziksel bir iletişim kurmak durumundaydılar. Ancak yeni ekonomi tüketicilere artık mal ve hizmetleri arz eden firmalar ile çeşitli iletişim olanakları veya internet ortamında karşılaşarak satın alma olanağı yaratmaktadır. Yeni ekonomi anlayışının henüz yerleşmediği ülkelerde tüketiciler malları dokunmak, koklamak, denemek suretiyle satın almaktaydılar. Yeni ekonomide mallar sanal ortamda sergilendiğinden bu tür geleneksel davranış modelleri değişime uğramaktadır. Tüketiciler için artık muhtelif hava koşullarında dükkan dükkan gezmek yerine aranan özel ürünlerin çok kısa sürede bulunması ve eve bir iki gün içinde teslim edilebilmesi, ödemelerin güvenli olarak yapılabilmesi, ürün ödeme iadesi, daha uygun fiyatların seçilmesi, satış sonrası destek ve zaman tasarrufu gibi konular söz konusudur.[23]

Yeni ekonomide tüketicilerin tüketim alışkanlıkları da bir takım değişmelere uğramıştır. Örneğin, Televizyon yerine DVD player, adres defteri yerine notebooklar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca yeni ekonomide Internet üzerinden satılan ürünlerin içinde en fazla ilgiyi kitap ve CD çekmektedir. Ardından sırayla bilgisayar ve bilgisayar parçaları, tiyatro,

[23] Alptekin GÜNEY, **a.g.e.**

sinema ve seyahat bileti, hediyelik eşya, otel rezervasyonu, oyuncak, spor malzemeleri, elektronik eşya ve kozmetik ürünleri tercih edilmektedir.[24]

Yeni ekonomi ile artık tüketici için güncel olan; tüketim kolaylığı, ihtiyaçların tatminindeki hizmet kolaylığı ve firmaların müşteri değerine önem vermeleridir.[25] Böylelikle tüketicilerin toplam fayda seviyelerinde ve yaşam kalitelerinde artış meydana geleceği söylenebilir.

4. YENİ EKONOMİNİN PİYASA YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yeni ekonominin bir taraftan küreselleşme yoluyla geleneksel ekonomik yapıyı deviren, diğer taraftan şebeke ekonomileriyle pazarın yapısını değiştiren bir güç olduğu iddia edilmektedir.[26] Aslında iktisat biliminde kaynakların tahsisi ve ekonomik kazanımların dağılımları temelinde esas model olarak "tam rekabet piyasası" varsayılmaktadır. Ancak gerçek dünyada çok sık karşılaşılan piyasa modelinin ise; "eksik rekabet piyasaları" olduğu gözlemlenmektedir. Eksik rekabet; monopolist eğilimlerin yaygınlaşması, patent koruma önlemleri, mevzuatlar gibi teknik ve yönetsel araçların etkisi ile oluşabilir. Oysa yeni ekonomide eksik rekabet, ekonominin kendi yapısında var olan bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Aşağıda, yeni ekonominin piyasa yapısı üzerindeki olası etkileri incelenirken öncelikle tam rekabet piyasasının temel özellikleri, daha sonra ise piyasa dengesinin oluşumu ve fiyat tespiti kapsamında farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

- Ürünün Homojen Olması Özelliği:

Tam rekabet piyasasında değişik satıcıların satışa çıkardıkları mallar arasında bir fark olmadığı varsayılmaktadır.[27] Alıcıların gözünde firmaların sattığı mal aynıdır. Homojenlik özelliği bulunan bir piyasada belirli bir mal veya hizmeti üreten çok sayıda firma olsa da her birimin arasında ne objektif olarak ne de subjektif olarak bir fark bulunmamaktadır.[28]

---

[24] Sinem ÖZCAN, "İnternet Üzerinde En Çok Satılan Ürünler", Informatinweek, 4-10 Ocak 2001, s.23

[25] Ayhan ARTAR, "Değer Pazarlaması ve Müşteri değeri Yaklaşımı", **Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XX. Ulusal Kongresi**, Basılı Bildiriler, 8-9 Haziran 1999, s.77

[26] Sinan ÜLGEN, **a.g.e.**

[27] Orhan TÜRKAY, **Mikro İktisat Teorisi**, İmaj Yayıncılık, 9. Baskı, Eylül 2000 Ankara, s. 154

[28] Nejat BERBEROĞLU, **Mikro İktisat Teorisi,** ?, s,136

Yeni ekonomide ise mal ve hizmetlerin homojen olduğu söylenemez. Özellikle sayısal mallarda aynı ürün farklı yöntemlerle üretilebilmektedir. Örneğin, Windows ve Unix farklı işletim sistemleridir veya ETA ve LOGO faklı birer muhasebe yazılımlarıdır. Ancak yeni ekonomide bazı mal ve hizmetlerin internet ortamında üretimi ve satışı mümkündür. İnternet ortamında mal ve hizmetler web sayfaları yardımıyla satışa sunulur. Tüketiciler bu web sayfalarından hareketle mal ve hizmet hakkında bilgi edinir ve ürünü satın alırlar. Tüketiciler web sayfalarında reklamı yapılan ürünün hangi firma tarafından üretildiği ve satıldığı konusuyla genellikle ilgilenmezler. Bu durumda web sayfa tasarımı güzel olan bir KOBİ büyük holdinglerden daha fazla ürün satma olanağına kavuşabilir. Olaya bu açıdan yaklaşıldığında, frma bazında sunulan hizmetin homojenliği söz konusu olabilir.

Ancak, internet ortamında bazı mal veya hizmet üretimlerinin doğrudan doğruya talep edenlerin kişisel tercihlerinin alınması suretiyle yapılması da mümkün olmaktadır. Sayısal malların kişi veya firmalar için özel çözümleri içeren üretimleri yapılmaktadır. Bu durumda kişiye özel üretim yani heterojenlik artmaktadır.

- Atomizite Özelliği:

Tam rekabet piyasasında alıcı ve satıcıların birinin ve birkaçının piyasa fiyatı üzerinde etkili olamayacağı kadar çok sayıda oldukları varsayılmaktadır.[29] Bu durumda alıcı ve satıcılar piyasada oluşan fiyatı veri olarak kabullenecek ve bireysel veya grup davranışıyla değiştiremeyeceklerdir.[30]

Yeni ekonomide ise alıcı ve satıcıların sayısı sınırlıdır. Özellikle sayısal mal ve hizmetlerin üretimi yüksek oranda teknoloji ve bilgi içerdiğinden bu mal ve hizmetleri üreten firma sayısı sınırlı olmaktadır. Sınırlı sayıda firmanın (belki de bir firmanın) gerçekleştirmiş olduğu bir sayısal mal üretiminde piyasa fiyatını da belirleme gücü olduğu görülmektedir.

Yeni ekonomide sanal ortamda mal ve hizmet üretmek veya satmak isteyen firma veya şahısların internetten yararlanma zorunluluğu söz konusudur. Oysa internete bağlanabilecek olan bilgisayar sayısı IP

[29] Orhan TÜRKAY, **a.g.e.**, s.155
[30] İlker PARASIZ, **Modern Mikro Ekonomi**, Ezgi Kitabevi,1998, Bursa, s.75

numaraları ile sınırlıdır.[31] 2002 yılı itibariyle aynı anda internete bağlanabilen bilgisayar sayısı 4,294,967,296 dır. Bu açıdan bakıldığında dünyanın nüfusuna göre aynı anda internete bağlanabilecek bilgisayar sayısının şu anki mevcut teknoloji (bant genişliği) ile çok sayıda olduğu söylenebilir.

- Piyasaya Giriş ve Çıkışların Serbest Olması Özelliği:

Tam rekabet piyasasında alıcıların ve satıcıların piyasaya girişlerini ve çıkışlarını engelleyen yasal veya yasadışı hiçbir unsurun olmadığı varsayılır. Bir kimsenin veya firmanın bir malı üretip üretmemesi, satıp satmaması satın alıp almaması sadece kendi kararına bağlıdır.[32]

Yeni ekonomide, üretimde artan verim azalan maliyet koşullarının geçerli olması firmaları üretim yapmaya teşvik edecektir. Aynı zamanda artan rekabet ve küreselleşme sayesinde firmaların ihtiyaç duydukları girdileri daha ucuza ve istedikleri yerden karşılayabilme olanaklarına kavuşmuş olmaları; bir bütün olarak düşünüldüğünde piyasaya giriş/çıkış engellerini azaltacaktır.[33] Sanal ortamda faaliyet göstermek isteyen kişi ve firmalar, faaliyet türlerine ve coğrafi konumlarına göre "alan isimleri[34]" almak zorundadırlar. Alan ismi alan kişi ve firmalar sanal ortamda faaliyet gösterebilir. Alan isimleri belirli bir bedel (çok az) karşılığında belirli hukuki kurallar çerçevesinde alınır. Bu açıdan bakıldığında yeni ekonomide piyasaya giriş ve çıkışların belirli ölçü ve kurallarda serbest olduğu söylenebilir.

Diğer yandan yeni ekonomide özellikle sayısal malların üretiminde bu üretimin doğal nitelikleri nedeniyle piyasaya giriş engelleri artmaktadır. Belirli bir sayısal malın üretilebilmesi için yüksek bilgi ve teknoloji birikimi ile başlangıçta yüksek yatırım maliyeti gerekmektedir. Sayısal mal üretildikten sonra da çeşitli yasal düzenlemelerle (patent hakları, lisanslar) tüm fikri hakları korunmaktadır.

---

[31] Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlker TEMİR, "IP Adreslemeye Genel Bir Bakış", http://www.**ilkertemir.com**/document/tcpip.html
[32] Orhan TÜRKAY, **a.g.e.**, s.155
[33] Murat DULUPÇU, "Cybernomics İle Ekonomik Gelişme" Anahtar Gazertesi, Eylül 2001, http://**www.5mworld.com**/mk5_cybereco.htm
[34] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasibe IŞIKLI, **İnternet Alan İsimleri Sistemi, Markalar ve Aalan İsimleri Arasındaki ilişki**, DPT, Şubat 2001, Ankara, s.32

- Tam Bilgi Sahibi Olma Özelliği:

Tam rekabet piyasasında alıcı ve satıcılardan her birinin, piyasa ile ilgili her çeşit bilgiye her an sahip olduğu varsayılmaktadır.[35] Alıcı ve satıcılar piyasa fiyatlarını, ürünün özelliklerini anında öğrenirler.[36] Diğer yandan tam rekabet piyasasında alıcı ve satıcıların gelecek hakkında da bilgi sahibi oldukları kabul edilmektedir.

Yeni ekonomide ise, iletişim olanaklarının artması ve özellikle internet hem alıcı ve satıcıların daha kolay bilgi edinmelerini sağlamakta hem de işlem maliyetleri içinde en önde gelen bilgi edinme maliyetini azaltmaktadır. İnternet dünyayı tek bir piyasa haline getirdiği için, en düşük fiyatı, yani piyasa açısından en etkin fiyatı bulabilme olasılığını arttırmaktadır. Bu durum aslında sanal piyasalarda fiyattaki farklılaşmalara karşın talebin duyarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.[37] Bunun sonucunda fiyatların homojenleşme eğilimine girdiği söylenebilir. Yeni ekonomide internetten tam yararlananların piyasa hakkında kazanımları, internetten yararlanmayanlara göre artmaktadır.

Tam rekabet piyasasında bir mal veya hizmetin arzı ve talebi yukarıdaki tam rekabet piyasasının özelliklerine bağlı olarak fiyatı belirlemede yeterli olacaktır. Bu durumda piyasa fiyatı o malı satmak isteyenlerle, almak isteyenlerin karşı karşıya gelmesiyle oluşacaktır. Piyasada oluşan bu fiyatı veri kabul eden firmalar için denge üretim düzeyinin belirlenmesi teorik olarak marjinal maliyet fiyat eşitliğinde olmaktadır.[38]

Yeni ekonomide faaliyet gösteren firmalar fiyat belirlemede güçlük çekebilir. Özellikle sayısal mallarda ilk ürünün üretilmesinden sonraki her üretimin maliyeti azalmakta bazı durumlarda ise sıfıra inmektedir. (MM=0).[39] Bu durumda yeni ekonomide fiyatın marjinal maliyete eşit olarak (MM=Fiyat) belirlemesi olasılığı bulunmamaktadır. Firmalar ürünlerini öyle bir fiyattan satmalıdırlar ki bu fiyat hem marjinal maliyetten yüksek olmalı, hem de satış gelirleri firmanın ürün geliştirmeye harcadığı yüksek sabit maliyetleri karşılamalıdır.[40]

---

[35] Orhan TÜRKAY, **a.g.e.**, s.155
[36] Necat BERBEROĞLU, **a.g.e**., s.137
[37] Veysel BOZKURT, **Elektronik Ticaret**, Alfa Yayınları, Şubat 2000, s. 88
[38] Necat BERBEROĞLU, **a.g.e.**, s.138
[39] Willam SAHLMAN, "The New Economy is Stronger Than You Think" ***Harvard Business Review*, November / December 1999**
http://www.uri.edu/artsci/ecn/mead/HPR/Overviews/Old_economy.htm
[40] Sinan ÜLGEN; **a.g.e.**

- Yeni Ekonomide Tam Rekabet Piyasa Koşullarında Kısa Dönem Firma Dengesi

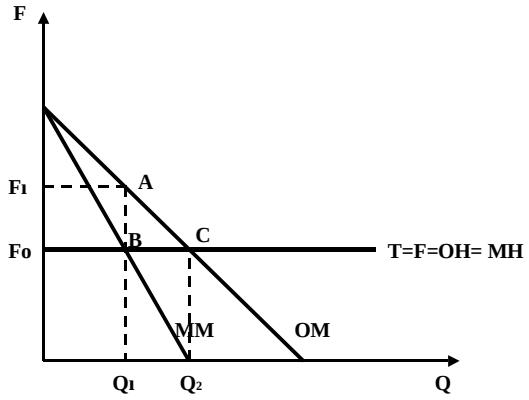
Kısa dönem firmanın üretim miktarını değiştirebileceği fakat teknik kapasitesini değiştirmeye zaman bulamayacağı dönemi kapsar. Kısa dönemde bir endüstriye yeni firmaların girmesi veya terk etmesi için zaman olmadığı düşünüldüğünde; firma sayısı sabit olacaktır.[41]

Tam rekabet piyasasında fiyat firmalar için veri olduğundan, firmaların piyasada oluşan fiyat üzerinde hiçbir kontrolü ve etkisi söz konusu değildir.[42] Bu anlamda firma etkileyemeyeceği fiyatı baz alarak "kar maksimizasyonu"'nu sağlamaya çalışır. Bilindiği gibi toplam kar toplam hasılat ile toplam maliyet arasındaki pozitif farktır. Toplam kar fonksiyonunda, gerek toplam hasılat gerekse toplam maliyet üretim seviyesinin bir fonksiyonudur.

Yeni ekonomide üretim ile hasılat ve maliyet arasındaki fonksiyonel ilişki biraz farklıdır. Bu çalışmada daha önce açıklandığı gibi; Yeni ekonomide üretimde değişken girdi miktarı arttıkça toplam ürün artan oranda artmakta yani toplam ürün fonksiyonu sürekli pozitif eğilimli olmaktadır. Üretim arttıkça verimin artması marjinal maliyet eğrisinin eğiminin negatif olması demektir. Marjinal maliyet eğrisi, ortalama maliyet eğrisini de aşağı doğru çekecek ve onun da eğimi negatif olacaktır.[43]

Bu tespitler bağlamında tam rekabet piyasasında belirlenen bir fiyat baz alınarak olası kısa dönem firma dengesi aşağıda incelenmiştir.

[41] Zekai ÖZDEMİR, **a.g.e**., s.175
[42] İlker PARASIZ, **a.g.e**., s.76
[43] Sadık ACAR, **a.g.e.**, s.8

Şekil 5: Yeni Ekonomide Tam Rekabet Piyasa Koşullarında Kısa Dönem Firma Dengesi

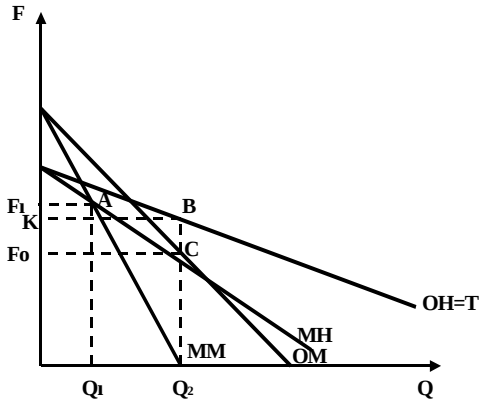
Kaynak Sadık ACAR, "Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım", 30-31 Mart 2000 tarihinde DEÜ. Bilim ve Teknoloji Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

Standart firma teorisine göre denge Marjinal Maliyet fiyat eşitliğinin (MM=Fiyat), sağlandığı Qı üretim miktarında yani B noktasında gerçekleşir. Fakat bu B noktası kararlı bir denge noktası değildir; çünkü B'nin sağındaki üretim miktarlarında marjinal maliyet (MM) azalmaya devam etmektedir. Zaten firma Qı üretim miktarında FoBAFı dikdörtgeninin alanı kadar zarar etmektedir. Kısa dönemde üretim Q2'ye kadar arttırılabilir. Q2 üretim miktarında MM=0 dır. Eldeki faktör miktarları tükendiği için ortalama maliyet ortalama hasılata eşit olacağından (OM=OH); Toplam Maliyet de Toplam Hasılata (TM=TH) eşittir. Üretimin daha fazla arttırılması maddeten imkansızdır. Firma C noktasında yani Q2 üretim miktarında başabaş noktasında normal kar elde etmektedir. Sonuç olarak kısa dönemde artan verimler firmaya bir kar garantisi getirmeyecektir. Karlılık talep ve fiyat koşullarına göre değişecektir.

- Yeni Ekonomide Eksik Rekabet Koşullarında Kısa Dönem Firma Dengesi

Eksik rekabet piyasalarında en belirgin özellik fiyatların değişken olmasıdır. Monopolist konumda olan bir firma daha fazla mal satmak için fiyatı düşürmek zorundadır. Bu karşılaştığı talep

fonksiyonun negatif eğilimli olması demektir. Kısa dönemde firma dengesinin sağlanmasında iki durum söz konusu olabilir: Birincisi talebin fiyat esnekliğinin, verimin artış hızından veya maliyetin düşüş hızından büyük olması, ikincisi ise, aksi durumdur.[44]

Şekil 6: Yeni Ekonomide Eksik Rekabet Koşullarında Kısa Dönem Firma Dengesi
Kaynak: Sadık ACAR, "Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım", 30-31 Mart 2000 tarihinde DEÜ. Bilim ve Teknoloji Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

Monopolist firmanın dengesi MM=MH koşulunun gerçekleştiği A noktası yani Qı üretim miktarıdır. Ancak bu nokta firma denge noktası değildir. Çünkü A noktasından veya Qı üretim miktarından sonra MH>MM olacaktır ki bu da firmayı üretimi arttırmaya teşvik edecektir. O halde üretim artışının duracağı denge noktası MM'in yatay ekseni kestiği Q_2 üretim miktarı olacaktır. Bu noktada toplam kar ise FoCBK dikdörtgeninin alanı kadar olacaktır. Talep eğrisinin şekli aşırı toplam kar, normal kar veya zararın belirleyicisi olacaktır.

SONUÇ

Yeni ekonomide bilgi ve iletişim teknolojileri üretim fonksiyonu, tüketim kalıpları ve piyasa yapılarını etkilemektedir.

Üretimde artan verimler geçerli olurken, sayısal mal ve hizmet kullanımı tüketim kalıbı içersinde yer almaya başlamıştır. Marjinal maliyetin

[44] **A.g.e.**, s.9

sıfıra yakın olduğu yeni ekonomide kar maksimizasyonu hedefleyen firmaların karar verme kuralları da değişmektedir.

Yeni ekonomi, piyasada rekabet edebilirliğin önündeki engelleri kaldırsa da yeni ekonominin doğasından kaynaklanan sebeplerle, piyasada monopolist eğilimlerin arttığı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ACAR Sadık, "Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım", 30-31 Mart 2000 tarihinde DEÜ. Bilim ve Teknoloji Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

ARTAR, "Değer Pazarlaması ve Müşteri değeri Yaklaşımı", **Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XX. Ulusal Kongresi**, Basılı Bildiriler, 8-9 Haziran 1999

BERBEROĞLU Necat, **Mikro İktisat Teorisi,** ?

BOZKURT Veysel, **Elektronik Ticaret**, Alfa Yayınları, Şubat 2000
Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri
http://**www.foreigntrade.gov.tr**/DUNYA/buyumod.htm (01,10,2002)

ÇAKIR Mehmet, "Dijital Ekonomi",
http://**www.geocities.com**/CapitolHill/Senate/ 4950/2814.htm (15,10,2002)

DULUPÇU Murat, "Cybernomics İle Ekonomik Gelişme" Anahtar Gazertesi, Eylül 2001,
http://**www.5mworld.com**/mk5_cybereco.htm

DURA Cihan, ATİK Hayriye, **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye,** Litaratür yay. Mart 2002, İstanbul

GÜNEY Alptekin, "On-Line Tüketici Davranışı"
http://www.danismend.com/konular/ pazarlamayon/PAZ-ON%20LINE%20TUKETICI%20DAVRANISI.HTM (16,10,2002)

IŞIKLI Hasibe, **İnternet Alan İsimleri Sistemi, Markalar ve Aalan İsimleri Arasındaki ilişki**, DPT, Şubat 2001, Ankara, s.32

İMAİ Masaaki, **Kaizen / Japonya'nın Rekabetteki Başarısının Anahtarı,** Kalder Yay. İstanbul, 1999

LEVY Dawn, "Managing the New Economy Demands New Skills Focus",
http://www.**stanford.edu**/dept/news/pr/oo/futureprof823.htm.
(13,11,2002)

LİPSEY Richard G.ve diğerleri, Çev: Faruk BATIREL ve diğerler, **İktisat 1**, Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul

ÖZCAN Sinem, "İnternet Üzerinde En Çok Satılan Ürünler", Informatinweek, 4-10 Ocak 2001

ÖZDEMİR Zekai, **Mikro İktisadi Analiz**, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000

PARASIZ İlker, **Modern Mikro Ekonomi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998

SAHLMAN Willam, "The New Economy is Stronger Than You Think" ***Harvard Business Review*, November / December 1999** http://www.uri.edu/artsci/ecn/mead/HPR/Overviews/Old_economy.htm (04,11,2002)

TAPSCOTT Don, **Digital Ekonomi**, Çev. Ece KOÇ, Koç Sistem Yayınları, İstanbul, Eylül 1998

TEMİR İlker "IP Adreslemeye Genel Bir Bakış", http://www.**ilkertemir.com**/document/tcpip.html (10,11,2002)

TÜRKAY Orhan, **Mikro İktisat Teorisi**, İmaj Yayıncılık, 9. Baskı, Eylül 2000 Ankara

UMRUK Noyan, "Bilimsel Ve Teknolojik Gelişme Süreci Ve Ekonomik Büyüme İle İlgisi" http://**www.msb.gov.tr**/prgs/ bulten/Bulten18_makale.asp?No=3 (18,10,2002)

UZGÖREN Ergin, "Bilgi Toplumunda Uluslararası Rekabetedebilirlik Avantajının Yaratılmasına Yönelik Stratejik yaklaşım: Devingen Yaratıcılık (INNOVATION)", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** Yıl 1, Sayı 1

ÜLGEN Sinan, "Yeni Ekonomide Rekabet Kuralları", http://**216.239.39.100/search?q=cache:5khapOmwW_IC:inet-tr.org.tr**/inetconf6/tammetin /ulgen-tam.doc+elektronik+ ticaret + yeni+ ekonomi+tan%C4%B1m%C4%B1&hl= tr&ie=UTF-8&inlang=tr (11,11,2002)

DTM, “Yeni Ekonomi”,
http://**www.foreigntrade.gov.tr**/ead/ekonomi/sayi3/ yeniekon.htm
(08,11,2002)

YÜREKLİ Sıtkı, ““Yeni” Ekonominin “Yeni” Ticaret Biçimi Ve Bileşenleri : Elektronik Ticaret, Enformasyon Malları Ve E-Para”, 1. Ulusal Bilgi Ekonomisi Kongresi, Kocaeli, 2002
http://www.ceterisparibus.net/kongre/kocaeli_1.htm (12,11,2002)

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN FİNANSAL İMKANLARI VE TÜRKİYE-AKDENİZ ÜLKELERİ KARŞILAŞTIRMASI

Mevlüde Şimşek*

ÖZET

Avrupa Birliği(AB) hemen hemen bütün dünya ülkeleriyle ekonomik ilişki içindedir. Bu ülke gruplarından birisi de Akdeniz Ülkeleridir. Akdeniz ülkeleriyle ekonomik ilişkileri ticari imtiyazlara ve ekonomik işbirliği kurmaya dönüktür. AB, bu ülkelerle ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla çeşitli dönemlerde finansal destek vermiştir. AB'nin kredileri bakımından Akdeniz ülkeleri ve Türkiye arasında karşılaştırma yapıldığında Türkiye aleyhine bir durum gözlenmiştir. Bu olumsuzluk hem kredilerin türünde hem de kredilerin miktarında izlenmiştir. AB, Türkiye'nin gümrük birliğine geçiş sürecini yeterince finansal anlamda desteklememiştir.

ABSTRACT

European Union(EU) almost has been established economic relations wıth all of the world countiries. One of the these group countries are Mediterranean Countiries. These relations has been based commercial privileges and economic cooperations. EU has been given financial support that for was imroved to relationsans between EU and Mediterranean Countries. When we compare Turkey and Mediterranean Countries in terms of EU credits, some disadvantages of Turkey have seen. These disadvantages have seen not only in the kind of credits but also in quantity of credıts. EU has not supported enough the process of Turkey's custom union.

Giriş

İkinci dünya savaşından sonra çöken ekonomilerin kalkındırılması amacıyla dünyada bazı iktisadi birleşme hareketleri kıvılcımlanmıştır. Bu hareketin kuşkusuz şu an dünyada en başarılı olanı Avrupa Birliğidir(AB). AB 1958'de Roma Antlaşmasıyla kurulduktan sonra göstermiş olduğu performans tüm dünya ülkelerinin dikkatini çekmiş bu tarihten itibaren ülkeler, AB ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini güçlendirmek istemişlerdir. Türkiye de AB ile yakınlaşma politikasını benimseyerek 1964'de ortak üye konumunu almıştır. Ortak üyelik (Ankara) Anlaşmasının temel amacı, Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkileri sürekli ve dengeli olarak geliştirmek, Türk ekonomisinin hızlı bir şekilde kalkınmasını sağlamak,

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İİBF Öğretim Üyesi.

Türk halkının hayat standardını yükseltmek, Türkiye'nin gümrük birliği sürecini aşamalı olarak tamamlamasını sağlamak ve son dönem olan tam üyelik müzakerelerini başlatacak konuma getirmektir[1]. AB bunu yaparken yine Ankara Anlaşmasında Türkiye'ye mali protokoller uyarınca kredi vermeyi de kabul etmiştir.

Çalışmamızın amacı, AB'nin Türkiye'ye gümrük birliğini kurana kadar(1996) Ankara anlaşmasında öngördüğü biçimde yeterli ölçüde finansal destek verip vermediğini saptamaktır. Bunu yaparken AB'nin Akdeniz ülkelerine verdiği kredi miktarları da belirlenerek karşılaştırma yapılacaktır. Yani, araştırmamız bir karşılaştırma analizidir.

Araştırmamızda önce AB'nin Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerinin boyutu ve tarihçesi incelenecek daha sonra bu ülkelere verilen kredi miktarları saptanacak ve ardından Türkiye'ye açılan kredilerle bu ülkelere açılan krediler arasında bir karşılaştırma yapılacaktır.

1.1.Avrupa Birliğinin Ortak Akdeniz Politikası

AB Akdeniz ülkelerine şu sebeplerle önem vermektedir. İlk olarak Avrupa petrolünün önemli bir kısmı Akdeniz ülkelerinden sağlanmaktadır.Öte yandan, sözkonusu ülkeler Avrupalılar için önemli bir pazar özelliği taşımaktadır. Ayrıca, Avrupa uygarlığı ile Akdeniz kıyılarındaki uygarlıklar iç içe girmiş durumdadır[2]. Bu nedenlerle Avrupa'nın Akdeniz ülkelerine yaklaşımı sıcak olmuştur.

Akdeniz ülkelerinin AB'ne yaklaşımı da olumludur. Bu yaklaşım 1960'dan sonra daha da olumlu bir havaya girmiştir. AB 1960'lı yıllardan itibaren bütün dünya ülkelerine güçlü olduğunu ispatlamıştır. Bunun sonucunda Akdeniz ülkeleri AB'ne yönelmiştir. AB 1968'de gümrük birliğini sağladıktan sonra bu kapsamda üçüncü ülkeler ortak gümrük vergisi uygulamasını başlatmıştır. Bu uygulamaya Akdeniz ülkeleri de dahil olmuş ve daha önce AB pazarına kolaylıkla giren akdeniz ülkeleri mallarına gümrük birliği sonrasında kısıtlama gelmiştir. Bu olumsuzluğu kaldırmak amacıyla Akdeniz ülkeleri AB'den ayrıcalık istemiştir. Bu çerçevede AB ve Akdeniz ülkeleri arasında ticari anlaşma imzalanmıştır. Taraflar arasında yapılan anlaşmalara göre Akdeniz ülkelerinin mamul malları ile bazı tür tarım ürünleri ve AB pazarına serbestçe girebilecekti.

AB 1972'de yapılan Paris Zirvesinde Akdeniz ülkeleriyle ilgili yeni bir karar almıştır. Buna göre, Afrika Karayip Pasifik ülkeleriyle kurulacak bağlarda dikkate alınmak suretiyle Ortak bir Akdeniz politikası belirlenmiştir[3].Ortak Akdeniz Politikasının amacı AB ve Akdeniz ülkeleri

---

[1] Ankara Anlaşması, mad.2., 1964.
[2] F.Riccardi,"Akdeniz Politikası", **Avrupa Dergisi 93**, Eylül 1984, s.25.
[3] Uluç Özülker, **Avrupa Topluluklarının Akdeniz Politikası**, AÜ ATAUM Yayını, Ankara, 1990, s.3.

arasındaki ticaretin geliştirilmesini sağlamaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için ekonomik, sosyal ve teknik alanlarda işbirliği yapılması öngörülmüştür. Ancak, AB ile Akdeniz ülkeleri arasındaki kalkınma seviyesi farklılığı bu işbirliğine engel olmuştur. Bu yüzden AB, Akdeniz ülkeleriyle yaptığı işbirliği anlaşmalarına mali yardım içeren protokoller ilave etmiştir[4].

AB'nin 1972'de ortak Akdeniz Politikası kapsamına aldığı ülkeler Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, Ürdün, İsrail, Suriye, Yugoslavya, Malta, Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'dir[5]. Bu ülkeler içinde Türkiye ve Yunanistan'ın ayrıcalıklı bir konumu vardır. AB'nin bu ülkelerle yapmış olduğu ortak üyelik anlaşmalarının nihai hedefi tam üyeliktir. İspanya ve Portekiz ile yapılan anlaşmalarda tam üyelik hükmü yoktur. Buna rağmen bu ülkeler 1986'da tam üye olmuşlardır. AB'nin diğer Akdeniz ülkeleriyle yaptığı anlaşmaların temeli ise şu esaslara dayanmaktadır. AB Akdeniz ülkelerinin sanayi malları ile bazı tarım ürünleri ihracatından gümrük tarifesi almayacak veya düşük oranlı tarife uygulayacaktı. Ayrıca, bu ülkelere mali kaynak sağlayacaktı.

Ortak Akdeniz Politikasının içerdiği ülkelerle ilgili 1981 ve 1986 yıllarında önemli bir değişiklik olmuştur. Buna göre, Yunanistan 1981'de ve İspanya ile Portekiz de 1986'da AB'ne tam üye olarak katılmıştır. Başka bir değişiklik ise Malta ve Kıbrıs'ın 2003'de tam üye olarak kabul edilmesidir.

1.2.Avrupa Birliği'nin Sağladığı Finansman İmkanları Bakımından Akdeniz Ülkeleri ile Türkiye arasındaki Karşılaştırma

AB 1972'de Akdeniz ülkelerine yakınlaşma politikası başlatmış[6] ve 1976'dan itibaren Akdeniz ülkeleri ile AB arasında işbirliği anlaşmaları imzalanmaya başlamıştır. Ticari anlaşmalara 1976 yılından sonra işbirliği anlaşmaları da ilave edilerek taraflar arasındaki ilişkiler daha da güçlenmiştir. Aşağıda bu anlaşmalar ve içerikleri verilmiştir.

Magrip ülkelerinden Fas ve Tunus ile AB arasında ticari anlaşma 1969'da imzalanmıştır. Anlaşma sadece ticari hükümleri içerdiğinden 1976'da Cezayir'i de dahil ederek işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede, AB ile sözkonusu üç ülke arasında ekonomik, teknik, mali ve sosyal konularda işbirliği yapılması amaçlanmıştır. Bununla beraber AB bu ülkelerin kalkınmalarını desteklemek amacıyla finansal destek vermeyi de kabul etmiştir.

---

[4] Arif Esin," , Avrupa Topluluğu ve Akdeniz Ülkeleri Arası Mali Protokollerde Türkiye'nin Konumu", **İKV Dergisi**, Sayı 83, Eylül 1990,s.5.

[5] A.g.m., s.5.

[6] **Official Journal of the Euopean Communities**, 26 September 1991, s.5.

AB'nin ticari ve işbirliği anlaşması imzaladığı ikinci ülke grubu Maşrik ülkeleridir. 1965 ve 1972'de Lübnan ve Tunus ile ticari anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar 1977'de işbirliği anlaşmasına dönüştürülmüştür. Ayrıca, bu işbirliğine Ürdün ve Suriye de dahil edilmiştir. Bu çerçevede taraflar arasında ekonomik, teknik, sosyal ve mali alanlarda işbirliği sağlayabilmek için AB bu ülkelere finansman imkanı sağlamayı öngörmüştür.

AB'nin ikili anlaşma imzaladağı ülkelerden birisi de Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs ile 1972'de imzalanan ve 1973'de yürürlüğe giren anlaşmanın temeli gümrük birliği esasına dayanmaktadır. Anlaşma kapsamında Kıbrıs'a finansal kaynak da transfer edilecekti.

Malta ve AB arasındaki anlaşmanın esasları da Kıbrıs'a benzemektedir. Bu anlaşma 1970'de yapılmış ve 1971'de yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın esası gümrük birliğine dayalıdır. AB Malta'ya da finansman imkanı tanıyacaktı.

AB'nin anlaşma yaptığı bir diğer ülke ise İsrail'dir. İsrail ve AB arasında 1975'de imzalanan anlaşma serbest ticaret anlaşması kapsamındaydı. Anlaşmanın temel amacı, iki taraf arasında işbirliğini geliştirmek, altyapı projelerinin ortak yapımını sağlamak ve ticari ilişkileri artırmaktı. Bu hedeflere ulaşabilmek amacıyla anlaşmada AB kredi vermeyi de kabul etmiştir.

Son olarak AB Yugoslavya ile bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. Sözkonusu anlaşma 1973'de imzalanmış ve 1983'de işbirliği anlaşması kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda, taraflara arasında ticari ilişkiler geliştirilecek ve AB tarafından finansal kaynak aktarılacaktı.

AB Akdeniz ülkeleriyle imzaladığı ticari anlaşmalar doğrultusunda bu ülkelerin sanayi ürünleri ve bazı tür tarım ürünleri ihracatına gümrük indirimleri uygulamıştır. Bununla beraber, işbirliği anlaşmaları yönünde Akdeniz ülkelerinin herbirine finansal destekte bulunmuştur. Günümüzde de AB'nin bu ülkelere yönelik mali yardımları devam etmektedir.

Çalışmamızda ilk olarak AB'nin Akdeniz ülkelerine sağladığı finansman imkanları mali protokoller çerçevesinde incelenecek, ardından Türkiye'ye sağlanan finansal imkanlarla karşılaştırma yapılacaktır. AB'nin Akdeniz ülkeleri ve Türkiye'ye yönelik kredileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Avrupa Birliği'nin Mali Protokollerle Akdeniz Ülkelerine Sağladığı Finansal Kaynaklar:

Milyon Euro

Ülkeler	Mali protokoller	Süre	AYB kaynaklı	AB Bütçesi	Toplam	% *
Magrip ülkeleri						
Cezayir	I Mali Protokol	1978-1981	70	44	114	
	II Mali Protokol	1983-1986	107	44	151	
	III Mali Protokol	1988-1991	183	56	239	
	IV Mali Protokol	1991-1996	280	70	350	
			640	214	854	11.6
Fas	I. Mali protokol	1978-1983	56	74	130	
	II Mali protokol	1983-1986	90	109	199	
	III Mali protokol	1988-1991	151	173	324	
	IV Mali protokol	1991-1996	220	218	438	
			517	574	1091	14.8
Tunus	I. Mali protokol	1978-1983	41	54	95	
	II Mali protokol	1983-1986	78	61	139	
	III Mali protokol	1988-1991	131	93	224	
	IV Mali protokol	1991-1996	168	116	284	
			418	324	742	10.1
Maşrik ülkeleri						
Mısır	I. Mali protokol	1978-1983	93	77	170	
	II Mali protokol	1983-1986	150	126	276	
	III Mali protokol	1988-1991	249	260	449	
	IV Mali protokol	1991-1996	310	258	568	
			802	721	1463	19.9
Ürdün	I. Mali protokol	1978-1983	18	22	40	
	II Mali protokol	1983-1986	37	26	63	
	III Mali protokol	1988-1991	63	37	100	
	IV Mali protokol	1991-1996	80	46	126	
			198	131	329	4.5
Lübnan	I. Mali protokol	1978-1981	20	10	30	
	Birinci Acil yardım	1977-1978	20		20	
	II Mali protokol	1983-1986	34	16	50	
	İkinci acil yardım	1982	50		50	
	III Mali protokol	1988-1991	53	20	73	
	Üçüncü acil yardım	1987	50		50	
	IV Mali protokol	1991-1996	45	24	69	
			272	70	342	4.7
Suriye	I. Mali protokol	1978-1983	34	26	60	
	II Mali protokol	1983-1986	64	33	97	
	III Mali protokol	1988-1991	110	36	146	
	IV Mali protokol	1991-1996	115	43	158	
			323	138	461	6.3

Tablo 1 Devamı:

Milyon Euro

Diğer Akdeniz Ülkeleri						
Kıbrıs	I. Mali protokol	1979-1983	20	10	30	
	II Mali protokol	1984-1988	28	16	44	
	III Mali protokol	1988-1993	44	18	62	
			92	44	136	1.8
Malta	I. Mali protokol	1978-1983	16	10	26	
	II Mali protokol	1986-1988	16	13.5	29.5	
	III Mali protokol	1988-1993	23	15	38	
			55	38.5	93.5	1.3
Yugoslavya	Ara Borç	1979	50		50	
	I Mali protokol	1980-1985	200		200	
	II Mali protokol	1988-1991	550		550	
			800		800	10.9
İsrail	I. Mali protokol	1978-1981	30		30	
	II Mali protokol	1984-1986	40		40	
	III Mali protokol	1988-1991	63		63	
	IV Mali protokol	1991-1996	82		82	
			215		215	2.9
Türkiye	I. Mali protokol	1964-1960		175	175	
	II Mali protokol	1973-1976	25	195	220	
	Tamamlayıcı protokol	1973		47	47	
	III Mali protokol	1979-1981	90	220	310	
	Özel İşbirliği Fonu	1981-1991		75	75	
			115	712	827	11.2
			4447		7553.5	100

Kaynak: EIB, **European Investment Bank Annual Report 1978**, s.12; **1988,** s.63; **1990,** s.44; Comission of the European Communities, **xxv th General Repport on the Activities of the European Communities 1991**, s.284.' den yararlanarak tarafımızdan düzenlenmiştir.
* yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır.

Burada ilk olarak yukarıda miktarı saptanan kredi tutarlarının söz konusu ülkelerin hangi sektörlerinde kullanıldığı analiz edilecektir.

AB, Magrip ülkelerinden Cezayir'e dört mali protokolle toplam 854 milyon euro kredi vermiştir. Bu tutarın yüzde 75'i AYB kaynaklarından yüzde 25'i de AB bütçesinden sağlanmıştır. Bu çerçevedeki krediler genellikle altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılmıştır. Özellikle Cezayir'de yeni yol yapımı veya mevcut yolların düzeltilmesine ağırlık verilmiştir. Kredilerin bir kısmı da elektirik dağıtımını sistemli, bir şekilde gerçekleştiren projelerin finansmanına yöneltilmiştir. Cezayir, Akdeniz ülkelerine yönelik AB yardımlarının yüzde 11.6 oranında yararlanmıştır.

AB'nin Fas'a tahsis ettiği kredi miktaru 1.091 milyar eurodur. Bu miktarın 517 milyonu AYB kaynaklı kredilerden ve 574 milyon eurosu da AB bütçesinden sağlanan kaynaklarından oluşmaktadır. Bu ülke Akdeniz

ülkelerine yönelik AB kredilerinden yüzde 14.8 oranında pay almıştır. Bu krediler Fas'ın altyapı ve enerji sektörleri ile küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerine ait projelerin finansmanında kullanılmıştır. Burada AB'nin desteklediği projelerin bazılarına değinmekte yarar görülmektedir. Örneğin, 1981'de AYB kaynaklarından verilen 30 milyon euroluk kredinin 15 milyonu Fas'ın safi ve agadir limanlarını onarmak için kullanılmıştır. Geriye kalan 15 milyonluk finansal kaynak ise küçük ve orta boy işletmelere ait projelerin finansmanında kullanılmıştır[7]. Bununla beraber, 1989'da sağlanan 39 milyon euroluk kredinin 30 milyonu bu ülkenin kırsal bölgelerine elektrik bağlamada kullanılmıştır. Bu çerçvedeki finansal destek AB bütçesinden tahsis edilmiştir. AYB kaynaklarından verilen 9 milyonluk kredi ise yine küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleriyle ilgili projelere yöneltilmiştir[8]. Bir başka örnek ise AB'nin 1990'da tahsis ettiği kredilerin kullanım alanıyla ilgili olup Fas'a 13 milyon euro finansman imkanı sğlanmıştır. Kredinin yüzde 85'i AYB kaynaklarından ve yüzde 15'lik kısmı da AB bütçesinden verilmiştir. AYB kaynaklarından sağlanan 11 milyon euroluk kredi Fas'ın Akdenz kıyılarında bulunan kasabalarındaki atık su birikintilerini gideren ve çevre düzenlemesini sağlayan projeleri finanse etmiştir. Bununla bereber 2 milyon euroluk bütçe kaynaklı kredi küçük ve orta boy işletmelerin finansmanında kullanılmıştır[9].

AB'nin finansal kaynak aktardığı son Magrip ülkesi Tunus olmuştur. Tunus ve AB arasında dört mali protokol imzalanmıştır. Protokoller gereğince 742 milyon euro kredi verilmiştir. Bunun 324 milyonu AB bütçesinden , 418 milyonu da AYB kaynaklarından sağlanmıştır. Tunus'un AB kredilerinden yaralanma oranı yüzde 10.1 dir. Bu yöndeki krediler ülkenin altyapı yatırımlarının finansmanında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanında ve turizm sektöründeki işletmelerin finansmanında kullanılmıştır. AB'nin finanse ettiği projelerden bir örnek vermek gerekirse, kimyasal maddelerin denize dökülmesini önlemek için 1990'da 35 milyon euro civarında verilen krediyi örnek gösterebiliriz[10].

AB Maşrik ülkelerine de kredi vermiştir. Maşrik ülkeleri, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye'dir.

Mısır Akdeniz ülkelerine yönelik kredilerden yüzde 19.9 oranında yararlanmıştır. Bu ülkeye 1.463 milyar euro kredi verilmiş olup bunun yüzde 55'i AYB kaynaklarından yüzde 45'i de AB bütçesindendir. Krediler, Mısır'ın altyapı ve enerji sektörlerinde, turizm işletmelerinin finansmanında kullanılmıştır.

İkinci Maşrik ülkesi lübnan ise AB kredilerinden yüzde 4.7 oranında yararlanmıştır. Lübnan'a verilen toplam kredi miktarı 342 milyon euro olup

[7] EIB Annual report 1981, s.101.
[8] A.g.e.,s .40.
[9] A.g.e. ss. 40-41.
[10] EIB Annual Report 1990, s.48.

bunun yüzde 80 i AYB kaynaklarından ve yüzde 20 si de AB bütçesinden tahsis edilmiştir. Kredilerin büyük bölümü Lübnan'ın enerji sektörüyle ilgili projelerin finanse edilmesinde kullanılmıştır. Örneğin, 1981'de verilen 12 milyon euro tutarındaki kredi Zouk ve JEEH elektirik istasyonlarının kurulmasında kullanılmıştır[11].

Tablo 1'e göre Suriye'ye toplam 461 milyon euro kredi verilmiştir. Bunun Akdeniz ülkelerine yönelik AB kredileri içindeki payı yüzde 6.3'tür. Bu çerçevedeki kredilerin yüzde 70'i AYB kaynaklarından, yüzde 30'u da AB bütçesinden sağlanmıştır. Kredilerin önemli bir bölümü altyapı ve enerji sektörlerine yöneltilmiştir.

AB'nin finansman imkanı sağladığı diğer Akdeniz ülkeleri Kıbrıs, Malta, Yugoslavya ve İsraildir.

AB 1979-1993 dönemini içermek üzere Kıbrıs'a 136 milyon euroluk kredi açmıştır. Kıbrıs'ın AB kredilerinden yararlanma oranı yüzde 1.8'dir. Bu ülkeye dönük kredilerin yüzde 68'i AYB kaynaklarından yüzde 32'i de AB bütçesinden verilmiştir. Bu doğrultudaki krediler Kıbrıs'ın altyapı projelerini desteklemiş ve genellikle kanalizasyon sisteminin iyileştirilmesine yöneltilmiştir[12].

Malta ve AB arasında imzalanan üç mali protokol uyarınca 93.5 milyon euro kredi kredi verilmiştir. Akdeniz ülkeleri arasındaki oranı yaklaşık olarak yüzde 1.3'tür. Kredilerin yüzde 59'u AYB kaynaklı, yüzde 41'i bütçe kaynaklıdır. Malta'ya sağlanan kredilerin tamamı haberleşme alanında kullanılmıştır. Projeler telefon hizmetlerinin etkin yürütülmesine dönüktü. Ayrıca, Malta hava limanına da kredi verilmişltir.

AB Yugoslavya'ya iki mali protokol ve ara borç çerçevesinde 800 milyon euro kredi açmıştır. Yugoslavya'nın AB kredilerinden aldığı pay yaklaşık yüzde 10.9'dur. Sözkonusu kredilerin tamamı AYB kaynaklarından sağlanmıştır. Ancak burada vurgulanması gereken önemli nokta, Yugoslavya ve AB arasında 1991-1996 dönemini içerecek üçüncü bir mali protokol düzenlenmiş olup Yugoslavya'daki karışıklık sebebiyle iptal edilmiştir. Üçüncü mali protokolle verilmesi öngörülen kredi miktarı 807 milyon euro idi. Ancak AB eski Yugoslavya'daki sığınmacılar için bir yardım kampanyası düzenlemiş ve 6.5 milyon euro'luk finansal destek sağlamıştır[13].

AB'nin mali kaynak tahsis ettiği bir başka ülke de İsrail olmuştur. Tablo 1'den de görüleceği üzere İsrail'e 215 milyon euro kredi açılmıştır. Tamamı AYB kaynaklı olan kredilerin Akdeniz ülkeleri içindeki oranı yüzde 2.9'dur. Krediler, küçük ve orta boy işletmelerin faaliyetlerini finanse etmiş ve tamamı İsrail Sınai Kalkınma Bankası aracılığıyla verilmiştir. En fazla kredi alan sektörler gıda, tekstil ve elektronik sanayileridir.

[11] EIB Annual Report 1981, s.50.
[12] EIB Annual Report 1986, s.71.
[13] EC News, yıl 6, sayı 16, 26 Haziran 1992.

AB'nin Türkiye'ye yönelik kredileri de diğer ülkeler gibi mali protkoller uyarınca gerçekleşmiştir. Üç mali protokol ve bir de tamamlayıcı protokol ile Türkiye'ye 752 Milyon euro kredi açılmıştır[14]. Bununla birlikte, özel işbirliği fonu ile 75 milyon euro hibe mahiyetinde bir yardım sağlanmıştır[15].Türkiye'ye sağlanan finansal desteğin toplam miktarı 827 milyon eurodur. Bunun yüzde 14'ü AYB kaynaklarından yüzde 86'sı da AB bütçesinden sağlanmıştır. Türkiye'nin Akdeniz ülkelerine sağlanan AB yardımları içindeki payı yüzde 11.2 dir. Bu oranlar yönünde Türkiye ve Akdeniz ülkeleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye ***dördüncü*** sırada yer almaktadır. Türkiye'nin önüne geçen ülkeler Mısır, Fas ve Cezayirdir. AB yardımları bakımından Türkiye'den sonra gelen ülkeler ise sırasıyla Yugoslavya, Tunus, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Kıbrıs ve Maltadır. AB'nin Akdeniz ülkelerine yönelik kredilerinden en fazla yararlanan ülke Mısır en az yararlanan ülke de Malta olmuştur.

AB'nin sağladığı finansman imkanları bakımından Türkiye ve Akdeniz ülkeleri arasındaki bir başka karşılaştırma kredi dönemlerinde geçerli olan ülke nüfusuna göre yapılabilir. Bu çerçevedeki karşılaştırmayı yapabilmek için Tablo 2 düzenlenmiştir.

[14] Mevlüde Şimşek ve Erdal Ergün, Avrupa Birliği- Türkiye İlişkilerinde Mali Protokollerin Yeri ve Önemi, DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,sayı 6, yıl 5, Haziran 2002, ss.87-104.

[15] EC/Turkey Special Action Programme Progress Report, HDTM, September, 1991, s.1-6; Yücel Ergün," Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye'ye Uyguladığı Kredi Politikası**", Maliye Dergisi**, sayı:4, Kasım Aralık 1982, s.36.

Tablo 2: AB'nin Finansman İmkanları Bakımından Türkiye ve Akdeniz Ülkeleri Arasındaki Nüfus Karşılaştırması

Ülkeler	Kredi Miktarı(Milyon Euro)	Toplam Nüfus	Kişibaşına kredi miktarı	Yüzde	Sıralama
Cezayir	504.0	22.420	22.5	3.5	10
Fas	653.0	22.480	29.0	4.6	8
Tunus	458.0	7.230	63.3	9.9	4
Mısır	895.0	49.610	18.0	2.8	11
Ürdün	203.0	3.660	55.5	8.7	5
Lübnan	223.0	2.710	82.3	12.9	3
Suriye	303.0	10.610	28.6	4.5	9
Kıbrıs	74.0	670	110.4	17.3	2
Malta	55.5	380	146.1	22.9	1
Yugoslavya	800.0	22.425	35.7	5.6	6
İsrail	133.0	4.300	30.9	4.9	7
Türkiye	827.0	56.473	14.6	2.3	12
TOPLAM	5,128.5	202.968	636.9	100.0	

Kaynak: **ACP Eurostat Basic Statistics** 1988, Luxemburg, 1989, ss.218-235; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı** 1990, DİE Yayını, Ankara, 1992, ss.508-510 *veriler derlenerek tarafımızdan hesaplanarak düzenlenmiştir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. AB'nin Türkiye'ye açtığı krediler açısından kişi başına düşen kredi miktarı en fazla olan ülkeler Malta(146.1 euro) ve Kıbrıstır(110.4). Kişi başına düşen kredi oranı Malta'da yüzde 22.9 ve Kıbrıs'ta yüzde 17.3'tür. AB'nin kişi başına en az kaynak verdiği ülke ise yüzde 2.3 ile Türkiye'dir.

AB'nin finansman imkanları bakımından Türkiye ve Akdeniz ülkeleri arasındaki bir başka karşılaştırma konusu kredilerin türleriyle ilgilidir.AB'nin Türkiye'ye yönelik kredilerinin yüzde 89'u özel şartlı kredi özelliği taşımaktadır. Ancak, AB'nin diğer Akdeniz ülkelerine açtığı krediler ise AYB kaynaklıdır. Oysa, AYB kaynaklarından sağlanan krediler özel sektör projelerini finanse ederken AB bütçesinden tahsis edilen krediler daha ziyade kamu ve özel sektör projelerini finanse eder. Bu gerçekten hareketle AB'nin diğer Akdeniz ülkelerinin özel sektörünü desteklerken Türkiye'nin Kamu sektörüne daha ağırlık verdiği anlaşılmaktadır.

AB'nin hibeleri bakımından Türkiye ve Akdeniz ülkeleri arasında karşılaştırma yapıldığında Türkiye'ye verilen hibe imkanının oldukça yetersiz olduğu görülmüştür. Örneğin, Magrip ülkelerine 835 milyon Maşrik ülkelerine 862 milyon Kıbrıs'a 29 milyon ve Malta'ya 28 milyon euro karşılıksız yardım imkanı getirilmiştir.Yugoslavya ve İsrail bu imkandan hiç faydalanamamıştır. Türkiye ise yukarıda belirtildiği gibi özel işbirliği fonu çerçevesinde gümrük birliği sürecine kadar sadece 75 milyon euro hibe

alabilmiştir. Bu miktarın diğer Magrip ve Maşrik ülkelerine göre yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Türkiye'ye dördüncü mali protokol ile 50 milyon euro hibe verilmesi düşünülmüş[16] ancak, dördüncü mali protokolün sürekli veto edilmesi nedeniyle hala bu hibe alınamamıştır.

SONUÇ VE BULGULAR

AB'nin kredi verdiği yegane ülke Türkiye değildir. Örneğin, AB Akdeniz ülkelerine de çeşitli zamanlarda kredi vermiş ve hala da vermeye devam etmektedir. Ancak, AB'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin mahiyeti Türkiye ile ilişkilerine benzememektedir. Türkiye'nin farkı gümrük birliğini sağlayacak olması ve tam üyeliğe aday bir ülke olmasıdır. Diğer Akdeniz ülkelerinin gümrük birliğini kurmak gibi bir yükümlülükleri yoktur. Bu düşünceden hareketle AB'nin Türkiye'ye Akdeniz ülkelerine göre daha fazla finansal destek sağlaması gerektiğini söylemek yanlış olmaz kanısındayız. Kaldı ki, AB-Türkiye ilişkilerinin başlangıcı olan Ankara Anlaşması'nda Türkiye'nin kalkınmasını finanse etmeye ve gümrük birliği sürecini kolaylıkla başlatabilmesi için finansal destek verileceğine dair bir hüküm vardır. Çalışmamızda yaptığımız karşılaştırmaya göre AB'nin bu düşünceyi taşımadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Akdeniz ülkelerinde kişi başına düşen yardımlar incelendiğinde Türkiye'nin Akdeniz ülkeleri arasındaki yerinin onikinci(12) sırada olduğu görülmüştür. Türkiye ve Akdeniz ülkeleri arasında AB kredileri bakımından Türkiye'nin aleyhine bir gelişme söz konusudur. Kaldı ki yukarıda da belirttiğimiz gibi, Akdeniz ülkelerinin gümrük birliğini kurmak gibi bir yükümlülükleri de yoktu.

AB kredileri bakımından Akdeniz ülkeleri ve Türkiye arasındaki bir başka dengesizlik ise kredilerin türleriyle ilgilidir. AB'nin Akdeniz ülkelerine yönelik kredilerinin büyük bölümü söz konusu ülkelerin özel sektörünü finanse ederken Türkiye'nin daha ziyade kamu sektörü finanse edilmiştir. Diğer yandan Türkiye'ye verilen krediler özel şartlı kredilerdir. Bu demektir ki, Türkiye'ye verilen krediler bir dizi şarta tabii tutulmuştur. Örneğin, projeler için gerekli yatırım mallarının ithalatının belli piyasalardan yapılması gibi. Aslında, kredilerin belli özel şarta tabii tutulmasının hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Bu tip krediler, kalkınmayı olumlu yönde etkileyecek projelere yöneltildiği sürece kalkınmaya daha fazla katkı sağlayacaktır. Bu bakış açısından AB kredilerinin bir dizi şarta bağlı olarak verilmesi Türkiye için bir avantaj sayılabilir. Ancak, gözden kaçmaması gereken bir başka konu ise bu özel şartların içinde proje için gerekli yatırım mallarının belli piyasalardan yapılması şartıdır. Böyle bir şart olmasa daha ucuz piyasalara yönelmek mümkün olabilecekti. Kuşkusuz bu durum yatırımların maliyetini yükseltir.

[16] "600 Million ECU For Custom Union" **European report**, 30 May 1990, s.7.

Burada, “AB Türkiye’nin kalkınmasını finanse etmek zorunda mıdır?” diye bir soru sorulabilir. Elbette ki, AB Türkiye’nin bütün kalkınma çabasını finanse edemez. Ancak AB Türkiye ile ortaklık anlaşması imzalarken Türkiye’nin kalkınmasını hızlandırmak ve gümrük birliğine hazırlamak için kredi imkanı sunacağını öngörmüştü. Ankara Antlaşmasında ki bu hükmün düzenli bir şekilde yerine getirildiği söylenemez. Bunu Akdeniz ülkeleriyle yaptığımız karşılaştırmanın sonucundan anlamaktayız.

AB’nin finansal desteği bakımından Akdeniz ülkeleriyle Türkiye arasında Türkiye aleyhine bir tavrın varlığının yanısıra, bu ülkelerden Malta ve Kıbrıs’ın Türkiye’den önce tam üye olması da düşündürücü bir durumdur.

KAYNAKLAR

ACP Eurostat Basic Statistics 1988, Luxemburg, 1989.

Ankara Anlaşması, mad.2., 1964.

Comission of the European Communities **xxv th General Repport on the Activities of the European Communities 1991,** s.284.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1990**, DİE Yayını, Ankara, 1992.

EC News, yıl 6, sayı 16, 26 Haziran 1992.

EC/Turkey Special Action Programme Progress Report, HDTM, September 1991.

EIB Annual report 1981.

EIB Annual report 1983

EIB Annual report 1988

EIB Annual report 1978

EIB Annual Report 1990.

EIB Annual Report 1986.

Ergün, Yücel, " Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye'ye Uyguladığı Kredi Politikası**", Maliye Dergisi**, sayı:4, Kasım Aralık 1982.

Esin, Arif" , Avrupa Topluluğu ve Akdeniz Ülkeleri Arası Mali Protokollerde Türkiye'nin Konumu", **İKV Dergisi**, Sayı 83, Eylül 1990.

Official Journal of the Euopean Communities, 26 September 1991, s.5.

Riccardi, R,"Akdeniz Politikası", **Avrupa Dergisi 93**, Eylül 1984.

Şimşek, Mevlüdiye ve Erdal Ergün, Avrupa Birliği- Türkiye İlişkilerinde Mali Protokollerin Yeri ve Önemi**, DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**,sayı 6, yıl 5, Haziran 2002.

TÜRKİYE'DE PARA ARZININ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ: 1990 - 2002 DÖNEMİ UYGULAMASI

Aykut EKİNCİ*

ÖZET

Enflasyonun yıllardır konuşulduğu ülkemizde, para arzındaki değişmelerin ekonomiye olan etkisi bilinen bir gerçektir. Bu çalışmada, para arzının, Türkiye ekonomisi açısından önem taşıyan bazı makroekonomik değişkenler üzerinde etkisinin olup olmadığı En Küçük Kareler Yöntemi tekniği kullanılarak araştırılmış ve değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konularak yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda para arzının fiyatlar genel düzeyi, kamu harcamaları ve GSMH üzerinde etkili olduğu ve istatistiksel açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. Bunun yanında para arzında meydana gelen bir değişmenin faiz oranı ve yatırımları önemli bir oranda etkilemediği görülmüştür.

ABSTRACT

Effects of changes in money supply on economy is a well fact which has been discussed widely for years in Turkey. In this study, effects of money supply on Turkish economy with several macroeconomic variables is explored by the least Square Method in order to explain relationships among variables. Findings show that there is a statistically meaningful effects of money supply on price levels, public expenditure and GNP. Additionally, money supply affects interest rates and investments significantly.

GİRİŞ

Ülkemiz ekonomisinde para arzındaki artışın ekonomiye olan etkileri herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Para arzı ve para arzının büyüme oranının enflasyonu (fiyatları) yükselteceğini söylemek mümkündür. Bunun yanında para arzındaki değişmelerden bazı makroekonomik değişkenlerinde etkileneceği şüphesizdir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 1990 - 2002 yılları arasında para arzındaki değişmelerin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bu amaçla M2 para arzının; kamu harcamaları,GSMH, enflasyon (fiyatlar genel düzeyi), faiz oranı ve yatırımlar(sabit sermaye yatırımları) üzerine bir etkisinin

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Bilecik İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

olup olmadığı, eğer bir etki sözkonusu ise bu etkinin ne şekilde olacağı test edilmiştir. Bu amaca yönelik olarak konu önce teorik yaklaşım kapsamında kısaca ele alınıp, uygulanacak model tespit edilecek. Sonra modelde yer alan değişkenler kısaca tanımlanacaktır. Daha sonra ekonometrik analizin açıklanması için gerekli testler yapılarak, elde edilen istatistiksel bulgular yorumlanmaya çalışılacaktır.

1. TEORİK YAKLAŞIM

Para arzının makro değişkenler üzerine etkisi eskiden beri tartışılan bir konudur. Bu konudaki tartışmaların temeli Monetarist ve Keynesyen iktisatçılara dayanmaktadır. Gerçekten de monetaristler, 1929 bunalımının temel sebebi olarak para arzındaki azalmayı göstermişlerdir. Bu konuda Keynesçi yaklaşım Monetarist görüşün tersine, para arzındaki azalmanın ekonomide bunalım ve GSMH'nın düşmesine yol açtığını kabul etmemektedir. Yaklaşıma göre ABD'de 1929 - 1932 döneminde GSMH meydana gelen düşüş, para arzında gerileme doğurmuştur. Keynes'e göre, para arzındaki azalma büyük bunalımda önemli bir rol oynamamıştır.

Bilindiği üzere para arzı teorisi, ekonomide para arzının oluşumunu, para arzındaki değişmelerin ekonomiye etkilerini ve nihayet para arzının Merkez Bankası tarafından kontrol edilebilme imkanlarını inceler. (Paya:1997, s.144) Para arzı bir değişken olarak Keynesçi iktisatçılara göre doğrudan kontrol edilemez. Bunun da temel nedeni paranın dolaşım hızının istikrarlı olmayışındandır. Öte yandan monetaristlere göre, paranın dolaşım hızı hemen hemen sabittir ve kolaylıkla kontrol edilebilir. (Güneş:1993, s.5) Monetarist yaklaşımda, para arzının para otoriteleri tarafından kontrol edileceği varsayılmakta, yani para arzı dışsal bir değişken olarak ele alınmaktadır. (Togay:1994, s.47)

İktisat teorisinde miktar kuramcıları öncelikle para miktarıyla fiyatlar arasındaki ilişkiyle ilgilenmişler ve para arzını, fiyatlar genel düzeyinin temel belirleyicisi olarak görmüşlerdir. Günümüzde modern miktar kuramcıları (monetaristler), paranın fiyatlar genel düzeyini belirlemesinin ötesinde, daha geniş işlevinin olacağını görmüşlerdir. Monetaristler, paranın kısa dönemde ekonomik faaliyetleri de etkileyeceğini kabul etmektedirler. (Parasız:1997, s.371) Oysaki Post Keynesyen yaklaşıma göre, para arzı,firmaların,hane halklarının ve bankaların davranışlarının sonucunda ,diğer bir deyişle ekonomik hayatın yarattığı gereksinmeler sonucunda belirlenir. Yani para arzı içseldir,para arzı ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişki fiyatlardan para arzına doğrudur. Para arzının içselliği yaklaşımı bu anlamda ,parasal sektörün reel sektörden ve dolayısıyla para arzının para talebinden bağımsız olarak ele alınmayacağı ana fikrine dayanmaktadır.(Togay:1994, s.47)

Monetarist yaklaşımın başını çeken M.Friedman ile onun izleyicileri enflasyonun kaynağı olarak para arzındaki büyümeyi göstermektedir. Friedman para talebi,para arzı eşitliğinden yola çıkarak,para talebi ve paranın dolanım hızının istikrarlı ,para arzının dışsal olduğunun ileri sürerken ,para arzındaki artışların bir kural içerisinde olması gerektiğini savunmaktadır.(Çolak:2001, s.43)

Monetaristlere göre eğer para arzı ekonominin resesyon döneminde arttırılmışsa artan harcamalar ,öncelikle istihdam ve reel üretimi artıracaktır. Eğer ekonomi tam istihdamda çalışıyorsa,böyle bir durum gayrisafi milli hasıladaki yükselme,yalnızca fiyatlar genel düzeyini etkileyen nominal bir artış olacaktır.Para arzındaki bir artış GSMH'nın yükselmesine neden olacaktır. Çünkü başlangıçta halkın eline para geçince,halk eline geçen aşırı parayı harcamaya başlayacak ve harcamalar para arzı para talebine eşit oluncaya kadar sürecektir. Para arzı artışı artan işlem talebiyle emilinceye kadar gelir artmaya devam edecektir. Keynesgil iktisatçılara göre,paranın GSMH'yı etkileme yolu oldukça farklıdır. Çünkü paranın dolaşım hızı hem kısa hem de uzun dönemde istikrarlı değildir.

2. MODELİN BELİRLENMESİ

1990-2002 dönemini kapsayan veriler yıllık olarak ele alınmış ve elde edilen bu verilerle ,En Küçük Kareler Yöntemi(EKKY) tekniği kullanılarak M2 para arzının, kamu harcamaları GSMH ve TÜFE olarak ele alınan enflasyon ve faiz oranı ve yatırımlar üzerine etkileri incelenerek modeller test edilmiştir. Çalışmada basit regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Tek bağımsız değişken olan M2 para arzının GSMH ,kamu harcamaları ,enflasyon üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada Hazine ve T.C. Merkez Bankası web sayfasından elde edilen veriler kullanılmıştır. Veriler 1990 -2002 arasındaki dönemi kapsamaktadır.

3. MODELDE KULLANILAN DEĞİŞKENLER

Para arzının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini içeren model bir bağımlı (para arzı) ve beş bağımsız değişken (GSMH,kamu harcamaları,enflasyon,faiz oranı ,yatırım)olmak üzere ayrı ayrı altı değişkeni kapsamaktadır.

3.1. Para arzı Değişkeni

Bir ekonomide dolaşımda mevcut olan para miktarını para arzı denir.(Ünsal :2000, s.383) Ülkemizde T.C. Merkez Bankası çeşitli para arzı tanımları yapmaktadır. Bu tanımlardan en çok kullanılanı dar tanımlı para arzı olarak bilinen ve M1 ile gösterilen para arzı tanımıdır.

M1=Dolaşımdaki nakit+Ticari bankalardaki vadesiz mevduat+Merkez Bankasındaki mevduat

M1 tanımında paranın değişim aracı olma fonksiyonu ön plana çıkmaktadır. TCMB tarafından yapılan ikinci tanım para arzı olarak adlandırılmakta ve M2 ile ifade edilmektedir.

M2=M1+Ticari bankalardaki vadeli mevduat

TCMB para benzeri olarak adlandırılan finansal varlıklardan birisi olan vadeli mevduatları da para arzı tanımına dahil ederek likiditeyi ön plana çıkarmaktadır. Son yıllarda M2 para arzı tanımının farklı bir tanımını da vermekte ve bunu M2Y olarak göstermektedir.

M2Y=M2+Döviz tevdiat hesapları[†]

Merkez Bankası yukarıda yapılan para arzı tanımlarına ilave olarak M3,M3A,M4,L gibi alternatif para arzı tanımlarına yer vermektedir.

Yukarıda kısaca verilen tanımların kullanımı ile ilgili verilmesi gereken iki önemli bilgi vardır .Bunlardan birincisi ,M1'in likiditesinin hepsinden fazla olduğudur. İkinci olarak da ,M2'nin dolaşım hızı M3ve M4 den fazla olmakla birlikte M1'den küçüktür. Herberger modeli dediğimiz ve Fisher denklemi diye adlandırılan para fiyat ilişkisini sağlayan analizlerin çoğunda Türkiye için geniş para arzı tanımı olan M2 kullanılmıştır.(Güneş:1990 ,s.5)

Modelde bağımsız değişken olarak kullanılan para arzı geniş tanımlı para arzını ifade etmektedir.

3.2.Enflasyon Oranı Değişkeni

Türkiye'de yıllardır üst düzeylerde seyreden enflasyonun ekonomi üzerindeki tahribatı son derece önem arz etmektedir. En genel tanımıyla enflasyon ,bir ekonomide,belli bir dönemde,fiyatlar genel düzeyinin sürekli yükselmesidir. Bir ekonomide enflasyon kısa dönemde kaynak ve gelir dağılımını bozduğu ve uzun dönemde ise büyümeyi engellediği için mücadele edilmesi gereken önemli bir istikrarsızlık kaynağıdır. Bu nedenle enflasyon oranı değişkeni etkileyici temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Modelde kullanılan enflasyon rakamları TÜFE endeksidir.

3.3. Kamu Harcamaları Değişkeni

Kamu harcamalarından kasıt, kısaca bütçe harcamalarıdır. Siyasal bir organın kamu hizmetleri için topladığı ve sağladığı diğer kaynaklardan, bütçe belgesi ile ayırdığı tüm ödemeler " kamu harcama"sıdır (Bulutoğlu:1988, s.218)Daha geniş anlamda ise kamu kesiminde mal ve hizmet üreten tüm birimlerin

---

[†] Döviz tevdiat hesapları:Türkiye'de yerleşik kişi ve kurumlar tarafından ticari bankalarda yabancı para üzerine açılmış olan hesaplardır.

yaptıkları harcamalar kamu harcamaları olarak tanımlanabilir. (Bülbül:1993, s.33)

İktisat teorisinde kamu harcamaları otonom harcamalar olarak kabul edilmektedir. Ekonomide fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artış, kamu harcamalarında da bir artışa neden olmaktadır. Para arzının meydana getireceği etkiler kamu gelirlerini, dolayısıyla kamu harcamalarını da etkilemektedir. Para arzının gelir üzerinde yarattığı olumlu gelişme, devletin vergi gelirlerini de artırarak kamu harcamaları için bir finansman kaynağı oluşturur.

Modelde kullanılan kamu harcamaları rakamları devletin yapmış olduğu yatırım, cari ve transfer harcamaları olmak üzere tüm harcamaları içermektedir.

3.4. GSMH Değişkeni

Ekonomik performansın en iyi ölçütü olan gayrisafi milli hasıla,GSMH, bir dönemde bir ülke vatandaşlarının sahip oldukları üretim faktörleri kullanılarak üretilmiş bütün nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanmış değeri olarak tanımlanır.(Yıldırım:2001, s.145)Modelde GSMH rakamları 1998 fiyatlarıyla GSMH 'yı kapsamaktadır.

Para arzının gelir üzerindeki etkisi mal ve para piyasalarını ayırarak iki kısımda ele alınabilir. Bunlardan birincisi, para arzının doğrudan etkisi kapsamında, para piyasası üzerinedir. Para talebi ve gelir sabitken, para arzı artışı, faiz oranlarının düşmesine yol açarak, düşük faiz oranında para piyasası dengesinin oluşmasını sağlayacaktır. Dolaylı etkisine baktığımızda ise, para arzı artışı sonucu faiz oranları düştüğünde yatırımlar artmakta ve yatırımlardaki artış hasılayı da artıracaktır.

3.5. Faiz Oranı ve Yatırım Değişkeni

Para arzında meydana gelen değişmeler faiz oranları yoluyla yatırımlar üzerinde etkili olabilmektedir. Yani nominal para arzı sabitken, reel para arzındaki bir artış (para talebi sabitse) faiz oranında bir düşmeye yol açacak, faiz oranlarındaki düşme yatırımları artırarak gelirde de bir artış yaratacaktır. Modelde yer alan faiz oranı rakamları, yıllık ortalama faiz oranları; yatırımlar ise 1998 fiyatlarıyla sabit sermaye yatırımları rakamlarını kapsamaktadır.

4. MODELİN ANALİZİ VE TAHMİN EDİLEN SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde 1990 - 2002 döneminde para arzının bazı makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Önce para arzının GSMH üzerindeki etkisi,sonra da enflasyon, kamu harcamaları, faiz oranı ve yatırımlar üzerindeki etkisi incelenecektir.

Para arzının enflasyon, kamu harcamaları, GSMH, faiz oranı ve yatırımlar üzerindeki etkileri En Küçük Kareler Yöntemi tekniği ile tahmin edilmiş ve tahmin edilen modelin sonuçları yorumlanmıştır. Modelde verilerin logaritmik değerleri alınarak tahminler yapılmıştır. Ayrıca, bu tahminlere ait R^2 ve DW (Durbin-Watson) test sonuçları da verilmiştir.

4.1. Para Arzının GSMH Üzerine Etkileri

1990-2002 döneminde para arzındaki değişmelerin GSMH üzerindeki etkisi logoritmik bir modelle açıklanabilir. Modelde GSMH bağımlı değişken, para arzı bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. GSMH- Para arzı ilişkisini gösteren model aşağıdaki gibi bulunmuştur.

1.Model: Log GSMH = 16,921 + 4,752 Log Para Arzı
St : (0,104) (0,007)
R^2 : 0,82
DW : 1,643

Bu sonuçlara göre, para arzındaki bir birimlik değişme GSMH'da 4,752 birimlik bir değişme yaratmaktadır. Modelin R^2'si (belirlilik katsayısı) 0,82'olup, GSMH' daki değişimlerin %82'si para azı tarafından açıklanmaktadır. Modelin açıklanmayan %28 lik kısmı para arzı dışındaki diğer değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Coefficients

Model	B	Std .Error	t	Sig.
(constant)	16.921	0.104	162.527	0.000
LM2	4.725	0.007	6.934	0.000

Regresyon analizi soncunda elde edilen katsayıların değerleri yukarıda görüldüğü gibi t-testi sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla model istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ayrıca DW test değeri 1,643 olarak elde edilmiş olup, bu durumda zayıf bir otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Bu istenmeyen durum modelin açıklanmayan %28 lik kısmı olan para arzı dışındaki diğer değişkenlerin modele dahil edilmemesinden kaynaklandığını söylenebilir.

4.2. Para Arzı'nın Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Ülkemizin son yıllarda en büyük sorununun enflasyon olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle ekonomik hayatı her yönüyle etkileyen enflasyonu kontrol altına alabilmek için son iki - üç yıldır enflasyonla mücadele programı çerçevesinde sıkı para politikası uygulanmaktadır. TCMB'nın uyguladığı sıkı para politikası sonucu son aylarda enflasyon ve faiz oranlarının düşmeye başladığını görüyoruz.

Teorik kısımda da üzerinde kısaca bahsettiğimiz gibi Monetaristler, iktisadi hayatı temelde parasal değişmelerin etkilediği, toplam talebi ve dolayısıyla üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesini (enflasyon) belirleyen temel unsurun para arzında meydana gelen değişmeler olduğunu savunurlar. (Savaş:1984, s.120.)Monetaristlere göre enflasyon parasal bir olay olup, para arzındaki artışlar oranına bağlı olarak fiyatlar genel seviyesi sürekli olarak artar.

Para arzının enflasyon üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan bazı araştırmalar, para arzının enflasyon üzerindeki etkisinin 3 ila 20 üç aylık dönem (9 ila 60 ay) sonra geçikmeli olarak ortaya çıktığını göstermektedir.(Gujatura,s.509'dan Akkaya, Altıntaş:1998, s.270)

1990- 2002 döneminde para arzındaki değişmelerin Enflasyon üzerindeki etkisi aşağıdaki model çerçevesinde tahmin edilmiştir.

2.Model: Log Enflasyon = 36,424 + 0,42 Log Para Arzı

St : (8,859) (0,095)

R^2 : 0,66

DW : 1,931

Yukarıda yer alan 2.model'e göre, yani regresyon modeline göre, para arzındaki bir birimlik değişme enflasyonda 0,42 birimlik bir değişmeye yol açmaktadır. Modelin R^2 değeri 0,66 olarak bulunmuştur. Modelin R^2'si (belirlilik katsayısı) sonucu doğrultusunda, enflasyondaki değişimlerin %66 'sı para azı tarafından açıklanmaktadır. Modelin açıklanmayan %34 lük kısmı para arzı dışındaki diğer değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Coefficients

Model	B	Std .Error	t	Sig.
(constant)	36.424	8.859	4.111	0.002
M2	0.420	0.095	4.414	0.001

Regresyon analizi sonucunda elde edilen katsayıların değerleri yukarıda görüldüğü gibi t-testi sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla model istatistiksel olarak anlamlıdır. Para arzının enflasyon üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlıdır. Ayrıca DW test değeri 1.931 olarak elde edilmiş olup, bu durumda çok zayıf bir otokorelasyon sorunu bulunmaktadır.

Tahmin edilen R^2 değerinin 0,66 olması, bize enflasyonu sadece para arzının açıklamadığı, para arzı yanında diğer faktörlerinde enflasyon üzerinde etkisinin olabileceğini göstermektedir.

Türkiye'de artan bütçe açıklarının finansmanı nedeniyle ortaya çıkan parasal genişlemelerin enflasyonda önemli bir unsur olduğu herkesçe kabul edilmekle birlikte enflasyonda etkili olduğu düşünülen birçok iç ve dış etkene de dikkat çekilmektedir. (Özer:1998, s.9.)Bunlar arasında faiz oranları, döviz kuru, ithal malları fiyatları,KİT ürünlerine yapılan zamlar ile enflasyon belirsizliğindeki artışlar gösterilmektedir.

Parasal tabandaki genişleme ve artan bütçe açıklarının monetizasyonu, 1990 sonrası dönemde öncelikle enflasyondaki çarpıcı bir artışla varlığını hissettirmiş, diğer yandan toplam yatırımlardaki ve özellikle de imalat sanayiindeki yatırımları daha da genişleterek reel büyüme hızında istikrarsızlık ve büyümeye yol açmıştır.(Çarıkçı:1996, s.88)Bu dönemin başlarında uygulanan para politikasının tutarlılığına rağmen, Hazinenin farklı ve TC Merkez Bankası politikasıyla çelişen uygulamaları parasal tabanın daha da genişlemesiyle bütçenin monetizasyonunu daha da hızlandırarak, parasal göstergelerin enflasyonu tahrik etmesi yönünde farklılaşmasıyla sonuçlanmıştır.

1990 sonrası dönemde öncelikle rezerv para olarak, parasal temel göstergelerdeki belirgin/yüksek artışlar ve bu durumla doğrudan bağlantılı enflasyon oranındaki çarpıcı yükselişler, bu döneme özgü bir mali karakter olarak karşımıza çıkar. Gerek dar tanımlı para arzı(M1) ve gerekse de geniş anlamlı para arzındaki (M2) yıllara özgü artış ve dalgalanmalar yine aynı yıllardaki enflasyonist dalgalanmalarla pozitif bir görünüm arzetmektedir.1990'lı yılların başından günümüze siyasi belirsizliğin piyasalar üzerindeki olumsuz etkisinin belki de öncelikle sorumlu tutulabileceğine ilişkin bu durumun getirisi, Merkez Bankasının piyasalar ve konjonktür üzerindeki olumsuz etkilerini tahrik etmiştir. Şüphesiz ki bu olumsuz etkinin bir diğer önemli görünümü hızlı belirgin enflasyonist artışlardır.(Özker:2000, s.210)

Aralık 1999 Niyet Mektubu ile somutlanan 2000- Enflasyonu düşürme Programı 2002 yılı sonuna kadar ki 3 yıllık bir süreyi kapsamaktaydı. Bu dönem boyunca somut olarak para programı, döviz kuru, kamu maliyesi politikaları, performans kriterleri ve stratejik hedefler olarak belli bir takvime bağlanmış, ayrıca da planlanan yapısal reformlar ile desteklenmiştir.(

Yeldan:2001,s.161)Programda net iç varlıkların tavan ve net uluslar arası rezervlerin taban değerlerinin belirlendiği düzeyler Merkez Bankası'na ekonominin ihtiyaç duyduğu kadar likiditeyi sağlaması için döviz rezervlerini kullanabilme imkanı sağlamaktadır. Merkez Bankası, döviz kurunun uzun vade serbest piyasa değerini etkileyecek sistematik müdahalelerde bulunmayacak, döviz piyasalarına sadece geçici dalgalanmaları hafifletmek üzere müdahale edecektir. Piyasalara döviz satılması işlemi döviz kurunun dengelenmesi amacıyla değil, menkul kıymetler piyasasında istikrarın sağlanması ve faiz oranlarının düşürülmesine dönük bir araç olarak kullanılacaktır.(Eroğlu, Albeni,:2002,s. 231-232)

4.3. Para Arzının Kamu Harcamalarına Etkileri

Kamu harcamaları, rekabet piyasalarının başarısızlığını telafi etmek ve kaynak dağılımında eşitliği sağlamak için devletin müdahale araçlarından birisidir. Devletin bu alandaki müdahalesi her ne kadar kaynak dağılımı ile ilgili mikroekonominin konusu ise de, kamu harcamalarının mahiyeti itibariyle makroekonomiyi ilgilendiren yönleri de vardır ve bu nedenle makro ekonomi politikasının bir aracı olarak kullanılmaktadır. Burada önemli olan husus kamu harcamalarının nasıl finanse edileceğidir. Ülkemizde kamu harcamaları artışları, çoğu zaman para basılması yoluyla karşılanmaktadır. Kamu harcamaları para arzını etkilediği gibi, para arzındaki değişmelerin de kamu harcamaları üzerinde etkisi söz konusudur. İncelenen dönemde para arzı ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi veren model aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Model:3. Log Kamu Harcamaları = -7,050 + 0,992 Log Para Arzı

St : (0,195) (0,013)

R^2 : 0,99

DW : 2,25

Kamu harcamalarının bağımlı değişken, para arzının bağımsız değişken olarak alındığı modelde, para arzındaki değişiklik, kamu harcamalarındaki değişikliğin yüzde 99'unu açıklamaktadır. Çünkü R^2 değeri 0,99 olarak oldukça yüksek bulunmuştur. Oldukça yüksek anlamlılık taşıyan ilişkide, para arzının kamu harcamaları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Yani para arzındaki bir birimlik değişme kamu harcamalarında 0,992 birimlik bir değişmeye yol açmaktadır. DW istatistik değeri 2,25 dir. İçsel bağıntı sorunu yoktur denilebilir.

Coefficients

Model	B	Std .Error	t	Sig.
(constant)	-7.050	0.195	-36.076	0.000
M2	0.992	0.013	77.111	0.000

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, t-testi para arzının modeli açıklamada anlamlı bir katkısının olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca burada, kamu harcamalarının para arzı üzerindeki etkisi incelenmiş ve aşağıdaki gibi bir model belirlenmiştir.

Model:4. Log Para Arzı = 7,120 + 1,006 Log Kamu Harcamaları
St : (0,107) (0,013)
R^2 : 0,99
DW : 2,25

Kamu harcamalarındaki bir birimlik değişme para arzında 1,006 birimlik bir değişmeye yol açacaktır. İktisadi açıdan bakıldığında durum beklenildiği gibidir. R^2 'nin değeri 0,99 ve kamu harcamaları para arzındaki değişmenin yüzde 99 açıklamaktadır. Eş anlı olarak tahmin edilen modellerde yaklaşık olarak aynı sonuçlara ulaşılmıştır.

Coefficients

Model	B	Std .Error	t	Sig.
(constant)	7.120	0.107	66.764	0.000
KH	1.006	0.013	77.113	0.000

Regresyon analizi soncunda elde edilen katsayıların değerleri yukarıda görüldüğü gibi t-testi sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla model istatistiksel olarak anlamlıdır.

4.4. Para Arzının Faiz Oranı ve Yatırımlar Üzerindeki Etkileri

Bilindiği üzere, iktisat teorisinde para arzında meydana gelen değişmeler, faiz oranlarını etkileyerek , yatırımlar üzerinde etkili olabilmektedir. Nominal para arzı sabitken, reel para arzında meydana gelen değişmeler, faiz

oranlarını değiştirerek , faize duyarlı harcama kalemlerini,özellikle yatırımların değişmesine yol açar. Bu temel ilişkiden hareketle para arzı bağımsız, faiz oranı ve yatırım bağımlı değişken olarak ele alınıp, değişkenler arasındaki ilişki aşağıda verilen modellere göre test edilmiştir.

Model:5. Log Yatırım = 15,566 + 4,105 Log Para Arzı
St : (0,256) (0,017)
R^2 : 0,37
DW : 1,5

Model:6. Log Faiz Oranı = 39,904 + 0,406 Log Para Arzı
St : (14,130) (0,152)
R^2 : 0,41
DW : 1,74

Kurulan modellere göre, para arzının faiz oranındaki değişmeyi açıklayıcılık özelliği zayıf çıkmıştır. Çünkü R^2 0,41 olarak elde edilmiştir. Bu durum bize para arzındaki reel bir artışın faiz düzeyini önemli bir oranda etkilemediğini göstermektedir. Yine aynı şekilde para arzının yatırımlar üzerinde doğrudan bir etkisi söz konusu değildir.

Coefficients

Model	B	Std .Error	t	Sig.
(constant)	15.566	0.256	60.876	0.000
M2	4.108	0.017	2.440	0.035

Coefficients

Model	B	Std .Error	t	Sig.
(constant)	39.904	14.130	2.824	0.018
M2	0.406	0.152	2.675	0.023

Yukarıda ki regresyon analizi sonucu elde edilen katsayıların t-testi sonuçları %5 anlam düzeyinde anlamlı oldukları görülmektedir. Ancak DW test istatistiklerine bakıldığında, hata terimleri (içsel bağıntı) ilişkili oldukları, diğer bir deyişle otokorelasyon söz konusudur. Bu durum, modele önemli değişkenlerin katılmadığı sonucu ortaya çıkabilir.

SONUÇ

Para arzının, kamu harcamaları ,enflasyon ,GSMH, faiz oranı ve yatırımlar üzerine etkisi 1990 - 2002 döneminde EKKY ile tahmin edilmiş ve sonuçlar tahmin edilen modellere göre yorumlanmıştır. Yapılan regresyon analizleri sonucunda en kuvvetli ilişki para arzı ile kamu harcamaları arasında bulunmuştur. Para arzındaki bir artışın kamu harcamalarını artırdığı görülmüş, çünkü R^2 si 0,99 çıkmıştır. Yani para arzı kamu harcamalarını etkilemektedir. Son yıllarda, kamu harcamalarının GSMH ya oranı büyümektedir. Harcamalar sağlam kaynaklara dayandırılırsa mal ve hizmet üretimi sağlayacağı için anti-enflasyonist sonuçlar verebilir. Ancak sağlam kaynaklara dayandırılmazsa enflasyonist sonuçlar doğurabilmektedir.

Diğer bir ilişki para arzı ile GSMH arasında tesbit edilmiştir. Model sonucuna göre para arzında bir birimlik değişme GSMH'da 4,752 birimlik bir değişmeye yol açacaktır. Para arzı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tesbit edilmiştir. Gerçekten Türkiye'de para arzı son yıllarda yüksek miktarlara ulaşmıştır. Ülkemiz ekonomisinin gerçeklerini dikkate alırsak, para arzını sabit tutmak oldukça güçtür. Bunun enflasyona yol açmaması için iç dengeyle tutarlı bir oranını bulmak gerekir. Ayrıca enflasyon ile para arzı arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere kurulan model bir anlamda teoriyi doğrular niteliktedir. Gerçi R^2 değerinin beklenenden daha düşük çıkması, enflasyonu belirleyen tek faktörün para arzı değil, para arzı yanında iç ve dış faktörlerinde etkisinin sözkonusu olabileceğidir.

Para arzının enflasyon , kamu harcamaları ve GSMH üzerinde doğrudan bir etkisi sözkonusu iken, faiz oranları ve yatırımları diğer yollardan etkilediğini belirtebiliriz.

Türk ekonomisi 1990'lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Yaşanan bu krizlerde dışsal etkenlerinde rolü olmakla birlikte krizlerin başlıca nedenleri: (i) sürdürülemez bir iç borç dinamiğinin oluşması ve (ii) başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapının ve diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulmamış olmasıdır. (Parasız: 2002, s.443)Yaşanan ekonomik krizler sonucu yükselen enflasyon oranları, siyasal iktidarların önlemesi gereken en önemli sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu dönemde izlenen enflasyonla mücadele programlarında tam anlamıyla bir başarı elde edilememiştir. TCMB uyguladığı sıkı para politikası sonucu enflasyonla mücadelede adım atılmışsa da, programlardan beklenen sonuçlar gerçekleşmemiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksekliği para arzının artmasına yol açmıştır. Burada önemli bir hususu belirtmek gerekir ki, Türkiye'de enflasyonla mücadelede sadece parasal önlemlerle başarılı olunamayacağı gerçeğinin kabul edilmesidir. Bunun yanında

mali disiplini sağlayarak parasal genişlemeye yol açan etkenlerin ortadan kaldırılması gerekliliğidir.

KAYNAKÇA

1. AKKAYA,ŞAHİN-ALTINTAŞ,HALİL, "Para Arzının Enflasyona Etkisi: Türkiye Ekonomisi1988-1997", Çuk. Üni. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 8,S.1, 1998
2. BULUTOĞLU,Kenan, Kamu Ekonomisine Giriş, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1998
3. BÜLBÜL,Duran, Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi, Takav Matbaası,Ankara,1993
4. ÇOLAK,Ö.Faruk, Finansal Piyasalar ve Para Politikası, Nobel Yayın Dağıtım, 3.Baskı, Ankara ,Mart 2001
5. ÇARIKÇI, Emin, Türkiye'de İç ve Dış ekonomik Gelişmeler, Adım Yayıncılık, Ankara, 1996
6. EROĞLU,Ömer-ALBENİ, Mesut, Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye, Bilim Kitabevi, İsparta ,2002
7. GÜNEŞ,Hurşit, Türkiye'de Para Arzını Artıran Nedenler, İ.TİO.Ya.No.1990-8, İstanbul,1990
8. -------, "Fiyat İstikrarı için Etkin Parasal Hedeflerin Seçimi", 3.İzmir İktisat Kongresi, Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar, DPT, Ankara,1993
9. ÖZER,Mustafa, "Türkiye'de Enflasyon ve Mikro Düzeyde Etkileri", İktisat Dergisi, Mayıs 1998
10. ÖZKER,A. Niyazi, Enflasyonist Finansman Teorisi ve Türkiye, Beta Yayınevi, İstanbul, 2000
11. PARASIZ, İlker, Enflasyon Kriz Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi, 2.Baskı,Bursa,2002
12. -------, "Para Politikasının Gücü Monetarist - Keynesgil Tartışma " (Bölüm 22), Para ve Banka, AÖF Ya.No.553, Eskişehir,1997
13. PAYA,M.Merih, Makro İktisat,Filiz Kitabevi,İstanbul, 1997
14. SAVAŞ,Vural, Keynezyen İktisat Yıkılırken, Fatih Yayınevi, İstanbul,1984
15. TOGAY, Selahattin, " Post Keynesyen Teoride Para Arzının İçselliği", Ekonomik Yaklaşım, Cilt 5, S.13, 1994
16. ÜNSAL,M.Erdal, Makro İktisat, İmaj Yayıncılık, 3 Baskı, Ankara,2000
17. YELDAN, Erinç, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001
18. YILDIRIM, Kemal, Makroekonomi, Eğ.Sağ. VE Bil. Araş.Gel. Vakfı Ya. No.145, Eskişehir, 2001
19. hhtp://www.hazine.gov.tr
20. hhtp://www.tcmb.gov.tr

KALKINMA SÜRECİNDE KAMU FİNANSMAN SORUNUNUN ÇÖZÜMÜYLE İLGİLİ BİR YÖNTEM: DIŞ KAYNAKLARDAN YARARLANMA (OUTSOURCING)

Mustafa DURMAN[*]

Mehmet Akif ÇAKIRER[**]

ÖZET

Gelişmekte olan ülkeler ekonomide iç dengeyi kurarak ülke içi fiyat istikrarını koruyamamaktadırlar. Bunun çok farklı nedenleri vardır. En önemli nedeni gelişmekte olan ülkelerin özellikleri ve içinde bulundukları koşullardır. Bu nedenle bu ülkelerin bütçelerinde gelir-gider dengesi kurulamamakta, sürekli açık verilmektedir. Sorunun çözümünde kamusal hizmetlerin kalitesini düşürmeden daha az maliyete sunulmasını sağlayan dış kaynaklardan yararlanma yöntemi maliyeti düşük, faydası yüksek bir alternatiftir.

Anahtar Kelimeler: Dış Kaynak Kullanımı, Kalkınma, Özelleştirme, Enflasyon

ABSTRACT

Developing countries cannot maintain domestic price stability by providing domestic stability. There are various reasons of this. The most important reasons is peculiarities of developing countries and their conditions income and expenditure cannot be balanced and there is always a budget deficit. In the process of problem solving because of its low cost and high profit, outsourcing is a good alternative method and it enables the public services to be carried out at low cost.

Key Words: Outsourcing, Development, Privatization, Inflation

[*] Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF, Öğretim Üyesi,
[**] Öğr. Gör. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin MYO.

1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE KAMU FİNANSMAN SORUNU

Kalkınma sürecinde ülkeler çok önemli sorunlar ile uğraşmak durumundadır. Bu sorunlar ülkeden ülkeye değişmekle birlikte bazı özellikler gelişmekte olan toplumların tümünde aynıdır. Bunlar sırasıyla üretim ve istihdam yapısını tayin eden sektörel yapı, üretim üzerindeki en önemli kısıtı oluşturan sermaye stoku, demografik özellikler ve kaynakların verimliliği üzerinde önemli etkisi olan teknik ve teknolojik bilgi düzeyidir. Bu sorunların çözümü, "sosyal devlet" kavramının da gelişmesi ve uygulamaya yansıması ile gelişmekte olan ülkelerde devletin yükümlülüklerini artırdığından zorlaşmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapıları ve buna bağlı olarak da vergi sistemleri farklıdır. Gelişmiş ülkelerde üretim düzeyi, gelir düzeyi ve toplam harcama düzeyi yüksektir. Potansiyel ve gerçekleşen üretim düzeyi yüksek olan bu ülkelerde bireysel harcamalar içinde lüks harcamaların payı, gelişmekte olan ülkelere göre yüksektir.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli özelliği fakirlik döngüsü olarak da bilinen düşük bir gelir düzeyine sahip olmalarıdır. Bunun sonucu hem tasarruflar az, hem de talep seviyesi düşük olmaktadır. Tasarruflar ve talebin yetersiz olması istihdam ve üretim için en önemli unsur olan yatırımların da yetersiz kalmasına neden olur. Yatırımın az olması ise toplumun sahip olduğu sermaye birikiminin az olmasına neden olmaktadır. Sermaye birikiminin azlığı da sahip olunan beşeri ve doğal kaynakların verimli olarak kullanılamamasına, geliştirilememesine neden olmaktadır. Bu durumda halkın ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olarak yeterli düzeyde gelişimi sağlanamamaktadır. Bütün bunların sonucunda da, ekonomi düşük verim ve gelir düzeyinde takılıp kalmaktadır.[1]

Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin yetersizliği, devleti klasik fonksiyonları dışına çıkarak ekonomiye müteşebbis, yatırımcı, üretici ve işveren olarak girmek zorunda bırakmaktadır.

1Vural SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, 4.baskı, Beta Basım dağıtım A.Ş İstanbul 1986, s:47

Sermaye birikiminin yetersiz olmasının sonucu olarak gelişmiş ülkelerde özel sektörün sunduğu birçok mal ve hizmetin gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi tarafından üretilmesi ve sunulması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. [2]

Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı diğer uluslardan daha fazladır. Buda zaten var olan işsizlik sorunun çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Bu ülkelerde tarım sektöründe nüfusun yarıya yakını (bir kısmı da gizli işsiz olarak) istihdam edilirken, tarım sektöründe makineleşme ile işgücü arzındaki fazlalık artmaktadır. Sanayi kesimi ise yeterli istihdam hacmine sahip olmadığı için işgücü arzındaki bu fazlayı üretime kanalize edememektedir.[3] Bir takım politik kaygıların da katkısı ile iş gücü arzındaki bu fazla devlette istihdam edilmektedir.

Bütün bu sorunların istihdama yönelik olumsuz sonuçları vardır. Aktif nüfusun tümüne iş bulmak, bulunan işlerde de verimli çalışmalarını sağlamak gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan önemli sorunlardandır. Bu ülkelerde istihdam sorununu yatırımın ve üretimin önündeki engelleri zorda olsa kaldırarak çözmek yerine kısa yoldan kamu sektöründe verimsizlik (gizli işsizlik) pahasına istihdam yaratarak çözme yoluna gidilmektedir.

Öte yandan tüm dünyada olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de tarım sektörünün bütçe kaynakları ile desteklenmesi kalkınma ekonomisinde bir politika olarak önerilmektedir.[4] Bu uygulama gelir kaynakları zaten yetersiz olan kamu bütçesinin açık vermesinde rol oynamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde de hem ekonomik hem de sosyal politikaların uygulanabilmesi için büyük hacimli bütçelere gereksinim vardır. Öte yandan bütçe harcamalarını artıran eğitim, sağlık, altyapı harcamaları (yol, sulama, baraj, elektrik), teşvikler(sanayi, ticaret, tarım, ihracat), sosyal güvenlik harcamaları gibi bir çok nedenler vardır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde düşük üretim ve gelir düzeyinden dolayı kamunun gelirleri oldukça kısıtlıdır. Bu durum büyük ve sürekli bütçe açıklarına neden olmaktadır.

---

[2] Vural SAVAŞ, a.g.e. s:27
[3] Erol MANİSALI, Gelişme Ekonomisi, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982, s:28
[4] Ercan DÜLGER, Kalkınma Ekonomisi, Vipaş Yayınları, Bursa, 2000, s:51

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı gelişmekte olan ülkelerde devlet bütçesinin giderleri gelirlerinden fazla olduğu için "açık bütçe uygulamaları" ile bu ülkeler enflasyonist bir sürece girerler. Bu durumda devlet toplumun tasarruflarını kamu finansman açığını gidermek için kullanmak veya merkez bankası kaynaklarını kullanmak (para basmak) zorunda kalmaktadır.[5]

Sonuçta bu uygulamalar kamu kesiminin finansman dengesini bozmakta ve fiyat istikrarını olumsuz etkilemektedir. Başta aşırı ve verimsiz istihdam olmak üzere bir çok nedenden dolayı gelişmekte olan ülkeler çok kere kronikleşmiş bir enflasyon baskısı altındadır.[6]

Gelişmekte olan ülkeler, sürekli açık bütçe uygulamaları ile oluşan finansman darboğazından kurtulmak için dış borçlara da sıkça başvurmaktadırlar. Bu ülkelerin zamanla biriken dış borçlarının anapara ve faizlerinde önemli ödeme zorlukları ve tıkanmalar yaşamaları, soruna daha farklı ve rasyonel çözümler bulma gereğini ortaya koymaktadır.[7]Bu soruna çözüm olarak önerilen yöntemlerden biri 1980'li yıllardan beri tüm dünyada yaygın olarak uygulanan özelleştirmedir.

2. ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE AKSAMALAR

Özelleştirme geniş anlamıyla devletin ekonomik faaliyetlerinin azaltılması amacıyla kamu sektörünün denetimi altındaki ekonomik kuruluşların özel sektöre devredilmesidir. Dar anlamda özelleştirme ise kamu mülkiyetindeki ekonomik kuruluşlarının (KİT'lerin) yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir.

Özellikle 2.Dünya savaşından sonra Sosyal devlet anlayışının yaygınlaşması ve uygulamaya yansımasının sonucu olarak hükümet bütçelerinin gelir gider dengeleri bozulmaya başladı. 1973-74 petrol krizinden sonra açık finansman ve maliyet artışlarından kaynaklanan enflasyon yaygınlık kazanmaya başladı. Kamu finansman sorunun ağırlaşması 1980'li yıllarla beraber kamu kesiminde verimlilik ve özelleştirme tartışmalarının başlamasına

[5] Vural SAVAŞ, a.g.e. s:5
[6] Erol MANİSALI, a.g.e. s:34
[7] Ergül HAN, Kalkınma Ekonomisi, Eskişehir, 2002, s:99

neden oldu ve özelleştirme uygulamaları yaygınlaşmaya başladı. Başlangıçta İngiltere başta olmak üzere karma ekonomilerde uygulanan özelleştirme, 1990'lı yıllardan sonra sosyalist bloğun çözülmesine paralel olarak sosyalist ülkelerde de uygulanmaya başlandı.

Temel argümanı "Verimlilik sağlamak" olan özelleştirme ile ilgili olarak uygulamada bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Özelleştirme sonrasında kamu mülkiyetinden ve kısmen de kamu kontrolünden çıkan işletmelerde istihdam, üretim, ve denetim sorunları görülmektedir. Bunun yanında savunma, iç güvenlik, yargı gibi kamu hizmeti niteliğindeki faaliyetlerin içinde temizlik ve taşıma hizmetleri gibi özel nitelikteki faaliyetlerin mülkiyet devri şeklinde özelleştirilmesi olanaksızdır.

Özelleştirme yönteminin uygulanamadığı veya özelleştirmenin sorunlara neden olduğu alanlarda ve yerlerde dış kaynaklardan yararlanma yöntemi uygun bir alternatiftir. Dış kaynaklardan yararlanma hem özel kesimde, hem de kamu kesiminde uygulanan bir yöntemdir. İlk olarak bu yöntemin özel sektördeki uygulaması, daha sonra da kamu sektöründeki uygulamalar ve uygulanabilirliği tartışılacaktır.

3. DIŞ KAYNAKLARDAN YARARLANMA (OUTSOURCİNG)

Bir işletme; herhangi bir faaliyetinin kalite, verimlilik ve etkinlik açısından yarattığı iş sonuçlarından memnun değilse, bu konuda kendisinden daha yetkin bir işletmeden bu iş süreçlerini sağlayabilir. Yani, işletme faaliyet alanını gerçek anlamda birikim sahibi olduğu temel yetenekleri ile sınırlayarak, bu faaliyetlerini destekleyici nitelikte olan diğer faaliyetlerini ise bu konuda uzmanlaşmış olan diğer işletmelerden sağlamayı tercih edebilir.[8]

3.1. Dış Kaynaklardan Yararlanmanın Tanımı

İşletmelerin gittikçe artan ölçüde, sadece kendi sahip oldukları temel yetenek ve becerileri esas olan işleri yapmak istemeleri, temel yeteneklerin kullanılmadığı işleri, organizasyon

[8] Perihan TÜLÜCE, Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetiminde Dış Kaynaklardan Yararlanma Uygulaması, İst. Ünv. SBE Doktora Dersi Dönem Araştırması, İstanbul 2001, s.6

dışındaki başka işletmelerden almak eğilimi yaygın bir dış kaynaklardan yararlanma uygulamasını ortaya çıkarmıştır. Temel yetenek ve beceri ise; bir işletmenin rakiplerine oranla çok iyi bildiği, kolayca taklit edilmeyen uzun vadeli başarının temeli olan bilgi, yetenek, iş yapma usulü, teknik veya becerisidir.[9]

Dış kaynaklardan yararlanma, işlemenin kendisine rekabet avantajı sağlayan faaliyetlere odaklanmasına, kendi uzmanlık alanına girmeyen faaliyetleri ise bu konuda uzmanlaşmış organizasyon dışındaki işletmeler aracılığıyla gerekli kalite standartlarına uygun bir biçimde sağlamasına imkan veren bir yönetim stratejisidir.[10] Başka bir deyişle, dış kaynaklardan yararlanma, işletmeye rekabet avantajı sağlayacak asıl faaliyetleri dışındaki tüm işleri başka işletmelere yaptırmak suretiyle hem kaynak tasarrufu yapmak, hem yapı olarak küçülmek ve yalın hale gelmeleri, hem de kendilerini çok iyi bildikleri iş üzerinde yoğunlaşma fırsatı bulmalarıdır. Böylece değişen koşullara hemen yanıt verebilecek esnekliğe kavuşma imkanı bulurlar.[11]

Dış Kaynaklardan Yararlanma, tek başına ve diğer uygulamalardan bağımsız olarak ele alınacak bir yönetim uygulaması değildir. Tam aksine, işletmeler kendi temel yetenekleri üzerinde yoğunlaştıkça dış kaynaklardan yararlanma artmakta, dış kaynaklardan yararlanma arttıkça ortaklık ve şebeke organizasyonları gelişmekte ve işletmeler küçülerek daha esnek ve daha çabuk hareket eder (karar verir) hale gelmektedir.[12]

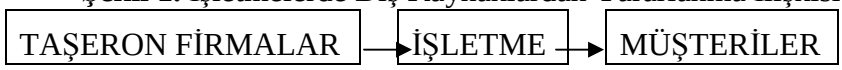
Hem hizmet hem de üretim sektöründeki ulusal rekabet, işletmelerin değişen piyasa koşullarına çok çabuk uyum sağlamalarını kolaylaştıracak esneklikte olmalarını zorunlu kılmaktadır. Dış kaynaklardan yararlanma, işletmelerin esnek birimler haline dönüşmelerinde etkili bir strateji olmaktadır.[13]

3.2. İşletmelerde Dış Kaynaklardan Yararlanma

[9] Tamer KOÇEL, İşletme Yöneticiliği, İstanbul 1999, s.299-300.
[10] TÜLÜCE, a.g.e., s.6.
[11] Bülent TOKAT, Derya ŞERBETÇİ, İşletmecilik Bilgisi, Avcı Ofset, İstanbul 2001, s.201.
[12] KOÇEL, a.g.e., s.300.
[13] TÜLÜCE, a.g.e., s.6.

Teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak günümüzdeki işletmeler, kaliteli ve hızlı üretim yapabilmek için ilgi alanlarını belirli noktalarda odaklandırarak bu alanlarda uzmanlaşmaya gitmektedirler. İşletmelerin büyüyerek üretim çeşitlerini artırmaları sonucu işverenler; ekonomik olması nedeni ile işlerin bir bölümünü yada iş bölümü ve uzmanlaşması zorunlu kılması nedenleri ile, uzmanlık alanı dışında kalan işlerin yapımını taşeron firmalara yaptırma yoluna gitmektedirler.[14] Şematik olarak ifade edilirse:

Şekil 1. İşletmelerde Dış Kaynaklardan Yararlanma İlişkisi

Kaynak: KOÇEL Tamer, **İşletme Yöneticiliği**, İstanbul 1999, s.313

Bu çerçevede işletmelere bakıldığında, bir işletme, bir yandan kendisinin hammadde, malzeme ve hizmet aldığı taşeron firmalar, diğer yanda ürettiği mal ve hizmetleri sattığı müşteriler olmak üzere, taşeron firma ile müşteri arasında yer alan ve müşteri için değer yaratan birimler olarak görülebilir.[15]

4. KAMU SEKTÖRÜNDE DIŞ KAYNAKLARDAN YARARLANMA (OUTSOURCİNG)

Dünyada ki değişim dinamikleri devletin yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden yapılanmasını beraberinde getirmektedir. Devletin işlevleri yeniden tanımlanırken devletin küçülmesi, ana hizmetlerin (temel yetenekler) etkinleştirilmesi, yerel yönetim esasına dayalı olarak yapılanması gibi unsurlar ağırlık kazanmaktadır. Bu yeni kamu yönetimi anlayışında, etkinlik ve verimlilik ön plana çıkmaktadır. Bu yeni yapılanmada devletin rolü sadece kaynak sağlamayla sınırlı olmaktan çıkmakta, devlette kaynakları doğru yöne yönlendirme ve uygun çalışma ve rekabet ortamı yaratma yönünde roller yükleyen bir eğilim dikkat çekmektedir. Değişim süreci, devleti tek ve mutlak güç olmaktan çıkararak ilgili kesimler arasında diyalogu kuran ve koruyan bir erk olarak yeniden tanımlanmaktadır.[16]

---

[14] Talat CANBOLAT, Türk İş Hukukunda Asıl İşveren- Alt İşveren İlişkileri, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992, s.12

[15] KOÇEL, a.g.e., s.313

[16] Nitelikli İnsan Gücü Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi, DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No:2577, Ankara 2001, s.4-5

Şekil 2. Kamu Kuruluşlarında Dış Kaynaklardan Yararlanma İlişkisi

Geniş bir amaçlar dizisi gerçekleştirmeye çalışan çağımızın kamu kuruluşları daha etkin ve verimli olmak için temel yeteneklerine odaklanmalı temel yetenekleri dışında kalan hizmetleri bu alanda temel yetenek kazanmış taşeron firmalara vermelidir. Kamu kuruluşlarındaki hizmet kalitesi böylece daha etkin ve verimli hale gelmektedir.

Dış kaynaklardan yararlanmaya yönelmeyi gerektiren en büyük ihtiyaç kamu sektöründedir. Çünkü verimin en düşük olduğu yer orasıdır. Ayrıca kamu sektöründe çalışanların büyük çoğunluğu destek hizmetlerinde (beden işleri gibi bakım hizmetlerinde, fatura çıkarmak gibi büro hizmetlerinde) çalışmaktadır.[17]

Kuruluşlar özel amaçlara sahip organizasyonlardır. Her kuruluş ancak bir işte iyidir, kuruluşa performans verme kapasitesini de sağlayan da bu uzmanlaşmadır. Kuruluşlar eğer kendi uzmanlık ve ehliyet alanlarının ötesindeki görevlerle uğraşmaya kalkışırlarsa, hem kendilerine hem de topluma zarar verirler. [18]

Bir organizasyonda çalıştığı halde ücretini başka bir firmadan alan çalışanların sayısı artmaktadır. İster kamu sektöründe, isterse özel sektörde işletme, hastane, okul, sendika gibi büyük, küçük her çeşit organizasyonda bölünüp parçalara ayrılan büro, bakım, temizlik ve destek hizmetlerinin sayısı da gittikçe artmaktadır. Örneğin: şehir belediyeleri eskiden sokakları temizleme ve çöp toplama hizmeti olarak bilinen atık yönetimini günümüzde taşeron firmalara yaptırmaktadır.[19]

---

[17] Peter DRUCKER, Kapitalist Ötesi Toplum, Çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1997, s.138

[18] DRUCKER, a.g.e, s.146

[19] Peter DRUCKER, Gelecek İçin Yönetim, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998, s.288

4.1. Kamu Kuruluşlarının Temel Yetenekleri Ve Dış Kaynaklardan Yararlanma

Her işletmede olduğu gibi kamu kuruluşları da kendine has temel yetenek geliştirmelidir. Kamu kuruluşlarındaki, bu temel yetenek ile doğrudan ilgili iş ve faaliyetler kamu yönetimi bünyesinde yürütülmeli diğer tüm işler dış kaynaklardan yararlanılarak taşeron firmalar tarafından gerçekleştirilmelidir.

Kamu kuruluşları için temel yetenek; kamu kuruluşlarının en iyi bildikleri işleri yapmayı, bu hizmetlere odaklanmayı, bu hizmetler dışında yapılması gereken tüm işleri dış kaynaklardan yararlanılarak taşeron firmalara yaptırmayı gerektirir. Kamu kuruluşları böylece hizmet kalitesini artırarak vatandaş ve çalışan personelin tatmininin artmasını sağlayabilirler. Böylece kamu kuruluşlarında karmaşık olan organizasyon yapısı yalınlaşacak, organizasyon kademeleri azalacak ve kamu yönetimi temel yeteneklerine odaklanma fırsatı sağlayacaktır. Örneğin, devlet hastanelerinin temel yeteneği olan tedavi hizmetlerine odaklanıp, temizlik, güvenlik, yiyecek ve içecek hizmetlerinde dış kaynaklardan yararlanması kamu yönetiminde dış kaynaklardan yararlanmanın iyi bir uygulamasıdır.

Kamunun asli görevlerini yerine getirirken yapmak zorunda olduğu işler ve sunmak zorunda olduğu hizmetler yanında kamusal nitelikte olmayan bazı işleri de üstlenmektedir. Kamusal nitelikli bir hizmetin sunulmasında kamu kurumunda çalışan personelin ulaşım araçları ile işe taşınması, personele yemek hizmetlerinin sunulması buna verilebilecek örneklerdendir.

Kamuda dış kaynaklardan yararlanma daha önce rekabete kapalı olan ekonomik faaliyetlerin rekabete açılmasıdır. Buradaki rekabet, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmeden önce ihale edilmesi anlamındadır. Bu yöntem kamu yönetimine ihaleyi alan taşeron firmayı yükümlülüklerini yerine getirirken, kontrol etme, performansını ölçme, yanlışlık ve aksama durumunda maliyeti taşeron firmaya ödeterek cezalandırma olanağı sağlar. Sonuçta sözleşmeyi gözden geçirme, yenileme ve iptal etmek işveren konumundaki kamu kurumunun yetkisindedir.Bu tarz bir kontrol mekanizması, özelleştirme uygulamalarında yoktur veya daha

azdır, sınırlıdır. Çünkü özelleştirmede mülkiyet, kontrol ve düzenleme yetkisi özel sektöre geçer.[20]

4.2. Kamu Sektöründe Dış Kaynaklardan Yararlanmanın Faydaları

a) Taşeron firmalar, kamu yönetimine sundukları hizmetle kamu yönetiminin en yeni teknolojileri yatırım yapmadan kullanmasını sağlamaktadır.[21]

b) Dış kaynaklardan yararlanmayla birlikte kamu kuruluşları daha esnek olabilmekte, ihtiyaç ve çevresel değişikliklere daha hızlı cevap verebilmektedir.

c) Hizmet alıcıyla bire bir temasta olan çalışanlar problemlerini ve imkanlarını daha iyi ortaya koyabilmektedir. Buda dış kaynaklardan yararlanma yöntemini daha etkili kılmaktadır. [22]

d) Dış kaynaklardan yararlanmayla birlikte kamu kuruluşları çalışanlarında daha yüksek moral, motivasyon ve üretkenlik ortaya çıkmaktadır.[23]

e) Dış kaynaklardan yararlanma kamu kuruluşlarında verimlilikte ve kalitede bir artış sağlamaktadır.[24]

f) Kamu kuruluşlarında dış kaynaklardan yararlanmayla birlikte son derece yaygın ve sağlam bir kamu denetim mekanizması kurulmuştur.

g) Kamu kuruluşları dış kaynaklardan yararlanmayla destek hizmetlerini taşeron firmalara vermesi, karmaşık olan kamu yönetimini yalınlaştırarak rahatlattığı gibi, kamu yönetiminin hizmetlerde uzmanlaşmasını sağlamaktadır.

h) Taşeron firmalara verilen hizmetler sayesinde, kamu kuruluşları hizmetlerin tümünü organize etmektense, sadece kontrolünü yaparak zamandan tasarruf sağlayacaktır. Böylece vatandaşların bürokratik koşullardan kaynaklanan

---

[20] Simon DOMBERGER, The Contracting Organization A Strategic Guide To Outsourcing, Oxford University Press, 19998, s:159
[21] http//www.outsourcing.com/OutsourcingHealtcare.com., (21 Kasım 2001)
[22] Richard SALTMAN, Joseph FIGUERAS, Avrupa'da Sağlık Reformu Mevcut Stratejilerin Analizi, Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü Ankara 1998, s.52.
[23] SALTMAN, FIGUERAS, a.g.e, s.52.
[24] SALTMAN, FİGUERAS, a.g.e, s.48.

memnuniyetsizliğini önleyeceğinden uzun bekleme süreleri de azalacaktır.

i) Dış kaynaklardan yararlanmayla, kamu kuruluşlarındaki destek hizmetlerinde harcanan kaynak miktarlarında azalma söz konusu olmaktadır. Kadro ve envanter yönetiminin optimizasyonu, personel giderlerinin (izin, eğitim, kıdem, istihdam) azaltılmasıyla kurum kaynaklarının serbest kalması sağlanacaktır.[25]

J) Kamu kuruluşları dış kaynaklardan yararlanmayla birlikte, daha çabuk karar alabilen, çevredeki değişimlere hemen reaksiyon verebilen, vatandaşların ve çalışanların ihtiyaçlarına daha çabuk cevap verebilen esnek bir yapıya sahip olmaktadır.

k) Kamu kuruluşlarında dış kaynaklardan yararlanma ile kendi işiyle ilgisi olmayan işler yapan kamu personeli bu işleri taşeron firma yapacağından kendi temel yetenekleriyle uğraşacaktır.

l) Dış kaynaklardan yararlanan kamu kuruluşları piyasa şartlarından, rekabetten, finansal ve teknolojik şartlardan meydana gelen riskleri taşeron firmaya aktarmaktadır.

m) Kamu kuruluşlarında dış kaynaklardan yararlanma, organizasyon yapısını küçülterek, daha çabuk karar alabilen, gelişmelere çabuk uyum sağlayabilen ve vatandaşlarının taleplerini daha çabuk yerine getirebilen kamu kuruluşları haline gelmektedir.

SONUÇ

Gelişen teknoloji ve globalleşmenin etkisiyle outsourcing de dediğimiz dış kaynaklardan yararlanma yöntemi gerek Türkiye'de gerek tüm dünyada hemen her alanda uygulanmaktadır. Dış kaynaklardan yararlanma, kuruluşların kendisine avantaj sağlayan faaliyetlere odaklanmasına, kendi uzmanlık alanlarına girmeyen faaliyetleri ise bu konuda uzmanlaşmış firmalar aracılığı ile gerekli kalite standartlarını en uygun bir biçimde sağlamasına imkan veren bir yönetimdir.

Son birkaç yıldır inanılmaz bir hız ve çeşitlilik kazanan dış kaynaklardan yararlanma önce otomotiv endüstrisinde yedek parça

[25] Eşref HAMACIOĞLU, "Out-sourcing: In", Dünya Gazetesi, 21.03.2003

üretimi konusunda ortaya çıkmış daha sonra sanayi sektöründen, hizmet sektörüne kaymıştır. Hemen her sektörde kuruluşlar giderek temel yeteneklerinin dışındaki hemen her işi taşeron firmalara vermektedir. Böylece günümüzde kuruluş amacı ve faaliyetleri yalnızca kuruluşlara dış kaynaklardan yararlanma hizmeti vermek olan firmalar ortaya çıkmıştır. Nihayetinde kamu sektöründen bilişim sektörüne, hizmet sektöründen perakendecilik sektörüne ve daha bir çok sektörde her geçen gün yepyeni dış kaynaklardan yararlanma çözümleri ortaya çıkmaktadır.

Dış kaynaklardan yararlanmanın özelleştirme uygulamasından ayrılan noktaları ile kamuya daha çok kontrol ve denetim sağlamaktadır. Kamu sektöründe bir reform aracı olarak farklı olanaklar sunmaktadır. Dünyada A.B.D., İngiltere, diğer A.B. ülkeleri, Avustralya, Yeni Zelanda ve Türkiye'de dış kaynaklardan yararlanma uygulaması giderek yaygınlaşmaktadır.

Sonuçta kamu sektöründe hizmetlerin kalitesi düşmemek koşulu ile daha az maliyete sunulması sağlanmakta, bu ise kamu sektöründe kaynak tasarrufu ve verimlilik anlamına gelmektedir. Bu ise gelişmekte olan ülkelerde kaynak yetersizliğinin çözümünde önemli bir alternatiftir.

KAYNAKÇA

Bülent TOKAT, Derya ŞERBETÇİ, İşletmecilik Bilgisi, Avcı Ofset, İstanbul 2001, s.201.

Talat CANBOLAT, Türk İş Hukukunda Asıl İşveren- Alt İşveren İlişkileri, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992, .12

Ercan DÜLGER, Kalkınma Ekonomisi, Vipaş Yayınları, Bursa, 2000, s:51

Ergül HAN, Kalkınma Ekonomisi, Eskişehir, 2002, s:99

Erol MANİSALI, Gelişme Ekonomisi, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982, s:28

Eşref HAMACIOĞLU, "Out-sourcing: In", Dünya Gazetesi, 21.03.2003

http//www.outsourcing.com/OutsourcingHealtcare.com., (21 Kasım 2001)Nitelikli İnsan Gücü Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi, DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No:2577, Ankara 2001, s.4-5

Perihan TÜLÜCE, Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetiminde Dış Kaynaklardan Yararlanma Uygulaması, İst. nv. SBE Doktora Dersi Dönem Araştırması, İstanbul 2001, s.6

Peter DRUCKER, Gelecek İçin Yönetim, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998, .288

Peter DRUCKER, Kapitalist Ötesi Toplum, Çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1997, s.138

Richard SALTMAN, Joseph FIGUERAS, Avrupa'da Sağlık Reformu Mevcut Stratejilerin Analizi, Sağlık rojesi Genel Koordinatörlüğü Ankara 1998, s.52.

Simon DOMBERGER, The Contracting Organization A Strategic Guide To Outsourcing, Oxford University ress, 19998, s:159

Tamer KOÇEL, İşletme Yöneticiliği, İstanbul 1999, s.299-300.

Vural SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, 4.baskı, Beta Basım dağıtım A.Ş İstanbul 1986, s:47

ÜLKE MUHASEBE SİSTEMLERİNDEKİ FARKLILIKLAR VE BU FARKLILIKLARDAN KAYNAKLANAN SORUNLARA GETİRİLEN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ahmet Ağca*

ÖZET

Ülkelerin muhasebe sistemleri ölçme, bilgi açıklama ve denetim yöntem ve uygulamalarında farklılıklar gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bu makalede yazar, uluslararası muhasebe farklılıklarının nedenlerini ve farklılıklardan kaynaklanan sorunlara getirilen çözüm önerilerini uluslararası muhasebe literatürünü inceleyerek açıklamıştır.
Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Uluslararası Muhasebe, Çevresel Faktörler, Farklılıklar.

ABSTRACT

It is a well known fact that accounting systems of countries show diversities in measurement, information disclosure and auditing methods and practices. In this paper, the author explains the causes of international accounting diversities and solution proposals to the problems caused by accounting diversities by reviewing the international accounting literature.
Key Words: Accounting, International Accounting, Environmental Factors, Differences.

*Araş. Gör. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GİRİŞ

Günümüzde ülkelerin sahip oldukları muhasebe sistemleri ölçme, bilgi açıklama ve denetim yöntem ve uygulamaları konusunda farklılıklar göstermektedirler[*]. Ülke muhasebelerinde sayılan bu farklılıkların varlığı;

- Uluslararası uygulamaları kıyaslamaya yönelik anketler,
- Ulusal uygulamaları benzerlik/farklılıklarına göre kategorize etme,
- Örnek bir ülke grubu için belli faktörleri ele alıp, halka açık şirketlerin uygulamalarını inceleme,
- Farklı birkaç ülkedeki şirket hesaplarındaki uygulamaları ele alarak, kıyaslama yapabilmek için gerekli düzenlemelerin neler olduğunu tespit etme, yollarından

biri ile gösterilebilir[1].

Ülke muhasebelerindeki farklılıklara ve bunların nedenlerine geçmeden önce, modern muhasebenin günümüze nasıl ve nerelerden geldiğini kısaca ele almakta fayda vardır. Böylece muhasebe uygulamalarının farklılaşmasının gerisinde nelerin olduğu tarihi boyuttan görülmüş olur.

Muhasebenin tarihi uluslararası bir tarihtir[2]. Muhasebede bir dönüm noktası olan "çift taraflı kayıt" düzeninin bir buluştan çok Orta Doğu'da başlayan ve Güney Avrupa'da gelişmesini sürdüren muhasebe uygulamalarının bir ürünü ve sonucu olduğu ve daha önce de varlığı bilinen bu yöntemin, İtalyan rahip Luca Pacioli tarafından sistematize edildiği[3] bilinmektedir. 14. ve 15. yüzyıl İtalya'sında yaygın olarak kullanılan bu yöntem, daha sonra Almanya ve Hollanda'ya geçmiş ve İngiltere'ye ulaşmıştır; İngiltere'nin 17. ve 18. yüzyıllardaki ekonomik pozisyonu, bu ülkenin muhasebenin bir "misyoneri" haline gelmesine yol açmış ve çift taraflı muhasebe yöntemi bir yandan İngiltere aracılığı ile Kuzey Amerika'ya ve İngiliz kolonilerine, diğer yandan da o dönemin diğer güçleri; Hollanda tarafından Endonezya ve civarına, Fransa aracılığı ile Afrika'ya, Almanya aracılığı ile de Japonya, İsveç ve Çarlık Rusya'sına yayılmıştır[4].

Muhasebe, ortak bir uluslararası geçmişe sahip olmasına karşın, zaman içerisinde "milliyetçi" bir kimliğe bürünmüştür. Bu paradoks

---

[*] Muhasebe sisteminden, belli bir şirketin yıllık rapor hazırlarken kullandığı finansal raporlama uygulamaları bütünü kastedilmektedir

[1] J.Blake, "Problems in International Accounting Harmonization", **Management Accounting**, (Şubat,1990), ss.28-31, s.28.

[2] F.D.S. Choi, ve G.G.Mueller , **An Introduction to Multinational Accounting**, Prentice Hall, Inc., New Jersey, 1978, s.2.

[3] Oktay Güvemli, "Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamalarının Gözlenmesi", Dokuz Eylül Üniveristesi tarafından düzenlenen Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konumlarından Geleceğine Bakış sempozyumunda sunulan tebliğ , İzmir, 1-5 Mayıs 1995,teksir, s.67.

[4] Choi ve Mueller, **A.g.e**. s.2.

Choi ve Mueller (1978,s.3) tarafından muhasebenin kanunlara benzetilmesi ile açıklanmaya çalışılmıştır; onlara göre;"*her ikisi(muhasebe ve kanun) de kendi ulusal sitemini geliştirir ve her ikisi de ulusal karakterli kurallar ve açıklamalara maruz kalır, ancak her ikisi de faaliyetleri giderek uluslararasılaşan insanlara ve kurumlara hizmet etmektedirler"*[5]. Berry ve Parker ise muhasebenin başlangıçta aynı yönde ve birbirine yakın olan gelişmesinin zamanla farklılaşmasına; (a)ulus-devletlerin artmasının, (b) Latince'nin uluslararası bir dil olma özelliğini zamanla kaybetmesinin ve (c) anonim şirketlerin oluşumunun yol açtığını belirtmişlerdir[6]. Evans ve Taylor, diğer yazarların görüşlerini; "*ulusların, kültür, dil, politik ve ekonomik sistemler gibi farklı çevresel faktörler nedeniyle ayrı politik birimler haline gelmesi ile şartlar, her bir ulusu kendilerine özgü, değişik etkenleri yansıtan ulusal muhasebe standartlarını oluşturmaya teşvik etmiştir*" diyerek teyit etmiş ve ülke muhasebelerinin, ulusların tıpkı kendi para birimlerini, gelenek ve kanunlarını tercih etmeleri gibi, bir tercih sonucu farklılaştığının üzerinde durmuşlardır[7].

1. FARKLILIKLARIN NEDENLERİ

Ülke muhasebe sistemlerinin farklılaşmasının bir çok sebebi vardır. Aşağıda verilecek olan sebeplerin muhasebe sistemlerinin farklılaşmasına etki ettiğini, pozitif bilimlerdeki gibi bir matematik ifade ve kesin bir dille söylemek mümkün olmamakla beraber, muhasebe camiasında, sayılan sebeplerle farklılıklar arasında bir ilişki olduğu çeşitli çalışmalarla ispat edilmek istenmiştir. Muhasebeyi etkileyen bu faktörler, ülkeler arası farklılıkları veya benzerlikleri anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Unutulmamalıdır ki muhasebe sosyal bir bilim dalıdır ve toplumda "hizmet" işlevini yerine getirmektedir. Muhasebenin teknik ve sosyal anlamda faydalı olarak kalabilmesi için toplumun sürekli değişen ihtiyaçlarına cevap vermesi ve hüküm sürdüğü ülkenin kültürel, ekonomik, yasal, sosyal ve politik özelliklerini yansıtması gerekir[8]. Bu doğrultuda, muhasebe uygulamalarına yön veren faktörlerin ve hatta bu faktörlerden etkilenen muhasebe uygulamalarının, tarafların ihtiyaçlarındaki değişikliklere paralel olarak günden güne değişebileceği akılda tutulmalıdır.

---

[5] Choi ve Mueller, **A.g.e**. s.3.
[6] I. R. Berry, D. Parker, "The Divergence of Accounting Practices: An Accounting Tower of Babel?", **Management Accounting**, (December, 1987), ss. 26-27, s.26.
[7] T.G.Evans, M.E.Taylor, "Bottom Line Compliance" with the IASC: A Comparative Analysis", **International Journal of Accounting**, (Fall, 1982), ss.115-128, s.115.
[8] Frederick D. Choi, Carol Ann Frost, Gary K. Meek, **International Accounting**, Third Edition, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1999, s. 28.

Seidler (1967), Mueller (1968), Previts (1975), Choi ve Mueller (1978), Nair ve Frank (1980), Arpan ve Radebaugh (1985), Nobes (1998), Walton, Haller ve Raffournier (1998), Choi, Frost ve Meek (1999) ülke muhasebelerinin farklılaşmasına etki eden faktörleri eserlerinde konu edinmiş araştırmacılardan sadece bir kaçıdır. Bu araştırmacılara ilaveten Amerikan Muhasebe Kurumu (American Accounting Association, AAA)'da 1977 yılında yaptığı çalışma ile muhasebeye etki ettiği düşünülen faktörleri tespit etme yoluna gitmiştir.

Tablo-1, çeşitli araştırmacılar tarafından ülke muhasebelerine etki ettiği düşünülen faktörleri yıllar ve araştırmacılar itibari ile bir arada göstermektedir. Aşağıda sıralanan faktörleri genel olarak çevresel faktörler olarak adlandırıp, **ekonomik, sosyo-kültürel** ve **yasal** faktörler olarak alt-ana başlıklar altında toplamak mümkündür.

Burada sunulan araştırmacıların ve faktörlerin, bütün araştırmacıları ve faktörleri içermediği, tabloda sadece literatürde adı bolca geçen araştırmacıların ele alındığını hatırlatmakta fayda vardır. Her ne kadar tabloda toplam 34 faktör sayılmış olsa da, altı araştırmacıdan en az ikisinin hemfikir olduğu 19 faktör, en az üçünün hemfikir olduğu 8 faktör, en az dördünün hemfikir olduğu 2 faktör bulunmaktadır. Bu altı araştırmacının altısının da üzerinde hemfikir olduğu bir faktörün bulunmaması, daha önce belirttiğimiz gibi bu faktörlerin muhasebeye etki derecelerinin farklı olduğu gerçeğini ve bu faktörlerin matematik kurallar gibi kesin olarak ileri sürülemeyeceğini doğrulamaktadır. Tabloda adı geçen 34 faktöre ilaveten dil, tarih, coğrafya, din vs., gibi sebepler de ülke muhasebelerinin farklılaşmasında etkili olabilecek sebepler olarak gösterilebilir.

Tablo 1 Bazı Araştırmacılara Göre Muhasebeye Etki Eden Faktörler

		Araştırma Sahipleri *						
	Faktörler	**M (68)**	**P(75)**	**AAA(77)**	**C&M(78)**	**N (98)**	**C&F&M(99)**	**Frekans**
1	Ekonomik kalkınmışlık seviyesi	X		X	X		X	4
2	Ekonomik sistem	X	X	X	X			4
3	Ekonominin büyüme yapısı	X	X		X			3
4	Enflasyon					X	X	2
5	Etik kuralların ve standartların yaptırımı			X				1
6	Finansman kaynakları					X	X	2
7	Gelişmiş finansal raporlar hazırlamak için gerekli bilgi altyapısı		X					1
8	Genel eğitim seviyesi		X		X		X	3
9	Hesapların parasal değerindeki göreceli istikrar	X			X			2
10	İşletme alanındaki yeniliklerin hızı	X			X			2
11	İşletme büyüklük ve karmaşıklığındaki farklılıklar	X	X		X			3
12	İşletme sahipliğinin yapısı	X	X		X			3
13	İşletme yönetimi ve/veya finans çevrelerinin tecrübe seviyesi	X	X		X			3
14	İşletmecilik ve finansmanın kanuni ve geleneksel yapısı		X					1
15	İşletmelere yapılan kanuni müdahalelerin derecesi	X			X			2
16	Kanuni sistem				X	X	X	3
17	Kültür					X	X	2
18	Finansal raporlamanın amaçları			X				1
19	Mesleki eğitim ve mesleki kurumların durumu	X			X			2
20	Muhasebe eğitiminin genel seviyesi	X						1
21	Muhasebe kanunlarının statüsü		X					1
22	Muhasebe mesleğinin statüsü		X			X		2
23	Muhasebe standartlarını düzenleyen kaynak ya da otorite			X				1
24	Muhasebe teorisi					X		1
25	Muhasebecilerin eğitimi ve yetiştirilmesi			X				1
26	Muhasebenin müşterileri			X				1
27	Politik sistem			X	X			2
28	Politik ve ekonomik bağlar						X	1
29	Para biriminin istikrarı		X					1
30	Sosyal çevre				X			1
31	Spesifik kanuni muhasebe düzenlemesinin varlığı	X	X		X			3
32	Tarihi "kazalar"(krizler)					X		1
33	Teknolojik ve ticari yeniliklerin hızı		X					1
34	Vergilendirme					X	X	2
	TOPLAM	**12**	**13**	**8**	**15**	**8**	**8**	

* M=Mueller; P=Previts; AAA=American Accounting Association; C&M=Choi ve Mueller, N=Nobes; C&F&M=Choi, Frost ve Meek.

2. MUHASEBE SİSTEMİ FARKLILIKLARINDAN KAYNAKLANAN SORUNLARA GETİRİLEN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ülkelerin farklı muhasebe kural ve uygulamalarına sahip olması nedeniyle uluslararası alanda ortaya çıkan sorunların giderilmesi için muhasebe camiası tarafından teorik anlamda çeşitli çözüm önerileri getirilmiş, bu teorik temellerden hareketle farklı uygulama yöntemleri ortaya çıkmıştır. Teorik alanda en çok taraftar bulan iki görüş ve bunları takiben uygulamada ortaya çıkan dört yaklaşım aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

2.1. Teoride Yer Alan Çözüm Önerileri

2.1.1. Mukayeseli Muhasebe Teorisi

Bu yaklaşım Fantl tarafından "tanımlayıcı ve bilgilendirici bir yaklaşım" olarak isimlendirilmiştir. Weirich ve arkadaşları tarafından "Uluslararası Muhasebe" [9], Amenkhienan tarafından "Çok Uluslu Muhasebe", Belkaoui tarafından "Mukayeseli Muhasebe"[10] olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre uluslararası muhasebe, bütün ülke muhasebelerinin prensip, yöntem ve standartlarının bütün varyasyonlarını kapsamaktadır; varyasyonların farklı coğrafik, sosyal, ekonomik, politik ve kanuni etkilerden kaynaklandığı gerçeği kabul edilmektedir. Buna göre, her ülkenin kendi Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri'nin olacağı, muhasebecinin bu gerçeğin bilincinde olması gerektiği savunulmaktadır. Bu görüş, belli bir ülke muhasebe uygulamalarındaki farklılıkları ve bunların etkilerini bilen muhasebecinin, yabancı bir ülkenin muhasebe uygulamalarının ve bunun sonuçlarının da farklı olacağını bilecek bir birikime sahip olması gerektiğine inanır.

Bu yaklaşım tarafından savunulan görüşler oldukça gerçekçidir, zira günümüzde büyük muhasebe ve denetim şirketleri faaliyetlerini farklı ülkelere taşırken aynı mantığı kullanmışlardır. Ancak bu uygulama sadece büyük şirketler için mümkün görünmektedir, küçük şirket ve yatırımcılar için her bir ülkenin muhasebe sistemini bilmenin olabilirliği oldukça tartışmalıdır.

2.1.2. Evrensel Muhasebe veya Dünya Muhasebesi Teorisi

Bu görüşü savunanlara göre uluslararası muhasebe, bütün ülkelerce kabul edilebilecek evrensel bir sistem olarak düşünülmeli ve dünya çapında geçerli

---

[9] T.R. Weirich, C.G. Avery ve H.R.. Anderson, "International Accounting: Varying Definitions"**, International Journal of Accounting:Education and Research**. (Fall, 1971), ss.79-87, s.82.

[10] A.R. Belkaoui, **Accounting in the Developing Countries**, Quarum Books, Connecticut-London, 1994, s.33.

olacak bir "Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMİ)" seti hazırlanarak, bütün ülkelerce başvurulabilecek prensip ve uygulamalar geliştirilmelidir[11].

Teorik kökeni Kraayenhof'un 1960 da yazdığı makaleye dayanan bu yaklaşım, zaman içerisinde ülke muhasebe sistemlerine etki eden ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve kanuni faktörleri göz ardı ettiği[12], tek tip bir muhasebe sisteminin her yerde uygulanamayacağı şeklinde eleştiriler almıştır. Eleştirenler, "tek tip" bir muhasebe sistemini hazırlayacak, yaptırım gücü olan ve ülkeler tarafından resmen tanınan bir organizasyonun gerektiğini, böyle bir organizasyon kurulmuş ve kabul görmüş olsa ve hatta ülkeler tarafından bu organizasyonun standartlarına uyulması öngörülmüş olsa dahi, görünüşte standardize edilmiş uygulamalar altında, ülkelerin kökleşmiş geleneklerine devam etme tehlikesi olduğunu, çünkü ülkelerin muhasebe sistemleri kendi içlerinde bile tek düzeliği henüz yakalayamadığını[13] savunmuşlardır.

2.2. Uygulamada Yer Alan Çözüm Önerileri

Uygulamada görülen Çeviri, Karşılıklı Tanıma ve Mutabakat yaklaşımları yukarıda izah edilen teorik yaklaşımlardan Mukayeseli Muhasebe teorisine, Uluslararası Muhasebe Uyumlaştırması ise Evrensel Muhasebe teorisine uygun yaklaşımlardır ve aşağıda sırasıyla açıklanmışlardır.

2.2.1. Çeviri

Oldukça ucuz ve pratik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım muhasebe bilgisi ile ilgili taraflar açısından çeşitli şekillerde uygulanmaktadır;

(a) Muhasebe bilgisini kullananlar yabancı menşeli şirketlerin finansal raporlarını kendi dillerine çevirirler. Kullanıcı, eğer yabancı şirketin başvurduğu muhasebe standart ve prosedürleri hakkında bilgi sahibi değilse bu yaklaşım bir fayda sağlayamaz..

(b) Muhasebe bilgisini üretenler finansal raporlarını yabancı kullanıcıların lisanına çevirirler. Uygulamada iki yöntem kullanılmaktadır birinci yöntemde birebir çeviri yapılır, kullanılan muhasebe standart ve prosedürleri ile para biriminde hiçbir değişikliğe gidilmez. İkinci yöntemde ise yine birebir çeviri yapılır, kullanılan muhasebe standart ve prosedürlerinde değişikliğe gidilmez, ancak parasal ifadeler çeviri yapılan ülkenin para birimine dönüştürülür. Bu yaklaşım da ancak şirketin başvurduğu muhasebe standart ve prosedürleri hakkında yabancı kullanıcının bilgi sahibi olması durumunda anlam ifade edecektir.

---

[11] Weirich, Avery ve Anderson, **A.g.e**., s.80-81.
[12] **A.g.e.** s.82.
[13] Peter Walton, Axel Haller, Bernard Raffournier**, International Accounting**, International Thomson Business Press, North Yorkshire, 1998, s. 22.

2.2.2. Karşılıklı Tanıma (Mütekabiliyet)

Bu yaklaşımda şirketin, A ülkesinin muhasebe standart ve prosedürlerine göre hazırladığı finansal raporları, B ülkesi tarafından (veya tam tersi) geçerli kabul edilir. Bu yaklaşımda her ülke hükümranlığını korumakta, anlaşmalı ülkelerin sermaye piyasalarına girmek isteyen, ya da anlaşmalı ülkelerde ana şirket-bağlı şirket şeklinde faaliyet gösteren şirketlere avantaj tanınmaktadır. Öte yandan, ülke birden fazla ülke ile karşılıklı tanıma anlaşmasına girdiğinde yatırımcının anlamlı karar verebilmesi için bu ülkelerin muhasebe sistemleri hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu yaklaşım ayrıca, yabancı şirkete tanınan bir imtiyaz olarak algılandığı için eleştirilmektedir[14].

2.2.3. Mutabakat

Bu yaklaşımda yabancı şirketler finansal tablolarını kendi ülkelerinin (ev sahibi ülke) standartlarını kullanarak hazırlayabilirler, ancak ev sahibi ülke ve faaliyette bulundukları ülkenin muhasebe ölçme yöntemlerinde (net gelir ve ortakların payı gibi konularda) mutabakat sağlamak zorundadırlar. Bu mutabakat, bazı durumlarda sadece birkaç gelir tablosu ve/veya bilanço kalemi için, bazen de tüm kalemler için talep edilebilir. Bu yaklaşım, tüm finansal raporların farklı muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlanmasına nazaran daha az maliyetli ve kolay bir yöntemdir, ancak tüm resme değil sadece resmin bir bölümüne ait fikir verir[15]. Bir ülkenin, bir başka ülkenin kurallarını uygulama durumunda kalması milliyetçilik duygularını etkilemekte, bu durum, politik bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır[16].

2.2.4. Uluslararası Uyumlaştırılmış Muhasebe

Bu yaklaşım bütün tarafları ortak standartlar etrafında toplamayı başarmıştır. Uyumlaştırma, Avrupa Birliği (AB-EU) direktifleri ve Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (UMSK-IASC) tarafından oluşturulan Uluslararası Muhasebe Standartları vasıtası ile uygulamaya geçirilmiş, zaman içerisinde AB'nin standart oluşturma çalışmalarından çekilmesi ile IASC bu alanda tek yetkili kuruluş olarak genel kabul görmüştür. Günümüzde bir çok şirket IASC'ın standartlarını kullanmakta, bu standartlara göre hazırlanmış finansal tablolar bir çok ülke tarafından kabul görmektedir. Tarafların IASC'ın standartları etrafında toplanması ile farklılıklardan kaynaklanan sorunların birçoğunun üstesinden gelinmiştir.

---

[14] Choi, Frost, Meek, **A.g.e**. s. 251.

[15] **A.g.e** s. 251.

[16] M.E. Taylor,R.A.Jones, "The Use of International Accounting Standards Terminology, a Survey of IAS Compliance Disclosure". **The International Journal of Accounting**. Vol:34, No:4, , (1999), ss.557-570, s.558.

Uluslararası Uyumlaştırılmış Muhasebe yaklaşımının taraftarları, farklı ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve kanuni yapılara sahip ülkelerin olduğu bir ortamda tekdüzeliğe ulaşmanın ve standartlaşmayı sağlamanın zorluğunu kabul etmekle beraber, farklılıkların derecesine göre sınırlandırmalar koyarak, muhasebe uygulamalarındaki kıyaslanabilirliğin arttırılması[17] şeklinde tanımlanan "**uyumlaştırma** (harmonization)" ile sorunun çözülebileceğini savunmaktadırlar. Onlara göre **uyumlaştırma**, çok daha esnek ve açık bir yaklaşımdır ve "herkese uygun tek beden" düşüncesinden uzaktır[18]. Uyumlaştırma ile yapılmak istenen kötü muhasebe uygulamalarını yasaklamak[19], muhasebe uygulamalarındaki gereksiz farklılıkları ortadan kaldırmak ve farklılıklar ortaya çıkarılınca, bu farklılıkların neden var olduklarını daha iyi anlama çabasını geliştirmektir[20].

Yukarıda açıklanan yaklaşımlar arasında uyumlaştırma, günümüze kadar yapılan akademik nitelikli çalışmalarda bir çok muhasebe araştırmacısı tarafından en çok savunulan ve kabul gören yaklaşım olarak ön plana çıkmıştır. Resmi veya özel kuruluşlar tarafından oluşturulan, bölgesel ve küresel boyutta yirmiyi aşkın organizasyon **(Tablo-2)** tarafından muhasebe ölçme ve raporlama uygulamalarının uyumlaştırılması yönünde çalışmalarda bulunulmuş olması da yukarıda bahsedilen yaklaşımlar arasında "uluslararası uyumlaştırılmış muhasebe" ekolünün, muhasebe camiasında en uygun ve pratik çözüm yaklaşımı olarak büyük oranda kabul görmüşlüğünü teyit etmektedir.

[17] C.Nobes, R. Parker. **Comparative International Accounting**, Prentice Hall Europe,1998, s.66.
[18] Choi, Frost, Meek, **A.g.e.** s. 248.
[19] D.Cairns, "Calling All National Standard Setters". **Accountancy**, (February, 1988), ss. 13-14,s.13.
[20] R.D. Fitzgerald,, "International Harmonization of Accounting and Reporting". **International Journal of Accounting; Education and Research**, (Fall, 1981), ss.21-32, s.21.

Tablo 2 Muhasebe Uyumlaştırmasına Katkıda Bulunan Organizasyonlar (Alfabetik Olarak)

1	Afrika Muhasebe Konseyi, (African Accounting Council, AAC),
2	Amerika Devletleri Muhasebe Birliği, (Associacion Interamericana de Contabilidad, AIC veya İngilizce adı ile Inter-American Accounting Association, IAA),
3	Arap Sertifikalı Muhasebeciler Topluluğu, (Arab Society of Certified Accountants, ASCA)
4	Asya Pasifik Muhasebeciler Konfederasyonu, (Confederation of Asian and Pacific Accountants, CAPA)
5	Avrupa Birliği, AB (European Union, EU)
6	Avrupa Borsalar Federasyonu, (Federation des Bourses Europeennes, FESE)
7	Avrupa Menkul Kıymetler Kurumları Forumu, (The Forum of European Securities Commissions, FESCO)
8	Avrupa Muhasebe Birliği, (The European Accounting Association, EAA)
9	Avrupa Muhasebe Uzmanları Birliği, (Union Europeene des Experts Comptables Economiques et Financiers, UEC).(Daha sonra "Avrupa Muhasebe Uzmanları Federasyonu" (Federation des Experts Comptables Europeen,FCE) adını almıştır)
10	Batı Afrika Muhasebe Kuruluşları Birliği, (Association of Accounting Bodies in West Africa, ABWA)
11	Birleşmiş Milletler, BM (United Nations, UN)
12	Doğu, Güney, Orta Afrika Muhasebeciler Federasyonu, (East, South, Central Africa Federation of Accountants, ESCAFA)
13	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD)
14	Guneydoğu Asya Milletler Birliği Muhasebeciler Federasyonu, (Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) Federation of Accountants, AFA)
15	İngiliz Milletler Topluluğu Muhasebeciler Konferansı (Commonwealth Conference of Accountants)
16	İskandinav Muhasebeciler Federasyonu, (Nordic Federation of Accountants, NFA)
17	Muhasebeciler Uluslararası Çalışma Grubu, (Accountants International Study Group, AISG)
18	Uluslararası Borsalar Federasyonu, (International Federation of Stock Exchanges,
19	Uluslararası Menkul Kıymetler Kurumları Örgütü, (International Organization of Securities Commission, IOSCO)
20	Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi ,UMSK (International Accounting Standards Committee, IASC)
21	Uluslararası Muhasebe Geliştirme Forumu (International Forum of Accounting Development, IFAD)
22	Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu, (International Federation of Accountants, IFAC)

SONUÇ

Ülkelerin günümüz muhasebe sistemlerinin birbirlerinden farklı olması muhasebe araştırmacılarını önce bu farklılıkların neler olduğunu tespit etmeye, ardından da bu farklılıkları gidermek için çözümler üretmeye yönlendirmiştir. Bu çalışmada çeşitli muhasebe araştırmacıları tarafından ülke muhasebelerini farklılaştırdığı iddia edilen faktörlerden ve farklılıkların giderilmesi için getirilen çözüm önerilerinden bahsedilmiştir. Bu yapılırken sayılan faktörlerin muhasebeye etki derecelerinin farklı olduğu gerçeğini ve bu faktörlerin matematik kurallar gibi kesin olarak ileri sürülemeyeceğine ve farklılıkların giderilmesi için getirilen çözüm önerilerinden en çok kabul gören yaklaşımın "Uluslararası Uyumlaştırılmış Muhasebe" olduğuna dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Arpan, J.S., L.H. Radebaugh, **International Accounting and Multinational Enterprises,** Wiley, 1985.

Belkaoui, A.R. **Accounting in the Developing Countries,** Quarum Books, Connecticut-London,1994.

Berry, I. R., D. Parker, "The Divergence of Accounting Practices: An Accounting Tower of Babel?", **Management Accounting**, (December, 1987), ss. 26-27.

Blake, J. "Problems in International Accounting Harmonization", **Management Accounting**, (Şubat,1990), ss.28-31.

Cairns, D. "Calling All National Standard Setters". **Accountancy**, (February, 1988), ss. 13-14,

Choi, F.D.S. ve G.G. Mueller , **An Introduction to Multinational Accounting,** Prentice Hall, Inc., New Jersey, 1978.

Choi, Frederick D., Carol Ann Frost, Gary K. Meek, **International Accounting** .Third Edition, Prentice-Hall, Inc., New Jersey,1999.

Evans, T.G., M.E. Taylor, ""Bottom Line Compliance" with the IASC: A Comparative Analysis", **International Journal of Accounting**, (Fall,1982), ss.115-128.

Fitzgerald, R.D. "International Harmonization of Accounting and Reporting". **International Journal of Accounting; Education and Research**, (Fall, 1981), ss.21-32.

Güvemli, Oktay. "Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamalarının Gözlenmesi", Dokuz Eylül Üniveristesi tarafından düzenlenen Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konumlarından Geleceğine Bakış sempozyumunda sunulan tebliğ. İzmir, 1-5 Mayıs 1995.

Mueller, G.G., "Accounting Principles Generally Accepted in the United states Versus Those Generally Accepted Elsewhere", ". **International Journal of Accounting, Education and Research**, (Spring, 1968).

Nair, R.D., W.G. Frank, "The Harmonization of International Accounting Standards, 1973-1979". **International Journal of Accounting, Education and Research**, (Fall,1981), ss.61-77.

Nobes, Parker. **Comparative International Accounting**. Prentice Hall Europe,1998.

Seidler, L.J., "International Accounting- The Ultimate Theory Course", **The Accounting Review**, (October, 1967), ss.775-781.

Taylor. M. E., R.A. Jones, "The Use of International Accounting Standards Terminology, a Survey of IAS Compliance Disclosure". **The International Journal of Accounting**. Vol:34, No:4,(1999), ss.557-570.

Walton, Peter, Axel Haller, Bernard Raffournier**, International Accounting**, International Thomson Business Press, North Yorkshire,1998.

Weirich, T.R., C.G. Avery, ve H.R. Anderson, "International Accounting: Varying Definitions"**. International Journal of Accounting:Education and Research**, (Fall, 1971), ss.79-87.

A CHARMING SUBJECT FOR MANAGEMENT SCHOLARS: CULTURE AND ITS IMPLICATIONS FOR ORGANIZATIONS

Kazım DEVELİOĞLU*

ABSTRACT

In this study, culture, which has been a charming subject for management scholars, will be examined in terms of pioneer studies, dimensions of culture, universality of management theories and its relationship with international human resources management, leadership, and organization structure. The study, as a descriptive one, will be concluded with some suggestions for future studies on the subject.
Key words: culture, leadership, international human resources management

ÖZET

Bu çalışmada, yönetim alanında çalışan bilim adamları için cezbedici bir araştırma konusu olarak, kültür; öncü çalışmalar, kültür boyutları, yönetim teorilerinin evrenselliği, uluslararası insan kaynakları ile liderlik ve organizasyon yapısı ile ilişkileri bağlamında incelenmiştir. Tanımlayıcı bir çalışma olan eser, gelecekte konu üzerine yapılacak araştırmalar için bazı önerilerle sonuçlandırılmaktadır.
Anahtar Kelimeler: kültür, liderlik, uluslararası insan kaynakları yönetimi

1.INTRODUCTION

Culture, as a charming subject, has been paid an increasing attention by management researchers in the last three decades. Popularity of culture depends on the consideration that it has been found to be one of the most significant determinants in shaping behaviors of organizations' the most valuable asset: employees. It was indicated in various studies that individuals' values, attitudes,

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

and behaviors have been shaped by social norms and these norms varied across cultural settings. The main assumption was that employees' personal characteristics were influenced by their societies' culture would, in effect, influence their performance in organizations. It was believed that identifying nature of a culture would help researchers and managers to understand characteristics of people, which they were dealing with. The main motivation that increased researchers and managers' interest on the subject was the belief that employees' performance was interrelated with the societal culture in which they were grown up.

Another reason that increased interest in culture was the internationalization of business worldwide. This fast paced surge made it imperative for organizations deal not only with people from home country but also with people from other countries, which had different cultures. It is indicated in the management literature that there are relationships between individuals, groups, and nations because people brought up in different cultural environments think, feel and act differently. "Cultural differences are the biggest source of difficulty in integrating European acquisitions. 35 percent of senior executives ranked cultural differences as the number one problem in foreign acquisitions" (Schneider and Barsoux: 1997, 9). These kinds of evaluations by management scholars gave birth to cross-cultural studies. The second reason, which fueled the cross-cultural studies' fire was downstream of American, generally, organization and management theories to other countries. There have been debates about how any organization and management theory produced in one culture would be appropriate in other cultures. If there were no import and export of organization and management theories worldwide and no international operations by firms, today we would not be studying on cross-cultural subjects.

2. CULTURE AND DEBATES ON UNIVERSALITY OF MANAGEMENT THEORIES

In organization and management literature, there have been debates about organization and management theories' universality. While some scholars were in favor of the idea that a theory produced in one culture could be implemented successfully in other cultures, others were against this idea and revealed that there was not universally applicable theory because different countries had different cultures. One of the most influential scholars against the universality of organization and management theories was Hofstede (1980, 1991), who pointed out that theories produced in the United States reflect the characteristics of American culture. For example, he classified Americans as individualist on his individualism and collectivism scale and indicated that an

American management theory would not be applicable in Mexico and Japan because these countries were collectivist in their very nature.

At the end of his research on more than 50 countries, Hofstede (1980a) indicated that there were substantial differences among the nations studied. It has to be noted that Hofstede is not the only researcher who has valuable studies on dimensions of culture. Smith and Schwartz's (1997) study that aims to understand nature of the culture is also a valuable one. To be able to understand culture, Smith and Schwartz distinguished between values/attitudes and behaviors in cross-cultural research and indicated that while values were more relevant for abstraction and generality purposes, attitudes and behaviors are less suited to cross-cultural generalizations. Today, most of the researchers analyze value differences in cultures rather than comparing two or three cultural groups. Smith and Schwartz, basically, indicated that there was a distinction between individual and culture-level studies of values. To be able to state this indication on a more stable ground, they conducted studies to measure individual differences in value priorities within cultures and examine the relations of individual values to other individual attributes.

Hofstede and others' studies on differences in national cultures showed that one of the dimensions that national cultures differ was the degree of integration of individuals within groups. Second dimension was the differences in the social roles of women and men in societies. Third dimension included the degree of tolerance for the unknown and the fourth one was about ways of dealing with inequality.

3. DIVERGENT AND CONVERGENT APPROACHES

Debates about divergence and convergence of cultures started after realization and importance of cultural differences in different countries. These debates sowed the seeds of comparative management in organization and management studies. Comparative management, mainly, examines impact of cultural differences on successful management practices. In comparative management what divergent and convergent approaches mean that divergent approach, shortly, indicates differences between nations and cultures and explains that world is becoming more uniform because of technological, educational, and pragmatist forces. Convergent approach, contrary to divergent approach, points out the importance of similarities between nations and cultures. While supporters of divergent approach indicate that management practices have to be adapted culturally, those of convergent approach points out that management practices have universal applicability. Remembering the discussion above, it can be stated that Hofstede, Schwartz, and Smith can be classified as

followers of divergent approach by pointing out cultural differences among nations.

4. FIVE DIMENSIONS OF CULTURE

The common conclusion that a researcher would arrive in culture studies is observed research difficulties, which make the researcher's job more difficult. These research difficulties can be summed into three:

1. Inconsistent and vague definitions of *culture*.
2. Difficulty in obtaining representative samples.
3. Inaccurate translation of key terminology.

Despite of difficulties in conducting studies on culture, promising studies have been carried out to shed light on this important subject. One of the most important studies is conducted by Hofstede (1980) and Hofstede and Bond's (1988) studies. Authors determined five culture dimensions to examine universality of organization and management theories. These four dimensions include:

- Masculinity - femininity
- Power distance
- Individualism - collectivism
- Uncertainty avoidance.
- Long-term and short-term orientation.

These five dimensions of culture have dominated culture studies and been used by management scholars as a useful paradigm. Among these dimensions, individualism-collectivism (I/C) gained greater attention from scholars because it was believed that I/C was a universal dimension of variation among cultures. As Kagitcibasi (1994) indicates "A massive amount of work has been carried out in the area of individualism and collectivism since 1980, so much so that the 1980s may be called the decade of individualism/collectivism in cross-cultural psychology" (pp.52).

Another reason why individualism-collectivism called a greater attention because it was believed that success or failure of work-groups in organizations depended on these two dimensions of culture. The idea is that work groups can be effectively established in collectivist cultures because people in collectivist cultures will give greater importance to the group's

interests not to those of themselves. In an individualist culture, contrary to collectivist culture, people are assumed to be self-sufficient and pursue their individual goals. Also firms' international expansion decisions can be best explained by one of the dimensions of culture that is uncertainty avoidance. Decisions about entry or not into a new foreign market is influenced by decision-maker's level of uncertainty avoidance, which is another dimension of culture.

Triandis (1995) and Kagitcibasi (1994) make it clear that all of us have both collectivist and individualistic tendencies but levels of these dimensions vary from people to people and from situation to situation. Authors are in favor of treating individualism and collectivism in probabilistic terms. It helps us to correct a general misunderstanding that an individualistic person can not have collectivist characteristic and vice versa. "Research also points to the coexistence of individualist and collectivist child-rearing orientations…found combined preferences among modern urban Turkish youth for both loyalty (to the family and the larger group/society) and self-realization" (Kagitcibasi, 1994, pp.64).

It is indicated by Smith and Schwartz (1997) that cross-cultural studies have to focus on both individual and culture-level analyses. This idea is derived from the consideration that only individual-level analysis may not reflect all dimensions of a culture because of biases that individuals have. Since culture-level dimensions are based on nation means, it has different dimensions than individual-level that organizes values. I subscribe to the idea that individual values are partly a product of shared culture and partly a product of unique individual experience and believe that there is a point that these two-level of analysis overlap.

Another study that made great contributions to cross-cultural organizational behavior is that of Smith et al. (1996). Researchers searched for three dimensions of culture (egalitarianism versus conservatism, utilitarian versus loyal involvement, and a no labeled dimension that consists predominantly of items that had high loadings on the other two dimensions). Their study, as they indicated, was consistent with prior cross-cultural studies. Their study shed light on the nature of collectivism and especially useful because of this contribution.

5. CULTURE AND INTERNATIONAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT POLICIES

International companies who aim to implement a global strategy must choose appropriate human resource policies that will best support that strategy. I

believe that international HRM is a very challenging task for multinational organizations because HRM approaches are cultural artifacts reflecting the values of the national culture in which organizations embedded. National cultures influence development of HRM policies in terms of such practices: selection, socialization, performance appraisal, and compensation. Aycan's (1997) study on acculturation of expatriate managers reveals that there are some cultural differences between host and parent company countries and for a successful performance of expatriate managers, their selection, socialization, performance appraisal, and compensation have to made by taking cultural differences into account. To be able to develop relevant HRM strategies, a relative amount of knowledge about host company's culture is a necessity for the researcher. "Understanding cultural nuances and developing cultural sensitivity are critical in gaining global advantage. A geocentric attitude is adopted in this stage which favors integrating values of the home and the host country cultures to reach a truly unified global corporate culture. Expatriates are selected from the best qualified personnel from all over the world" (Aycan: 1997, 13).

When developing international HRM policies which practices should be designed centrally by an international team and which ones need to be adapted locally? The decisions regarding HR policies can only be effective if the cultural assumptions embedded in these policies. To be able to establish a common ground, managers from both countries host and parent companies have to be familiar with their own cultures besides the other party's culture. It is the best way to identify similarities between two cultures. "Local managers know the demands of the new cultural and work context the best, and are most helpful in determining the relevant criteria and tools for selection, training, and performance appraisal" (Aycan: 1997, 13).

6. LEADERSHIP AND CULTURE

Cross-cultural studies also helped researchers to understand the nature of cross-cultural leadership behaviors. Especially, Hofstede's studies has not only contributed to the cross-cultural organizational behavior but also to the leadership literature. By pointing out which culture has corresponding characteristics (individualist versus collectivist, level of uncertainty avoidance), Hofstede's studies helped researchers to understand each culture's characteristics and finally demonstrate more appropriate leadership theories. As a result of cross-cultural studies, it became very clear that there was no universally applicable leadership theory. For instance, while Turkish employees with high power distance and collectivist characteristics will more rely on an authoritative leadership style, American employees with low power distance and individualism scores will rely more on democratic leadership style.

Even though, it was indicated that there was no universally applicable leadership behavior, other studies, such as Bass et al. (1979), Smith and Peterson (1994), and Bass (1997), revealed that some leader behaviors were universally accepted. For example, in all cultures, leaders are willing to get the work done by using less authority. Similarly, three leadership characteristics are found universal by Bass (1997): charisma, intellectual stimulation of followers, and individualized consideration toward followers.

It is, appropriately, pointed out by House et al. (1997) that "there remains the question of how external forces such as international competition, military aggression, international political conflict, economic environment, technology, and physical climate influence cultural norms, artifacts, beliefs, individual behaviors, organizational practices, and other variables assumed to be reflections of cultural differences (p. 593)". It is common among all studies indicated above that they all measure culture variables as they are. It remains as an important mission for researchers to take these forces into account when they design cross-cultural studies in the future. The basic question that has to be answered is whether external forces directly affect behavior without influence of shared cultural psychological variables.

7. CULTURE AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE

Although people are in favor of the idea that national cultures may influence the way people relate to each other, they less accept that culture really can affect organization structure and processes. It is indicated that structure is determined by culture free organizational features, such as size and technology. Contrary to this idea, Mintzberg (1983) indicates that values play a role in the choice of coordinating mechanisms in organizations. He appropriately indicates that organizations try to formalize behavior to reduce its variability and finally to control it. Author, in summary, points out that people from a national culture will prefer a particular configuration because it fits their implicit model in their minds. It can be revealed that in countries with high uncertainty avoidance, organizations would tend to have more formalization in the forms of written rules and procedures. Examining the degree to which organizations have centralized power, specialized jobs and roles, and formalized rules, distinct patterns of organizing regarding the transferability of organizational forms across borders can be found in the literature.

8. DISCUSSION

As the study's concluding remark, for points have to be highlighted: First, growing influence of multinational corporations will require researchers more heavily focus on cross-cultural studies for solving problems which are caused from cultural differences among nations. Second, import of American theories of management and organization requires a great caution. As it is indicated by Hofstede, American management theory and practice have to be adapted to local cultures rather than imposed on them. Third, subcultures within countries have great importance in determining success or failure of management practices and have to be focused on in the future research in greater detail. Finally, researchers and managers have to be concerned with the idea that when cultural environment changes, organizations' policies can lose their effectiveness. Considering above four points, it can be easily said that, in the future, management researchers will deal with heavier problems than their predecessors did in terms of culture and its implications for organizations.

References:

Aycan, Z. Acculturation of Expatriate Managers: A Process Model of Adjustment and Performance, *New Approaches to Employee Management*, Vol. 4, 1997, 1-40.

Bass, B. M. Does the Transactional-Transformational Paradigm Trascend Organizational and National Boundaries? *American Psychologist*, Vol.52:2, 1997, 130-139.

Bass, B. M., Burger, P. C., Doktor, R. and Barrett, G. V. Assessment of Managers: An International Comparison. New York: Free Press, 1979.

Hofstede, G. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1980(a).

Hofstede, G. Motivation, Leadership and Organization: Do American Theories Apply Abroad?, *Organizational Dynamics*, Summer 1980(b), 42-63.

Hofstede, G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, McGraw Hill, 1991.

Hofstede, G. and Bond, M. The Confucius Connection: From Culture Roots to Economic Growth, *Organizational Dynamics*, Vol. 16, 1988, 4-21.

House, R. J., Wright, N.S., and Aditya, R. N., *Cross-Cultural Research on Organizational Leadership: A Critical Analysis and a Proposed Theory*, In C. P. Earley and M. Erez (eds.), New Perspectives on International Industrial/Organizational Psychology, The Lexington Press, 1997.

Kagitcibasi, C. *A Critical Appraisal of Individualism and Collectivism: Toward a New Formulation.* In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitcibasi, S. C. Choi, and G. Yoon (eds.). Individualism and Collectivism: Theory, Method, and Applications, 1994, 52-65. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Mintzberg, H., *Structure in Fives: Designing Effective Organizations*, Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, 1983.

Schneider, S. C. and Barsoux, J.L. *Managing Across Cultures*, Prentice Hall, 1997.

Schwartz, S. H., *Beyond Individualism/Collectivism: New Cultural Dimensions of Values (85-121).* In U Kim, H. C. Triandiz, C. Kagitcibasi, S-C Choi and G. Yoon (Eds). Individualism and Collectivism: Theory, Method, and Applications, London: Sage, 1994)

Smith, P.B. and Schwartz, S, *Values*. In J.W. Berry, M. H. Segall, and C. Kagitcibasi (eds.), Handbook of Cross-Cultural Psychology, Vol.3, 1997.

Smith, P. B. and Peterson,, M. F. *Leadership as Event Management: A Cross-Cultural Survey Based on Managers from 25 Nations*. Paper presented at the meeting of the international Congress of Psychology, Madrid, 1994.

Smith, P. B., Dugan, D. and Trompenaars, F. National Culture and the Values of Organizational Employees: A Dimensional Analysis Across 43 Nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 27, 1996, 231-264.

Triandis, H. *Individualism and Collectivism. Boulder*, CO: Westview Press, 1995.

BELİRSİZLİK ORTAMINDA YENİ ÜRÜN GELİŞTİRMEYE İLİŞKİN PORTFÖY OLUŞTURULMASI

Arş.Gör. Sevgi GÖNÜLLÜOĞLU*

ÖZET

Ekonomik hayatın temel unsurlarından olan firmaların, yaşamlarını sürdürebilmeleri için rekabet edebilecekleri yeni ürünleri pazara sunmaları gerekmektedir. Ancak bu faaliyeti etkileyen bazı belirsizlikler, firmalar için risklere neden olmaktadır. Bu nedenle, firmalar olası bu risklerin etkilerini dağıtmak ve azaltmak için birden fazla yeni üründen oluşan bir portföy oluşturabilirler.

Anahtar Kelimeler: Belirsizlik, Yeni Ürün, Yeni Ürün Geliştirme, Proje Portföyü, Risk Boyutları

ABSTRACT

Firms as the foundations of the economic life should introduce new products to survive in the competition. The new product innovation is necessary. On the other hand, some uncertanities affecting the innovation process cause risks for the firms. Thus, the firms can create a portfolio including multi-new product to decrease the effects of these possible risks.

Keywords: Uncertainty, New Product, New Product Development, Project Portfolio, Risk Dimension

* Bilecik İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

GİRİŞ

Pazar dinamikleri, çarpıcı şekilde değişmektedir. Örneğin maliyetleri azaltmak ya da kaliteyi iyileştirmek gibi, 1980'lerin popüler stratejileri, 1990'ların rekabet savaşlarını kazanmak için yeterli değildir[1]. Bu savaşlar, yaratabilen ve yeni ürün geliştirerek yeni pazarlara egemen olan firmalar tarafından kazanılacaktır[2]. Bununla birlikte, yeni ürün yaratmak, oldukça riskli bir iştir. Bu iş, zengin parasal ve parasal olmayan kaynakları gerektirmektedir. Yeterli şartlar yerine getirilse bile, yeni ürünün başarısı için garanti değildir. Ancak, firmalar yılmadan, her geçen gün daha fazla bu konuya odaklanarak çalışmalarına devam etmektedirler.

Değişim ve gelişim beraberinde belirsizliği de getirmektedir. Özellikle fikir aşamasındaki her 100 ürün fikrinden, en sonunda birinin hayatta kalabilme gerçeği, firmaların bu konudaki hassasiyet derecelerini de arttırmayı zorunlu kılmaktadır. "Yenilik, aynı zamanda belirsizliktir" ve "her belirsizlik risk taşır" felsefesinden hareketle, firmaların belirsizleri alt etmek ya da onları yönetebilmek adına yapabileceklerinden biri de, riski dağıtabilecekleri yeni ürün portföyü oluşturmaktır. Bu makale, yeni ürün geliştirmeyi etkileyen belirsizlikler, bu belirsizliklerin etkilerini azaltmak adına portföy oluşturmanın önemi ve portföyü etkileyen unsurları açıklamaya çalışmaktadır.

1.1. YENİ ÜRÜN GELİŞTİRMENİN ÖNEMİ

Yenilik, son derece pahalı olduğu kadar aynı zamanda risk de taşımaktadır. Çoğu yeni ürün fikirleri, gerçekleştirilmeye başlamayla eş zamanlı olarak bitirilirler, söz konusu ürün fikirlerinden vazgeçilir. Pazara erişebilenlerin çoğu da başarısızlığa uğrar. Başarılı olanların da eskiye nazaran çok daha az ömürlü olmaları ihtimali gittikçe fazlalaşmaktadır.

---

[1] Gary HAMEL and C.K. PRAHALAD, "Corparete Imagination and Expeditionary Marketing"**, Harvard Business Review** 69:81-92. 1991.

[2] Wesley M. COHEN and Daniel A. LEVİNTHAL, "Fortune Favors the Product Firm", **Manegement Science**, 40:227-251.,1994.

Yeni bir ürünün geliştirilmesi, daima bilinmeyene, belirsizliğe doğru atılmış bir adımdır. Yeni ürünün geliştirilmesi oldukça uzun bir zamanı gerektirmektedir. Yenilikle ilgili araştırmalar çoğu zaman önemli parasal kaynakları gerektirmekte, başarı şansı ise, nispi olarak çok düşük bulunmaktadır. A.B.D.'de yapılmış araştırmalarda, en iyi şartlarda dahi her 10 projeden ancak bir tanesinin ticari başarıya ulaşabildiği görülmüştür. Yine aynı araştırmalardan çıkan bir diğer sonuç ise, yeniliklerle ilgili olarak yapılmış araştırma ve geliştirme masraflarının %80'i tam bir kayıp olduğuna ilişkindir.

Yeni ürünlerin geliştirilmesi için, her firma kendi şartlarına ve sahip olduğu kaynaklara göre bir yöntem ve süreç takip etmektedir. Bu yöntemler, üründen ürüne olduğu kadar, benzer konularda çalışan firmalar arasında da farklılıklar göstermektedir.

Teknolojinin ve buna bağlı olarak rekabetin yoğun olmadığı yıllarda bazı firmalar, yeni ürün geliştirme ve çeşitlendirme faaliyetlerinin, firmanın nasıl bir gidiş gösterdiğine bağlı olarak, uzun vadeli bir stratejiyi, planı takip ederken, diğer bazı firmaların ise, çıkacak fırsatlara göre, tesadüfi karar aldıkları bilinmektedir [3].

Ancak günümüz firmaları varlıklarını sürdürebilmek için tesadüflere bağlı kararlar almak gibi keyfiyete sahip değillerdir. Eğer, bu yöndeki çalışmalar etkin bir şekilde yürütülmek isteniyorsa, firmanın yeni ürün geliştirme programı ve politikası iyi organize edilip kontrol altında tutulmalı, yeni ürün geliştirme fonksiyonu, organizasyonun bütün bölümlerinin iyi koordine edilmiş bir ortak faaliyeti şeklinde olmalıdır. Bireysel, plansız çabalar, bazı orijinal yeni ürünler ortaya çıkarabilseler de, bu şekilde firma için karlı bir genel sonuca ulaşmak oldukça riskli olacaktır[4].

---

[3] Peter M. KRAUSHAR, **"New Products and Diversification",** London, Business Books Limited, 1970, s. 50-51.

[4] J.E. KELLEY; **"Marketing Planning and Competitive Strategy",** Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, İnc., 1972, s. 87.

1. 2. HIZLI DEĞİŞEN PAZARLARDA YENİ ÜRÜN GELİŞTİRMEYİ ETKİLEYEN BELİRSİZLİKLER

Günümüz şartları değerlendirildiğinde, akıl almaz bir hızla hemen hemen her şeyin değiştiği söylendiğinde, abartılı bir ifade kullanılmış olmaz. Teknolojinin mi değişimi sağladığı, yoksa değişimin mi teknolojik gelişmeleri körüklediği kesinleşmeye dursun, günümüz şartlarında rekabet etme gayretinde olan firmalar gelişmeleri yakalayabildikleri ölçüde başarılı olacaklardır.

Bazı pazarlardaki değişimin çok hızlı olduğu, bazılarında daha yavaş gerçekleştiği gözlenmektedir. Özellikle teknolojideki hızdan etkilenen komputür, telekominikasyon ve eğlence gibi endüstrilerde gelişmeler çok hızlı olurken, mevcut ürünlerde bazı ilaveler ya da değişikliklerin yapıldığı, çoğunlukla türev ürünlerin pazara sunulduğu endüstrilerde daha durgun bir yapı gözlenmektedir.

Aşağıdaki tabloda, durağan ve hızlı değişen pazarlara özel yeni ürün geliştirmeye yönelik bazı kriterler yer almaktadır[5].

Hızlı değişen pazarlarda etkili uygulamalar	**Durağan pazarlarda etkili uygulamalar**
1. Yeni ürün geliştirme sürecinde derinliğine araştırmaya odaklanmak. 2. Fikir geliştirmede kullanıcılardan bilgi almak. 3. Kapsamlı pazar araştırması için prototip geliştirmek.	Durağan pazarlarda türev ürünler için derin bir araştırma gerekmez. Tüketicilerin ihtiyaçları iyi anlaşılmıştır. Pazar bölümleri bilinmektedir.
Küçük çaplı üretim- küçük çaplı satış. Pazara hızlı girmek. Ürünün ilk versiyonlarını geliştirmek. Geri bilgi akışını hızlandırmak.	Pazara ilk giren olmak, riskli olabilir. Rakipler ürünlerin fiyatını kırabilir.

[5] John W. MULLİNS and Daniel J. SUTHERLAND, a.g.e, s. 229.

Değişiklikleri hızlı gerçekleştirmek.	
Ölçek genişliği, pazar büyüklüğü ve uygun fiyat seviyesine yönelik soruları cevaplandırma için nicel pazar araştırmaları yapmak.	Bu pazardaki, büyüklük ve fiyat seviyesi bilinmektedir.
Yeni ürün geliştirme süreci içerisinde firmanın araştırma taahhütlerini gerçekleştirmek.	Riskler düşüktür. Üst yönetimin desteği ve ilgisi, yeni ürünü Pazara sunmak için gerekli olmayabilir.
Başarılı yeni ürünlerin geliştirilmesini ve pazara sunumunu sağlayan örgütsel kültürü inşa etmek. Örgütsel ve teknolojik değişimleri kolaylaştırmak.	Örgütsel ve teknolojik değişimler, türev ürünler için hayati bir önem taşımaz.
Satış gücü ya da dağıtım kanallarındaki yeni ürün yükünü hafifletmek için, yeni pazarlara ulaşmak için direkt pazarlama stratejileri oluşturmak.	Muhtemel tüketiciler, daha önce benzer bir ürünü kullanmış olma durumunda olduklarından, türev ürünler, satış gücü ve dağıtım kanalları için sıkıntı oluşturmaz. Tüketiciyi eğitmek gerekmez. Basit güdüler, satışın gerçekleşmesini sağlar.

Tabloda da görüldüğü üzere, hızlı değişen ve durağan pazarlara ilişkin özellikler yer almaktadır. Hızlı değişen pazarların temel özelliği, değişim ve gelişimin sürekli olması temeline dayanmaktadır. Bu değişim ve gelişim de en fazla teknoloji üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Teknolojideki hızlılık, bir yandan istenir ve desteklenirken, bir yandan da lanetlenmektedir[6]. Çünkü bu hız, beraberinde firmalar adına bazı belirsizlikleri getirmektedir. Belirsizlik, bir bilgi eksikliğidir[7]. Özel bir görevi yerine getirmek için gerekli bilgi ile sahip olunan arasındaki fark, belirsizlik olarak tanımlanabilir[8]. Belirsizlik, çeşitli şekillerde karakterize edilmektedir. Değişik unsurlara sahiptir.

Belirsizlik altında karar vermek, özellikle yeni ürün geliştirme sırasında, pazarlama yöneticilerinin her gün karşılaştıkları günlük işlerindendir. Çoğu yazar ve pek çok akademisyen araştırmacı, belirsizliği, riske girmeye karar verecek yöneticilerin, kararlarını etkileyen temel fikirler, teknikler ve önyargılar olarak açıklamaktadır[9].

Yapılan araştırmalar sonucunda, hızlı değişen pazarlarda yeni ürün geliştirme faaliyetlerinde bulunan firmaların aşağıdaki 3 temel belirsizlik düzeyi ile karşılaştıkları tespit edilmiştir[10].

1.2.1. İhtiyaçlarını Açıkça İfade Etmede Tüketicilerin Yetersizliğinden Kaynaklanan Belirsizlik

Durağan pazarlarda, türev ürünler için olası tüketicilerden yeni ürün kavramına ilişkin bilgi elde etmek, nispeten mümkündür. Pazarda yeni bir ürün için düşünülen konumlandırmaya ilişkin veri toplamanın iyi yolu, tüketicilerden gelen bilgileri değerlendirmektir[11].

---

[6] John W. MULLİNS and Daniel J. SUTHERLAND, "New Product Development in Rapidly Changing Markets: An Exploratory Study", **Journal of Product Innovation Management**, Vol 15, No 3, 1998, s.224-225.
[7] J. SPENDER, "Some Frontier Activities Strategy Theorzing", **Journal of Management Studies** , Vol 30, No 1, 1993, s.11-30.
[8] J. GALBRAİTH, "Desinging Complex Organizations", **Reading MA: Addison-Wesley**, 1973.
[9] Z. SHAPİRA, "Risk Taking: A Managerial Perspective", New York: Rus-sell, 1995.
[10] P. O'CONNOR, "Implimenting a Stage-gate Process: A Muti-Company Perspective", **Journal of Product Innovation Management**, Vol 11, 1994, s.183-200.
[11] R.E. DAVIS, "The Role of Market Research in The Development of New Consumer Product", **Journal of Product Innovation Management**, Vol 10, 1993, s.309-317.

Ancak hızlı değişen pazarlarda, "tüketici kimdir", "ne ister gibi" gibi soruların öncelikle cevaplandırılması gerekmektedir. Yeni bir ürünün pazara sunulması sırasında, ürünlerin özelliklerini bilmeyen tüketici, söz konusu ürün için kendi kimliğini ve ne istediğine ilişkin bilgiyi, organizasyona keskin bir şekilde verememektedir. Bu da, yeni ürün için belirsizliğin bir yüzünü oluşturmaktadır.

1.2.2. Yeni Teknolojinin Uygulanabilirliğinden Kaynaklanan Belirsizlik

Durağan pazarlarda, türev ürünler için teknolojinin büyük meydan okumaları yoktur. Böylece, yeni ürün geliştirme sürecinde bazı aşamalar atlanabilir ya da kısaltılabilir. Teknoloji, daha önce kullanılmış olmasından dolayı bilindik bir özellik taşımaktadır.

Ancak, hızlı değişen pazarlarda, tüketici profilindeki belirsizlik kadar, uygulanan teknolojinin de pazara uygulanabilirliği de önemlidir. Özellikle radikal yeniliklerde kendini kanıtlamaya çalışan dünya şirketlerinin büyük çaba, zaman ve fon ayırdıkları herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, geliştirilen teknolojinin ürünlerinin tüketicinin hizmetine sunulabilecek özellik taşıyıp taşıyamayacağı, firmalar açısından bir belirsizliği ifade etmektedir[12].

1.2.3. Kaynak Taahhütlerini Yerine Getirmede Üst Yönetimden Kaynaklanan Belirsizlik

Ekonomik amaçlarla kurulan firmaların ayakta kalabilmelerinin temel şartı, pazardaki değişim ve gelişimleri yakından takip etmek, en az rakipler kadar iyi ve ihtiyaçları karşılayabilecek yeni ürünleri, en karlı şekilde, gerektiği yer ve zamanda pazara sunabilmektir.

Yeni ürünlerin, daha fikir aşamasından pazara sunum zamanına kadar geçen sürede üst yönetim tarafından desteklenmesi, ürününü başarısını olumlu yönde etkileyecektir. Buna karşılık, özellikle hızlı

[12] a.g.e., s. 316.

değişen pazarlarda zaman zaman hem tüketici profilinin tespitindeki, hem de teknolojinin piyasa şartlarına uydurulması yönündeki belirsizlik, yönetimin de ürünü desteklenme konusunda çekimser bir davranışa yöneltebilir. Yönetimin projeye kaynak tahsis etme konusunda önceden verdiği desteği sürdürmemesi ya da yerine getirmemesi, yeni ürün geliştirmeyi olumsuz etkileyecektir[13].

1.3. BELİRSİZLİKLERİ YÖNETMEDE PORTFÖY YAKLAŞIMI

Çeşitlilik, bir firma için her zaman daha fazla çaba harcamayı ifade etmektedir. Günümüz şartlarında kitlesellikten bireyselliğe doğru giden pazar yapıları, daha fazla para, emek ve zaman harcamayı gerektirse de, çeşitliliği zorunlu hale getirmiştir. Zira, bir firma, pazarın ihtiyacını ve beklentilerini karşıladığı ölçüde başarılı demektir.

Bu bağlamda, firmalar, yeni ürünleri geliştirirken, aynı teknolojiyle geliştirebilecekleri ve üretebilecekleri ürün sayısı ya da değişik kitlelere ulaşacak ürün hattını göz önünde bulundururlar. Bu düşünce, firmaların pazara son giren ürüne dikkat çekerek, yeni ürün geliştirme plan ve programını daha iyi yönetmeleri için imkan sağlamaktadır. Çoğu yeni ürünün pazarda yok olup gitmesine rağmen, firmalar, daha iyi ürünler geliştirmektedirler. Muhakkak, bu fırsat, yani daha iyi ürünü üretme fırsatı, tek bir ürüne odaklanan bir modelle yakalanamaz. En iyi yollardan birisi, tek bir ürünle üstün olmak yerine, söz konusu alanda bir portföy oluşturmaktır[14].

Portföy yaklaşımı, ürünleri bir bütün olarak düşündüğünden, yeni bir ürünün nispi başarısı ve başarısızlığı yeni bir anlam kazanır. Yaklaşım, portföyle ilgili birincil ve ikincil veri kullanır ve karlılık, kaynak ayrımı, risk, pazar payı, pazar büyüklüğü ve pazar gelişimi gibi

---

[13] F.SULTAN, "Zenith: Marketing Research for High Definition Television(HDTV), **Harvard Business School**, Case 9-591-025, 1991.

[14] J. WİND, and V. MAHAJAN, "Issues and Opportunities in New Product Development: An Introduction to The Special İsuue", **Journal of Consumer Marketing Research**, 1997,Vol 34, s.1-12

yeni ürüne ait değişik durumlar için geniş bir bakış açısı sağlar. Bu bakış açısından dolayı, bir portföy oluşturmak, değişken bir çevrede, yeni ürüne dair riskleri elimine etmede faydalı olabilir. Bu yaklaşım, çeşitli endüstrilerde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Son zamanlarda, örneğin, 3M firması, binli sayılarla ifade edilen çeşitte ürünlerle pazarlarda faaliyet göstermektedir[15].

Firmaların olası risklerin etkilerini azaltma yolunda başvurulacak yollardan birisi olan portföy yaklaşımı, portföydeki ürünler arasında bir benzerlik var oldukça, her yeni ürün için kullanılabilir. Her yeni ürün için kullanılabileceği gibi, bir ürünün yaşam seyrinde yer alan ürün geliştirme, değerlendirme ve konumlandırma kararları için de kullanılabilir. Kararlardan biri, mevcut pazarda bir hat ilavesi ise, odak noktası, diğer ürünlerle yeni ürünün en fazla uygunluğuna ilişkin olacaktır. Diğer tarafta, firma için yeni ya/ya da dünya için yenilik söz konusu ise, odak noktası, firma kaynakları ile yeni ürün arasındaki uygunluğun fazlalığına yönelik olacaktır. Ürüne özel bir analize ihtiyaç varsa, başka metotlar kullanılmalıdır[16].

1.4. YENİ ÜRÜN PROJE PORTFÖYÜNÜN OLUŞTURULMASI

Özellikle hızlı değişen pazarlardaki ürünleri etkileyen belirsizlikler, firmaların yeni ürün geliştirme çabalarını zorlaştırmaktadır. Bir firmanın ürettiği ürün, tipik bir ürün yaşam eğrisini takip ederek, doğar, büyür, olgunlaşır ve ölür. Firmaların, günümüzde rekabet edebilmelerinin temel şartı, pazarda rekabet edebilecek ürünlerle sürekli olabilmeyi başarabilmelidirler. İyi yönetilen bir firmada, ürünlerin zamanla modası geçmesi ve satışlarında bir düşüş olması olağandır. Firma, teknolojik nedenlerle eskiyen ve rekabet edemeyen ürünlerin yerini alacak yeni ürünlerle pazarda hazır olabilecek bir strateji izlenmelidir. Böyle bir strateji ile firma, kendi pazar payını koruyabileceği gibi, bunu yanında rakip firmaların eskiyen ürünlerinin sahip olduğu pazar dilimini de elde etme şansını yakalayabilir.

---

[15] Muammer Özer, "A Survey of New Product Evalution Models", **Journal of Innovation Management**, 1999, Vol 10, No 16, s. 87-88.

[16] S.V.NATHAN and R. GARG, "Panel Research Contribution to Product Portfolio Management", **Marketing and Research Theory**, 1995, Vol 23, s. 132-142.

Yeni ürün akışı, aynı zamanda " yıldızlar ve nakit inekleri" olarak adlandırılan ürünleri de ortaya çıkaracaktır. Ki bu ürünler, genellikle tatminkar bir pazar payına sahip, gelir ve karlılık oranı gittikçe artan ürünlerdir.Yeni ürünlerin başarı olasılıkları ve giderek azalan ömürleri gözönünde tutulduğunda, firmaların birden fazla ürün üzerinde çalışmaları, riski dağıtmalarına yardımcı olacaktır. Nitekim yeni ürün geliştirme proje porföyü, firmanın aktif olmayı düşündüğü iş alanlarını, büyümeyi ve teknolojisine göre firmanın stratejik vizyonunu ortaya koyacaktır.

Optimal yeni ürün geliştirme proje portföyü, aşağıdaki karakteristik özellikleri içerir:

1. Proje portföyü, başarılı yeni ürünlerin düzenli olarak pazara akışını sağlar.
2. Bu projeler ve mevcut ürünlerden oluşan ürün karması, firmanın stratejisini gösterir.
3. Ürün hattında, mevcut ürünlerin daha iyi hale getirilmesi ve yeni başarılı ürünlerin ortaya çıkarılması sayesinde iyi bir denge sağlanır.
4. Portföyde yer alan yeni ürünlerin pazara giriş zamanlaması ile eski ve karlı olmayan ürünlerin pazardan çekilme zamanlaması birbirini karşılar[17].

Bu karakteristikler, endüstri tarafından esaslı kabul edilmelerine rağmen, optimum portföyü geliştirmek için daha detaylı prosedürlere ihtiyaç vardır. Cooper, firma portföylerini temsil edecek, firmalar tarafından kabul edilen birkaç yaklaşımdan bahsetmektedir[18].

---

[17] R. BALACHANDRA, " Optimal Portfolio for R&D and NPD Projects", **Northeastern University**, Boston, MA 02115. 617.373.4755.s. 1.

[18] R. C. COOPER, S.C. EDGETT and E.J. KLEİNSCHMİDT, "Portfolio Management for New Products", **Reading MA: Addison Wesley**, 1998.

1.5. PROJE PORTFÖYÜNÜN BOYUTLARI

Yeni ürün proje portföyünde gözönünde bulundurulan bazı boyutlar tespit edilmiştir. Bu boyutlar seçiminde belirli bir kural söz konusu değildir. Firmalar tarafından kullanılan bazı boyutlar;

a. Pazar riski, teknoloji riski.
b. Önem, uygulama kolaylığı.
c. Pazar çekiciliği, finansal çekicilik.
d. Değer, başarı olasılığı.
e. Pazar çekiciliği, tamamlanma kolaylığı.
f. Başarı olasılığı, net bugünkü değer.
g. Risk, ödül.
h. Strateji niyeti, pazar bölümleri v.b sıralanabilir.

Bu boyutların ortak karakteristikleri, bazı risk ve/veya ödül tiplerini temsil etmeleridir. Örneğin, boyutlardan birincisi, yeni ürün geliştirmenin iki ortak riskini kullanır. İdeal olanı, firmaların iki boyutlar için düşük riskli projelere sahip olmalarıdır. Uzun dönemde, firmalar her boyut için yüksek risk değerleriyle birkaç projeye sahip olabilirler.

Yeni ürün geliştirme proje portföyünü temsil edebilen boyutlardan oluşan değişik kombinasyonlar kullanılmasına karşı, portföy ile firma stratejisi arasında bir bağlantı kurmak çok zordur. İdeal olanı, başarı ve karlılık potansiyeline göre, en fazla çekici olan projelere sahip olmaktır. Fakat, bu her zaman mümkün olmaz. Bu optimum karışım olmalıdır. Böylece, çekici olmayan bazı projeler, teknolojideki keşifler ve ilave fonlarla zenginleştirilerek daha çekici hale getirilebilir.

İkinci önemli husus, projelerin zamanlama ve tamamlanmasının, hesaba katılmasının gerekliliğidir. Portföydeki bazı projeler, birkaç ay içerisinde tamamlanırken, başkaları için yıllar gerekebilir. Bu proje sonucunda ortaya çıkacak ürünler, eğer pazarda halen var olan ürünlerin yerine konulacak ise, söz konusu ürünlerin yaşam eğrilerinin tamamlanma sürelerinin iyi tespit edilmesi de önemlidir.

Balanchandra ve Friar tarafından geliştirilen kavramsal çatı, bazı zorlukların yanında firmalara bir yön sağlamaktadır[19]. Literatürde AR-GE ve yeni ürün geliştirme projeleri için başarı faktörlerine yönelik çalışmalar, çoğu başarı faktörü olarak kabul edilen unsurun kimliğini tespit etmiştir. Fakat, bulgulardan bazısında çelişkiler vardır. Örneğin, bazı çalışmalar, yeni ürün geliştirmenin başarısı için ayrıntılı pazar araştırmalarının gerekliliğinin savunurken, bazı çalışmalarda(radikal yenilikler) bunun faydasız olduğu iddia edilmektedir. Projelerin yapısındaki temel farklılıklardan dolayı, çelişkili gibi olan görünüm, başarı faktörlerinin çokluğunu ile ilişkilendirilmektedir. Bu farklılıklar, söz konusu faktörler için ölçümlerin farklı olduğu kadar, onları değerlendirmede kullanılan yöntemlerin de farklı olmasını gerektirmektedir[20].

1.6. YENİ ÜRÜN PORTFÖYÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLAR

Yeni ürün projelerinin ilerlemesini, ilerlerken de başarısını etkileyen boyutlar yukarıda ifade edilmiştir. Bu boyutların yönünü ve olası kırılmaları en aza indirerek projenin başarıya ulaşması için bazı unsurların iyi tespit edilmesinde yarar vardır. Aşağıdaki unsurlardaki bilinmezlik düzeyi, yeni ürün projelerini etkileyen riskleri de arttırmaktadır.

1.6.1. Teknoloji Düzeyi

Teknoloji, bir firma için dengeleri etkileyen en önemli unsurdur. Sürekli yenilikle ilerleyen teknolojiyi sınıflandırmak güçtür. Teknolojideki bilinirlik, teknik riski azaltır. Bilinmeyen bir teknoloji, ya firma bünyesinde geliştirilerek, ya da bir bedel karşılığında elde edilir. Bu daima risk doludur. Ancak, riskin varlığı, projeyi ilerletmeyi engellemez[21].

---

[19] R. BALACHANDRA and J.F. FRİAR, "Factors for Success in R&D Projects and New Product Innovation: A Contextual Framework", **IEEE Transaction on Engineering Management**, Vol; EM-44, No.3, August 1997, s.276-287.
[20] R. BALACHANDRA, a.g.e., s. 3.
[21] R. BALACHANDRA, a.g.e., s. 5-6.

Bilindik bir teknolojiyi kullanan projeler için 0.9 oranındaki teknik risk, projenin sonlanması için yeterli iken, bilinmeyen teknolojiler için 0.7 gibi bir oran, teknik başarı olarak kabul edileceğinden, firma, projeye devam kararını alır. Diğer tarafta, teknik risk düzeyleri için başlangıç, projenin kavramsal yapısına bağlı olarak farklı olacaktır.

Yeni ürünün teknolojisindeki bilinilirlik düzeyi, proje yönetimindeki bazı faktörlerden etkilenmektedir. Bilinmeyen teknolojilerle yeni ürün geliştirme, yeni bir bakış açısına sahip olmayı gerektirir. Yeni teknolojinin içerde geliştirilme ya da dışarıdan temin edilmesine bağlı olarak, proje takımının organizasyon yapısı farklılık gösterecektir. Eğer, teknoloji transfer ediliyor ise, güçlü teknoloji transfer takımının organize olması gerekir. Eğer teknoloji içeride geliştiriliyor ise, mühendislik ve üretim için yeterli fonlar sağlanmalıdır. Organizasyon yapısı, esnek olmalıdır.

Bilindik teknolojilerde, teknolojik sahalar iyi tanımlanmıştır. Yeni ürünler, daha önceden belirlenmiş standartlara uymak zorundadır. Yürütülecek işlerin iyi tanımlanmış olması da, bu tip teknolojinin bir diğer üstünlüğüdür[22].

Bununla birlikte unutulmaması gereken, pazar bilgisinin elde edilebilirliği, teknolojinin yapısına bağlı değildir. Bu elde edilebilirlik, pazar ve yenilik boyutlarına bağlıdır[23].

1.6.2. Pazarın Özelliği

Firmanın faaliyette bulunmayı düşündüğü pazarı, daha önceden tanıyıp tanımaması yeni ürün karar ve gerisinde başarısını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce faaliyette bulunulan bir pazarda, yeni ürün, mevcut ihtiyaçları karşılar. Fakat, bazı iyileştirmeler vardır. Bu nedenle, pazarın bilinmezliği, nispeten azdır. Buna karşın yeni bir pazarda yeni ürünün, ortaya çıkan en son çeşit ihtiyacı karşılaması

---

[22] R. BALACHANDRA, a.g.e., s. 5-6.
[23] R. BALACHANDRA, " Optimal Portfolio for R&D and NPD Projects", **Northeastern University**, Boston, MA 02115. 617.373.4755.s. 5-7.

beklendiğinden, pazarın bilinmezliği yüksektir. Bu nedenle mevcut pazar ve yeni pazar için yapılacak analizler farklı olacaktır[24].

Mevcut pazarlarda, tüketiciler, ürünün mahiyeti ve kullanımını az çok biliyor olmalarından, ürünün zayıf yönlerini farkedebilirler. Bu nedenle, bilginin toplanması ve işlenmesi kolaydır. Sadece ürüne değil, rakipler hakkında da satış verilerinin elde edilmesi mümkün olacağından, pazarın büyüklüğünü tahmin etmek, nispeten kolaydır. Basit istatistik ve ekonometrik metodlardan biri kullanılarak, pazarın ölçeği tahmin edilebilir.

Basit gibi görünmesine rağmen, mevcut ürünlerin versiyonları için pazar tahminlerinde bulunmak, pek de kolay değildir. Yeni ürünler hakkında tüketicilerin beklentileri, test panellerinde elde edilen pazar tahminlerinin güvenilirliğini azaltarak, çok farklı sonuçlar ortaya çıkmasına neden olabilir.

Yeni pazarlarda, bir tarafta çok sayıda bilinmeyen vardır. Güncel tüketici profili, kendini yanlış tanımlayabilir. Ürünün potansiyel kullanıcısı, uygun biçimde tespit edilemeyebilir. Birinin, tüketici profili ve ürünün kullanımı hakkında bazı tahminlerde bulunması gerekmektedir. Kısaca, yeni pazarlarda pazarın büyüklüğü, eldeki bilinenlerle tahmin edilemez[25]. Söz konusu bilginin kalitesi, pazar ve tüketiciler arasındaki farklılıkları keşfettiği ölçüde artacaktır. Maidique ve Zirger, mevcut pazarlar hakkındaki bilgiyi elde etmede, proaktif yaklaşımların kullanılmasının daha faydalı olacağını ileri sürerken, yeni pazarlar hakkında bilginin, ancak ürünlerin kullanılma ve denenmesinin sağlanarak, ortaya çıkan verilerin değerlendirilmesi ile elde edileceğini belirtmektedirler. Bu bilgi, pazar büyüklüğünün tespiti için önemlidir.

---

[24] M.A. MAİDİQUE and B.J.ZİRGER, "A Study of Success and Failure in Product Innovation: The case of The U.S. Electronic Industry", **IEEE Transaction on Engineering Management**, Vol; EM-31, No.4,1984, s.192-203.

[25] W.L. SHANKLİN and J.K. RYANS, "Essentials of Marketing High Technology", **Lexington, MA: Lexington Books.**

1.6.3. Yeniliğin Derecesi

Ürünlerle ilgili yenilik düzeyleri derecelendirilmektedir. Daha önce hiçbir kişi ya da kurum tarafından yapılmayan yenilikler radikal yenilik olarak tanımlanırken, mevcut ürünler üzerine yapılan çalışmalar ise sürekli ya da artan yenilik olarak kabul edilmektedir[26].

Sürekli yenilikte, temel teknoloji ve ürün şekli, esas itibariyle değişmeden aynıdır. Sadece performans, değişebilirlik, görünüm ve diğer benzer karakteristikler için küçük değişiklikler yapılır. Sürekli yeniliklerde, teknoloji iyi anlaşıldığı için teknik başarı olasılığı yüksektir ve önceki ürünlerde başarıyla uygulanmaktadır. Proje faaliyetlerini bütçelemek ve bir sıraya koymak, iyi tanımlanmış ve kilometre taşları açıkça yerleştirilmiş projeyi tamamlamak için gerekli işler kadar kolaydır. Bununla birlikte, bu faaliyetler, şiddetli maliyet ve zaman baskılarını üzerlerinde taşırlar. New İnk Jet yazıcıları ve Sony'nin Walkmanleri buna verilebilecek tipik örneklerdir. Bu tip projeler için başarı faktörleri, projenin örgütsel sonuçları ve pazardaki başarısına yönelmiştir. İyi anlaşılmış bir teknoloji kullanıyor olmasından, teknoloji faktörü öncelikli olmayıp, sürprizler söz konusu değildir[27].

Radikal yenilik projelerinde, kullanıcının ihtiyaçları empaty yoluyla tespit edilmeye çalışılarak, ürün dizaynı yaratıcı yeteneklerin elinde şekillenir. Radikal yenilik projeleri ile sürekli yenilik projeler arasında farklılıklar vardır[28]. Radikal yeniliklerde, bütçeleme ve cetvelleme faaliyetleri, teknik görevleri yerine getirirken, büyük belirsizleri hesaba katarak, daha esnek olmak zorundadır. Bu tür yeniliklerde, teknolojinin kullanım şeklinden kaynaklanan teknik başarısızlıklar gündeme gelebilir. Daha esnek bir organizasyon yapısını gerektirir. Pazar hakkında sınırlı bilgi, pazarda mukayese yapılacak rakiplerin olmayışı, örgütsel kararların esnek yaklaşımlar geliştirmelerini gerektirir. Bu yeniliklerde, firmanın ürün hattıyla stratejik işbirliği, artan

---

[26] R. BALACHANDRA, a.g.e., s. 6.
[27] R. BALACHANDRA, a.g.e., s.6.
[28] F.A. JOHNE and P.A. SNELSON, "Success Factors in Product Innovation : A Selective Review of Literature", **Journal of Product Innovation Management**, 1988, Vol:8, s.240-251., R. BALACHANDRA and J.F. FRİAR,a.g.e, s. 281-283.

yenilik projeleri için olduğundan daha önemlidir. Bu olay, Apple'ın Lisa kompütürünü, 1970'lerin sonunda piyasaya çıkardığı olaydaki örnekle açıklanabilir. Ürün, pazara sunulduğunda mevcut kompütürlerden çok farklıydı. İnterface sisteminde tamamen yeni bir üründü. Bir Mause ve ikonları vardı. Tüketicilerin kimler olacağı konusunda bilgi yoktu. Sonuç olarak, pazardaki talebi tahmin etmek, kolay değildi. Birinci yılda, yapılan satış tahminlerinin 1000 ila 50000 arasında büyük bir dalgalanma göstermesi, durumun ne denli önemli olduğunun kanıtıdır[29].

Friar ve Balachandra'nın çalışması göstermektedir ki, yeni teknolojilerle ortaya konulan radikal yenilikler, eski teknolojilerin yerini doldurmakta kullanılmaz. Onun yerine, bilinmezlik düzeyi yüksek tamamen yeni ürünleri, yeni pazarlara sunmaya imkan tanırlar[30].

Tablo 1: Portföyü oluşturan Yeni Ürün Projelerinin Özellikleri

No	Yeniliğin derecesi	Pazarın özelliği	Teknoloji düzeyi	Projenin özelliği
1	I	E	F	IEF
2	I	E	U	IEU
3	I	N	F	INF
4	I	N	U	INU
5	R	E	F	REF
6	R	E	U	REU
7	R	N	F	RNF
8	R	N	U	RNU

E: Mevcut Pazar N: Yeni Pazar
I: Sürekli yenilik R: Radikal yenilik
U: Bilinmeyen teknoloji F: Bilinen teknoloji

[29] R. BALACHANDRA, a.g.e., s. 5-7.
[30] J.F. FRİAR and R. BALACHANDRA, "Spotting the Customer For Emerging Technologies", **Research Technology Management**, August 1999, Vol:42, No:4, s.37-43.

Yukarıda açıklanan ve tabloda yer alan yeni ürün portföyünü etkileyen pazar, teknoloji ve yenilik düzeyi unsurları, projenin üstleneceği risk düzeyini hem belirleyecek, hem de etkileyecektir. Bu durum, firma yönetiminin isabetli kararlar vermesi gerektiğinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Dünyanın sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik boyutta yeni gelişmelere sahne olması, bütünün bir parçası olan tüketicilerin özelliklerinde de önemli değişimleri gündeme getirmiştir.

Bir yandan pazardaki değişimler, bir yandan tüketicilerdeki değişimleri bir noktada birleştirmeyi hedefleyen firmalar için yeni ürün geliştirme vazgeçilmez bir tercih olmaktadır. Bu nedenle, firmalar yeni ürün üretmelidirler. Yeni ürün üretmek, kolay olmayıp, sürekli bir çabayı ve maliyeti gerektiren faaliyetlerden oluşmaktadır.

Yeni ürünlerin, fikir aşamasından pazara sunulmaya kadar geçen süre içerisinde başarısını tehdit eden belirsizliklerin yönetim tarafından önceden tahmin takip edilmesi, çözüm yönünden tedbir alınması, etkin bir yönetimin işlevleri arasındadır.

Yeni ürün geliştirmeyi etkileyen belirsizlikleri azaltmak ve belirsizlikten kaynaklanan riskleri dağıtmak adına, firma bir ürün üzerinde çalışmak yerine birden fazla yeni ürün projesinden oluşan bir portföy oluşturmayı tercih edebilir. Bir portföy oluşturmak, belirsizliklerin ve risklerin tam anlamıyla ortadan kalkması anlamında değildir. Zira, portföyü etkileyeni pazar, yenilik derecesi ve teknolojinin niteliği gibi unsurlara, firmanın portföy oluşturma sırasında dikkat etmesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

BALACHANDRA R., " Optimal Portfolio for R&D and NPD Projects", **Northeastern University**, Boston, MA 02115. 617.373.4755

BALACHANDRA R. and J.F. FRİAR, "Factors for Success in R&D Projects and New Product Innovation: A Contextual Framework", **IEEE Transaction on Engineering Management**, Vol; EM-44, No.3, August 1997.

COHEN Wesley M. and Daniel A. LEVİNTHAL, "Fortune Favors the Product Firm", **Manegement Science**, 40:227-251.,1994.

COOPER R. C., S.C. EDGETT and E.J. KLEİNSCHMİDT, "Portfolio Management for New Products", **Reading MA: Addison Wesley**, 1998.

DAVIS R.E., "The Role of Market Research in The Development of New Consumer Product", **Journal of Product Innovation Management**, Vol 10, 1993.

FRİAR J.F. and R. BALACHANDRA, "Spotting the Customer For Emerging Technologies", **Research Technology Management**, August 1999, Vol:42, No:4 .

GALBRAİTH J., "Desinging Complex Organizations", **Reading MA: Addison-Wesley**, 1973.

HAMEL Gary and C.K. PRAHALAD, "Corparete Imagination and Expeditionary Marketing"**, Harvard Business Review** 69:81-92. 1991.

HİLTON Peter, **"Handbook of New Product Development"**, Prentice -Hall Inc, 1961.

JOHNE F.A. and P.A. SNELSON, "Success Factors in Product Innovation : A Selective Review of Literature", **Journal of Product Innovation Management**, 1988, Vol:8.

KELLEY J.E., **"Marketing Planning and Competitive Strategy",** Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, İnc., 1972.

KRAUSHAR Peter M., **"New Products and Diversification",** London, Business Books Limited, 1970.

LEARNER David B., "Demain New Product Planning: A Case History", **The Journal of Marketing Research Seciety**, October, 1965.

MAİDİQUE M..A. and B.J.ZİRGER, "A Study of Success and Failure in Product Innovation: The case of The U.S. Electronic Industry", **IEEE Transaction on Engineering Management**, Vol; EM-31, No.4,1984

MULLİNS John W. and Daniel J. SUTHERLAND, "New Product Development in Rapidly Changing Markets: An Exploratory Study", **Journal of Product Innovation Management**, Vol 15, No 3, 1998.

MURPHY John H. , "New Products Need Special Management" ,**Journal Of Marketing,** Vol.26, No.4, October, 1962.

O'CONNOR P., "Implimenting a Stage-gate Process: A Muti-Company Perspective", **Journal of Product Innovation Management**, Vol 11, 1994.

ÖZER Muammer, "A Survey of New Product Evalution Models", **Journal of Innovation Management**, 1999, Vol: 10, No: 16.

SHANKLİN W.L. and J.K. RYANS, "Essentials of Marketing High Technology", **Lexington, MA: Lexington Books.**

SHAPİRA Z., "Risk Taking: A Managerial Perspective", New York: Rus-sell, 1995.

SPENDER J., "Some Frontier Activities Strategy Theorzing", **Journal of Management Studies** , Vol 30, No 1, 1993.

SULTAN F., "Zenith: Marketing Research for High Definition Television(HDTV), **Harvard Business School**, Case 9-591-025, 1991.

TRAFİK KAZALARININ AZALTILMASINDA YETİŞTİRİLMİŞ İNSAN KAYNAKLARININ ROLÜ: DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ KARAYOLU TAŞIMACILIĞI HİZMETLERİ BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ

Bülent TOKAT*
Hakan KARA**

ÖZET

Günümüzde her şey belli bir gelişim ve değişim göstermektedir. Ulaştırma, iletişim, teknoloji ve bilgi alanında yaşanan değişimler ve gelişmeler hayallerimizin sınırlarını zorlamaktadır.
Bir ekonominin ulaşım sektöründe kıt kaynaklarının en verimli ve ussal biçimde kullanımının sağlanmasında , izlenmesi gereken politika ve ona bağlı yöntem ve araçların, başka deyişle "teknolojinin" bir sorunsal olarak ele alınmasını gerektiren konuların başında gelmektedir. Ancak, her dört otobüsten birinin kaza yapması ve kazalarda ölüm oranlarının yüksek olması otobüsle yolcu taşımacılığı sektörünün trafik kazalarındaki payını ortaya koymaktadır. Trafik kazalarının nedenlerine bağlı olarak sorunun çözümünde en önemli unsur, otobüs sürücülerinin ve sektörün diğer insan kaynaklarının eğitimine yönelik kurumlaşmadır. Bu çalışmada trafik kazalarında ve bu kazaların azaltılmasında dünya'da bir örneği olmayan, Dumlupınar Üniversitesi Karayolu Taşımacılığı Hizmetleri Bölümünü ve Otobüs İşletmeciliği, Host-Hosteslik, Kaptanlık programlarının kazaları azaltmada rolü betimlenmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Otobüslerin neden olduğu trafik kazalarının önlenmesinin önemli alt yapı çalışmalarından birisi, otobüsle yolcu taşımacılığı sektörünün insan kaynaklarının eğitimidir.

Trafik kazalarının aktif değişkenleri, şoför, yol, araç sayısı, araç yoğunluğu, tonaj, iklim çalışma süreleri, eğitim düzeyi vb. faktörlerdir. Ancak istatistiki veriler kazaların ağırlıklı olarak sürücü hatalarından kaynaklandığının göstermektedir. Sürücü hatalarının kaynağı ise eğitim ve öğretim yetersizliğidir.

Bu açığı gidermek için Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu, Karayolu Taşımacılığı Hizmetleri Bölümü içerisinde Otobüs İşletmeciliği, Host-Hosteslik, Otobüs Kaptanlığı programları oluşturularak 1996-1997 döneminde kurumsallaşarak eğitim-öğretime başlamıştır.

*Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü.
**Öğr. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Kütahya MYO.

1-TRAFİK VE KARAYOLU ULAŞIMININ ÖNEMİ: ULAŞIM VE TRAFİK SORUNSALI

Sorunsal kavramı; birçok sorunun bulunduğu durum ya da olguları kapsar. Ulaştırma'da değil sadece birtakım ülke, bölge ve yörelerin, tüm dünyanın başlıca sorunları arasında yer almaktadır.

Bir toplumun önemli fiziksel yaşam kurumlarından biri olan ulaşım insan vücudundaki damarların işlevini görür. Ulaştırma sektörü diğer bütün sektörlerin gelişimini destekler; sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma içerisinde itici bir güç niteliği taşır.

Ulaştırma içinde bulunduğu ekonomiye yön verebilecek güce sahip olduğu için, ulaştırmaya yön verme durumunda olanların dikkat etmesi gereken bazı özellikler şu şekilde ifade edebiliriz:

1-Ulaştırma bir hizmettir,

2-Ulaştırma sektöründe toplam maliyet içinde sabit maliyetlerin payı çok yüksektir,

3-Ulaştırma sektörünün en önemli özelliklerinden biri de ulaştırma sisteminin, ülkenin ekonomik, sosyolojik ve siyasal yapısına yön verme, şekil verme etkisine sahip olmasıdır,

4-Ulaştırma yatırımları sadece kâr ya da zarar ölçütlerine göre değerlendirilemez ya da yatırım kararı sadece kâr beklentilerine göre verilemez.

Bir ekonominin ulaştırma sektöründe taşımacılık, ister mal ister yolcu açısından, kıt kaynakların verimli ve ussal biçimde kullanılmasında, yürütülmesinde gereken politika ile ona bağlı yöntem ve araçların başka deyişle teknolojinin bir sorunsal olarak ele alınması gereken konuların başında gelmektedir.

Çağımızda motorlu araç yaşamımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Kentimizden, evimizden, iş yerlerimizden, fabrikamızdan ya da tarım alanından yapılan insan ve eşya taşımacılığı giderek yaygınlaşmıştır. Havayolu, Denizyolu ve Demiryolu taşımacılığının bazı kolaylıkları olduğu, kaza, yaralanma, ölüm ve maddi hasar da daha az risk faktörü taşıdığı söylenebilir. Ancak, deniz ve hava taşmacılığının çoğrafi özellikler istemesi, demiryolu'nun ise küçük yerleşim yerleri dahil karayolu'nu seçmesine neden olmaktadır. Ülkemizde ulaşımda ve taşımada karayolu taşıma sistemleri % 95"lik çok önemli bir paya sahiptir. Yaş meyve ve sebze taşımacılığında da karayolu taşımacılığı önem taşımaktadır.

Son 20-30 senedir insanların kent dışında yerleşme özentisi ve zorunluğu küçük ve orta sanayi merkezlerinin dışına çıkarılmaya başlaması, büyük sanayi bölgesinin

kentlerden daha uzak yerleşim yerlerine kayması toplu taşımacılık, kamyon, otobüs kamyonet ve minübüs taşımacılığını artırmıştır. Bu karayolu trafiğindeki artış her ülkenin ekonomik, sosyal, tarımsal ve sanayi durumu ve gereksinime göre çok değişkendir. Bu nedenle (trafik ve taşımacılıkta) her ülke için farklı değişkenlikler ve yerel ve özel kurallar olabilir. Ancak, trafik kazasını etkileyen üç temel faktör farklı değişkenlikler, yerel ve özel kurallar olabilir. Ancak, trafik kazasını etkileyen üç temel faktör olan sürücü ve araçtan başka üçüncü faktör olarak yol, araçtaki yolcu ve yayalardan oluşan çevre faktörünün kazaların azaltılmasında daha iyi çareler aramada ortak taraflar vardır. Bazı ülkeler sağ ve soldan trafiğin daha güvenceli olduğu inancında ısrar etmektedir, bazı ülkeler maksimum hızı 90 km. kabul ettiği halde araç kilometre saatlerini 240-300 km'ye çıkartarak insanları hız çılgınlığına adeta özendirmektedir. Bir ülke ya da bölgede trafik güvenliği trafik polisi, diğer ülke ya da yerde jandarma ile sağlanmaya çalışılması, bazı bölgelerde trafik kazasında kurtarma ve acil yardım hizmetinin itfaiye, özel kuruluşlar, diğer ülke ya da bölgede sağlık teşkilatında yapılması yadırganabilir. Bir yandan araba teknolojisinde bazı otomotiv sanayicisinin araçların şekil ve iç yapılarını, motor ve diğer kısımlarının bir bölümü kısa aralıklarla, diğerlerinin 5-10 senede değiştirmekte, trafik güvenliğinde etkisi çok olan özellikle lastik, fren, aks, rod, silecek, direksiyon ve emniyet kemerinde her firma başka değişiklerle karşımıza çıkarmaktadır. Bütün bu başlıkların amacı daha rahat, daha süratli ve daha ekonomik ulaşım sağlamak içindir.

2-TRAFİK KAZALARI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Uygarlığın ve tekniğin hızlı gelişimine uyarak çağımızda hızlı giden araçlara gerek duyulmuş ve giderek çok süratli taşıtlar yapılmış ve bunlar sayıca artmıştır. Sayısı ve hızı artan motorlu araçlar yaşantımızın vazgeçilmez bir parçası olurken birçok insanın

yaşamına son vermiş ya da onları sakatlamış; birçok parasal zararlara neden olmuştur. İstatistiklere göre dünya'da ölüm nedenleri arasında; çocuk ölümlerinden sonra kazalar ikinci sırayı almaktadır. Trafik kazaları diğer ülkelerde kazaların %30 kadarını oluştururken bizde yaklaşık olarak kazaların yarısını oluşturmaktadır.

Ülkemizde Trafik Kazasının oluşumunda sorumlu olarak araç sayısı 1997 verilerine göre toplam 7.776.394 tür. Toplam kaza sayısı 807.533; ölümlü kaza sayısı 3863, yaralanmalı kaza sayısı 59396; maddi hasarlı kaza sayısı 324.274; ölü sayısı 5181; yaralı sayısı 106146 olmuş oluş şekillerine göre kazalar ve sonuçları Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Maddi hasar ise yine 1997 verilerine göre 45.851.717.161.000._Tl

dir. (Tablo 2) 1997 sonu itibariyle ülkemizde sürücü belge sayısı 9.853.370 erkek ve 1.443.865 bayan olmak üzere toplam 1.297.235 tir.

Diğer yandan her yıl 400.000-450.000 yeni araç 750.000-850.000 yeni sürücü yollara katıldığı halde yılda iyileştirilen ya da yeni açılar yoldaki artış %3-4 kadardır. Trafik kazalarının önde gelen nedenini insan oluşturmaktadır. Ülkemizde kazaların %95'ini oluşturan insan faktörünün etkisi, Avrupa ülkelerinde yaklaşık %50'dir. Sürücü asli ve tâli kusurları sonucu meydana gelen kazaların karakterlerine göre dağılımları tekrardan kaçınmak için metin içinde belirtilmeyerek ayrıntılı olarak Tablo 3 ve Tablo 4 de izlenebilir.

Kazaların artışındaki diğer bir faktör kent ve trafik kültürü yeterli olmayan yüzbinlerin her sene İstanbul başta olmak üzere büyük kentlere göçü, çoğunun ilkokulda okumadan dışarıdan sınavla aldıkları ilkokul diplomaları ve buna güvenerek çoğu denetimsiz ve yetersiz sürücü kurslarından yollara dökülen yüzbinler, toplumsal bilinç yerine kaderci bir hoşgörü, denetimin yetersizliğinin her biri önemli birer sorundur. Haklı olarak yılların yılı her depremin ağıtı dillerimizde, acısı yüreklerimizde düğümlenir ve adeta her gün trafik depremi geçiren ülkemizde, bu en önemli içtenlikle, ciddiyetle kalıcı olarak ele alınmaz.

TABLO-1- OLUŞ ŞEKİLLERİNE GÖRE KAZALAR VE SONUÇLARI

A.Toplam Kaza B.Ölümlü Kaza C.Yaralamalı Kaza D.Maddi Hasarlı Kaza E.Ölümlü Kaza F.Yaralı Sayısı

	A	%	B	%	C	%	D	%	E	%	F	%
Çarpışma	272774	70.39	1612	41.73	24983	42.06	246179	75.92	2555	49.31	49006	46.17
Trene çarpma	3088	0.80	46	1.19	345	0.58	2697	0.83	71	1.37	628	0.59
Duran araca çarpma	44131	11.40	112	2.90	2164	3.64	41905	12.92	150	2.90	3616	3.41
Sabit cisme çarpma	22678	5.85	182	4.71	3973	6.69	185223	5.71	225	4.34	6763	6.37
Yayaya çarpma	17307	4.47	1116	28.89	15219	25.62	972	0.30	1184	22.85	17648	16.63
Hayvana çarpma	1823	0.47	7	0.18	264	0.44	1552	0.48	8	0.15	475	0.45
Devrilme	9541	2.46	309	8.00	4990	8.40	4242	1.31	385	7.43	11801	11.12
Yoldan çıkma	15772	4.07	444	11.49	7228	12.17	8100	2.50	564	10.89	15909	14.99
Araçtan düşme	369	0.10	35	0.91	230	0.39	104	0.03	39	0.75	300	0.28
Toplam	387533	100.00	3863	100.00	59396	100.00	324274	100.00	5181	100.00	106146	100.00

TABLO-2- TRAFİK KAZALARI VE KARŞILAŞTIRMA

A.Toplam Kaza B.Ölümlü Kaza C.Yaralamalı Kaza D.Maddi Hasarlı Kaza
E.Ölü Sayısı F.Yaralı Sayısı G.Maddi Hasar Miktarı (000 TL) I.İndeks

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
A	115295	142145	171741	208823	233803	279663	344641	387533
I	55	68	82	100	112	134	165	186
B	5090	4896	4720	4932	4568	4458	4160	3863
I	103	99	96	100	93	90	84	78
C	50681	51636	53584	58357	58016	61571	58536	59396
I	87	88	92	100	99	106	100	102
D	59524	85613	113437	145534	171219	213634	281945	324274
I	41	59	78	100	118	147	194	223
E	6286	6231	6214	6457	5942	6004	5428	5181
I	97	96	96	100	92	93	84	80
F	87693	90520	94824	104330	104717	114319	104599	106146
I	84	87	91	100	100	110	100	102
G	328017281	606474453	1162058830	2271308469	4790854586	9917246068	2166575310	4585171716
I	144418	267015	511625	1000000	2109293	4366314	9538886	20187358

TABLO-3- SÜRÜCÜ ASLİ KUSURLARI SONUCU MEYRDANA GELEN KAZALARIN KARAKTERLERİNE GÖRE DAĞILIMI

A. Toplam Kusur Sayısı B.Tek Araçlı Kaza İle sonuçlanan Kusur Sayısı C.İki Araçlı Kaza İle Sonuçlanan Kusur sayısı
D.Zincirleme Kaza İle Sonuçlanan Kusur Sayısı

	A	%	B	%	C	%	D	%
Kırmızı ışıklı trafik	**9417**	**3.01**	**318**	**2.53**	**8722**	**3.18**	**377**	**1.43**
Taşıt giremez trafik	**4248**	**1.36**	**302**	**2.40**	**3715**	**1.35**	**231**	**0.88**
İkiden fazla şeritli	**2715**	**0.87**	**174**	**1.38**	**2336**	**0.85**	**205**	**0.78**
Arkadan çarpma	**90044**	**28.75**	**857**	**6.81**	**74491**	**27.16**	**14696**	**55.69**
Geçme yasağı olan	**4639**	**1.48**	**970**	**7.70**	**4332**	**1.25**	**237**	**0.90**
Doğrultu değiştirme	**55657**	**17.77**	**5056**	**40.15**	**48883**	**17.82**	**1718**	**6.51**
Şeride tecavüz etme	**24454**	**7.81**	**417**	**3.31**	**22550**	**8.22**	**1487**	**5.63**
Kavşaklarda geçiş ön.	**62133**	**19.84**	**528**	**4.19**	**56922**	**20.76**	**4683**	**17.75**
Kaplamanın dar old.	**1994**	**0.64**	**194**	**1.54**	**1729**	**0.63**	**71**	**0.27**
Manevraları düzenleyen	**31750**	**10.14**	**3356**	**26.65**	**27784**	**10.13**	**610**	**2.31**
Yerleşim birimleri	**1277**	**0.41**	**92**	**0.73**	**923**	**0.34**	**262**	**0.99**
Park için ayrılmış	**24894**	**7.95**	**329**	**2.61**	**22753**	**8.30**	**1812**	**6.87**
Toplam	**313122**	**100.00**	**12593**	**100.00**	**274240**	**100.00**	**26389**	**100.00**

TABLO-4- SÜRÜCÜ TALİ KUSURLARI SONUCU MEYDANA GELEN KAZALARIN KARAKTERLERİNE GÖRE DAĞILIMI

A. Toplam Kusur Sayısı B.Tek Araçlı Kaza İle Sonuçlanan Kusur Sayısı
C.İki Araçlı Kaza İle Sonuçlanan Kusur Sayısı D.Zincirleme Kaza İle Sonuçlanan Kusur Sayısı

	A	%	B	%	C	%	D	%
Dur işaretinde durmamak	**599**	**0.44**	**29**	**0.06**	**540**	**0.67**	**30**	**0.47**
Hat yük yolcu alma-indirme	**2025**	**1.48**	**150**	**0.30**	**1716**	**2.13**	**159**	**2.50**
Hat. Yük yolcu taşıma	**854**	**0.62**	**266**	**0.53**	**519**	**0.64**	**69**	**1.08**
Trf.salih olm.araç	**1460**	**1.07**	**232**	**0.46**	**1048**	**1.30**	**180**	**2.83**
Uykusuz, yorgun, hasta, dalgın	**89855**	**65.65**	**33044**	**66.12**	**53330**	**66.22**	**3481**	**54.66**
Karş.halin sellektör yapmama	**367**	**0.27**	**58**	**0.12**	**287**	**0.36**	**22**	**0.35**
Araçta reflektör bulundurmama	**334**	**0.24**	**19**	**0.04**	**259**	**0.32**	**56**	**0.88**
Araçta çekme halatı takoz bulundurmama	**1032**	**0.75**	**351**	**0.70**	**598**	**0.74**	**83**	**1.30**
Alkollü olarak araç kullanmak	**9052**	**6.61**	**2311**	**4.62**	**5989**	**7.44**	**752**	**11.81**
Aşırı hızla araç kullanmak	**31302**	**22.87**	**13513**	**27.04**	**16253**	**20.18**	**1536**	**24.12**
Toplam	**136880**	**100.00**	**49973**	**100.00**	**80539**	**100.00**	**6368**	**100.00**

3-TRAFİK KAZALARININ ÖNLENMESİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİMİN YERİ

Günümüzde çoğu mesleğin üniversite düzeyinde bir eğitim ile kazanıldığı düşünülürse, karayolu yolcu taşımacılığında öncü rolü üstlenen ve doğrudan topluma yani insana hizmet veren otobüs işletmecileri, otobüs kaptanların, host-hosteslerin belirli bir eğitim düzeyine çıkartılarak eğitimli ve becerili sektör elemanları olarak yetiştirilmesi gerekmektedir.

Kazaların minimize edilmesinde önceliğin otobüsçülük sektörüne verilmesinin nedeni, otobüslerin kaza oranının ve meydana gelen kazalarda can kaybının yüksek olmasıdır. Otobüsçülük sektörünün ekonomisi de hızla değişmektedir.

Sektör, sermaye yoğun ve ileri teknoloji otobüslerle taşımacılığa başlamıştır. Bu nedenle sektör sürücüler yanında diğer işlevler olarak adlandırılan otobüs işletmecisi, host-hosteslik gibi işlevlerde istihdam edilecek eğitimli insan gücüne de gereksinim duyulmaktadır. Dolayısıyla karayolu taşımacılığı sektörünün tüm insan gücü kaynaklarının eğitilmesi hedeflenmesi trafik kazalarının azaltılmasında etkin olacağı açıktır.

4-KARAYOLU TAŞIMACILIĞI HİZMETLERİ PROGRAMINDA İNSAN KAYNAĞININ YETİŞTİRİLMESİ

Otobüs işletmelerinde, çalışan işgören (işletmeci, host-hostes, kaptan) sanayi işletmelerinde çalışan işgörenden sayıca az olabilir. Ancak, otobüs işletmelerinde çalışan işgörenlerin bazı temel özelliklere sahip olması gerekmektedir. Hizmetin gerektirdiği bilgi, yetenek ve eğitime sahip olma, en az iki yabancı dil bilmek, sorunları kavrama ve çözme yeteneğinin olması aranılacak özelliklerin başında gelmektedir. Otobüs işletmelerinin verimli çalışması ancak izlenecek iyi bir işgören politikasının varlığına bağlıdır. Her otobüs işletmesi, yasal yükümlülüklerinin dışında bir işgören politikası belirlemelidir.

Türkiye'de otobüs işletmeleri, gereksinim duyulan işgörenlerini, yetiştirilmek üzere alınan işgörenlerini, şoförlerinin yanında belirli bir süre sefere çıkartarak ya da gereksinim duyulan işgörenlerini başka işletmelerden transfer yoluna giderek sağlamaktadırlar.

Bu açığı doldurmak için, Devlet ya da özel girişimciler herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Dumlupınar Üniversitesi Karayolu Taşımacılığı Hizmetleri bölümü bu açığı doldurmaya yönelik eğitim ve öğretim vermektedir.

Kurulduğu yıldan itibaren bölüm toplam 210 öğrenciyi mezun vererek sektöre yetişmiş eleman gereksinimi gidermede büyük katkılar sağlamıştır. (Otobüs İşletmeciliği 99, Host-Hosteslik 53, Kaptanlık 58) Hâlen toplam 164 öğrenci eğitim ve öğretimini sürdürmektedir. (Otobüs İşletmeciliği 75, Host-Hosteslik 44, Kaptanlık 45)

Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu
Otobüs İşletmeciliği Ders Programı

YARI YIL I

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Otobüs İşletmeciliği I	3	0	3
Matematik	2	0	2
Davranış Bilimleri I	2	0	2
Genel Ekonomi I	3	0	3
Halkla İlişkiler I	2	0	2
Genel Trafik bilgisi I	3	0	3
Yabancı Dil (ingilizce)	2	0	0
Türk Dili	2	0	0
TOPLAM	19	0	15

YARI YIL II

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Otobüs İşletmeciliği II	3	0	3
Otobüs İşlet. Yön-Org.I	3	0	3
Temel Hukuk	2	0	2
Genel Ekonomi II	3	0	3
Halkla İlişkiler II	2	0	2
Davranış Bilimleri II	2	0	2
Yabancı Dil (İngilizce)	2	0	0
Türk Dili	2	0	0
TOPLAM	19	0	15

YARI YIL III

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Vergi Sigorta ve Taş. Huk.	2	0	2
Genel Muhasebe	3	0	3
Otobüs İşlet. Yön.Org.II	3	0	3
İstatistik	2	0	2
Turizm ve Seyahat Sosyo.	2	0	2
Bilgisayara giriş	2	2	3
Yabancı Dil (Almanca)	2	0	0
A.İ.İ.T.	2	0	0
TOPLAM	18	2	15

YARI YIL IV

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Ulaştırma Muhasebesi	2	0	2
Personel Yönetimi	2	0	2
Hizmet Pazarlaması	3	0	3
Ulaştırma Ekonomisi	3	0	3
İşletme Finansmanı	2	0	2
Otobüs İşlet. Bilgi. Uygu.	2	2	3

Yabancı Dil (Almanca)	2	0	0
A.İ.İ.T.	2	0	0
TOPLAM	18	2	15

Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu
Otobüs Operatörlüğü (kaptanlık) Ders Programı

YARI YIL I

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Fizik	2	2	3
Matematik	2	0	2
Genel Trafik Bilgisi I	3	0	3
İlk Yardım ve Sağ. Bil.I	2	2	3
Davranış Bilimleri I	2	0	2
Halkla İlişkiler I	2	0	2
Beden Eğitimi	3	0	0
Türk Dili	2	0	0
Yabancı Dil (İngilizce)	2	0	0
TOPLAM	20	4	15

YARI YIL II

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Sürücülük Teknikleri	2	2	3
Sürüş Psikolojisi	2	0	2
Genel Trafik Bilgisi II	3	0	3
İlk Yardım ve Sağ. Bil.II	2	2	3
Davranış Bilimleri II	2	0	2
Otobüslerde Teknik Sis.	2	0	2
Beden Eğitimi	3	0	0
Türk Dili	2	0	0
Yabancı Dil (İngilizce)	2	0	0
TOPLAM	20	4	15

YARI YIL III

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
İleri Sürücülük Tek I	2	2	3
Simulasyon Eğitimi I	2	4	4
Uygulamalı Sürücü Eği.I	2	4	4
Meteoroloji	2	0	2
Kitle Taşımacılığı	2	0	2
Yabancı Dil (Almanca)	2	0	0
A.İ.İ.T.	2	0	0
TOPLAM	14	10	15

YARI YIL IV

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
İleri Sürücülük Tek. II	2	2	3
Simulasyon Eğitimi II	2	4	4
Uygulamalı Sürücü Eğt.II	2	4	4
Sigorta Taşımacılık Hukuku	2	0	2
Araç ve Yol Güvenliği	2	0	2

Yabancı Dil (Almanca)	2	0	0
A.İ.İ.T.	2	0	0
TOPLAM	14	10	15

Dumlupınar Üniveristesi Kütahya Meslek Yüksek Okulu
Host ve Hosteslik Ders Programı

YARI YIL I

Dersi Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Mantık -Felsefe	2	0	2
Otobüs İşletmeciliği	3	0	3
Halkla İlişkiler I	2	0	2
İlk Yardım ve Sağ. Bilgi. I	2	2	3
Davranış Bilimleri I	2	0	2
Genel Trafik Bilgisi	3	0	3
Yabancı Dil (İngilizce)	2	0	0
Türk Dili	2	0	0
TOPLAM	18	2	15

YARI YIL II

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
İkram Ve Servis Teknikleri	1	4	3
Davranış Bilimleri II	2	0	2
Görgü Kuralları	2	0	2
İlk Yardım ve Sağ. Bil. II	2	2	3
Halkla İlişkiler II	2	0	2
Sürücülük Teknikleri	2	2	3
Yabancı Dil (İngilizce)	2	0	0
Türk Dili	2	0	0
TOPLAM	15	8	15

YARI YIL III

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Turizm ve Seyahat Sos.	2	0	2
Çevre Bilgisi	3	0	3
Sosyal Psikoloji	2	0	2
Temel Hukuk	2	0	2
Mesleki İngilizce	2	4	4
Kitle Taşımacılığı	2	0	2
Yabancı Dil (Almanca)	2	0	0
A.İ.İ.T.	2	0	0
TOPLAM	17	4	15

YARI YIL IV

Dersin Adı	Teori	Uygulama	Kredi
Stres Yönetimi	2	0	2
Hizmet Pazarlaması	3	0	3
Sosyal Psikoloji II	2	0	2
Otobüslerde Teknik Sis.	2	0	2
Mesleki İngilizce	2	4	4
Araç ve Yol Güvenliği	2	0	2
Yabancı Dil (Almanca)	2	0	0
A.İ.İ.T.	2	0	0
TOPLAM	17	4	15

SONUÇ

Trafik kazalarının nedenini oluşturan faktörler, ister olaya neden olan kişi ya da kişiler (kişi faktörü), ister olaya neden ya da aracı olan araç ve gereç (araç faktörü) isterse de olayın oluşumuna yardım eden ortam (çevre faktörü) olsun trafik kazalarının günümüzde ulaştığı boyut korkunçtur

Nitekim, trafik kazaları ülkemizde artık sorun boyutlarını çok aşıp; bir doğal afet, bir facia durumuna geldi. İstediğimiz kadar cezaları artırın, trafik ekiplerinin sayısını iki katına çıkarın, denetimleri yoğunlaştırın hiçbiri bu faciayı olağan sorun boyutlarına çekemiyor. Başka deyişle ne içimizdeki, ne de dışımızdaki trafik canavarını durduramıyoruz. Çünkü, bize Batı'dan gelen bir çok olgu gibi, trafiğimizi, ne de eğitim, sağlık ve ekonomimizi Batı ölçülerine uyduracak bir kültürel üstünlüğe ulaşamadık. Peki ne yapılması gerekir? Kısa dönemli önlemler bir işe yaramadığına göre uzun dönemli önlemlere başvurmak gereği çıkmaktadır.

Karayollarına trafik canavarı levhaları asmakla bu işi çözemiyeceğimize göre; önce içimizdeki şu canavarı besleyen kişilik zayıflıklarımızla uğraşma yollarını araştırmak gerekecektir. İhmal, adamsendecilik, kaba cesaret, bilgisizlik, hız merakı, ciddiyetsizlik, kural tanımamazlık gibi kişiliğimize çöreklenmiş kötü huylarımızdan bizi kurtaracak bir eğitimi ailede, okulda, kurumlarda bireylerimize kazandırma yollarını bulmamız gerekmektedir. Yaşamlarımızın kendi ellerimizde olduğunu herkese anlatılmasıdır. Türkiye'de rastladığımız Doğu'ya özgü kadercilik ile bir Batılı'nın 'kendine mukayyet ol, ancak o zaman Tanrı sana yardım eder' düşüncesi arasındaki fark burada ortaya çıkıyor.

Bir toplumun sorunları, çözüm süreleri bakımından uzun ve kısa olarak bölümlendirilir. Doğal afet ya da faciaya dönüşmüş sorunlardan toplumu kurtarmak için, bir yandan kısa önlemler alınırken; diğer yandan uzun dönemli önlemlere başvurulmalıdır.

Taşıt araçları yaşamımıza tüm boyutlarıyla girmiştir. Artık yollarda yaya, ya yolcu ya da sürücüyüz. Durum böyle olunca; trafik konusunda hem aile çevresinde, hem okullarda eğitim için bir takım plan ve programların yürürlüğe konulması zorunluluğu çıkmaktadır. Sözgelimi, trafik tüm öğretim ve eğitim düzeyinde ders, kurs konusu olabilmelidir. Tarihimizi, çoğrafyamızı vb. öğretim programlarımıza alırken; canımızın da değerini bilip, trafiğe de bu kapsamda düşünmeliyiz.

Ulaşım ve trafik konusunda üretilecek ve alınacak doğru kararların ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamın gelişmesine ivme olan başta üniversiteler ve diğer kurum ve kuruluşların uzman kişi ve grupların ortak çalışma içine girmesi gerekir. Her konuda ürünlerin daha yaygın olarak kullanılması ve kullanım alanlarının arttırılması gerekmektedir.

Sonuçta; 'Trafikte yapılan her hizmet bir can kurtarır.' Bunun maddi ve manevi değeri ölçülemez

KAYNAKÇA

TOKAT Bülent, KARA Hakan, **Otobüs İşletmeciliği,** Dumlupınar Üniversitesi Yayın No: 7, Avcı Matbaası, İstanbul, 1999.

TOKAT Bülent, **Ulaşım ve Trafik Sorunsalı,** T.B.M.M. Trafik Kazalarını Araştırma Komisyonuna Sunulan Rapor, Ankara,2000.

Trafik Eğitim ve Araştırma Dairesi Başkanlığı, **Trafik İstatistik Yıllığı-1997.**

SEVİM Şerafettin, ERDEM Mehmet, 'Otobüsçülük Sektörünün İnsangücü Kaynaklarının Meslek Yüksekokulunda Eğitilmesi', **Ulaşım ve Trafik Kongresi-Sergisi, 01-02 Ekim, 1999,** Ankara, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Yayın No:242.

Yüksek Öğretimde Otobüsçülük, Dumlupınar Üniversitesi Toplantı Metinleri, Kütahya,Mart, 1996.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE PERFORMANS DEĞERLEME YÖNTEMLERİ

Rakif FERECOV*

ÖZET

21.yy'da organizasyonlarda gerçek verimliliğe ulaşmanın tek yolunun insandan daha etkin olarak faydalanabilme gerçeği olduğu ortaya çıkmıştır. Başarıya yönelen bütün kurumlarda gerçek sermaye insandır. İnsanın, psiko-sosyal bir varlık olduğu gerçeği onu işletme faktörleri içinde doğal olarak farklı bir yere ve öneme kavuşturmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, yönetsel anlamda tarihsel bir gelişmenin sonucudur. İnsan kaynakları yönetimi yaklaşımına geçişi hızlandıran çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında; küreselleşme ve rekabet, işgücünün yapısal değişimi, yönetim ve üretim modellerindeki değişimler sayılabilir.

Personel yönetiminin yerini insan kaynakları yönetimine bırakması, günümüzde organizasyonların içinde yer aldıkları çevrenin değişkenlik ve karmaşıklığının artması, doğrudan organizasyon yapıları, teknoloji ve yönetimdeki yeni yaklaşımlar sayesinde olmuş ve sonuçta insan kaynaklarının tamamen farklı bir bakış açısıyla ele alınması gerçekliliği ortaya çıkmıştır. İnsan kaynakları yönetiminin vazgeçilmez unsurlarından olan performans değerleme sistemi önemli bir yere sahiptir. Performans değerleme sistemi, insan kaynakları yönetiminde yol gösterici olup çalışma hayatının işe başlama, görevde yükselme, statü ve ücret belirleme gibi unsurları üzerinde etkili bir kriter olarak ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Performans Değerleme, İnsan Kaynakları Yönetimi, Personel Yönetimi

ABSTRACT

It became more apparent that the only way to attain genuine productivity, in the 21st Century, is to benefit from human capital more effectively. For the organizations on the route to success "human" is the real capital. The reality of being a psycho-social entity grants a distinct place and significance to human capital among business factors. Human Resource Management (HRM) as a new way of thinking is a consequence of historical developments in management philosophy. There are numerous factors that accelerated the transition from Personnel Management to HRM. Globalization of competition, changes in labor structures, and developments in the models of management and production can be taken into account among these factors.

The replacement of Personnel Management with HRM occurred due to the volatility and complexity of environmental factors and the new approaches in technology and management science, and thus, this transition enforced the handling of human resources in a different manner. Performance Measurement System has an essential place in HRM. Performance Measurement System has both a guiding role in work life and provides determining criteria for decisions related to promotion, appointment and wage arrangements.

Keywords: Performance Measurement, Human Resource Management, Personnel Management

***Dr.** Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Performans yönetimi sisteminin varlığı insan motivasyonu için gerekli bir unsurdur. Ancak sistemin insanlarda istenilen bu etkiyi bırakabilmesi için onun bir gelişim, iletişim ve istenilen davranışlarla karşılıklar arasında bir dengenin kurulduğu uzun soluklu bir süreç olarak ele alınması ile mümkündür. Aynı zamanda diğer insan kaynakları yönetimi alt süreçleri ve sistemleri ile desteklenmesi gerekmektedir.

Kişilerin performans düzeylerini belirlemek için geliştirilmiş pek çok yöntem vardır. Bunlardan bazıları performans değerleme kavramının ilk uygulama örneklerinde kullanılmaya başlamış olan ve günümüzde de klasik olarak adlandırılabilecek yöntemlerdir. Diğer bazıları ise, klasik değerleme yöntemlerinin uygulamada karşılaştığı sorunları çözmek ve daha objektif değerlemeler yapmak için geliştirilmiş modern yöntemler olarak adlandırılan yaklaşımları içermektedir. Çalışmada sözkonusu yöntemler klasik ve modern ayırımdan farklı bir yaklaşım içinde sınıflandırılacak ve bu yaklaşımların içerdiği yöntemler ana hatları ile açıklanacaktır[1].

1. KİŞİLERARASI KARŞILAŞTIRMALARA DAYALI YAKLAŞIM

İnsan kaynakları yönetimi alt sistemlerini bir önem ve öncelik sıralaması içinde ele aldığımızda, hem isletme yönetimlerinin hem de çalışanların öncelikli tercihleri olarak performans yönetimi en başlarda yer almaktadır. Bu nedenle de insan kaynakları alanında çalışanlar olarak, bir işletmede göreve başlandığında çalışanlardan beklenilen işlerin başında bu alt sürece yönelik beklentiler gelmektedir. Çünkü performans yönetimi; işletme performansını, verimliliği, etkinliği arttırmada ve işletme hedeflerinin kişi hedefleri ile eşgüdüm sağlamasında işletme için faydalı olduğu gibi, hem de kişiler arasındaki iletişim-geribildirimi geliştirmede ve kişinin işe olan katkısını ölçmede daha objektif olunacağından motivasyon üzerinde etkilidir. Bunların yanında eğitim, kariyer planlama, ücret/ödül yönetiminde ve işe alım/işten ayırma kararlarında bu sistemin çıktıları kullanılmaktadır.

1.1. Sıralama ve İkili Karşılaştırma Yöntemi

Klasik değerleme yöntemlerinden olan Sıralama Yönteminin esası, bir işgöreni diğerleriyle karşılaştırmaktır. Değerleyici, bunu yaparken kişiyi ve performansı bir bütün olarak göz önünde bulundurur. Karşılaştırmada tüm

[1] James N. BARON, KREPS M. David, **Strategic Human Resources**, John Wiley & Sons, Ins., New York, 1999, p.214.

işgörenler, işbirliği, tutum, kişisel girişim gibi bir veya daha fazla nitelik açısından en iyi olanından en zayıf olanına doğru sıralanırlar[2].

Bu yönteme göre; değerlemesi yapılacak işgören sayısına göre, bir çizelge hazırlanır ve değerlemede kullanılacak nitelikler belirlenir. Daha sonra söz konusu nitelikler açısından diğerlerine göre en başarılı işgörenin ismi çizelgenin 1NO'lu bölümüne yazılır, değerlenenlerin listesi tekrar gözden geçirilip en başarısız işgörenin ismi son bölüme yazılır. En çok başarılı ve en az başarılı işgörenlerin isimleri belirtildikten sonra çizelgenin 2. sırasına daha az başarılı olanı, birincinin devamı olarak aşağı doğru ve daha başarısız olanları da en sondan itibaren yazmak suretiyle çizelge doldurulur[3].

Bu yöntemde liderlik, girişimcilik yeteneği, işe bağlılık gibi ölçütlerden bir ya da birkaçına en iyi biçimde sahip olan personel belirlenir. Diğer personel önceden belirlenmiş bu kişilere göre sıralanır. Bu yöntem üstler, çalışma arkadaşları ve astlar tarafından kullanılabilir[4].

Basit sıralamaya nazaran daha güvenli bir değerleme ile sonuçlanan ikili karşılaştırma yönteminde , her bir kişi diğeri ile tek tek karşılaştırılır. Bazen bu teknikte kişilerin adları yazılı olan kartları kullanmak kolaylık yaratabilir. Daha önce belirlenen çiftlerin birbirleri ile karşılaştırılması sonucunda başarılı olan kişinin yanına konan işaretler toplanır ve en çok işaretli olandan en az olana doğru sıralama yapılır. Karşılaştırılacak kişi sayısının fazla olması karşılaştırma sayısını artıracağından, yöntemin kalabalık gruplarda uygulanması zaman alıcı olacaktır. Karşılaştırma sayısı aşağıdaki formülle hesaplanır[5]:

$$\text{Karşılaştırma Sayısı} = n(n-1)/2$$

n= Karşılaştırılacak kişi sayısı

Uygulamada en kolay, en az zaman alıcı ve en ucuz bir yöntem olan ikili karşılaştırma ve sıralama yönteminin kullanım alanı oldukça sınırlıdır. Çünkü bu yöntemde genellikle kişinin genel başarı durumu, organizasyon için taşıdığı değer ya da organizasyona katkısı gibi ifadelerle belirtilen tek bir genel kriter dikkate alınarak karşılaştırmalar yapılmaktadır[6].

1.2. Zorunlu Dağılım Yöntemi

Kişileri karşılaştırarak yapılan değerlemelerde kullanılan zorunlu dağılım yöntemi, değerleyicilerin değerledikleri personeli öznel yargılarla

---

[2] Dursun BİNGÖL, **Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler**, Atatürk Üniversitesi Yay. NO: 676, Erzurum, 1990, s. 227.

[3] James N. BARON, p. 2.

[4] Ceyhan ALDEMİR, ATAOL Alpay, BUDAK Gönül, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Barış Yayınları, İzmir, 2001, s. 285.

[5] Tuğray KAYNAK, Z. ADAL, İ. ATAAY, C. UYARGİL, Ö. SADULLAH, A. C. ACAR, O. ÖZÇELİK, G. DÜNDAR, R. ULUHAN, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, İ.Ü.İ.F.İ.İ.E.A. Y.V. Yay. NO:7, İstanbul, 2000, s. 210.

[6] Tuğray KAYNAK, ss. 210-211.

değerleme ölçeğinin herhangi bir yerinde kümelendirmelerini ve bu nedenle ortaya çıkacak tutarsızlıkların önünü almak için geliştirilmiştir. Süreklilik gösteren beşeri olayların normal dağılım özelliği göstermelerine karşın, bazı değerleyiciler, çok merhametli iseler, işgörenleri ölçeğin en yüksek noktasında veya orta noktalarda kümelendirebilirler. İşte, zorunlu dağılım yöntemi, bu eğilimleri önlemek amacıyla değerlemelerin önceden belirlenmiş ve normal sıklık dağılımına uyan bir kalıba göre dağıtılmasını öngörmektedir[7].

Performans değerleme sistemlerinin asıl hareket noktası bireyler arasındaki başarı farklılıklarını hassas bir biçimde belirlenmesi gereğidir. Bu farklılıkları ortaya koyabilmek için zorunlu dağılım yöntemi değerlendiricilere bazı sınırlamalar öngörmektedir. Örgütlerde bireylerin kişilik özelliklerinde olduğu gibi, performans düzeylerinde de normal dağılım eğrisine (çan eğrisine) uygun bir dağılım göstermeleri gerektiği varsayımından hareketle, bu yöntemde değerlendirici astlarını yöntemin öngördüğü aşağıdaki gibi beşli bir skalaya yerleştirmek zorundadır[8].

En Yüksek	Yüksek	Orta	Düşük	Çok Düşük
%10	%20	%40	%20	%10

Değerlendirilen grubun 100 kişi olduğu ve skalada belirtilen performans düzeylerinin de en yüksek, yüksek, orta, düşük ve çok düşük olarak ifade edildiği bir durumda, değerlendirici grubun yaklaşık 40'ını orta, 20'sini yüksek, 20'sini düşük, 10'unu en yüksek ve kalan 10 kişiyi de çok düşük performans dereceleri ile ifade etmek durumundadır. "Bu yöntemin diğer bir çok değerleme yönteminden iyi olduğunu belirten yazarlar bulunmaktadır. Ayrıca, zorunlu dağılım yöntemi Schneider ve Schmitt'e göre özellikle birden fazla değerleme amirinin bulunduğu ve değerlenen kişi sayısının çok olduğu durumlarda tekdüze sonuçlaa ulaşmasını sağlayan oldukça yararlı bir yöntemdir"[9].

"Bu olumlu görüşlerin yanısıra, uygulamada yöntemin çeşitli sakıncalarına rastlanmaktadır. Öncelikle değerlendirilen her grupta normal dağılım eğrisine uygun sonuçlar elde etmek oldukça güçtür. Çeşitli güvenilir ve geçerli seçme yöntem ve araçları ile seçilerek işe alınan personelin %10'unun daha ilk yılın sonunda zorunlu olarak tam başarısız, %20'sinin başarısız sayılmaları, yöntemin tutarsızlığının bir göstergesidir"[10].

---

[7] Dursun BİNGÖL, **Personel Yönetimi**, s. 229.
[8] Tuğray KAYNAK, s. 211.
[9] Tuğray KAYNAK, s. 212'den naklen; B. Schneider, N. Schmitt, **Staffing Organizations**, Scott Foreman and Co., Glenview, 1986, p.110.
[10] Dicle ÜLKÜ, **Yönetsel Başarının Değerlendirilmesi Türkiye Uygulaması,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, Yay. NO: 43, Ankara, 1982, s. 26.

2. ORTAK PERFORMANS KRİTER VE STANDARTLARINA DAYALI YAKLAŞIM

Sıralama ve zorunlu dağılım yöntemlerinde değerleme kişilerin birbirleri ile karşılaştırmaları sonucunda gerçekleştirilirken, ortak performans kriter ve standartlarına dayalı yöntemlerde, her bireyin performansı, diğer kişilerden bağımsız olarak, kendi iş tanımının içerdiği görev ve sorumluluklar çerçevesinde ele alınır ve çeşitli boyutlarda değerlendirilir. Bu yöntemlerde kullanılan değerleme kriterleri birden fazla olup, bazen tüm çalışanlar için, bazen de belirli iş/personel grupları için ortak olarak saptanmıştır[11].

2.1. Değerleme Skalalarını İçeren Yöntemler

2.1.1. Geleneksel Değerleme Skalaları

Grafik değerleme skalaları olarak adlandırılan geleneksel değerleme skalaları işletme organizasyonlarında en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Geleneksel değerleme skalası yöntemi çok yaygı bir şekilde uygulanmasına rağmen, geçerlilik ve güvenilirliği düşük olan ve değerlendiricilerin çeşitli değerleme hataları yapmasına neden olan bir performans değerleme yöntemi olarak kabul edilmektedir. Ancak kolaylıkla düzenlenebilmesi, sonuçların puanlarla ifade edilip, çeşitli personel kararlarında rahatlıkla uygulanabilmesi, yöntemin kullanım alanının genişliğini göstermektedir. Geleneksel değerleme skalasını kullanan sistemler değerleme faktörlerini açık ve net bir şekilde tanımlayarak, tüm değerlendirenlerin aynı tanımları izleyip, benimsemelerini sağlarlarsa, yönetim daha sağlıklı sonuçlar vereceği görülecektir[12].

2.1.2. Değerleme Faktörleri

Geleneksel değerleme skalalarını içeren yöntemlerde kişilerin performansları çeşitli kriterler açısından bir skala ile ölçülür. Performansın ölçülmeye çalışıldığı bu kriterler değerleme kriterleri ya da değerleme faktörleri olarak adlandırılır. Değerleme faktörleri genelde, üçe ayrılır: değerlenen kişinin kişilik özelliklerini, işe ilişkin davranışlarını ve yaptığı işin sonuçlarını ya da çıktılarını ölçmeye yarayan faktörler[13].

Kişilik özelliklerini ölçmeye yarayan faktörlerin soyut ve gözlemlemeye müsait olmayışı değerlendiricilerin bazı değerleme hataları

---

[11] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi,** İ.Ü.İ.F. Yay. NO:262, İstanbul, 1994, s. 40.
[12] Tuğray KAYNAK, s. 214.
[13] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi,** s. 41.

yapmasına neden olacağından, davranışları ve sonuçları değerlemeye yönelik faktörlere ağırlık verilmesi önerilmektedir. Uygulamada ortaya çıkan sorunların giderilmesi için geleneksel değerlendirme ölçütünü geliştirmeye yönelik bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda bazı yeni yöntemlerin ortaya çıkmasının yanında, geleneksel değerleme skalası yönteminin temel ilkelerine sadık kalarak, geçerlilik ve güvenilirliği artırıcı bazı hususlar sistemlere eklenmiştir. Bu hususlar şöyle özetlenebilir[14]:

Değerleme faktörlerinin seçimine özen gösterilmesi oldukça önemli bir konudur. Öncelikle seçilen faktörlerin işlerin yapılışı için gerekli, gözlemlenebilir, somut, açık ve net bir şekilde tanımlanabilir olmasına dikkat edilmelidir. Böylece aynı faktörler farklı değerlendiriciler tarafından aynı şekilde anlaşılacaktır. Fedakarlık, güvenilirlik gibi soyut kavramların kullanılması bu nedenlerle, bazı değerleme hatalarına neden olacaktır. Ayrıca faktörler arasında geçişim olmamasına da dikkat edilmelidir. Diğer bir değişle, kişinin, performansının aynı özelliği birden fazla faktör ile ölçülmemelidir. Örneğin, sözlü ifade ve iletişim becerisi gibi iki ayrı faktör kullanılması durumunda, performansın belirli özellikleri tekrarlı olarak değerlendirilecektir.

2.1.3. Faktörlerin Tartılandırılması

Değerleme skalalarını içeren yöntemlerde bir işletmede çalışan tüm personeli tek bir form ile değerlemek, kullanılan performans kriterleri açısından çeşitli zorluklar yaratabilir. Özellikle, yönetici olan personel ile olmayanlar arasında performansın farklı kriterler açısından değerlemesi gerektiğinden, bu yöntemi kullanan pek çok işletme iki ya da daha fazla sayıda form geliştirerek farklı işgören gruplarını farklı kriterlerle değerlemeye çalışırlar. Yapılan işlerin içerik ve özelliklerinden de bazen bu farklılıklar kaynaklanabilir. Örneğin, satış personelinin performansının ölçülmesinde iletişim, ikna yeteneği vb. kriterler diğer kriterlerden daha fazla önem taşıyacaktır. Gerek kişilerin örgüt yapısındaki konumları, gerekse işlerinin içeriklerindeki farklılıklar, bir yandan ayrı formlar düzenlenmesinin gereğini doğururken, diğer yandan da kullanılan değerleme kriterlerinin tartılandırılması yolu ile daha etkin değerlemeler yapılması amaçlanabilir.

Faktörlerin tartılandırılması işleminde eğer hareket noktası bulunduğu organizasyon kademesi ise, kişinin görev ünvanının yükselmesi ile işinde kullandığı yönetsel becerilerine göre artacağı varsayımından hareket ederek, çeşitli faktör grupları için, görev ünvanlarına göre farklı katsayılar/tartılar belirlenecektir. Örneğin, üç farklı faktör grubuna çeşitli düzeylerdeki pozisyonlar için belirlenen katsayılar Tablo-1'de görülmektedir:

---

[14] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi,** ss. 41-42.

Tablo1:Üç Farklı Faktör Grubuna Çeşitli Düzeylerdeki Pozisyonlar İçin Belirlenen Katsayılar

Farklı Faktörler	Memur.	Şef	Müdür Yard	Müdür
Çalışma davranışı ve kişilik özelliklerine ilişkin faktörler	%50	%30	%30	%30
Bilgi-beceri düzeyine ilişkin faktörler	%50	%40	%30	%20
Yönetsel becerilere ilişkin faktörler	-	%30	%40	%50

KAYNAK: Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi,** s. 43.

Örnekten de anlaşılacağı gibi, memurlar için çalışma davranışı, kişilik özellikleri ve bilgi-beceri düzeyi eşit ağırlıkta kabul edilmekte, diğer unvanlarda ise, kişi yönetim kademelerinde yükseldikçe, yönetsel becerilerini değerlendiren faktörlerin nispi önemi giderek artmaktadır. Bazı durumlarda ise unvanlara göre yapılan tartılandırmalardan çok, benzer işlerden oluşan gruplara göre tartılandırma daha yararlı olmaktadır. Bu gibi durumlarda kişilerden benzer nitelikler gerektiren işler gruplandırılarak, bu grupların tartılandırılması işleminin, işleri yapan ya da çok iyi tanıyan kişilerin katılımı ile yapılması önem kazanmaktadır. Katılım sonucu oluşan bir komitenin belirleyeceği tartıların kullanımı çok daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

2.1.4. Değerlemelerde Kullanılan Skalalar

Geleneksel değerleme skalası yönteminde değerleme faktörleri aracılığı ile performansın ölçümlendiği skala Şekil.1'den de görüleceği gibi çeşitli şekillerde düzenlenebilir[15].

Yöntemin geçerliliği açısından skalanın içerdiği aralıkların sayısı önem taşır. Yapılan araştırmalar aralık sayısı arttıkça güvenilirliğin düştüğünü, değerleyicilerin 7'den fazla (±2) aralığı olan skalalarda güvenilir Değerlemeler yapamadığını göstermektedir. Türkiye'de de yaygın olarak kullanılan geleneksel değerleme skalalarını olumlu ve olumsuz yönleri açısından kısaca ele alacak olursak, aşağıdaki önemli noktaları vurgulamak gerekir[16]:

a) Yöneticilerin astlarının performanslarını çeşitli özellikleri açısından gözlemleyip, çeşitli kriterler doğrultusunda çok yönlü bir Değerleme yapmalarına imkan veren bir yöntemdir.

---

[15] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi,** s.44'den naklen; B. SCHNEIDER-N. SCHMITT, **Staffing Organizations,** Scott Foreman and Co., Glenview, 1986, p.77.

[16] Tuğray KAYNAK, s. 214.

b) Değerleme faktörleri iyi seçilip, tüm değerlendiriciler tarafından aynı şekilde anlaşılmalarını sağlayacak tanımları yapıldığında, tekdüze Değerlemelere ulaşılabilir.

c) Skaladaki sayısal değerlerle kişilere puan verilmesi mümkün olduğundan, Değerlemelerin sayısal sonuçlarından yönetsel kararlarda kolaylıkla yararlanılır.

d) Yöntem değerlendiricileri skaladaki değerleri seçerken serbest bıraktığından, çeşitli değerleme hatalarına rastlanılabilir.

2.1.5. Davranışsal Değerleme Skalaları

Tesadüfi olmayan bir şekilde, psikolojide davranışçı akımın yaygın kabul gördüğü dönemde performansın davranışsal düzeyde değerlendirilmesini hedefleyen yöntemler de geliştirilmiş ve uygulamacılar tarafından hızlı bir şekilde benimsenmiştir. Smith ve Kendall'in geliştirdikleri Davranış Yönelimli Değerleme Ölçekleri (DYDÖ) üzerinde en çok araştırma yapılan ölçek ya da Değerleme tekniği ünvanına sahip bulunmaktadır. DYDÖ ve onun türevlerinde, üzerinde Değerleme yapılan performans boyutları ve Değerleme ölçeği üzerindeki dereceler davranışsal olarak tanımlanmış olmasıdır. DYDÖ ve türevlerinin (Davranış Gözlem Ölçekleri, Davranış Beklenti Ölçekleri, Karşılaştırılmış Standartlar Ölçekleri) daha nesnel ve dolayısıyla daha doğru performans değerlemeleri sağlayacağı beklentisi bulunmaktaydı. Performans değerleme ölçekleri ya da formatlarına yönelik yoğun ilginin nedenlerinden bir tanesi de psikometrik açıdan kaliteli, doğru ya da değerleme hatalarından arındırılmış Performans değerlemeleri elde etme çabasıdır. Bu nedenle de, özellikle değerleme hataları üzerinde ciddi bir birikim oluşmuştur[17].

2.1.6. Davranışsal Beklenti Skalaları

Smith ve Kendall tarafından 1963 yılında geliştirilen bu yöntem aynı zamanda Davranışsal Temellere Dayalı Değerleme Skalası olarak da adlandırılır. Bu yöntem de diğer geleneksel değerleme skalalarında olduğu gibi, kişinin performansını çeşitli boyutlar/kriterler açısından ölçmeye çalışır. Ancak, bu boyutların ve skaladaki alternatif cevap ifadelerinin tanımlanmış şekli oldukça farklıdır. Davranışsal Beklenti Skalalarının, kişileri çeşitli kişilik özelliklerine sahip olup olmamalarına göre değil, spesifik iş gereklerini etkinlikle yerine getirecek davranışları ne oranda sergileye bildiklerine göre değerlemektedir. Belirli kriterler için geliştirilmiş

[17] Tuğray KAYNAK, s. 215.

alternatif cevap ifadeleri aynı zamanda skalada çeşitli performans düzeylerini temsil etmektedir[18].

2.1.7. Davranışsal Gözlem Skalaları

Davranışsal Gözlem Skalaları, Davranışsal Beklenti Skalalarının sakıncalı yönlerini ortadan kaldırmak, güçlü yönlerinden yararlanmak için geliştirilmiş bir değerleme yöntemidir. Davranışsal Beklenti Skalalarında kişiden çeşitli performans boyutlarında beklenen kritik olayları içeren alternatif davranışlar belirlenmekte ve bu davranışlar skalada değerlendirilmektedir. Davranışsal Gözlem Skalalarında ise iş davranışlarına ilişkin çeşitli kritik olaylardan yararlanılmaktaysa da, değerlendirici bu davranışları gözlemleme derecesine göre değerleme yapmaktadır[19].

Davranışsal Gözlem Skalalarında, çeşitli kritik olaylara dayalı olarak kişiler davranışsal bir skalada değerlendirilmektedirler. Bu yöntemin davranışsal beklenti skalalarından farkı astların kendilerinden beklenen davranışlara göre değil, somut gözlemlenen davranışlarına dayalı olarak değerlendirilmeleridir. Bu nedenle, Davranışsal Gözlem Skalalarında sonuçların astlarına açıklanması, onlara kendilerini geliştirmelerine ilişkin geri-besleme sağlanması kolaydır ve dolayısıyla da astlar tarafından Kabul oranı diğer yöntemlere göre daha yüksektir. Ancak bu yöntem de davranışsal beklenti skalaları gibi yüksek maliyetli ve zaman alıcı olma sakıncalarını taşımaktadır[20].

2.2. Kritik Olay Yöntemi

Kritik Olay Yöntemi, genellikle rutin işgören faaliyetlerinin değerlendirilmesi yerine işgörenin yaptığı olağanüstü olumlu ya da olumsuz davranışların tespit edilmesi ve değerlemenin sadece bu kritik ya da ilginç olayların temel alınarak yapılması esasına dayanır. Öncelikle, kalite kontrolü, işgören denetlemesi, örgütleme faaliyetleri gibi çeşitli değerleme kategorileri belirlenir ve her bir kategori için olumlu ve olumsuz davranışların neler olabileceği saptanır. Değerleme sürecinde, değerleyici her bir kategorideki olağanüstü iyi ya da kötü davranışları oluş anında kaydeder ve bu kayıtlar belirli süre sonunda değerlendirilir[21]. Bunu niçin değerlemecilerden ilginç olay olarak nitelendirilen işgörene ilişkin olguları

---

[18] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi**, ss.45-46'dan naklen; D:C: FELDMAN-H:J: ASRNOLD, **Managing İndividual and Group Behavior in Organizations,** McGraw-Hill Book Co., Aukland, 1983, p. 408.

[19] Tuğray KAYNAK, ss. 217-218.

[20] Tuğray KAYNAK, s. 218.; DESSLER Gary, **Human Resource Management,** Prentice Hall, New Jersey, 1999, pp.327-329.

[21] Öznur YÜKSEL, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 1998, s. 170.

kaydetmeleri istenir. Bu arada değerlemeciye bir kılavuz verilerek gözlem ve kayıtlarında kendisine yardımcı olunur. Uygulamalarda genellikle aşağıdaki alanlarda kritik olay toplanmıştır. Bu alanlar şunlardır[22]:

a) Fiziksel yeterlik,
b) Düşünsel yeterlik,
c) İş alışkanlıkları ve tutumları,
d) Kişisel özellikler,
e) Karakter.

Bu yöntemde değerlemeyi yapacak olanlardan, değerleme dönemi içerisinde değerleyecekleri her işgörenin başarısını ya da başarısızlığını gösteren kritik olayları bir forma kaydetmeleri istenmektedir. Örneğin, ihmal sonucu bir ast, bir aracın bozulmasına neden olmuşsa, bu işgören için aleyhte bir olay, işgören özel çaba sonucu masraflarda kısıntı sağlamışsa, lehte bir olay olarak değerleme formuna kaydedilir. Bu yöntem, yöneticilerin astlarının davranış ve hareketlerini çok yakından izlemelerini ve denetlemelerini gerektirmektedir. Bu denetim, öyle bir düzeye vardırılabilir ki, astlar yaptıkları her hareketin yöneticilerin karar defterlerine kaydedileceği düşüncesinden rahatsız olabilirler ve hatta bu yüzden verimliliklerinde düşme meydana gelebilir[23].

2.3. Derecelendirme ve Puanlama Yöntemi

Her işgörenin bağlı bulunduğu yöneticisi tarafından belirli bir dönemin sonunda çalışma durumu, başarısı, iş bilgisi, beşeri ilişkiler, uyum ve sorumluluk gibi yetenekleri tarafsız ve sistematik şekilde değerlendirilir. Bu değerlemeden birey bir bütün yerine kriterlere göre değerlendirilir. Değerlemeci bu kriterleri dikkate alarak teker teker değerlendirilir, daha sonra bir üst yöneticinin onayına sunar. Gerekirse üst yöneticiyle değerleme üzerinde görüşme yaparak kişisel görüşlerini iletir[24].

Aynı sistem içinde tüm kriterler değerlemede kullanılır ve sonuçta elde edilen derecelerin sayısına göre ortalaması çıkarılır. Dereceleme formunda izleneceği gibi değerlemeci ilgili kişiye bağlı olarak kriterlerin karşısındaki uygun gördüğü dereceye bir (X) işareti koyar. Bu yöntemin daha geliştirilmiş modelinde her kritere göre ayrılan beş dereceden biri seçilerek işaret yerine sayısal değer verilir (örneğin 1. dereceye 1puan, 2. dereceye 2 puan gibi;. Daha sonra bu sayısal değerler toplanır ve tıpkı test yönteminde olduğu gibi bu toplamların yorumu standart puanlar üzerinden yapılır. Puanlandırma esasına göre söz konusu derecelendirme ve değerleme yöntemi Tablo-2 deki form üzerinde izlenebilir[25]:

---

[22] Zeyyat SABUNÇUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Ezgi Yayınları, Bursa, 2000, s. 178.
[23] Dursun BİNGÖL, **Personel Yönetimi**, ss. 237-238.
[24] Zeyyat SABUNCUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi,** s. 180.
[25] Zeyyat SABUNCUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi,** ss. 177.

Tablo 2: Derecelendirme ve Puanlama Yöntemini Gösteren Form

Tarih :			Bağlı Olduğu Bölüm :				
Personelin Adı :			Kategorisi :				
Görevi :							
KRİTERLER	**DERECELER**					**DEĞERLEYENLER**	
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**1. Amir**	**2. Amir**
İş Bilgisi (25)	5	10	15	20	25		
Yaptığı İşin Kalitesi (20)	4	8	12	16	20		
Araştırma ve Yaratıcılık (15)	3	6	9	12	15		
İşe İlgi ve Devamlılık (10)	2	4	6	8	10		
Müşterilerle İlişki (10)	2	4	6	8	10		
Sorumluluk Alma (10)	2	4	6	8	10		
Üstlerle ve Arkadaşlarıyla İlişkiler (10)	2	4	6	8	10		
TOPLAM PUAN							
ORTALAMA PUAN							
DEĞERLEYEN (1.Amir)	DEĞERLEYEN (2.Amir)					ONAYLAYAN GENEL MÜDÜR	

KAYNAK: Zeyyat SABUNCUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, s. 177.

2.4. Değerleme Merkezi Yöntemi

Bu yöntem, lidersiz grup tartışmaları, rol oynama, belge sepeti, iş oyunları, on dakika tartışma gibi birtakım çalışmalardan oluşur. Çalışanlardan oluşan grup etraftan soyutlanabilecekleri ve 1'den 3 güne kadar çeşitli yöntemlerle sınanabilecekleri bir mekana getirilebilirler. Aynı zamanda işletmein yöneticisi olan ve gerekli eğitimi alan değerleyiciler, kişileri değerlendirirler[26]. Bu yöntemin bir takım yarar ve zararları vardır. Yararları şunlardır[27]:

a) Yöntem değerleyicilere sıradan bir görüşmenin sağlayabileceğinden daha fazla bilgi sağlar.

b) Çalışanın stresle mücadele, ilişki kurabilme, iletişim yeteneklerinin değerlendirilmesi için yöntem uygun ortam sağlar.

c) Kişilerin değerleme sürecine hazırlanacak vakitlerinin olması onları normalde olduğundan daha az gergin kılar.

d) Değerleme merkezleri çalışanlar için aynı zamanda öğretici ve ilginç bir deneyimdir.

---

[26] Gary DESSLER, "Personel Management"**, 4th Edition, Prentice Hall, Engewood** Cliffs, New Jersey, 1988, p. 242.

[27] David GOSS, **"The Principles of Human Management",** Routledge, London, 1994, p. 58.

e) Yöntem daha spesifik eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesine yardımcı olur.

f) Daha etkin insan kaynakları kullanımı sağlanır.

g) Daha etkin iletişim sağlanır.

h) Kültürel değişim sağlanır. Değerleme merkezleri organizasyonun çalışma tarzını değiştirir. Çünkü çalışanlara, bu yöntemle, işe farklı açılardan yaklaşma önerilir.

Yöntemin zararları[28]:

a) Yöntemin çok zaman alması, maliyetlerinin yüksek olması, işletmein özel amaçlarına uygun olarak düzenlenme zorunluluğu,

b) Değerleme merkezleriyle sınandığına inanılan çoğu psikolojik kökenli karakter özelliklerinin 3-4 günlük bir süre zarfında aslında tam anlamıyla ölçülememesi,

c) Değerleyicilerin, başarılı bulunacak adayların üstleneceği işlerin ayrıntılarını bilmedikleri taktirde olması gerekenden farklı özellikleri değerlemeleri,

d) Yöntemin yönetimce benimsenme zorluğu,

e) Değerleme merkezlerinin geçmişteki iş performansından ziyade gelecektekiyle ilgilenmesidir.

2.5. Takım Bazlı Performans Değerleme Yöntemi

Son zamanlarda işletmeler takım bazlı organizasyonlara yönelmeleri sebebiyle Performans değerleme de takım bazında ele alınabilmektedir. Takımları bir bütün olarak değerlemek kolay değildir. Takımın başarısı sadece kendi gücüne bağlı olmayabilir. Dış çevre etkileri, işletme politikaları, takımın işlevi için gerekli girdiler, diğer takımlarla kurulan işbirliği gibi etkenler olumlu veya olumsuz yönde takımın başarısını etkileyebilir[29].

Bu nedenle takım çalışmalarında hem takımın performansı hem de kişilerin ayrı ayrı performansı dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Uygulamada kişilerin iş performansını değerlendirirken kullanılan kriterlerin bir kısmı doğrudan işle ilgili olurken, bir kısmı da davranışlarla ilgili faktörlerdir. Takım çalışmasında bu davranışlar performansın tanımlanmasında yer almaktadır. Bu çerçevede iletişim, işbirliği, sahiplenme, başarma arzusu gibi faktörler incelenmektedir[30]. Takım bazlı Performans değerlemede üç faktörden yararlanılır[31]:

---

[28] Zeyyat SABUNCUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi,** ss. 180-181.

[29] Zeyyat SABUNCUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi,** s. 181.

[30] Oya ERDİL, "İşgörenlerin Performans Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama", **6. Ulusal İşletmecilik Kongresi**, Akdeniz Ün. İ.İ.B.F. Yayını, Antalya, 1998, s. 168.

[31] Stephen B. KNOUSE, **Management Perspectives On Tqm Concepts and Pratics**, Yay.?, 1996, ss. 202-204.

a) Tüm takımca başarılan, süreç kalitesini baz alan süreç geliştirme çabası: Takımca başarılan süreç geliştirme miktarı; çıktılarla, sonuçlarla süreç ölçümüyle ve müşteri memnuniyetiyle ölçülür. Bu ölçüler ağırlıklandırılır ve tek bir skor haline getirilir. Bu skor takımın her üyesine tahsis edilir.

b) Takımın süreç geliştirme çabalarına bireyin katkısı: Bireyin katkıları; takım toplantılarında yapılan katkıları, bireyce yapılacak süreç analizini vb. içerebilir. Yapılan katkılar takım performansına yansımış olmalıdır.

c) Süreç geliştirmek ve takıma katkıda bulunmak için çalışan tarafından geliştirilen yeteneklerin düzeyi: Bu kişinin süreç iyileştirmek için geliştirilmeye çalışılan yetenekler için harcanan çabaların yönetici tarafından değerlendirilmesidir. Bu değerlemenin amacı çalışanın teknik gelişiminin farkına varılıp, ödüllendirilmesidir.

Bu yöntemle Performans değerleme puanı aşağıdaki formül ile bulunur[32]:

Per. Değ.=(W1xS2)+(W3xS3)

Bu formül performans değerlemesi yapılırken yukarıda açıklanan üç faktöre birer ağırlık verildikten sonra bunları toplamak suretiyle tek bir skor haline getirileceğini ifade ediyor. (W1'ler faktörleri S'ler ise bu faktörlere verilecek ağırlıkları ifade ediyor). Faktörlere eşit ağırlık verilmeyebilir. Ağırlıkların belirlenmesinde organizasyon üyelerine danışılmalıdır. Eğer süreç geliştirmeye verilecek ağırlık, bireysel elemente verilecek ağırlıktan büyükse; takım performansına ve süreç geliştirmeye ağırlık verildiği açıktır. Takım bazlı performans değerlemesinin başarısı için şu koşulların oluşması gerekir[33]:

a) İşletmede çalışanları, performans yönetimi, süreç geliştirme ve ölçme, beklentiler ve ödüllendirme mekanizmaları konusunda eğitmek,

b) Ürün, hizmet ve süreç ölçüleri toplamak,

c) Amaçlara göre performansı izlemek,

d) Çalışanlara geribildirim yapmak,

e) Süreç geliştirme üzerinde yoğunlaşmış takımları ödüllendirmek.

Özellikle bu uygulama çalışanların doğrudan denetlenmesinin mümkün olmadığı, bireysel performansın ölçülmesinin tam olarak sağlanamadığı ve takım çalışması ve işbirliğinin başarısı açısından gerekli olduğu hallerde önem kazanmaktadır. Takıma dayalı sistemin en temel özelliklerinden biri çalışanlar arasında rekabeti değil işbirliği ve yardımlaşmayı teşvik etmesi ve grup dayanışmasını sağlamasıdır[34].

---

[32] Stephen KNOUSE B., s.203.
[33] Stephen KNOUSE B., s.207.
[34] Ayşe ÜNAL, **Performansa Dayalı Ücret**, Kamu-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1998, s. 23.

2.6. Hedeflere Göre Değerleme Yöntemi

Birey ve firma amaçlarını bütünleştirerek çalışanları işe motive etme, değerleme, eğitme ve işletmenin başarısını geliştirme amacı güden bir sistemdir. Hedeflere göre değerleme yapabilmek için öncelikle işletmenin uzun vadeli amaçlarının belirlenmesi ve daha sonra organizasyonel, bölümsel ve bireysel amaçların açıklığa kavuşması gerekir. Bu modelde başarıya ulaşmak için öncelikle tüm bu hedeflerin çalışanlar ve yöneticilerin işbirliği içinde gerçekleşmesi söz konusudur[35].

Bu yöntemde, bireysel amaçların bölümün ve organizasyonun amaçlarıyla uyum içericinde olması temin edilmelidir. Çalışanlar hangi amaçların daha önemli olduğunu bilmek isteyeceklerdir. Bu nedenle ilk kademe yöneticiler bu amaçlara iş tanımlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda ağırlıklar vermelidirler. Tanımlanan çıktı düzeyine ulaşmak ve görevi tamamlamak için süre kısıtları belirlenmelidir[36].

2.7. Kontrol Listesi Yöntemi

Değerleyicinin üzerindeki yükümlülüğü azaltmak için, bu yöntem kullanılmaktadır. Bu yönteme göre değerleyiciler, işgörenlerin başarılarını değerlemekten çok, onların çalışmaları ile ilgili bir yorumda bulunurlar[37].

Kontrol Listesi Yönteminde, işgörenin çalışması ve davranışlarını belirlemek amacıyla bir seri sorunun bulunduğu bir liste veya ölçek kullanılır. Sorular genellikle EVET-HAYIR şeklinde yanıtlanır. Değerleyici, işgören hakkında bir soruya yanıtın EVET veya HAYIR olduğunu göstermek için (√) işaretini koyar . Bir başka şekilde de işgörenin niteliklerini ve davranışlarını belirleyen değişik derece tanımları kullanılır. Değerleyici, işgörenin durumunun bu tanımlardan hangisine uyduğunu araştırıp yan tarafına yine (√) işareti koyar veya en uygun olanını seçer. Daha sonra işaretlenen ifade veya tanımların değerleri toplanıp ortalamaları alınır. Bunun dışında eğer Ağırlıklı Kontrol Listesi tekniği kullanılıyorsa, önceden tanımlara bir bir ağırlık verilmesi gerekir. Değerleyici, personelin durumuna uyan tanımı işaretler, daha sonra işaretlenenler toplanarak başarı derecesi bulunur. Ancak tanımlara ayrıca puan değeri verilmişse, tartılar puanlarla da çarpılarak ağırlıklı değerler saptanır[38].

Özetle, yanıtların geçerliliği araştırıldıktan sonra değerleme çizelgesi, işaretlenen tüm tanmlayıcı deyimlerin ağırlık ortalaması alınarak puanlanır. Ağırlıklı puanların toplanmasıyla işgörenin başarı derecesi

---

[35] Zeyyat SABUNCUOĞLU, **İnsan Kaynakları Yönetimi,** s. 183.
[36] Randall S. SCHULER, **Managing Human Resources**, South Western Publishing Company, Cincinnati, 1998, p. 434.
[37] Dursun BİNGÖL, **Personel Yönetimi,** s. 234.
[38] İsmail D. ATAAY, **İş Değerleme ve Başarı Değerleme Yöntemleri,** İstanbul İ.Ü.İ.F. 1985, s. 260.

bulunur. Bu yöntemin uygulanmasının kolaylığı yanında güçlükleri de bulunmaktadır. Sistemin kurulması ve ağırlıklanması önemli problemdir. Bunun yanısıra uygun bir soru ve tanıtımsal deyimler listesini hazırlamak ve her iş kümesi için bir liste oluşturmak kolay değildir. Bu, daha fazla zaman ve puan harcanmasını ve istatistikçiler ile psikologların istihdam edilmelerini gerektirir[39].

3. BİREYSEL PERFORMANS STANDARTLARINA DAYALI YAKLAŞIM

Bireysel performans standartlarına dayalı yöntemler işgöreni başkalarıyla karşılaştırmadan belirli ölçütlere göre kendi başına değerlendiren yöntemlerdir. Bu yöntemlerde, kişilerin gerçekleştirdikleri hedeflere, yarattıkları sonuç ve çıktılara göre oluşturulan bireysel standartlarla değerlendirilmeleri amaçlanmaktadır. Diğer bir değişle, bu yaklaşım, işgörenlerin çeşitli özellik, ilgi alanı, yönelim ve içinde bulundukları şartlara göre belirlenmiş bireysel standartlar çerçevesinde değerlendirdiği yöntemleri içermektedir. Bu yaklaşım üç temel yöntem içerir ki, bunlar; Direkt İndeks Yöntemi, Standartlar Yöntemi ve Amaçlara Göre Yönetimdir[40].

3.1. Direkt İndeks ve Standartlar Yöntemi

Bu yöntemde performans standartları, ya yönetici tarafından tek başına ya da yönetici ile astının birlikte müzakeresi sonucu belirlenir. Her iki durumda da performans standartları, işin gerektirdiği çıktıya/sonuca göre global nitelikte ve objektif kriterlere dayanır. Örneğin, verimlilik, devamsızlık ve işgücü devri gibi. Yöneticiler için astlarının devam ya da işten ayrılma oranları birer değerleme kriteri oluştururken, yönetici olmayan işgörenler de aynı şekilde kalite ve miktar standartlarına göre değerlendirilirler. Kalite standartlarında hatalı ürün miktarı, müşteri şikayetlerinin sayısı, üretilen parça hacmi, miktar standartlarında da çıktı/saat oranı, yeni müşteriler, satış hacmi gibi somut veriler değerleme kriterlerini oluşturur. Bu kriterlere göre belirlenen hedeflere ulaşmadaki performans seviyeleri olarak puanlarla belirlenmiş olduğundan bu sayısal değerlerin toplamı, genel performansın sayısal indeksini verecektir[41].

Standartlar Yöntemi de Direkt İndeks yöntemine benzemekle birlikte, bu yöntemde global çıktı kriterleri ve sayısal standartlar kullanılmak yerine, fiili sonuçlar daha ayrıntılı performans standartları ile karşılaştırılır.

---

[39] İsmail ATAAY, s.261.

[40] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans değerleme Sistemi,** s. 50.

[41] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans değerleme Sistemi,** s. 51.'den naklen; SCARPELLO V., LEDVİNKA J., **Personnel/Human Resource Management-Environments and Functions,** PWS-Kent Publishing Co., Boston, 1988, p. 662.

Söz konusu standartlar ise işgören ile amiri ya da işgörenlerin oluşturduğu bir grup ile amirler arasındaki müzakereler sonucu belirlenir[42].

3.2. Amaçlara Göre Yönetim

Çağdaş değerleme yöntemlerinin esasını oluşturan "Amaçlara Göre Değerleme Yöntemi", diğer değerleme yöntemlerinde görülen problemleri minimuma indirmek, değerlemeyi daha nesnel ölçütlere dayandırmak, kişisel ve örgütsel gelişmeyi sağlamak, değerlemede işgörenin işteki başarısını ön planda tutmak gayesiyle geliştirilen bir yöntemdir. Amaçlarla değerleme yöntemi, amaçlara göre yönetim düşüncesinin başarı değerlemesine uygulanmasından başka bir şey değildir. Bu yöntem, ana çizgileriyle başarıyı, kişilik ya da kişisel nitelikler yerine amaç ve sonuçların gerçekleştirilme derecesine bakarak değerlemektir[43].

Amaçlara göre yönetim belirli aşamalardan oluşur: İlk aşamada ast ve üst birlikte ast için dönemsel hedefler belirler. Bu aşamada hedeflerin demokratik bir ortamda astın da katılımı ile gerçekleşmesi gerekir. Her iki taraf da hedefler konusunda görüş birliğine vardıktan sonra, bu hedeflere ulaşabilmek için gerekli uygulama planları hazırlarlar. Dönem sonunda ast ile üst bir daha bir araya gelerek bu hedefleri astın ne oranda gerçekleştirdiğini, eğer gerçekleştiremedi ise, nedenlerini müzakere ederler. Bu görüşmenin sonunda astın genel olarak performansı belirlenmiş olur. Bu belirlemeleri astın bir sonraki döneme ilişkin performansının planlanması izler. Bir önceki dönemden sağlanan geri beslemeye dayalı olarak, gelecek dönemin hedefleri bir daha aynı tarzda belirlenir[44].

4. PERFORMANS DEĞERLEME YÖNTEMLERİNİN SEÇİMİ VE KARŞILAŞTIRILMASI

İşletmelerde yöneticilerin performans değerleme yöntemlerinden hangisini kullanılacağına karar vermeleri zor bir süreçtir. Temel bir ilke olmamakla birlikte performans değerleme amaçları, ekonomiklik ve hatalardan korunma gibi ölçütler kullanılarak çeşitli Performans değerleme yöntemleri değerlendirilebilir. Türkiye'de işletmeler ekonomik olduğu ve kolay geliştirebileceği gerekçesiyle daha çok grafik cetveller ve metin tipi değerlemeler kullanılmaktadır. Diğer yöntemler geliştirme masraflarının ve zamanının çok olmasından dolayı çok kullanılmaktadır. Ancak, yine de performans değerleme yöntemlerinin seçiminde bazı ölçütlere dikkat etmek gerekir. Bunlar[45]:

---

[42] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Değerleme Sistemi,** s. 51.
[43] Hikmet TİMUR, "Personel Başarı Değerlendirilmesi ve Türk Adli Yargı Örneği"**,** **TODAİE Dergisi,** C.16, s. 3, (Eylül, 1983), s. 15.
[44] Tuğray KAYNAK, 2000, s. 220.
[45] Ceyhan ALDEMİR, ss. 286-287.

a) Gelişme amacı,
b) Yönetsel amaçlar,
c) Ekonomiklik,
d) Hatalardan korunma.

Personelin gelişmesi amacı ölçüt olarak alındığında en uygun yöntemlerin metin ve kritik boyutlar olduğu, yönetsel amaçların hedeflendiği durumlarda ise; sıralama ve karşılaştırma yöntemlerinin uygun oldukları görülmektedir. Öte yandan ekonomiklik açısından konuya bakıldığında; bu yüksek maliyetin kritik olay ile zorunlu seçim ve bireysel performans standartlarına dayalı yaklaşımlarda olduğu görülmektedir. Her ne kadar bireysel performans standartlarına dayalı yaklaşımlardaki yöntemlerin maliyetleri düşükse de değerleyicinin çok zamanını aldığından uygulama maliyeti yüksektir. Hatalardan korunma açısından ise; en iyi yöntemin kritik olay olduğu görülmektedir. Hataları önlemede ise, zorunlu seçim, karşılaştırma ve zorunlu dağılım yöntemlerinin etkili oldukları görülmektedir[46].

Tablo 3: Performans Değerleme Yöntemlerinin Karşılaştırılması

	Geleneksel Değ. Skl.	**Sıralama**	**Dav. Bek. Skl.**	**Dav. Gözl. Skl.**	**Amaç. Göre Yön.**
Değerlemelerin doğruluğu	Düşük	Düşük	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Personel kararlarına katkısı	Orta	Yüksek	Orta	Orta	Orta
Ödüllerin belirlenmesine katkısı	Düşük	Orta	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Yetiştirme/geliştirme ihtiyacını belirlemeye katkısı	Çok Düşük	Çok Düşük	Yüksek	Yüksek	Orta
Yöntemin geliştirilmesi için gerekli para ve zaman	Düşük	Çok Düşük	Yüksek	Yüksek	Orta/ Yüksek
Yöntemin yürütülmesi için gerekli para ve zaman	Düşük	Düşük	Orta	Orta	Orta/ Yüksek
Değerlendirilenleri motive etme gücü	Düşük	Düşük	Orta	Orta/ Yüksek	Yüksek
Değerlendirilenler tarafından kabulü	Düşük/ Orta	Düşük/ Orta	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Değerlendirenler tarafından kabulü	Düşük/ Orta	Düşük	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Değerlendirenlerden gerektirdiği beceriler	Düşük	Düşük/ Orta	Orta	Orta	Yüksek

KAYNAK: Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi,** s. 53.

[46] ALDEMİR Ceyhan ve diğerleri, ss. 287-288.

Performans değerleme yöntemlerinden hangisinin kullanılacağını saptamak için bu yöntemlerin karşılaştırılması sonucu da bir karara varılabilir. Her yöntemin diğerine nazaran güçlü ve güçsüz yönleri bulunmaktadır. Performans değerleme yöntemlerinden işletmelerinde yararlanmak isteyen yöneticiler, yöntem seçiminde ayrıntılı bir analiz yaparak karar vermeleri doğru olur. Ayrıca Performans değerleme kavramının doğasında ve birbirleriyle çelişen amaçlarından da kaynaklanan pek çok problemin bilincinde olan işletmeler, uygulamalarında bu problemlere önceden hazırlıklı davranırlarsa, sistemin işleyişindeki etkinlik kuşkusuz artacaktır[47].

Performans değerleme yöntemleri Tablo-3'de çeşitli boyutları bakımından karşılaştırılmaktadır. Tablodan anlaşılacağı gibi, her yöntemin diğerine göre pozitif ve negatif yönleri bulunmaktadır. Tablo-3'deki verilerden hareket edildiğinde, bazı işletmelerin, kullanım amaçlarına uygun olarak, farklı performans değerleme yöntemlerini birlikte kullanmakla, çeşitli yöntemlerden oluşan karma yaklaşım benimsemelerindeki nedeni daha iyi anlamak mümkün olmaktadır.

5. ÇEŞİTLİ YÖNTEMLERDEN OLUŞAN KARMA YAKLAŞIM

Performans Yönetim Sisteminde organizasyon, yöneticiler ve astların farklı amaç ve beklentilere sahip olması ve bu amaçların zaman zaman birbiri ile çelişmesi, değerleme yönteminin seçimini önemli bir ölçüde güçleştirmektedir. Örneğin sıralama ve klasik değerleme skalaları organizasyonun hedeflerine daha etkili bir şekilde yardımcı olurken, Amaçlara Göre Yönetim ya da bireysel performans standartlarına dayalı diğer yöntemler işgören ve yöneticilerin amaç ve beklentilerine daha uygun sonuçlar sağlamaktadır. Yukarıda açıklanan bu nedenlerle, bir çok işletmeler çeşitli yöntemlerin Tablo-3'de belirtilen üstünlüklerinden yararlanmak, bazılarının da sakıncalarını ortadan kaldırmak için, birden fazla yöntemi birlikte kullanarak karma bir yaklaşım uygulama yoluna gitmektedirler.

İlk bakışta rasyonel bir uygulama olarak görülse de, bu tür karma bir yaklaşımın uygulanmasında dikkatli olmak gerekmektedir. Özellikle ilk kez formal bir değerleme sistemi oluşturulan işletmelerde, böyle bir yaklaşım karmaşık bir sistem olarak benimsenen ve daha performans değerlemenin temel kavram ve felsefesini tam olarak anlamamış olan personelin aklını karıştırabilir[48]. Bu nedenle, bu tür karma yaklaşımlar, daha çok oturmuş bir performans değerleme sistemi varolan ancak belirli problemler yaşayan ve

---

[47] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Değerleme Sistemi,** s. 52.

[48] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Değerleme Sistemi,** s. 54'den naklen; KİNG P., **Performance Planning and Appraisal,** McGraw-Hill Book Co., New York, 1984, ss. 7-8.

bu problemlerin nedenleri ile tanımlayabilmiş işletmeler tarafından dikkatli bir şekilde yöntem seçimi yapılarak uygulanmalıdır[49].

SONUÇ

İnsan kaynakları yönetimi pek çok stratejik misyon ve vizyonu temsil etmekle birlikte, klasik personel yönetiminin dar kalan idari fonksiyonlarının da genişlemesine yol açmıştır. Bu yönüyle günümüzdeki insan kaynakları yönetiminin işletmelerde önemli bir görevi yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak, insan kaynakları yönetimi, işletmenin personel seçimi, eğitim ve geliştirmesi gibi modern yönetim aktiviteleri ile geleneksel personel yönetimi stratejilerinin bütünleştiği bir yönetim anlayışı olarak personel yönetiminin gelişmiş bir versiyonu şeklinde uygulamaya geçmiştir.

Performans değerleme çalışması, ulaşılan sonuçları kullanmak için yapılır. Yani asıl olan sonuçların uygun biçimde kullanılmasıdır. Diğer bir önemli nokta da değerlendirilen şey insanların kendisi değil, insanların performansıdır. Performans değerleme sonuçları, öncelikle ücrete yansıtılarak değerlendirilebilir. Çünkü performansı yüksek kişi maddi ve sosyal açıdan ödüllendirilmelidir. Performans değerleme sonuçlarından ayrıca, kariyer yönetiminde, stratejik planlamada, eğitim ihtiyacının belirlenmesinde, rotasyon, iş genişletme gibi uygulamalar, sözleşme yenileme gibi alanlarda da yararlanılabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. ALDEMİR Ceyhan, ATAOL Alpay, BUDAK Gönül, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Barış Yayınları, İzmir, 2001.
2. BARON N. James, KREPS M. David, **Strategic Human Resources**, John Wiley & Sons, Ins., New York, 1999.
3. BİNGÖL Dursun, **Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler**, Atatürk Üniversitesi Yay. NO: 676, Erzurum, 1990.
4. DESSLER Gary, "Personel Management", **4th Edition, Prentice Hall**, Engewood Cliffs, New Jersey, 1988.
5. DESSLER Gary, **Human Resource Management**, Prentice Hall, New Jersey, 1999.
6. ERDİL Oya, "İşgörenlerin Performans Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama", **6. Ulusal İşletmecilik Kongresi**, Akdeniz Ün. İ.İ.B.F. Yayını, Antalya, 1998.
7. FELDMAN D. C., ASRNOLD H. J., **Managing İndividual and Group Behavior in Organizations**, McGraw-Hill Book Co., Aukland, 1983.

[49] Cavide UYARGİL, **İşletmelerde Performans Değerleme Sistemi,** s. 53

8. GOSS David, **The Principles of Human Management**, Routledge, London, 1994.
9. KAYNAK Tuğray, ADAL Z., ATAAY İ., UYARGİL C., SADULLAH Ö., ACAR A. C., ÖZÇELİK O., DÜNDAR G., ULUHAN R., **İnsan Kaynakları Yönetimi**, İ.Ü.İ.F.İ.İ.E.A.Y.V. Yay. NO:7, İstanbul, 2000.
10. KİNG P., **Performance Planning and Appraisal**, McGraw-Hill Book Co., New York, 1984.
11. KNOUSE B., **Stephen, Management Perspectives On Tqm Concepts and Pratics**, Yay.?, 1996.
12. SABUNÇUOĞLU Zeyyat, **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Ezgi Yayınları, Bursa, 2000.
13. SCARPELLO V., LEDVİNKA J., **Personnel/Human Resource Management-Environments and Functions**, PWS-Kent Publishing Co., Boston, 1988.
14. SCHNEİDER B., SCHMİTT N., **Staffing Organizations**, Scott Foreman and Co., Glenview, 1986.
15. SCHULER S. Randall, **Managing Human Resources**, South Western Publishing Company, Cincinnati, 1998.
16. ATAAY İsmail D., **İş Değerleme ve Başarı Değerleme Yöntemleri**, İstanbul İ.Ü.İ.F. 1985.
17. TİMUR Hikmet, "Personel Başarı Değerlendirilmesi ve Türk Adli Yargı Örneği", **TODAİE Dergisi**, C.16, s. 3, (Eylül, 1983).
18. UYARGİL Cavide, **İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi**, İ.Ü.İ.F. Yay. NO:262, İstanbul, 1994.
19. ÜLKÜ Dicle, **Yönetsel Başarının Değerlendirilmesi Türkiye Uygulaması**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, Yay. NO: 43, Ankara, 1982.
20. ÜNAL Ayşe, **Performansa Dayalı Ücret**, Kamu-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1998.
21. YÜKSEL Öznur, **İnsan Kaynakları Yönetimi,** Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 1998.

21.YY İŞLETMELERİNİN GERÇEK ZENGİNLİK KAYNAĞI: İNSAN SERMAYESİ

Derya ŞERBETÇİ *

ÖZET

Bu çalışmada 21.yy işletmelerinin gerçek zenginlik kaynağı olarak ifade edilen insan sermayesi konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde işletmeler açısından büyük önem taşıyan entellektüel insan kavramına yönelik genel açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde işletmelerin görünmeyen varlıkları olarak ifade edilen entelektüel sermaye olgusuna yönelik bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde entelektüel sermayenin unsurları arasında yer alan insan sermayesi ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise insan sermayesinin işletme yönetimi açısından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

In this study, we have investigated the subject of human capital expressed as the real precious asset of firms in detail. The study consists of four chapters. In the first chapter, the concept of intellectual human, which place an important role for firms, has been explanied in general. In the second one, the information on the phenomenon of intellectual capital being known as the invisible assets of firms has been provided. The third section contains a detailed investigation of human capital, which is one of the elevants of intellectual capital. In the find section, we have stressed on the signifinance of human capital with respect to business administration.

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler geleceğe hazırlanmada ve güçlü rekabet ortamında ayakta kalabilmede etkili olacak yönetim ve üretim modellerinin hazırlanışında ve uygulanmasında temel faktörün "insan" olduğu gerçeğinde birleşmişlerdir. Üçüncü bin yıla girdiğimiz şu günlerde işletmeler kendileri için en önemli sermaye unsurunun insan olduğu gerçeğini kabul etmişlerdir. İşletmelerin bilgili, entellektüel özellikleri taşıyan, yaratıcı, sorgulayıcı, yenilikçi ve araştırmacı insanlara olan gereksinimi hızla artmaktadır.

* Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi

Hayatı sürekli olarak sorgulayan ve herkesten farklı birtakım özelliklere sahip olan insanlar entellektüel insanlar olarak adlandırılmaktadır. Soyut varlıkları temsil eden ve bilançoda tam olarak görülmeyen varlıklar işletmelerin entellektüel sermayelerini oluşturmaktadır Bir işletmenin entellektüel sermayesini oluşturan çok çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurların bir kısmı örgüt yapısı ile, bir kısmı örgütte çalışan insanlar ile bir kısmı ise örgütün ilişki kurduğu müşteri grubu ile ilgilidir.

İşletmelerin rekabet avantajını ele geçirebilmede, yenilik ve değişimlere süratle uyarlanabilmelerinde, karlılık ve verimliliği yaratabilmelerinde kısacası varolabilmelerinde temel kriter işletmede yer alan insanların niteliği, kalitesi ve sahip oldukları bilgi düzeyidir. Bilgiyi üreten, paylaşan ve kullanan insanlar işletmelerin en önemli zenginlik kaynağıdır. Bu kaynaktan en iyi şekilde yararlanabilmek bir işletmenin birincil hedefidir. İnsan kaynaklarının en önemli rolü, bilgi toplumuna geçiş sürecinde insanı bilgiye egemen yapabilmektir. Sosyo ekonomik gelişmenin insan unsurunu kapsayan işgören altyapısı insan sermayesi olarak adlandırılmaktadır. İşletme yönetimi açısından insan sermayesi büyük önem taşımaktadır.

I.ENTELEKTÜEL İNSAN

Bilgi toplumuna geçiş süreciyle birlikte başta iş dünyası olmak üzere birçok alanda entelektüel kavramı sıkça duyulur olmuştur. Entellüktel kavramı sözlükte; toplumun her kesiminden gelen ve bilimsel, çağdaş, ileri bir dünya görüşüne sahip olan kimseler olarak tanımlanmaktadır[1]. Entellektüel kavramına yönelik olarak yapılan bir diğer tanıma göre entellektüel, yoğun düşünsel etkinlik gösteren ve toplumda aydın olarak adlandırılan kimselerdir[2]. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere entellektüellik, yani entellektüel insan olmak bireyi toplum içerisinde farklı bir konuma taşımakta ve birey için bu bir ayrıcalık unsuru oluşturmaktadır.

Her toplumda sıra dışı bir duyarlılığa sahip, içinde bulundukları evrenin doğası ve toplumlarını yönlendiren kurallar hakkında birçok insandan daha fazla düşünen, aynı toplumun paylaştığı, çoğunluğu oluşturan sıradan insanlardan daha sorgulayıcı bazı kişiler vardır[3]. Bilginin diğer üretim girdilerinden daha önemli hale geldiği üçüncü bin

[1] **Büyük Ansiklopedi**, C.4, s.1562.
[2] **Büyük Larousse**, Milliyet Yayınları, C.7, s.3729.
[3] Rüştü Bozkurt, **Kendine Ayna Tutan İnsan** (Birinci Basım, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, Temmuz 1998), s.123.

yıla girdiğimiz şu günlerde entellektüel insanların önemi hızla artmaktadır. Bir toplumun kalkınması, bu toplum içerisinde yaşayan insanların bilgi ve kültür düzeylerini arttırması yani entellektüel özelliklere sahip olmasıyla yakından ilişkilidir. Günümüzde toplumların gerçek zenginliğinin entellektüel düzeyleri yüksek olan insanlar olduğu gerçeği artık herkes tarafından kabul edilmektedir.

Entellektüel insanların sahip olduğu birçok temel özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerin başlıcalarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür[4]:

- Entellektüel insanlar kendi mantık süzgeçlerinden geçmemiş davranış kalıplarına karşı çıkarlar. Entellektüellik; yaratıcı düşünceye önem veren, karşılaştığı olayları akılcı bir biçimde analiz ederek gerçeklere ulaşmaya çalışan ve her şeyin anlamını sorgulayan bir kişiliktir.
- Entellektüel insanlar zihinsel alışkanlıklardan kaçınır. Entellektüel insanın en önemli özelliği, sürekli olarak kendini sorgulaması ve yenilemesidir. Kendisini, çevresini ve dünyayı sorgulayan entellektüel insanlar çoğunlukla çevrelerinde herkes tarafından yadırganmaktadır.
- Entellektüel insanlar bağlılık sorununa meydan okur. Entellektüel insanın temel sorunu bugünü korumak değil, yarını yaratmaktır. Sorgulayıcı ve kuşkucu bir düşünce yapısına sahip entellektüel insanlar başkalarına bağımlı olarak yaşamaktan kaçınırlar. Maddi olmayan soyut varlıkların önem kazandığı günümüzde, bağlılık üzerine odaklanmış bir yönetim anlayışı, günümüzde en değerli kaynak olarak tanımlanan entellektüel sermayenin etkin bir şekilde yönetilememesi sonucunu doğurmaktadır.
- Entellektüel insan aldatıcı, oyalayıcı ve erteleyici bir anlayışı benimsemez. Entellektüeller, olguları sıradan insanlara göre daha farklı bir duyarlılıkla sorgularlar ve geleceği yaratacak köklü eğilimlere karşı oldukça hassas davranırlar.
- Entellektüel insan özgür düşünür. Entellektüel kişiliği sıradan insanlardan ayıran; özgür düşünmesi, kişisel çıkarları gözetmemesi, inanmadığı şeye hizmet etmemesi ve doğru bildiğini söylemeye verdiği değerin ,maddi değerlere verdiği önemden daha fazla olmasıdır

[4] Bozkurt, ss.129-130.

- Entellektüel insanlar sıradan olmayışın kendilerine getireceği her türlü olumsuzluğu karşılayacak güce sahiptirler. İşletmeler ve toplumlar açısından bu güce sahip gerçek entellektüellerin sayısı oldukça az sayıdadır. Bu nedenle işletme ve toplum bazında entellektüel özelliklere sahip insanlardan en üst düzeyde yararlanmak gerekmektedir.
- Entellektüel insanların yıpratıcı bir hayat tarzı vardır. Entellektüel insanlar, sürekli olarak kendilerini ve çevrede olup biten her şeyi sorguladıkları için diğer insanlara göre çok daha fazla yıpranmaktadırlar.
- Entellektüel insanlar çoğunlukla güçsüz olanların yanında yer alır. Entellektüellerin sosyal sorumluluk ve iş ahlakı açısından genel davranış tarzı, zayıf olanların ve kendilerini temsil edecek güçte olmayanların yanında yer almak ve onları sonuna kadar desteklemektir.
- Entellektüel insanlar, insanlığın ortak birikimlerinden yararlanır. Yaratıcı entellektüelliğin önemli bir göstergesi de, insanlığın ortak birikimi olan uygarlık değerlerinden yararlanmaktır.

Entellektüel insanlara sahip olan bir toplum ya da içerisinde entellektüel çalışanlar barındıran bir işletme refaha, başarıya ve uygarlığa ulaşma yolunda büyük aşamalar kaydederek rekabet üstünlüğünü elde eder. Bu noktada önemli olan entellektüel kişilerin her konuda desteklenmesi ve onların bilgi ve becerilerinden en üst düzeyde yararlanılmasına yönelik her türlü çabanın gösterilmesidir. Entellektüel insanların gerek işletmeler ve gerekse toplumlar açısından taşıdığı önem birçok kimse tarafından kabul edilmekle birlikte nedense başarılı, farklı ve üstün özelliklere sahip "özel" kişiler yani entellektüeller genelde desteklenmek yerine dışlanmakta ve bu tür insanlara "potansiyel tehlike" olarak bakılmaktadır. Toplumların ve işletmelerin en büyük yanılgılarından birisi ve belki de en önemlisi budur.

II- ENTELLEKTÜEL SERMAYE

Entellektüel sermaye kavramı, bilgi çağına geçiş sürecinin gündeme kazandırdığı ve önemi hızla artan bir kavramdır. Entellektüel sermaye konusu daha uzun bir süre bu önemini koruyacak gibi gözükmektedir.

Entellektüel sermaye bilançoda tam olarak görülmeyen işletmenin saklı (gizli) varlıklarının toplamıdır ve dolayısıyla örgüt üyelerinin

kafasındakileri ve onlar ayrıldıklarında işletmede kalanları içerir[5]. Entellektüel sermaye bir işletmedeki insanlar tarafından bilinen ve ona rekabet üstünlüğü kazandıran bütün şeylerin toplamıdır. Yani, entellektüel sermaye zenginlik yaratmak üzere kullanıma sokulabilen, entellektüel malzemedir,yani bilgi, enformasyon, entellektüel mülkiyet ve deneyimdir[6].

Entellektüel sermaye, yüksek katma değerli mal ve hizmet üretmek için üretime sokularak formalize edilen entellektüel materyaldir. İmalat sektöründe elde edilen katma değerin ¾ ünün bilgiden kaynaklandığı belirtilmektedir. A.B.D.'de lisans sonrası eğitim almış erkeklerin geliri, yüksekokul bitirmemişlerin gelirlerinin %130'udur. Bu iki grup arasındaki gelir farkı 1980 yılına göre iki katına çıkmıştır. Günümüzde öğrenme daha yüksek gelir düzeyine çıkma ile sonuçlanmaktadır. İşletmelerin entellektüel sermayelerinin genellikle defter değerlerinin 3 veya 4 katı olduğu tahmin edilmektedir[7].

Yeni yüzyılda yaratıcı fikirlere sahip olmak, fiziksel varlıklara sahip olmaktan çok daha önemli olacak gibi gözükmektedir. Özellikle teknoloji işletmelerinde çalışanlar kuruma kattıkları entellektüel sermaye ile çok büyük değerler yaratmaktadırlar. 2000'li yıllarda asıl değeri yaratanlar işletmelerin entellektüel sermayeleri yani "altın yakalılar" olacaktır. İşletmeler için gelecek yüzyılda uygulayacakları en önemli stratejilerinin bünyelerinde bulunan yetenekli insanları kaybetmemek, diğer işletmelerdeki yetenekli insanları kendi bünyelerine kazandırmak olacak gibi gözükmektedir. Motorola, Nokia, Microsoft ve IBM gibi entellektüel sermayenin önemini kavramış olan işletmeler yeni beyinler için birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir. Bugün dünyanın en ünlü yazılım işletmesi olan Microsoft'un değeri 450 milyar dolardır. Oysa bu işletmenin fiziksel varlıklarının değeri sadece 10 milyar dolardır. Bu işletmeyi değerli kılan, çalışanların sahip olduğu entellektüel sermayeleridir[8].

İşletmelerin geleceğe dönük gelişimlerini belirleyen bir yönetim sistemi olan entellektüel sermaye kavramı görünmeyen aktifleri temsil etmektedir. Bilançoda yer alan somut ekonomik aktifler kadar elle

---

[5] Goran Roos ve Johan Roos, "Measuring Your Company's Intellectual Capital", **Long Range Planning**, Vol.130, Iss.3 (1997), s.415.
[6] Thomas Stewart, **Entelektüel Sermaye,** İngilizceden Çeviren: Nurettin Elhüseyni,İstanbul: Mess, Ya.No., 258, s.XII (Önsöz).
[7] Thomas A. Stewart, "Your Company's Most Valuable Asset: Intellectual Capital", **Fortune** (3 October 1994), ss.68-69.
[8] Sedef Seçkin, "İnsan Kaynaklarında 21.Yüzyıl Stratejisi", **Capital**, Yıl.7, Sa.11(Kasım 1999), s.194.

tutulamayan aktiflerin de işletmeyi değerlendirmede önemi vardır. Bunun en iyi örneklerinden birisi Internet Navigator'un yaratıcısı olan Nestcape'in halka açılırken gösterdiği başarıdır. Neredeyse bütün aktif kalemleri görünmez değerlerden oluşan bu işletmenin piyasa değeri 2 milyar $ olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktadan bakıldığında defter değeri ile piyasa değeri arasındaki fark işletmenin entellektüel sermayesini oluşturmaktadır[9]. İşletmenin defter değeri ile piyasa değeri arasındaki fark olarak ifade edilen entellektüel sermaye maddi olmayan varlıklardan oluşmaktadır.

Entellektüel sermayenin işletmenin piyasa değerinin oluşumuna etkisi aşağıdaki formül ile gösterilebilir[10]:

İşletmenin Piyasa Değeri = Maddi Varlıklar + Entellektüel Sermaye

Bu formülden anlaşılacağı üzere, işletmenin piyasa değerinden maddi varlıklar düşüldüğünde işletmenin sahip olduğu entellektüel sermayesi ortaya çıkmaktadır. Bir işletmenin entellektüel sermayesini geliştirmesi ve arttırması büyük ölçüde işletmede çalışan insanların kalitesi ile bilgi ve beceri düzeyine bağlı olmaktadır. Doğru insanları, doğru zamanda, doğru işlere yerleştiren yani entellektüel sermayesini iyi kullanan işletmelerin günümüzün rekabet ortamında daha avantajlı duruma geçecekleri bir gerçektir. Bu nedenle işletmeler açısından en önemli nokta; sahip olunan insan kaynaklarının değerinin bilinmesi ve bu kaynaktan en iyi şekilde yararlanılabilmesi için işletmede gerekli koşulların sağlanmasıdır.

Entellektüel sermaye, işletme bilançosunda görülmeyen bir aktif kalemi olarak nitelendirilmektedir. İşletmede varolan ancak aktiflere yansımamış bu kalem bir işletmenin bilgiyi nasıl kullandığını ve yeniden nasıl ürettiğini ifade etmektedir. Bilgiyi üreten, paylaşan ve dağıtan işletmelerin entellektüel sermayeleri yükselmekte, buna bağlı olarak da verimlilikleri, rekabet güçleri, gelişme potansiyelleri ve yaratıcılık yetenekleri artmaktadır. İşletmelerin değişime başarılı bir biçimde uyarlanabilmeleri rekabet üstünlüğü açısından büyük önem taşımaktadır.

Bir işletmede çalışan insanların bilgi, beceri ve yetenek düzeyleri ile yaratıcılık kapasitelerinden en üst düzeyde yararlanma yoluyla

---

[9] Bülent Coşkun,"Şirketinizin Sermayesi Entellektüel mi?", **Intermedya Ekonomi**, Yıl.6, Sa.24 (13-19 Haziran 1999), s.61.
[10] Annie Brooking, **Intellectual Capital** (London: International Thompson Business Press, 1996), s.12.

oluşturulan entellektüel sermaye işletmelerin rekabet gücünü belirlemek açısından oldukça önemlidir. Bilgili insana olan gereksinimin artması ile birlikte işletmeler dikkatlerini insan unsuru üzerinde odaklamışlardır. Çalışanların sahip oldukları bilgileri, becerileri, tecrübeleri, yetenekleri ve yaratıcılıkları işletmenin beyin gücünü ortaya koymaktadır. Beyin gücünün yoğunluğu ve içeriği entellektüel sermayeyi doğrudan etkilemektedir. İşletmede iyi bir çalışma ortamının yaratılması ve çalışanların işten beklentilerini tam olarak karşılayabilmesi, işgörenin işletmeye sıkı sıkıya bağlanmasını sağlar. Bu şekilde çalışanların başka işletmelere geçmesi engellenerek, beyin gücünün beyin göçüne dönüşmesi önlenmiş olur. İşletmelerin sahip olduğu entelektüel sermaye üç temel unsurdan oluşmaktadır: İnsan sermayesi, müşteri sermayesi ve yapısal (örgütsel) sermaye Bu unsurlar arasında en çok dikkati çeken ve 21. yüzyıla damgasını vuran sermaye türü insan sermayesidir.

III-İNSAN SERMAYESİ

Bir işletmenin en önemli zenginlik kaynağı o işletmede çalışan bilgili, nitelikli, tecrübeli ve işine bağlılığı yüksek olan insanlardır. İşletmeleri başarıya götüren ve onlara rekabet üstünlüğü kazandıran insanlar, işletmenin görünmez varlıklarını temsil etmektedir.

Bilgi toplumu sürecinde işletmeler bilgi sahibi olan insanlara hizmet etme ve onları yetiştirme gereksinimi duymaktadır. Bilgi sahibi insanlar bilgilerini paylaşmak ve bu yolla yeni bilgilere sahip olmak için diğer bilgili insanlarla etkileşimde bulunma gereksinimi hissederler.

İşletmelerin başarısının belirleyicisi sahip oldukları insan kaynaklarıdır. İşletmelerde nitelikli insanların sayısı arttıkça ve bu insanların sahip oldukları bilgi, beceri ve yeteneklerinden yararlanıldıkça işletme başarılı olmakta ve diğer işletmelere göre rekabet üstünlüğünü elde edebilmektedir. İşletmede çalışanların bir varlık haline gelmesi ve örgüt içerisinde çalışanların potansiyellerinden tam olarak yararlanılabilmesi iyi bir yöneticinin temel sorumlulukları arasındadır.

İşletmeler, insanlara diğer varlıkların mülkiyetine sahip oldukları gibi sahip olamazlar. İşletmeler ancak insanların sahip olduğu bilgi ve tecrübeden yararlanabilirler. Bunun başarılması, insanı iyi tanımak ve beklentilerini iyi bir şekilde tesbit edebilmek ile mümkün olabilir. İşletmeler işgörenlerin sahip olduğu bilgileri işletmelere aktarıp, işletme hafızası oluşturabildiği sürece bu bilgiler işletmeye ait olacaktır[11].

[11] Elizabeth Lank, "Leveraging Invisible Assets: The Human Factor", **Long Range Planning**, Vol.30 (June 1997), s.406.

İnsanların işe alınması, eğitilmesi ve işletmede tutulması pahalı ve zor bir süreçtir. Çalışanlar, işlerinde daha mükemmel ve profesyonel olduklarında daha fazla öğrenerek işletme için daha değerli olurlar. Bireyin sahip olduğu bilgiler işletmeye değil o kişinin kendisine aittir. Bundan dolayı, birisinin nasıl ve niye değerli olduğunun ve örgüt içinde hangi rolü oynayacağının bilinmesi sırasında bireylerin yetenek, bilgi ve uzmanlıklarını anlamak oldukça önemlidir. İşletmede çalışanlar zamanlarının büyük bir kısmını işte geçirmelerine rağmen yeteneklerinin sadece az bir kısmından yararlanılır[12]. Bunun önlenebilmesi için çalışanların yetenek, bilgi ve becerilerini açık bir biçimde ortaya koyabilmelerini sağlayıcı çalışma koşullarının ve örgüt ikliminin yaratılması gerekmektedir.

İnsan sermayesi işletmelerin mülkiyetine sahip olabileceği bir unsur değildir. İşletmeler insan sermayesine sahip olamazlar sadece kişilerin sahip olduğu bilgi ve becerilerden yararlanabilirler, diğer bir ifade ile onu kiralayabilirler[13]. Para konuşur ama düşünemez; makinalar çoğu zaman insanoğlunun yapabildiğinden daha iyi iş görür, ama icatta bulunamaz. İnsan sermayesinin öncelikli amacı yeni ürün ve hizmetler üretmek ile iş süreçlerinde daha ileri düzenlemelerde bulunmak için yeni buluşlar yapmak olarak ortaya çıktığında, bir işletmede çalışan insanlar zamanlarını ve yeteneklerini büyük ölçüde yenilik geliştirici faaliyetlere yöneltmektedir. Böyle bir durumda insan sermayesi iki yolla; işletmelerde insanların bildiği şeyler daha çok kullanıldığında ve daha fazla insan işletme için yararlı daha fazla şey öğrendiğinde gelişir[14]. Bir işletmede çalışanların sahip oldukları bilgi ve becerilerden en üst düzeyde yararlanabilmek için saklı bilgilerin ortaya çıkarılabilmesi ve çalışanların bilgilerini diğerleriyle paylaşabilmesi için gerekli ortamın yaratılması gerekmektedir. Gizli kalan, açığa çıkmamış ve başkalarıyla paylaşılmamış bir bilginin örgüte hiçbir faydasının olmayacağı açıktır.

Bir işletmenin işgücü yapısının özelliklerine bakılarak, işletmede çalışanlar aşağıdaki tablonun ilgili karelerine yerleştirilebilir[15]:

[12] Brooking, **Intellectual**.....,s.15.
[13] Saime Önce, **Muhasebe Bakış Açısı İle Entelektüel Sermaye**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi,Ya.No.1100,1999, s.23.
[14] Stewart, **Entellektüel** ....., s.95.
[15] Stewart, **Entellektüel** ....., ss.98-99.

Tablo 1
Bir İşletmenin İşgücü Yapısı

YERİ ZOR DOLAR, DÜŞÜK KATMA DEĞERLİ (BİLGİYLE DONATIN) 1	YERİ ZOR DOLAR, YÜKSEK KATMA DEĞERLİ (SERMAYEYE KATIN) 2
YERİ KOLAY DOLAR, DÜŞÜK KATMA DEĞERLİ (OTOMASYONA GEÇİN) 3	YERİ KOLAY DOLAR, YÜKSEK KATMA DEĞERLİ (FARKLILAŞTIRIN YADA DIŞARIYA VERİN) 4

KAYNAK: Thomas A. Stewart, **Entellektüel Sermaye.** Çeviren: Nurettin El Hüseyni (İstanbul: Mess Ya.No. 258, BZD Yayıncılık, 1998), s.170.

3 numaralı kare, düz ve yarı kalifiye işgücünü ifade etmektedir. İşletmeler, bu türden insanlara çok fazla gereksinim duyabilir ama bu tür insanlar örgüt açısından yüksek bir katma değer oluşturmaz. Bu tür insanların olduğu bölümlerde uygulanacak en etkin strateji otomasyona geçmektir. 1 numaralı karede, kalifiye fabrika işçileri, deneyimli sekreterler ya da kalite güvencesi, hesap denetimi, işletme iletişimi türünden büro işlerini gören işlerin karmaşık bir bölümünü öğrenmiş olan kimseler bulunmaktadır. Bu kişilerin yerlerinin doldurulması zor ve yaptıkları işler önemli olabilir ancak bunlar müşterilerin değer verdiği şeyler değildir. Bu tür insanların olduğu bölümlerde uygulanacak en uygun strateji ise bu kişilerin bilgi ile donatılmasıdır. 4 numaralı karede çalışanlar müşterilerin yüksek değer biçtiği işleri yaparlar, ama işletmede bu tür özelliklere sahip çalışan sayısı oldukça fazladır. Bu tür insanların olduğu bölümlerde uygulanacak strateji ise farklılaştırmaya gitmek ya da işleri dışarıya yani başka işletmelere vermektir. 2 numaralı karede ise, işletme içinde yeri doldurulamaz role sahip ve birey olarak da yeri hemen hemen hiç doldurulamayacak konumda yer alan insanlar bulunmaktadır. Bu tür insanların olduğu bölümlerde ya da işletmelerde uygulanabilecek en etkin strateji ise bu tür insanların sermayeye katılmasıdır.

Bir işletmenin insan sermayesi 2 numaralı karede yer alır ve müşterilerin bir rakip yerine bu işletmeyi tercih etmelerini sağlayan ürün ve hizmetleri yetenek ve tecrübeyle yaratan insanlar üzerinde odaklanır. Bu tür insanlar işletmeler için varlıktır; geri kalanlar ise, sırf emek maliyetidir.

Rekabet üstünlüğünü sağlamanın temel kriteri bilgiye sahip olan işletmeler değil, o işletmelerde çalışan insanlardır. İşletmede çalışan bilgili insanların işletmeye olan bağlılıklarını arttırmak ve bu tür insanların sahip oldukları bilgi, beceri ve tecrübeleriyle başka işletmelere geçmelerini engellemek konusunda üst yönetime büyük görevler düşmektedir. Bireysel öğrenme düzeyinin ve yeni buluşlarda bulunma kapasitesinin arttırılmasında işletme içerisindeki ortamın büyük etkisi vardır. Bir bilgisayar işletmesinin üst düzeydeki 20 programcısı aniden işletmeden ayrılırsa , işletmenin hisse fiyatı önemli ölçüde düşecektir. Ancak bu işletmenin entellektüel sermayesinden büyük bir kısmı kaybedildiği halde, kısa dönem karları maliyetlerdeki azalış yüzünden yükselebilecektir.

İnsan sermayesi özellikleri çoğunlukla örgütsel davranış ve performans üzerinde etkili olmaktadır. İnsan sermayesi bir işletmenin örgütsel başarısı üzerinde önemli bir rol oynarken, diğer örgütlerin üyelerinin insan sermayesi de örgütsel performans üzerinde kritik bir rol oynar. İnsan sermayesinin yüksekliği işletmelere daha fazla müşteri çekmede ve müşteri bağımlılığı oluşturmada oldukça önemlidir[16]. İşletmelerin kişilerin sahip oldukları bilgi, yetenek ve becerilerden yararlanabilmeleri ve bunu işletme varlıklarına dahil edebilmeleri için insan sermayesinin yapısal yani örgütsel sermayeye dönüştürülmesi gerekir[17]. Eğer bireylere ait bilgiler, beceriler ve deneyimler örgüt içerisinde kullanılmaz ve paylaşılmazsa işletmeye entellektüel sermaye bazında katma bir değer yaratılmayacak ve kişinin sahip olduğu bilgiler sadece kişinin kendisine yarar sağlayacaktır.

Önemli olan kişilerin uzmanlık, yetenek ve bilgilerinden örgütsel faaliyetlerin yürütülmesine katkı sağlayacak şekilde maksimum düzeyde yararlanmaktır. Belli başlı insan sermayesi göstergeleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir[18]:

- İşletmede işgörenlerin itibarı ,
- Mesleki deneyim süresi ,
- İki yıldan daha az deneyimli işgören oranı ,
- İşgören tatmini ,

[16] Johannes M.Pennings, Lee Kyungmook ve Arjenvan Witteloostuıjin,"Human Capital, Social Capital and Firm Dissolution", **Academy of Management Journal**, Vol.41, Iss.4 (1998), s.425.
[17] Önce, s.23.
[18] Önce, s.44.

- Yeni fikir önerisinde bulunan işgörenlerin oranı ve bunların uygulanma sıklığı,
- İşgören başına katkı payı ,
- Maaş tutarı başına katma değer.

IV-İŞLETME YÖNETİMİ AÇISINDAN İNSAN SERMAYESİNİN ÖNEMİ

Günümüz işletmeleri insana yapılan yatırımın, fiziki araçlara yapılan yatırımdan çok daha değerli olduğunu belirtmektedir. Zamanla yıpranan, bozulan, çalınan ve kaybolan fiziki araçların yerine belli bir maliyetle yenileri alınabilecekken; işini sevmeyen, işinde mutlu olmayan ve bunun sonucunda işinden ayrılan insanların yerine yenilerinin bulunması oldukça zor olacaktır. İşletme içerisinde yetişen, örgüt kültürünü benimseyen, işine ve işyerine alışan bir işgörenin işten ayrılması, tekrar yeni bir kişinin bulunup işe ve işyerine alıştırılması çabalarını gündeme getirmektedir. Bu tür bir çaba işletme açısından hem çok maliyetli hem de çok zaman alıcı olacaktır. Zaman ve maliyet bir işletmenin rekabet üstünlüğü, karlılık ve verimlilik gibi temel amaçlarını gerçekleştirebilmeleri üzerinde etkin rol oynayan iki kritik faktördür.

Geçmişte bilginin gücünün kaynağı, bilginin az üretilen bir meta olarak, mümkün olduğunca paylaşılmadan saklanmasından ve onu saklayan kişilerce imtiyazlı olarak kullanılmasından gelmekteydi. Günümüzde ise bilgi onu saklayana değil, en çabuk, en ucuz ve etkin bir şekilde üretip yayan kişilere ve kurumlara güç sağlamaktadır[19]. Bilginin faydası ve değeri, ona sahip olduğunu veya onu nasıl elde edeceğini bilen insan sermayesi ile ortaya konmaktadır.

Bilgi toplumundan söz edilen ve bilginin ön plana çıktığı günümüzde insan sermayesi anahtar kelimedir. İnsan sermayesinden yoksun olan mali veya fiziki bir yatırım eksiktir, risklidir ve er ya da geç kaybetmeye mahkumdur. İnsana yatırım yapmak, bilgiye ve örgüte yatırım yapmaktır. İşletme sahiplerinin yılların birikimi olan trilyonluk yatırımlarını ihtisas sahibi olmayan, ucuz ve yetersiz işgören ve işgücüne emanet etmeleri kaynak israfıdır. Bir işletmeyi başarıya ya da başarısızlığa götüren temel faktör, işletme sahibi, yönetici ve işgörenin niteliğidir. Ucuz ve ihtisas sahibi olmayan işgücü pahalıdır[20].İşletmelere ve toplumlara günümüzün acımasız rekabet ortamında üstünlük ve ayrıcalık sağlayan temel kriter;

[19] Yücel, s.253.
[20] Murat Tenekecioğlu, "Kurumsallaşma", **Dünya Gazetesi**, Özel Ek (01.10.1999), s.5.

sahip olunan bilgili, yetenekli ve uzman insanların sayısal olarak yoğunluğu ve nitelik olarak da kalitesidir.

Neoklasik büyüme teorisine göre büyümenin esas gücünü sermaye birikimi oluşturmaktadır. Yeni ekonomi teorisine göre ise büyümenin gücü eğitim ve teknolojiye bağlı olmaktadır. Özellikle son 10 yılda taraftarı artan bu ikinci görüştekiler, insan sermayesinin çok yönlü etkisine dikkat çekmektedir. Eğitilmiş insangücü ülkelerin insan sermayesini yükseltirken, fiziki yatırım artışını da beraberinde getirmektedir. Daha eğitimli insanlar yeni teknolojilerin adaptasyonu ve geliştirilmesi konusunda daha başarılı olarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ve yenilikçiliğin arkasında yatan temel unsur "insan sermayesi" olarak ifade edilmektedir. [21]

İnsan sermayesinin geliştirilmesinde etkili olan faktörlerin başında eğitim gelmektedir. Eğitime yapılan yatırım ülke ekonomisi ve işletme yönetimi açısından oldukça olumlu etkiler yaratmaktadır. İnsan kaynağının giderek önem kazanması ve işletmelerin insan sermayesine daha fazla yatırım yapmalarıyla birlikte tüm organizasyonlar insan kaynakları yönetimine daha çok önem vermeye başlamıştır. Üçüncü bin yılda, kar hangi işletmelerin varolacağını, teknolojik üstünlük hangi işletmelerin rekabet avantajını sağlayabileceğini, kalite hangi işletmelerin büyüyebileceğini gösterirken; insan kaynakları da bunların hepsini gerçekleştirecek temel bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan kaynakları bir işletmenin varoluşunu sürdürmesinde, büyüyüp gelişmesinde, başarılı olmasında ve rekabet üstünlüğünü sağlamasında en önemli etkendir.

Bir toplum içinde genç nüfusa sahip olmak yalnız başına bir zenginlik değildir. Meraklı, yaratıcı, yenilikçi ve uluslararası üretim ölçeklerinin kriterlerini kullanan insan kaynağına sahip olmak insan sermayesi zenginliği olarak ifade edilmektedir. Bir toplumun da, bir işletmenin de başarısı büyük ölçüde içinde yer alan insanların fiziksel ve düş enerjilerini iş üzerinde odaklamasına bağlı olmaktadır. Bu da çalışanların birbirine güvenmesi anlamına gelmektedir. Çağımızda insan sermayesi tabanlı kalkınmada temel kriterler "güven" ve "ayrıcalık" tır. Rekabeti yaratan bileşenler insanın hem bireysel anlamda öğrenme merakının yüksek olması, hem de bildiklerini örgütsel düzeyde paylaşacak öğrenen örgütler yaratmasıdır[22].

[21] Gülşen Demirel, "Ekonomide Tsunami Dalgası", Capital, Yıl.7, Sa.11(Kasım 1999), s.68.
[22] Rüştü Bozkurt, "İnsanın Veriminin Artması Önce Kendine Yatırım Yapmasıyla İlgilidir", **Anahtar,** Yıl.10, Sa.121 (Ocak 1999), s.8.

Üçüncü bin yıla girdiğimiz şu günlerde hızlı üreten, yaratıcılığı ön planda tutan, bilgiye ulaşan, ulaştığı bu bilgiyi yorumlayan, paylaşan ve bu şekilde bilgiyi çoğaltan işletmeler küresel rekabet koşulları içerisinde etkin olma amacını gerçekleştirebilmektedir. İşletmelerin bu amacı gerçekleştirebilmeleri ise ancak sahip olunan nitelikli, bilgili ve kaliteli insan kaynaklarıyla mümkün olabilmektedir. Yeni çağla birlikte yönetim sistemlerinin insana egemen olduğu düşüncesi yerini insanın yönetim sistemlerine egemen olduğu felsefesine bırakacaktır. Daha önceleri ekonominin gereksinim duyduğu bir üretim faktörü olan insan, bugün işletmelerin gereksinim duyduğu bir entelektüel yetenek olarak kabul edilmektedir.

Çağdaş insan kaynakları yöneticisinin en önemli görevi, çalışanın "yaratıcı" gücünü ortaya çıkaracak iş ortamları oluşturmaktır. Bunun birinci koşulu ise; esnek, motivasyon kabiliyeti yüksek insan kaynakları sistemleri üretmek, kurmak, izlemek ve bunları durumsallığa uydurabilmektir. İnsandaki yaratıcılığı geliştirecek tek araç ise eğitimdir. En yararlı eğitim yöntemi ise, çalışanlara "öğrenmeyi öğretmek" tir. Aksi halde gelişme ve geliştirme öğretilenlerle sınırlı kalacaktır. Oysa ki öğrenmenin sınırı yoktur[23].

İnsan sermayesine yapılan yatırım, verimliliği ve büyümeyi arttıran bir numaralı etken olarak karşımıza çıkmaktadır.2000'li yıllarda işletmelerin öz kaynakları değerlendirilirken maddi varlıklar kadar insan sermayesi de ağırlık taşımaktadır. 100'ün üzerindeki ülkenin kalkınma performansını inceleyen araştırma sonuçları, verimliliği ve büyümeyi arttırmada insan sermayesine yapılan yatırımın en önemli faktörlerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Son 20 yılın kalkınma performansında en büyük atılımı gösteren Asya kaplanlarının başarısında etkili olan faktörlerin başında insan gelmektedir. Güney Kore, Singapur ve Tayland gibi ülkeler zengin doğal kaynaklara sahip olmadıkları halde; insan sermayesine, okul eğitimine ve mesleki eğitime önem verdikleri için kalkınma yarışında öne geçmişlerdir[24].

Günümüzde işletmelerin yapı ve işleyişlerini önemli ölçüde etkileyen gelişmeler; iletişim ve bilgi işleme teknolojisindeki yenilikler; uluslararası rekabet, ulusal sınırların anlamını yitirmesi ve küreselleşme gibi gelişmeler; insan hakları, insani değerler, kişilik kavramı "insan" ın herşeyden önemli bir varlık olarak ortaya çıkması, genel olarak eğitim ve

[23] Solmaz Coşkun, "Endüstriyel İlişkiler Evrimi İçinde İnsan Kaynaklarının Yeri", **Mercek**, Yıl.3, Sa.9 (Ocak 1998), s.59.
[24] "Kalkınmanın Yolu İnsan Sermayesinden Geçiyor", **Anahtar**, Yıl.7, Sa.79 (Temmuz 1995), s.10.

yaşam düzeyinin yükselmiş olması, iş alternatiflerinin ve pazarlık güçlerinin artmış olması ve insanların yaratıcılığından daha fazla yararlanma konusundaki gelişmelerdir[25]. Bu gelişmeler içerisinde elbette en önemlisi insanın bir işletme için herşeyden önemli bir varlık olduğu gerçeğinin kabul edilmesidir. Bilgi çağına geçiş süreciyle birlikte; bilgiyi bulan, geliştiren, paylaşan, üreten ve yöneten insanlar işletmelerin ve ülkelerin sahip oldukları en önemli zenginlik kaynağı olarak ifade edilmeye başlamıştır. İnsanın önemi bugünün bir gerçeği ve geleceğin değişmez tek önemli kriteri olarak gündemdeki yerini almıştır. İnsan sermayesinin yüksekliği bir işletmenin örgütsel performansını arttırmada oldukça önemlidir.

İnsan kaynakları yönetiminin insan sermayesini geliştirme ve yönetmede etkin bir rol oynayabilmesi için bütün öteki disiplinlere benzer biçimde, temel yetkinliğin sınır ve becerilerini tanımlamak, yönetici gelişimini daha yüksek bir düzeye çıkarmak, hayati teknolojilerde yüksek potansiyele sahip yönetici ve uzmanlar arasında çapraz etkileşimi desteklemek ve işletmenin entelektüel sermayesinin bir parçası olan süreç ve disiplinlerde ilerlemeyi ödüllendiren ücret sistemleri -hisse senedi sahipliği dahil- geliştirmek gibi alanlarda işletmeye özgü ve yüksek değerli uzmanlığa yatırım yapması gerekmektedir. Hisse senedi satın alma haklarının ve çalışanları hissedar durumuna getirme planlarının gittikçe ivme kazanarak yaygınlaşması, işletmelerin insan sermayesini finansal sermayeye bağlayarak elde tutmasını sağlamanın belirgin bir yoludur[26].

İşletmelerin temel hedefi ellerindeki insanların bilgi, deneyim, uzmanlık ve yeteneklerinden azami ölçüde yararlanabilecek stratejileri belirleyip, bunları etkin bir şekilde uygulayabilmektir. İnsanlar işletmede sahip oldukları bilgi, beceri ve yeteneklerini ortaya koyabilecekleri bir örgütsel ortamın olmasını istemektedirler. Böyle bir ortamın yaratılmasında ise temel sorumluluk üst yönetime düşmektedir. İşletmeler sahip oldukları insanlar başarılı olduklarında başarılı olabilmekte, sahip oldukları insanlar kendilerini geliştirebildiklerinde gelişebilmekte ve bu yolla da rekabet üstünlüğünü ele geçirebilmektedir. Günümüzde rekabette üstünlük ancak çalışana yatırım yapmakla mümkün olabilmektedir. Burada üzerinde önemle durulması gereken temel nokta doğru insanların bulunup, bu kişilerin eğitilmesi ve geliştirilmesi için gerekli olan her türlü çabaların gösterilmesidir.

---

[25] Tamer Koçel, "İşletme Yönetimi İle İlgili Son Gelişmeler ve Çalışanlar Açısından Anlamı", **Mercek**, Yıl.3, Sa.10 (Nisan 1998), s.29.
[26] Stewart, **Entelektüel** ....., s.115.

İşletmelerin ürettiği mal ve hizmette pazarda lider işletme konumuna geçebilmesi, faaliyetlerinde mükemmellik amacını gerçekleştirebilmesi ve müşteri ilişkilerinde belirli bir sürekliliği yakalayabilmesi büyük ölçüde sahip olduğu insan sermayesinin yoğunluk ve niteliğine bağlı olmaktadır. İnsanların beyinlerinin ve becerilerinin örgütlerin en önemli varlığı olduğu gerçeğini kabul eden işletmeler geleceği kazanan işletmeler olacaktır.

Bilgi çağı içerisinde sermaye, zekaya sahip olan insanlara aittir. İnsanlara gerçek anlamda sahip olmak çok zor hatta neredeyse olanaksızdır. Çünkü, işletmede isteklerini ve gereksinimlerini tam anlamıyla karşılayamayan insanlar hiç beklenmeyen bir anda işletmeyi terk edebilmektedirler[27]. Bir işletmenin en önemli aktifinin insan olduğuna ve bu insanların gösterdikleri performansın işletmeleri başarıya götüreceğine gönülden inanmak gerekmektedir. İnsanların kafalarında gizli olan bilgiler, tamamen taşınabilir nitelikli sabit bir sermayedir. Yönetimin temel görevi, yönetimi altındaki işletmenin varlıklarını korumaktır. İnsan bu varlıklar içerisinde en çok dikkati çekendir. İşletmeler bu noktada; ellerindeki bilgili, nitelikli ve kaliteli insanları işletmeye çekebilmeli ve bu kişileri elde tutmak için gereken her türlü önlemi alabilmelidir[28]. Yeni yüzyılda yaratıcı fikirlere sahip olmak bilgiyi üretmek, kullanmak ve paylaşmak, fiziksel varlıklara sahip olmaktan çok daha önemli hale gelecek gibi gözükmektedir. İşletmeler için değer yaratan temel şey, çalışanların sahip oldukları entelektüel sermayeleridir.

ABD'de yapılan bir araştırmaya göre, yöneticilerin % 98'i çalışanlardaki performans artışının işletme üretkenliğini önemli ölçüde arttıracağını düşünürken, % 73'ü ise çalışanların işletmenin en önemli varlığı olduğu görüşündedir. Ama işletmeden önceliklerini sıralamaları istendiğinde, aynı yöneticiler insanlara yatırım yapmayı altı maddelik bir listede beşinci sıraya indirmişlerdir. Bu çelişkinin giderilmesi zorunludur. Bilgi çağında başarılı olmanın tek yolu, yüksek motivasyona sahip insanlar yetiştirmek ve yüksek performanslı işletmeler yaratmaktır.

Dünya pazarlarında yaşanan rekabetçi gelişmeler, endüstriyel alanda yaşanan hızlı yenilikler ve işgücü yapısında yaşanan yoğun değişimler, işletmelerin yeni alanlarda çalışmalar yapmalarını adeta zorunlu hale getirmiştir. İşletmelerin sahip oldukları en önemli ve tek sermaye unsuru olan insan kaynakları sermayesinden etkin bir biçimde yararlanılabilmesi

---

[27] Rowan Gıbson, **Geleceği Yeniden Düşünmek**. Çeviren:.Sinem Gül (İstanbul: Sabah Kitapları No.6, 1997), s.27.
[28] Peter F. Drucker, **21.yy İçin Yönetim Tartışmaları** (Birinci Basım, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 1999), s.165.

için birtakım uygulamalar geliştirilmiştir. Kurumsal kaynak planlaması literatürde daha çok kullanıldığı şekliyle ERP(Enterprice Resource Planning) de bu uygulamalar içerisinde oldukça dikkati çekenlerden birisidir. ERP uygulamaları günümüzün yoğun rekabet koşulları içerisinde faaliyet gösteren işletmelerin sahip oldukları fiziki ve beşeri kaynakları etkin bir biçimde yönetebilme zorunluluğu, müşteri memnuniyetini maksimize ederek müşteri sadakati ve bağımlılığını oluşturabilme isteği ile bilgi yönetimi için teknolojik altyapıyı oluşturma gereksinimi sonucu ortaya çıkan bir sistemdir.

ERP, en basit tanımıyla, işletmenin malzeme, işgücü, sermaye ve bunun gibi tüm kaynaklarının eşgüdümlü olarak en etkin ve verimli bir şekilde planlanması ve kontrol edilmesi sistemidir[29]. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde işletmeler ERP sistemlerini kullanma yoluyla sahip oldukları maddi ve maddi olmayan kaynaklarını etkin bir biçimde yönetebilme avantajına sahip olabilmektedirler. Maddi olmayan kaynakların etkin bir biçimde yönetilmesi ile de işletmelerin entellektüel sermayeleri artmaktadır.

ERP, üretim, muhasebe, hammadde ve stok takibi gibi birtakım uygulamaları birbirine entegre ederek maliyetlerin aşağı çekilmesini sağlamaktadır. Böylece de insan kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması yani insan sermayesinden etkin bir şekilde yararlanılması mümkün olmaktadır.

[29] Mehmet Tanyaş, "Rekabette Üstünlük Sağlamanın Anahtarlarından Biri: ERP", **Baan Planet**, Yıl.1, Sa.2 (Ağustos-Ekim 1999), s.15.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

BOZKURT Rüştü, **Kendine Ayna Tutan İnsan** (Birinci Basım, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, Temmuz 1998).

BOZKURT Rüştü, " İnsanın Veriminin Artması Önce Kendine Yatırım Yapması İle İlgilidir", Anahtar, Yıl.10, Sa.121(Ocak 1999).

BROOKİNG Annie, **Intellectual Capital** (London: International Thompson Business Press, 1996).

Büyük Ansiklopedi, C.4.

Büyük Larousse, Milliyet Yayınları, C.7.

COŞKUN Bülent,"Şirketinizin Sermayesi Entellektüel mi?", **Intermedya Ekonomi**, Yıl.6, Sa.24 (13-19 Haziran 1999).

COŞKUN Solmaz, "Endüstriyel İlişkiler Evrimi İçinde İnsan Kaynaklarının Yeri", **Mercek**, Yıl.3, Sa.9 (Ocak 1998).

DEMİREL Gülşen, "Ekonomide Tsunami Dalgası", Capital, Yıl.7, Sa.11(Kasım 1999).

DRUCKER Peter, **21.yy İçin Yönetim Tartışmaları** (Birinci Basım, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 1999).

GİBSON Rowan, **Geleceği Yeniden Düşünmek**. Çeviren:.Sinem Gül (İstanbul: Sabah Kitapları No.6, 1997).

KOÇEL Tamer, "İşletme Yönetimi İle İlgili Son Gelişmeler ve Çalışanlar Açısından Anlamı", **Mercek**, Yıl.3, Sa.10 (Nisan 1998).

LANK Elizabeth, "Leveraging Invisible Assets: The Human Factor", **Long Range Planning**, Vol.30 (June 1997).

ÖNCE Saime, **Muhasebe Bakış Açısı İle Entelektüel Sermaye**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi,Ya.No.1100,1999, s.23.

PENNİNGS Johannes- Kyungmook Leeve,"Human Capital, Social Capital and Firm Dissolution", **Academy of Management Journal**, Vol.41, Iss.4 (1998).

ROOS Goran-Roos Johan, “Measuring Your Company’s Intellectual Capital”, **Long Range Planning**, Vol.130, Iss.3 (1997).

SEÇKİN Sedef, “İnsan Kaynaklarında 21.Yüzyıl Stratejisi”, **Capital**, Yıl.7, Sa.11(Kasım 1999).

STEWART Thomas, “Your Company’s Most Valuable Asset: Intellectual Capital”, **Fortune** (3 October 1994).

STEWART Thomas, **Entelektüel Sermaye,** İngilizceden Çeviren: Nurettin Elhüseyni,İstanbul: Mess, Ya.No., 258, 1997, s.XII (Önsöz).

TANYAŞ Mehmet, “Rekabette Üstünlük Sağlamanın Anahtarlarından Biri: ERP”, **Baan Planet**, Yıl.1, Sa.2 (Ağustos-Ekim 1999).

TENEKECİOĞLU Murat, “Kurumsallaşma”, **Dünya Gazetesi**, Özel Ek (01.10.1999).

YÜCEL Ersan, “Bilgi Yönetimi”, **Değişim’97**, Mess.Ya.No.262,(Kasım 1997).

“Kalkınmanın Yolu İnsan Sermayesinden Geçiyor”, **Anahtar**, Yıl.7, Sa.79 (Temmuz 1995).

İŞLETME BAŞARISINDA YÖNETSEL YARATICILIĞIN ROLÜ

Gürkan HAŞİT*

ÖZET

Yaratıcılık örgütlerde kişisel davranışın önemli bir boyutudur. Yaratıcılık olmadan örgütler değişemeyecek ve gelişemeyecektir. Yaratıcılık farklı durumlarda yaratıcı ve orijinal görüşler geliştirme sürecidir. Yaratıcı davranış aşağıdakilerin tümünü içerir:

- Yeni bir ürün veya hizmet yaratmak
- Mevcut bir ürün ve hizmet için yeni bir kullanım yaratmak
- Problem çözmek
- Tartışmaları çözmek

Bu çalışmada yaratıcılığın önemi ve tanımı, yaratıcı düşünme, yönetsel yaratıcılık, yaratıcılık süreci ve fikir üretmek için kullanılan sezgisel teknikler incelenmiştir**.**

Anahtar Kelimeler: yönetim, yaratıcılık, yenilik, yaratıcılık süreci

ABSTRACT

Creativity is an important dimension of individual behavior in organizations. Without creativity, organizations would not change and stagnate. Creativity is the process of developing original and imaginative views of different situations. Creative behavior includes all of the following:

- Inventing a new product or service
- Inventing a new use for an existing product or service
- Solving problems
- Resolving disputes

In this study, definition and importance of creativity, creative thinking, managing the process creativity and using intuitive technigues for idea generation are examined.

Key words: management, creativity, innovation, creativity process

Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler çok çeşitli ve kompleks sorunlarla mücadele etmek zorundadırlar. İşletmeler bu sorunlara zamanında ve yerinde çözümler bulduğu sürece ayakta kalmakta, yaşamını başarılı bir şekilde sürdürebilmektedir.

Bugün ülkemizde çeşitli ekonomik ve siyasal sorunlar mevcuttur. Ülke genelinde faaliyet gösteren işletmelerde bu problemlerden olumsuz yönde etkilenmektedir, işletmelerin karşılaştıkları sorunlar incelendiğinde bunların çok önemli ve belirsiz yapıda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çözüm önerisi olarak klasik ve sıradan yöntemlerin kullanılması yetersiz kalmakta, yaratıcı çözümlerin üretilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda hangi alanda olursa olsun yaratıcılık yeteneklerini geliştiren ve bunu etkin bir şekilde kullanan işletmeler rakip işletmelere oranla daha başarılı olmakta, aynı zamanda ülke ekonomisine de önemli kaynaklar sağlamaktadırlar.

l .YARATICILIĞIN TANIMI VE KAPSAMI

Bugüne kadar pek üzerinde durulmayan Yaratıcılık kavramı son günlerde gerek toplum hayatında gerekse işletme başarısında sihirli bir güç olarak algılanmış, özellikle işletmeler tarafından etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Yaratıcılık bugün bir kelimeden çok sihirli bir kavramdır.Günlük yaşantımızda insan faaliyetlerinin çoğunda yaratıcı özelliklere rastlamamız mümkündür.Fakat bazı faaliyetlerde (Örneğin: Tuğla ile duvar yapımı gibi) yaratıcılık yeteneği işin özelliğinden dolayı sınırlı kalmaktadır. En yüksek yaratıcılık düzeyine, yapılan işin özelliği nedeniyle bireyin çalışmasının ciddi bir şekilde sınırlanmadığı ve insanların duygularını, karar verme yeteneklerini, simgeleme güçlerini, estetik görüşlerini ve ruhsal dürtülerini kullanabilecekleri noktalarda ulaşılacaktır.

Yaratıcılığın en yüksek derecesine ulaşma gücü ender kişilerde görülen bir özelliktir. Fakat pek çok kişiye yaratıcılık eğitimi verildiğinde ve yaratıcılığın oluşmasına imkan sağlayacak bir ortam hazırlandığında belirli bir yaratıcılık düzeyine ulaşılabilmektedir (Gardner: 1990,51 -52).

Yaratıcılık tanımlanması güç kavramlardan biridir.Yaratıcılık konusuyla ilgili bugüne kadar birçok farklı disiplinden bilim adamları görüş bildirmiş ve değişik tanımlamalar yapmıştır.

Genel anlamda Yaratıcılık, "yeni ve özgün bir şeyler meydana getirmektir" (Longman English Dictionary: 1985,91).

Yaratıcılık, ilginç tanımları olmakla birlikte "niteliksel,bireysel yada toplumsal yeni oluşumlar üretmeyi amaçlayan bir süreç" şeklinde de tanımlanabilmektedir (Aleinikov: 1994,107).

Başka bir tanıma göre Yaratıcılık, bilimde yenilik,güzel sanatlarda değişik yapıtlar, endüstride yeni buluşlar ve özgün görüşlerin oluşmasına yol açan bir süreçtir (Yavuzer:1989,9).

Diğer bir tanımda Yaratıcılık, özgün ve sezgiye dayanan görüşlerin geliştirilmesi süreci olarak tanımlanmakta ve kapsamına şu konuların girdiği belirtilmektedir (Moorhead ve Griffen: 1989,559):

- Yeni mal ve hizmetler üretmek,
- Mevcut olan ürün ve hizmetlerde yeni değişiklikler yapmak,
- Problemlere çözümler üretmek,
- Tartışmaları olumlu hale dönüştürmek.

Taylor en üstün yaratıcılığın acil ve belirsiz durumlarda ortaya çıkan yaratıcılık olduğuna değinmiş ve bunu şu şekilde açıklamıştır. Acil ve belirsiz durumlarda ortaya çıkan sorunların çözümünde başarı ve başarısızlık büyük oranda bireyin sorunun çözümüyle ilgili yeni ve özgün fikirleri geliştirebilmesine ve çevreyi iyi bir şekilde analiz ederek olumsuz koşulları başarıya dönüştürebilmesine bağlı bulunmaktadır (Yavuzer. 1989,11).

Yukarıdaki tanımları incelediğimizde Yaratıcılık büyük oranda zeka,verimlilik,eğitim ve özgünlüğe bağlı olarak açıklanmaya çalışılmış ve bu kavramlar çerçevesinde tanımlamalar yapılmıştır.

Yaratıcılık incelenirken üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konuda Yenilik kavramıdır.Yaratıcılıktan söz edildiğinde herhangi bir işlem yada ürün üzerinde yenilik getirme söz konusudur. Yenilik,yaratıcılık süreci içerisinde yer almakta ve yaratıcılık sürecinin son aşamasını oluşturmaktadır. Kısıtlı bir zaman diliminde yeni çözümlerin üretilmesi,takım çalışmalarının etkinliği,uzmanların yada takım liderlerinin diğer çalışanları desteklemesi ve bilgi açısından yararlı olmalarına örgüt çapında olanak verilmesi gibi unsurlar örgüt ikliminin yaratıcı niteliğini artırıcı unsurlar olmaktadır (Kanter:1985,48;Amabile vd.:1996,1155).

Daha net bir ifadeyle,yenilikçiliğin özendirilmesi dolaylı bir yaratıcılık eğitimi olmaktadır

2.YARATICILIK SÜRECİ

Yaratıcılık aniden ortaya çıkan bir bilinçaltı yetenek gibi görünse de aslında bir süreç çerçevesinde gerçekleşen bir durumdur.Bireyin herhangi bir sorunun çözümüyle ilgili verileri

toplaması,konsantre olması, henüz geliştirilmemiş fikirleri geliştirmesi belirli bir süreci kapsamaktadır. Yaratıcılık süreci mekanik bir süreç değildir, başlangıcıyla bitişi arasındaki sürenin uzunluğu hakkında belirli bir şey söylemek olanaksızdır. Bu süre çok kısa olabileceği gibi çok uzun bir dönemi de kapsayabilmektedir.

Birçok bilim adamı ve araştırmacı yaratıcılık sürecinin kapsamı ve aşamaları hakkında görüş bildirmiştir.

Wallas, Yaratıcılık Sürecini İlgi Duyma, Hazırlık, Tasarım (Kuluçka), Aydınlatma , Deneme , Buluş Hakkında Söz Sahibi Olmak üzere altı aşamaya ayırarak incelemiş ve bu aşamaların devamlı ve kesin bir dizi biçiminde izlenmediğini belirtmiştir (J.Kao:l991,l7).

Wallas'ın yaratıcılık süreciyle ilgili geliştirdiği model Tablo.l 'de görülmektedir.

Tablo.1:Wallas'ın Yaratıcılık Süreci

YARATICILIĞ1N AŞAMALARI	**FAALİYETLER**	**PSİKOLOJİK MODEL**
İlgi Duyma	Çevresel Tarama	Sezgi/Duygular,Hisler
Hazırlık	Yaratıcı Gurubun	Ayrıntı Planlama
Tasarım(Kuluçka)	Hazırlanması	Sezgiler
Aydınlatma	Derin Düşünce	Sezgiler
Deneme	Buluşun Şekillenmesi	Ayrıntı Plan/Rasyonellik
Buluş	Pazar Araştırmaları	Ayrıntı Plan/Rasyonellik
	Endüstride Liderlik	

(Yavuzer: 1989,11):

I. Aşama: Varsayımın oluşturulması,hazırlık evresi ve değişik planların denenmesi,

II.Aşama: Varsayımın gerçeğe uygun olup olmadığını anlamak için dikkatli bir inceleme yada testle dayanıklılığı ölçme,

III.Aşama: Elde edilen ürün yada veriler hakkında Piyasa Araştırması yaparak tepkilerin görülmesi ve kabullenilmesidir.

Albrecht, yaratıcılık sürecini, Bilgiyi İçerme, İlham,Test Etme, Düzenleme (Son Şekli Verme), Satışı Gerçekleştirme olarak beş'e ayırmıştır.

3.YÖNETSEL YARATICILIK

3.1.Yönetsel Yaratıcılığın Önemi ve Kapsamı

İşletmelerin faaliyet gösterdikleri çevrede belirsizliğin önemli boyutlara ulaşması, rekabetin artması, dış pazarlarda yeni fırsatların

doğması örgüt yapılarını yetersiz hale getirebilmektedir. İşletme üst yöneticileri örgütün yetersiz bir duruma düşmesini önlemek için, örgütü sık sık gözden geçirmeli ve bazı sorulara cevaplar bulmalıdır.

Bu sorulardan bazıları şunlardır:

- Yeni ürün veya hizmetler yaratabilirmiyiz?
- Üretimini yaptığımız mal ve hizmetlerin pazardaki durumu nedir? Değişiklik yapmak gereklimidir?
- Yeni pazarlara girebilirmiyiz?
- Hammadde sağlamada güçlükle karşılaşabilirmiyiz?

Bu soruların sayısını çoğaltmak mümkündür. Burada üzerinde durulması gereken konu işletme üst yöneticilerinin bu soruları gerçekçi bir biçimde değerlendirmesi ve örgüt üzerinde gerekli düzeltici tedbirleri almasıdır .İşletme yöneticilerinin bu kadar zor ve belirsiz koşullarda alacakları kararlarda başarılı olmaları büyük ölçüde sahip oldukları yaratıcılık gücüne bağlıdır.

Yaratıcı karar alma, işletme yöneticilerinin sahip oldukları geleneksel, kalıplaşmış düşüncelerin değiştirilmesiyle ilgilidir (Gordon: 1993,248).

Yaratıcılığı anlayan, örgüt yapılarını en üst kademeden en alt kademeye kadar yaratıcılık yeteneklerini ortaya çıkarabilecek bir duruma dönüştürebilen, yeni işletme değerleri üretebilen ve yeni yönetim yaklaşımları geliştirebilen işletmeler rakiplerine oranla daha başarılı bir konuma gelebilmektedir.

Yaratıcılık işletme açısından bu kadar önemli olmasına karşın yüksek bir maliyeti de beraberinde getirebilmektedir. Amerikan Telefon ve Telgraf îşletmesinin üst düzey yöneticilerine Doğu Mürşitleri tarafından işletme kafeteryasında yaklaşık bir gün boyunca yaratıcılık eğitimi verilmiş bu eğitimin maliyeti 1985 yılında kişi başına $ 250'rı bulmuştur
(Are You Creative : 1985, 67).

Yönetsel Yaratıcılığın kapsamına giren temel konulardan bazıları şunlardır(Miller : 1987, 21-22):

-Yeni ürün ve hizmetler meydana getirmek
- Mevcut ürün ve hizmetlerde değişiklikler yapmak
- Üretim süreçlerini geliştirmek
- Pazarlama ve üretim maliyetlerini düşürmek
- Yeni pazarlara girmek
- Yeni teknolojiler geliştirmek
- İşletmenin karşılaştığı sorunlara uygun çözümler bulmak

- Örgütiçi çatışmaları azaltmak
- Stratejik planlamanın etkinliğini arttırmak

3.2. Yönetsel Yaratıcılığın Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Faktörler

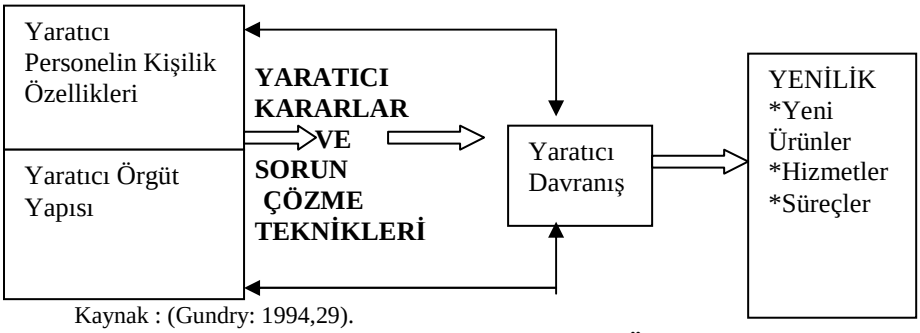
Yönetsel yaratıcılığın açıklanmasında üzerinde durulması gereken üç önemli faktör vardır. Bu üç faktörün etkileşimi sonucu yönetsel yaratıcılığın ortaya çıktığı varsayılmaktadır.

Bu üç faktörü şu şekilde belirtebiliriz (J. Kao : 1991,14):

- Yaratıcı personelin kişilik özellikleri
- Yaratıcı örgüt yapısı
- Yaratıcı kararlar ve sorun çözme yöntemleridir.

Yönetsel yaratıcılığın ortaya çıkmasında etkili olan bu üç faktörün etkileşimi Şekil ,1'de görülmektedir.

Şekil.1:Yönetsel Yaratıcılık Süreci

Kaynak : (Gundry: 1994,29).

3.2.1. Yaratıcı Personelin Kişilik Özellikleri

Yaratıcı kişiler çok çeşitlidir. Değişik alanlarda yaratıcılık çalışmaları yapan kişiler arasında farklılıklar bulunmasına rağmen sahip oldukları kişilik özellikleri açısından bazı ortak noktalara rastlanmaktadır. Bu ortak kişilik özelliklerinden bazıları şunlardır :

Belirsizliğe Dayanıklılık : Belirsiz bir sorunla karşılaştığında endişelenmez, heyecana kapılmaz, soğukkanlılığını sürdürerek soruna çözüm bulmaya çalışır (Yavuzer: 1989, 19).

Esneklik : Bir sorunun çözümü için değişik çözüm önerileri getirebilir. Belirli bir fikir üzerinde ısrarla durup, boşuna zaman harcamaz, yönünü ve yöntemlerini değiştirebilir.

Açıklık : Açıklık kişilerin çevrelerindeki görüntü, ses, olay ve fikirleri algılama özelliğidir. Yaratıcı kişiler çevrelerine karşı her zaman duyarlıdırlar. Yaratıcı kişinin dış çevreyi algılama becerisinden daha önemlisi kendi iç dünyasına karşı olan açıklığıdır. Duygularını, endişelerini ve hayallerini inkar etmez, onları bastırma yolunu seçmez.

Bağımsızlık : Kendini etkileyen toplumsal baskı ağından kurtulma gücü vardır. “Başkaları ne der? “ sorusuna kafa yorarak vakit kaybetmez. Herkesin yaptığını onunda yapması gerekmez (Gardner; 1990,53-55).

Yukarıda saydığımız özelliklere ek olarak şu özellikleri de saymamız mümkündür (J. Kao : 1991, 14-15):

- Sebat etmek
- Riskleri üzerine almada istekli olmak
- Merak ve heveslilik
- Orijinallik
- Seçicilik
- Karşıt fikirlerde uzlaştırıcı rol oynamak
- Rahat konuşma yeteneği
- Problemlere karşı duyarlı olmak

3.2.2. Yaratıcı Örgüt Yapışı

Yönetsel yaratıcılıkta önemli bir faktörde örgütün yaratıcı davranışa olanak sağlayacak bir yapıya kavuşturulmasıdır.

Yaratıcı örgütün bazı temel özellikleri şunlardır (Gundry: 1994,29):

- Yeni fikirlere destek olunmakta ve teşvik edilmektedir.
- Örgütsel yapı çok dinamiktir.
- Personele güven ve açıklık söz konusudur.
- Sorunların çözümünde örgütün her kademesindeki personelden yararlanılmaktadır.
- Personelin yaptığı iş üzerinde etkinliği yüksektir, rahatça hareket edebilmektedir
- İletişim kanalları açıktır.
- Örgüt içerisinde her konu rahatlıkla tartışılabilmektedir.

3.3. Yaratıcı Kararlar ve Sorun Çözme Yöntemleri

Örgütlerde yaratıcı kararlar alınması ve karşılaşılan sorunlara çözümler getirilmesi için bir çok teknik geliştirilmiştir. Bu tekniklerdeki temel özellik, örgüt üyelerini gelişmelerini önleyen geleneksel düşünce kalıplarından koparmak ve uzaklaştırmaktır. Yaratıcılık yeteneğini ortaya çıkarabilmekle ilgili herhangi bir teknik, örgütün belirli amaçlarını daha yeterli bir biçimde gerçekleştirebilmesi veya çevresi ile daha uzun süreli ilişkilere olanak sağlayacak yeni amaçların geliştirilebilmesi için yeni fikirler üretmek zorundadır (Hicks ve Gullett: 1981, 314).

Yaratıcı sorun çözme teknikleri örgüt içinde iki düzeyde yürütülmektedir. Birinci düzeyde örgüt üyelerinin bireysel yaratıcılık

yeteneklerinin geliştirilmesi söz konusudur. Bununla ilgili kullanılan tekniklerden bazıları şunlardır (Miller: 1987, 87-90):

- Hayal etmek
- Karşılaştırma
- Çizimlerden yararlanmak
- Alternatif senaryolar üretmek
- Meditasyon

İkinci düzeyde ise örgüt üyelerinin grup çalışmalarıyla yaratıcılık yeteneklerinin arttırılması söz konusudur. Örgütler açısından grup düzeyinde yapılan yaratıcılık çalışmaları daha etkili olabilmektedir.

Bu tekniklerden bazıları şunlardır:

Brainstorming Tekniği : Bu teknik Alex Osborn tarafından 1950 yıllarında ortaya atılmış, günümüzde en yaygın kullanım alanı bulan tekniklerden biridir. Bu tekniğin amacı yaratıcı görüşlerin akımını sağlamak ve çok çeşitli tahminlerde bulunmaktır (Yavuzer; 1989, 39).

Brainstorming (Beyin Fırtınası) tekniğinin başarısı ve yaygınlığı kurallarının kolay öğrenilmesine bağlanabilir. Hatta tekniğin yaygınlığı bir çok kimsenin bu tekniği yaratıcılık sorununun tek cevabı olarak görmesine yol açmaktadır (Akat vd.: 1999,371).

Brainstorming toplantısı 6-12 kişi arasında değişen gruplardan oluşmaktadır. Amaç belirli sorunları ani ve sürpriz sayılabilecek buluşlarla çözmeye çalışmaktır. Brainstorming toplantılarında genel olarak dört temel kurala yer verilir (Akat vd.: 1999.371):

- Adli değerlerden uzak durulur
- Görüşlerin serbestçe açıklanmasına izin verilir ve bu teşvik edilir. Görüşler ne kadar duyulmamış ve üzerinde düşünülmemiş olursa, o kadar değerlidir
- Görüşlerin sayışı arttırılmaya çalışılır.
- Görüşlerin bileşimi ve geliştirilmesi tasarlanır.

Gordon Tekniği: Bu teknik de Brainstorming tekniğine benzer bir grup konferans tekniğidir. Bu iki teknik arasındaki fark Gordon tekniğinde grup lideri dışında konferansa katılanlardan hiçbiri sorunun niteliğini bilmemektedir. Bunun nedeni çok çabuk ve ani sonuçlara varılmasını önlemektir. Gordon toplantıları 5-12 kişiden oluşan gruplarla yürütülmektedir (Budak vd.: 1995,68).

Gordon tekniğinin başarısı, büyük ölçüde grup liderine bağlıdır. Teknik, sezgi gücünü ve ileriyi görmeyi gerektirir. Ayrıca bu

teknikte fikirlerin akımı sırasında konuşmaların gerçek sorunlarla ilişkilendirilmesi gerekir (Akat vd.:1999,372).

Bu tekniklerin dışında kullanılan bazı tekniklerde şunlardır:

- Nominal Grup Teknikleri
- Phillips 66 Buzz Toplantıları
- Delphi Tekniği

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız yaratıcı karar alma ve sorun çözme yöntemleri içinde bazı teknik farklılıklar bulunmasına rağmen amaçları birbirinden farklı değildir. Ulaşılmak istenen amaç ortaya çıkan sorunun giderilmesi için yaratıcı çözümler üretebilmektir.

Tablo. 2: Yaratıcı Sorun Çözme Süreci

1. OLAYI SAPTAMA
a) Sorun Tanımlama: Sorunu bulma ve açıkça belirtmek
b) Hazırlık : Verilerin toplanması ve çözümleme (Analiz)
2. FİKİR BULMA
a) Düşünce Üretimi : İpuçları verebilecek deneyimlere girişim
b) Düşünce Gelişmesi :Düşüncelerarası bir seçim yaparak, bazen ekleyerek bazen çıkartarak, değiştirme, birleştirme yolları ile tekrar süreçlendirme
3. ÇÖZÜM GETİRME
a) Değerlendirme :Deneme çözümlerini testlere vurarak gerçekleştirme
b) Benimseme: Son çözüme karar verme ve tamamlama

SONUÇ

İşletmelerin çok dinamik bir çevrede faaliyet göstermesi onları her gün yeni oluşumlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu yeni oluşumlar karşısında bazı işletmelerin geri kaldıkları, bazı işletmelerin ise büyüme ve gelişmelerini sürdürdükleri görülmektedir. Bunun altında yatan nedenler incelendiğinde başarılı işletmelerin yaratıcılık denen yeni ve özgün bir şeyler meydana getirme gücünü kullandıkları saptanmıştır. Bu işletmelerin çalıştırdıkları personelin yaratıcı yeteneklerini arttırarak, örgüt yapılarını yaratıcılığa uygun bir hale getirerek, yaratıcı karar alma teknikleri kullanarak çevrelerinde görülen belirsizlikleri ve olumsuz gelişmeleri diğer işletmelere oranla

daha gerçekçi bir şekilde sezebildikleri ve uygun çözümler getirebildikleri görülmüştür.

Günümüzde örgüt yapısını geleneksel ve bürokratik engellerden arındırabilen, devamlı yeni ve özgün fikirler üretebilen, yeni pazar yapılarına yönelebilen, yeni yönetim anlayışları getirebilen işletmelerin başarılı oldukları kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AKAT, İlter, BUDAK, Gönül, BUDAK, Gülay, **İşletme Yönetimi,** Barış Yayınları, İzmir, 1999.

ALBRECHT, **Karl, The Creative Corporation,** Homewood, Illinois: Down Jones Irwin Inc.,1987.

ALEINIKOV, A.G., "Sozidolinguistics for Creative Behavior", **Journal of Creative Behavior,** 2,28,(1994),107-123.

AMABILE, T.A., CONTI,R.,COON,H., LAZENBY,J.,HERRON, M.,"Assessing The Work Environment for Creativity", **Academy of Management Journal,** 39,5,(1996),1154-1184.

BUDAK,Gönül,BUDAK, "Yaratıcı ve Yenilikçi Yönetim", **Capital Guide,** (Şubat 1995).

"Are You Creative?", **Business Week,** (Eylül 1985).

GARDNER, W.John, **Yenilikçi Birey Zinde Toplum,** İlgi Yayıncılık, Çev.Şan Özalp, Hikmet Seçim, İstanbul, 1990.

GORDON R.Judith, **A Diagnostic Approach to Organizational Behavior,** Boston: Allynan Bacon Inc., 1993.

GRIFFEN, W.Ricky, MOORHEAD, Gregary, **Organizational Behavior,** Boston: Houghton Mifflin Company, 1989.

GULLETT, Ray.C,HICKS, G.Herbert, **Organizasyonlarda Teori ve Davranış, İ.T.İ.A** İşletme Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Çev.Besim Baykal, İstanbul, 1981.

KANTER, R.M, "Supporting Innovation-Venture: Development in Established Corparations", **Journal of Business Venturing,**
l, (1985),47-60.

KAO, J.John, **Managing Creativity,** Harvard Business School Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1991.

KICKUL, R Jili, GUNDRY, K Lisa, "Building the Creative Organization", **Organizational Dynamics,** 22-24, (İlkbahar 1994).

Longman English Dictionary, England: Longman Group Limited, 1985.

MİLLER, C.William, **The Creative Edge**, Massachusetts: Addison Wesley Publising Company Inc., 1987.

YAVUZER, S.Halide, **Yaratıcılık,** Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1989.

FRANCHİSİNG SİSTEMİNİN KOBİ'LERDE PAZARLAMA İŞLEVİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Müberra YURDAKUL[*]

ÖZET

Franchising, ürünlerin ya da hizmetlerin üreticilerden tüketicilere en etkin bir biçimde ulaşılmasını sağlayan bir dağıtım sistemidir. Özellikle, hizmetlerin pazarlanmasında aracılı dağıtımda yer alan aracı türlerinden birisidir. Geleneksel pazarlama kanallarına göre birçok avantajları vardır. 1970'li yıllarda Avrupa'da hızla yaygınlaşan franchising sistemi, ülkemize 1980'li yıllarda girmiştir. Franchise vererek Türkiye pazarına ilk giren firmalar, Mc Donald's, Pizza Hut, Wendy's gibi fast food firmalarıdır. Bu sistemin uygulandığı hizmet sektörlerinin başında ise, oteller, restoranlar, perakende satış mağazaları gelmektedir. Günümüzde, birçok girişimcinin tercih ettiği bir yatırım aracı olan franchising, sanayi sektörünün temeli olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ'lerin) karşılaştıkları pazarlama sorunlarının çözümüne de katkıda bulunmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Dağıtım Kanalı, Hizmet Pazarlaması, Franchising, KOBİ

ABSTRACT

Franchising is a distribution system which effectively provides the transportation of goods and services from producers to consumers. It is a kind of mediator which takes place in mediative distribution especially in the marketing of services. It has many advantages compared to traditional marketing channels. Franchising system that spread rapidly across Europe in 1970's was firs introduced into Turkey in 1980's. The firms which first enter Turkey's market by giving franchising are the fast-food fiirms such as McDonalds, Pizza Hut and Wendy's. As the leaders of the service sectors in which this sstem is employed, hotels, restaurants and retail selling stores have come respectively. Franchising, as an investment mediator that is preferred by many enterprenver's has made contributions in solving the marketing problems that small and medium size enterprises, which are the basis of industry sector, face.
Key Words: Distribution Channel, Services Marketing, Franchising, SMSE

[*] Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

GİRİŞ

Hizmetlerin pazarlanmasında aracılı dağıtımda yer alan ve geniş bir uygulama alanı bulan franchising, aynı zamanda birçok girişimcinin tercih ettiği bir yatırım aracıdır. Literatürde 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlayan, fakat ülkemizde çok fazla bilinmeyen bu kavram esasta bir ilişkiler bütününü vurgulamaktadır.

1800'lü yılların sonundan itibaren Amerika'da uygulanmaya başlanan franchising sistemi, Türkiye'de ilk olarak 1986 yılında dünyanın en büyük fast food restoran zincirlerine sahip olan McDonalds'ın İstanbul'da ilk restoranını açması ile başlamıştır. Bu girişimi, diğer çok uluslu şirketler de izlemiş ve ülkemizde halen franchising sistemiyle faaliyet gösteren birçok işletme bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, pazarlama ve dağıtım sistemi olarak franchising'in, Türkiye'de gelişimini, mevcut durumunu ortaya koyup, hizmet sektöründe gelecek vaad eden bir yatırım aracı olduğunu vurgulamaktadır.

Ağırlıklı olarak KOBİ'lerde franchising sisteminin kullanımı ve karşılaşılan sorunlar özellikle pazarlama sorunları ortaya konulmuş, sistemin KOBİ'lere sağladığı yararlar ayrıntıları ile açıklanıp, sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. FRANCHİSİNG KAVRAMININ TANIMI, ÖZELLİKLERİ, TÜRLERİ VE SİSTEMİN UNSURLARI

1.1. Franchising Kavramının Tanımı

Franchising, bir pazarlama ya da dağıtım kanalı şekli olarak sistem içinde ana firmanın, bir diğer firmaya, belirli ayrıcalıkları, belirli bir zaman dilimi içinde ve belirli bir alanda kullanım hakkı vermesidir. Ayrıcalığı veren firma franchisor, ayrıcalığı olan firma Franchisee, ayrıcalığın kendisi ise franchise olarak tanımlanmıştır.[1]

Bu tanımla franchising'in ürünlerin ya da hizmetlerin üreticilerden tüketicilere en etkin bir şekilde ulaşımını sağlayan bir dağıtım sistemi olduğunu görmekteyiz.

[1] Çağatay ÜNÜSAN, "Türkiye'de Franchising'in Gelişimi ve Ülkemiz Kalkınması İçin Önemi", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Mart-Nisan 1993, S. 38, s. 3.

Günümüz modern işletmecilik anlayışında franchising, birçok girişimcinin tercih ettiği yatırım aracı olup, ulusal ve uluslar arası pazarlarda bir rekabet stratejisi haline gelmiştir.

Franchising sistemleri, marka değerine sahip denenmiş bir iş sisteminin satılmasına dayalı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.[2]

Bu anlamda franchising, kendisini marka konusunda piyasaya kabul ettirmiş ve marka kapsamında faaliyet gösteren bir firmanın desteğiyle, birbirlerinin benzeri hatta kopyası olan firmaların, mal ve hizmetlerin üretim veya dağıtımını hedef alarak, bir takım ödemeler karşılığında söz konusu markanın sahibi olan franchisor ile girmiş oldukları bağımsız bir ticari anlaşma türüdür.[3]

1.2. Franchising'in Özellikleri

Franchising sisteminin temel özelliklerine baktığımızda,[4]

- Ürün veya hizmetin markası ve adı her yerde aynıdır.
- Üretilen ile satış aynı imaj altında birleşir.
- Franchising, yasal ve finansal açıdan birbirinden bağımsız, en az iki taraf arasında anlaşmayla yapılır ve taraflar arasında sürekli bir ilişki kurulur.[5]
- İlk franchise alan, başka firmalara da franchise verme hakkına sahip olabilmektir.
- Franchising sözleşmesinde her iki tarafa bazı haklar tanınmaktadır.
- Franchising sözleşmesi tek satıcılık, lisans sözleşmesi, know-how gibi sözleşmelerin unsurlarını bir araya getiren, kanuni çerçevesi olmayan karma bir sözleşmedir.

1.3. Franchising'in Türleri

Asıl olarak iki türlü franchising sisteminden söz edilmektedir.[6]

---

[2] H.TEEGEN, E. MALTZ ve R. PRİNCE, **Structural and Behavioral Antecedents of International Business Format Franchises Proceedings**, American Marketing Association, 1995 p. 256.
[3] Murat CANITEZ, "Etkin Bir Global Pazarlama Stratejisi: Franchising", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Eylül-Ekim 1997, S. 65, s. 35.
[4] Ömer Baybars TEK, **Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları**, 7.B., İzmir, 1997, s. 598.
[5] Fatma DEMİREL, "Franchising Sistemi ve Türkiye'deki Uygulaması", **İşletme ve Finans**, Ağustos 1993, S. 89, s. 54.

- **Ürün ve Ticari İsim Verme**

Dağıtım anlaşmasıdır. Franchise veren, bir başka firmaya bir ürün dizisini, ana firmanın ismini ve ticaret ünvanını satma yetkisi verir. Daha çok otomobil ve petrol endüstrisinde egemen olmuş bir franchising türüdür.

- **İşletme Formatı Verme**

Tüm bir firmanın işletilmesi üzerinde durulur. Başarılı bir perakendeci işletme, aynı işin başka bir coğrafi yerde işletilme hakkının satışını alır. Bu tür franchising, üreticinin, daha çok franchise alana malı da birlikte sağladığı bir yöntemdir.

Bu sistemin uygulandığı hizmet alanları özellikle oteller, restoranlar, perakende satış mağazaları, kiralama ve danışmanlık hizmetleri veren firmalardır.

Özetle, franchising sistemi, üretici ve satıcı arasında bağımsız bir ilişki şeklinde başlayan **"Ürün ve Marka Franchising'i"** ve "akıl satmak" şeklinde tanımlanan **"İşletme Sistemi Franchising'i"** olmak üzere iki değişik şekilde ortaya çıkmaktadır.

1.4. Franchising Sisteminin Unsurları

Franchising Sisteminin temel unsurları Franchisor, Franchisee ve Franchising sözleşmesi olmak üzere üç ana unsura bölünebilir.[7]

Franchisor

Franchisor bir toptancı ya da üretici olabileceği gibi bir hizmet işletmesi de olabilir. Daha geniş bir anlatımla franchisor, bağımsız olarak çalışan kişi veya işletmelere ticari adını, markasını, pazarlama sistemini ve üretimle ilgili teknik haklarını satan bir işletmedir.[8] Piyasada tanınmış ve yerleşmiş bir ismin ya da markanın işletme hakkını veren taraftır.

---

[6] Barry BERMAN ve Joel R. EVANS, **Retail Management,** New York: Macmillan Publishing Company, 1989, p. 71.
[7] Murat CANITEZ, **A.g.e.,** s. 35.
[8] **Common Franchise Terms and Definitions (1996),** http:/www.ifis.com/ifis/how-to/how-to1.html

Franchisee

Franchisee, belirli ödemeler karşılığında, bir işletmenin bütün olarak unsurlarını satın alan girişimci, yatırımcı veya firmadır. Franchising sisteminde isim hakkını alan tarafı ifade eder.

Franchising Sözleşmesi

Franchisee ve Franchisor'u özel bir ticari ilişki içerisinde tutan sözleşmedir. Başka bir ifadeyle, gelecekteki satışların belli bir yüzdesi ve ön ödeme gibi bir takım ödemeler karşılığında, franchisor'un ticari markasını, pazarlama sistemini ve üretim tekniklerini bağımsız birimlere arz etmesini kapsayan bir düzenlemedir.[9]

Franchising sözleşmesinde faaliyet bölgesi ve süresi belirtilir. Genelde 5-10 yıl, bazen 20 yıldır. Franchisee'ye verilecek yardımlar, reklam programları ve franchise bedelleri, toplu yapılış şekli yer alır.[10]

2. FRANCHİSİNG SİSTEMİNİN DÜNYA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

2.1. Dünyadaki Gelişimi

Franchising'in en fazla geliştiği ve yaygın bir uygulama alanı olduğu ülke ABD'dir. Franchising buradan dünyaya bir pazarlama tekniği olarak yayılmıştır.[11] Avrupa'da ise en hızlı gelişmeyi İngiltere göstermiştir.[12] Fast food alanında en büyük firmalardan biri olan Wimpy İngiltere'deki en büyük yiyecek sistemidir.

Dünyada franchising sistemini en iyi uygulayan firmaların başında Wal-Mart Süpermarket grubu gelmektedir.

2.2. Türkiye'de Franchising Sisteminin Gelişimi ve Mevcut Durumu

Dünyanın çeşitli yerlerinde yıllar önce başlamış olan franchising sistemi, Türkiye'de ilk kez 1986 yılında dünyanın en güçlü ve en büyük franchisor'larından biri olan ünlü McDonald's fast food firmasının

[9] **Common Franchise Terms and Definitions,** s. 2.
[10] Ömer Baybars TEK, **A.g.e.,** s. 598.
[11] Burcu CANDAN, "Üniversiteli Öğrencilerin Franchising Sistemine Göre İşleyen Fast Food Restoranları Tercih Edip Etmeme Sebepleri Üzerine Bir Saha Araştırması", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Kasım-Aralık 2000, Y. 14, s. 28.
[12] C. BARROW ve G. GOLZEN, **Taking Up A Franchising**, London, 1988, s. 132.

İstanbul'a gelişiyle hız ve önem kazanmıştır. Diğer taraftan Turyap benzer sistemi McDonald's'dan yıllar önce Türkiye'de kurmuş ilk Türk firması olmasına rağmen sistemin tanınması ve yaygınlaşması 1985 yılından sonra olmuştur.[13]

1993 yılı sonuna gelindiğinde Türk franchising sektörü 7 yıl içinde 50 yabancı firmayla 500'den çok işletmeyi kapsayacak şekilde genişlemiştir. 5 Nisan 1994 Kararları'ndan sonra gelişme hızında bir duraklama olmuşsa da, franchising 1996 yılından sonra ivme kazanmıştır. Bu gelişmenin sebebi olarak, 1990'lı yıllarda ülkemizde alışveriş merkezlerinin ve hipermarketlerin yaygınlaşması gösterilebilir.

Türkiye'nin resmi olarak bu sistem ile tanışması Ulusal Franchising Derneği'nin (UFRAD) kurulması ile olmuştur. UFRAD'ın yanı sıra çeşitli özel danışmanlık şirketleri, dergiler ve Ticaret Odaları da ülkemizde franchising'i tanıtmaya yönelik hizmetler sunmaktadır.

UFRAD 1991 yılında Türkiye'de franchising sisteminin gelişmesini, sağlıklı bir şekilde yerleşmesini ve yürütülmesini, sisteme güven duyulmasını sağlamak amacı ile kurulmuştur.[14] Türkiye'de UFRAD'a üye olan ve olmayan franchise vermeye başlayan firmaların sayısı hızla artmaktadır. Bu derneğe üye olan 33, üye olmayan 179 işletme gıda, hizmet, giyim, mağaza sektörlerinde franchise vermektedir.[15]

Türkiye'deki franchising kuruluşlarını bir çatı altında toplayan UFRAD, örnek pazarlama uygulamalarının öncüsü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.[16]

3. FRANCHİSİNG SİSTEMİNİN GELENEKSEL PAZARLAMA KANALLARINA OLAN ÜSTÜNLÜĞÜ

Franchising hızlı bir şekilde gelişen pazarlama kanalı sistemlerinden birisidir. Özellikle hizmetlerin pazarlanmasında acenteler ve brokerler (komisyoncular), elektronik dağıtım kanalları ve franchising kullanılan aracı türleridir. Bunlar içerisinden franchising en yaygın olanıdır.[17]

---

[13] Türkiye'de Franchising Uygulamaları, **UFRAD Bülteni,** İstanbul, 1998, s. 1.
[14] Macide SOGUR, **İşetme Sistemi Olarak Franchising**, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 68.
[15] Dilber ULAŞ, **Bir Pazarlama ve Dağıtım Yöntemi Olarak Franchising Sistemi**, Ankara, 1999, s. 137.
[16] Çağatay ÜNÜSAN, "Ülkemizde Franchising Sistemleri ile Bağımsız Perakendecilerden Alışveriş Yapan Tüketicilerin Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması Araştırılması", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Kasım-Aralık 1998, Y. 12, S. 72, s. 34.
[17] Sevgi Ayşe ÖZTÜRK, **Hizmet Pazarlaması**, Eskişehir, 2002, s. 54.

Franchising dikey entegre pazarlama kanalı sistemlerindendir. Bu sistemler, sistem içinde merkezileştirilmiş güç ve bunun sağladığı kanal liderliği, iş bölümü, çatışma yönetimi ve kontrol özelliklerine sahiptir. Dikey entegre sistemler, kanal içindeki aracıların sayısını azaltarak maliyetlerin düşmesini sağlamakta, faaliyetlerin koordinasyonunun arttırmakta, stoklama ve diğer maliyetleri azaltmaktadır. Ayrıca, anlaşmaların oluşturulması, haberleşme zorlukları gibi zaman kaybettirici engelleri ortadan kaldırmaktadır.[18]

Franchising sistemleri yukarıda belirtilen avantajları ve gelişim trendleri açısından geleneksel pazarlama kanallarının yerini almaktadır.

4. KOBİ'LER AÇISINDAN FRANCHİSİNG SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. KOBİ'lerde Franchising Sisteminin Kullanımı ve Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye'deki KOBİ'ler mevcut durumlarıyla, teknolojide, sermayede, uzmanlaşmada ve pazarlamada yeterli seviyede bulunmamaktadırlar. Ayrıca rekabetin yoğunlaşması nedeniyle, büyük işletmeler ile çekişmeyen, onların tamamlayıcısı durumunda olan KOBİ'ler, daha yüksek kalite, daha düşük maliyet yaratmada etkili olmaktadırlar.[19]

KOBİ'lerin kuruluş ve büyüme süreci ve bu süreçte karşılaştıkları sorunlar büyük işletmelerden farklı değildir. Tek fark, bu sorunların çözümünde büyük işletmelere göre çok kıt olan maddi ve işgücü kaynaklarını rasyonel biçimde kullanmak zorunda olmalarıdır.

Ülkemizdeki KOBİ'lerin sorunları sektörlere ve bölgelere göre ufak değişiklikler gösterse de genellikle benzerdir.

KOBİ'lerin sorunlarını yapılan araştırmalara ve çalışmalara göre aşağıdaki gibi gruplayabiliriz,[20]

- Finansman Yetersizliğinden Kaynaklanan Sorunlar
- Teknoloji Yetersizliğinden Kaynaklanan Sorunlar

---

[18] Philip KOTLER (Çev.: Nejat MUALLİMOĞLU), **Pazarlama Yönetimi** , Beta Yayını, 2000, s. 505.
[19] Rüştü BOZKURT, **İşletme Odağı**, Der Yayını, İstanbul, 1997, s. 20.
[20] İbrahim EROL ve İlham YILMAZ, **"KOBİ'lerde Pazarlama ve Büyüme Süreci ve Manisa Organize Sanayi Bölgesindeki KOBİ'lerin Bu Süreci Nasıl Değerlendirdiklerinin Araştırılması",** 6. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Erzurum, 2001, s. 235.

- Yetişmiş Eleman Yetersizliğinden Kaynaklanan Sorunlar
- Satın Alma ve Pazarlama Açısından Kaynaklanan Sorunlar
- Mevzuattan ve Bilgi Eksikliğinden Kaynaklanan sorunlar
- Diğer Sorunlar

4.1.1. KOBİ'lerde Pazarlama Sorunları

Sanayi sektöründe toplam üretimin % 45.4'ü KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmektedir. Sanayi de bu kadar önemli bir yere sahip olan KOBİ'ler hem hammadde ve yardımcı malzeme satın alırken, hem de ürünlerini pazarlarken yeterli pazar ve fiyat araştırması yapmamaktadırlar. Bu nedenle de özellikle ürünlerinin satışında bekledikleri rekabetle karşılaşmaktadırlar. Pazar konusunda bilgi eksiklikleri nedeniyle hammadde ve yardımcı malzeme ithali ve ihracatında da sorunlar yaşanmaktadır.[21]

Özellikle küçük işletmelerin piyasayı yakından izleme, fuarlara, sergilere katılma olanakları oldukça kısıtlıdır. Bu rekabet şanslarını ve bilgi kaynaklarını azaltmaktadır.

KOBİ'lerin satın alma ve pazarlama açısından karşılaştıkları sorunlar şöyle sıralanabilir.[22]

- Ucuz ve kaliteli hammadde bulma güçlüğü
- Kalitenin düşüklüğü
- Hatalı pazarlama stratejileri
- Rakiplerin tanınmaması
- Dış pazarların tanınmaması
- Satış geliştirme, tanıtım faaliyetlerinin mali açıdan külfetli olması,
- İhracatla ilgili nitelikli eleman eksikliği ve eğitim olanaklarının yetersizliği
- İhracatta siparişlerin KOBİ'lerin karşılayamayacağı kadar büyük olduğuna inanılması.

Ayrıca KOBİ'ler hammadde ve yardımcı malzemeyi Kamu İktisadi Kuruluşları'ndan temin ediyorsa bu kuruluşlar genellikle tekel durumunda oldukları için yüksek fiyat uygulamakta ya da sık sık fiyat artışlarına gitmektedirler.

[21] İbrahim EROL ve İlham YILMAZ, **A.g.e.,** s. 238.
[22] Gönül BUDAK, **KOBİ'lerde Toplam Kalite Yönetimi**, İzmir, 1997, s. 135.

4.2. Franchising Sisteminin KOBİ'lere Sağladığı Yararlar

Franchising sisteminin KOBİ'lere yönelik sağlamış olduğu pek çok yarar vardır. Bu yararları şu şekilde sıralayabilir.[23]

- Franchising sisteminin ülkedeki KOBİ'ler için en önemli faydası dağıtım sistemi içerisindeki tüm faaliyetlerin üreticiden tüketiciye kadar bir sistemizasyonudur.
- Franchising sistemi pazarlama faaliyeti içerisinde aracıların sayısını azaltarak maliyetleri düşürmektedir.
- Franchising sistemi haberleşme zorlukları gibi zaman kaybettiren sorunları ortadan kaldırmaktadır.
- Franchising sistemi etkinliği arttırmakta, sınırlı kaynakların ziyan olmasını ve yanlış kullanımını önlemektedir.
- Dünya piyasalarındaki yoğun rekabeti göz önüne aldığımız zaman franchising sistemiyle iş yapmak daha kolay ve risksiz görünmektedir. Bu sayede KOBİ'ler tek başlarına altından kalkamayacakları teknolojiye sahip olmakta, eğitim olanaklarından ve promosyon hizmetlerinden yararlanmanın yanında, yeni geliştirilmiş ürünlere sahip olma şansı da elde etmektedirler.
- Franchising sistemi teknik bilgi ve tecrübe transferiyle ekonominin gelişmesi ve KOBİ'lerin güçlenmesine büyük katkılar sağlayacaktır.

SONUÇ

İşletmelerin uluslar arası pazarlara girişte iş ve yönetim şekline göre seçebileceği çeşitli yöntemler mevcuttur. Bu yöntemlerden franchising, ürünlerin veya hizmetlerin üreticiden tüketiciye en etkin bir biçimde ulaşımını sağlayan bir dağıtım sistemidir. Özellikle hizmet işletmeleri tarafından yaygın kullanılan aracı türlerinden biri de franchisingdir.

Franchising günümüz iş dünyasında birçok girişimcinin tercih ettiği bir yatırım biçimine dönüşmektedir. Ülkemiz girişimcileri için var olan ve başarılı olmuş bir firmanın, markanın gücünü kullanarak yeni yatırımlara girmek akılcı bir yatırım olarak gözükmektedir.

Türkiye pazarına fast food ile giren franchising sistemi hizmet sektöründe de büyük ilgiyle karşılaşmış ve çok hızlı bir biçimde yaygınlaşmaya başlamıştır.

---

[23] Çağatay ÜNÜSAN, **Türkiye'de Franchising'in Gelişimi,** ……., s. 5.

Franchising, teknik bilgi ve tecrübe transferleri ile ekonominin gelişmesi ve KOBİ'lerin güçlenmesine büyük katkılar sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerden teknoloji transferi ve iş prensiplerinin Türkiye'ye getirilmesi ve KOBİ'lerin organiza olması açısından franchising'in önemi büyüktür. Franchising aynı zamanda yeni iş yerleri ve ilave istihdam olanakları da doğurmaktadır.

Franchising sistemi sorunlarına rağmen sağladığı sayısız yararlarla işletmeler arasında hızla kabul gören bir uygulamadır. Özellikle KOBİ'lerin ekonomik sistem içinde başarılı bir şekilde ayakta kalabilmeleri, franchising sistemi çevresinde oluşturacakları birleşmelerle gerçekleşmektedir.

Franchising sisteminin, bir yandan KOBİ'lere sağladığı yararlar, öte yandan, tüketicilere daha iyi mal ve hizmet sunabilme konusunda işletmeler arasında ortak işbirliğini özendirici etkileri aslında ülke kaynaklarının yerinde ve verimli kullanımı açısından son derece önemlidir.

Son yıllarda ülkemizde girişimciler için cazip bir yatırım aracı olarak görülen ve pazarlamada etkili bir dağıtım sistemi olan franchising, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, yüksek faiz oranları, döviz değerlerindeki istikrarsızlıktan kaynaklanan sorunlardan dolayı gelişmemiştir.

ABD ve Avrupa Devletlerinde franchising sistemi için işletmelere devlet tarafından kredi olanakları sağlanmaktadır.

Özetle franchising sisteminin uygulandığı ülkelerde, yasal yapıya kavuşturulması, standart sözleşme biçimlerinin geliştirilmesi, franchisee ve franchisor'ın işletmelerarası sürtüşmelerinin en aza indirilmesini sağlayacak, böylece söz konusu sistemin uygulandığı alanlar çeşitlenecektir.

KAYNAKÇA

BARROW C. ve GOLZEN G., **Taking Up A Franchising**, London, 1988.

Barry BERMAN ve Joel R. EVANS, **Retail Management,** New York: Macmillan Publishing Company, 1989.

BOZKURT Rüştü, **İşletme Odağı**, Der Yayını, İstanbul, 1997.

BUDAK Gönül, **KOBİ'lerde Toplam Kalite Yönetimi**, İzmir, 1997, s. 135.

Common Franchise Terms and Definitions (1996), http:/www.ifis.com/ifis/how-to/how-to1.html

CANDAN Burcu, "Üniversiteli Öğrencilerin Franchising Sistemine Göre İşleyen Fast Food Restoranları Tercih Edip Etmeme Sebepleri Üzerine Bir Saha Araştırması", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Kasım-Aralık 2000, Y. 14.

CANITEZ Murat, "Etkin Bir Global Pazarlama Stratejisi: Franchising", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Eylül-Ekim 1997, S. 65.

DEMİREL Fatma, "Franchising Sistemi ve Türkiye'deki Uygulaması", **İşletme ve Finans**, Ağustos 1993, S. 89.

EROL İbrahim ve YILMAZ İlham, **"KOBİ'lerde Pazarlama ve Büyüme Süreci ve Manisa Organize Sanayi Bölgesindeki KOBİ'lerin Bu Süreci Nasıl Değerlendirdiklerinin Araştırılması",** 6. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Erzurum, 2001.

KOTLER Philip (Çev.: Nejat MUALLİMOĞLU), **Pazarlama Yönetimi**, Beta Yayını, 2000.

ÖZTÜRK Sevgi Ayşe, **Hizmet Pazarlaması**, Eskişehir, 2002.

SOĞUR Macide, **İşletme Sistemi Olarak Franchising**, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

TEEGEN H., MALTZ E. ve PRİNCE R., **Structural and Behavioral Antecedents of International Business Format Franchises Proceedings**, American Marketing Association, 1995.

TEK Ömer Baybars, **Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları**, 7.B., İzmir, 1997.

Türkiye'de Franchising Uygulamaları, **UFRAD Bülteni,** İstanbul, 1998, s. 1.

ULAŞ Dilber, **Bir Pazarlama ve Dağıtım Yöntemi Olarak Franchising Sistemi**, Ankara, 1999.

ÜNÜSAN Çağatay, "Ülkemizde Franchising Sistemleri ile Bağımsız Perakendecilerden Alışveriş Yapan Tüketicilerin Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması Araştırılması", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Kasım-Aralık 1998, Y. 12, S. 72.

ÜNÜSAN Çağatay, "Türkiye'de Franchising'in Gelişimi ve Ülkemiz Kalkınması İçin Önemi", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Mart-Nisan 1993, S. 38.

Farklı Meslek Gruplarının Hayat Sigortasına Bakışı ve Bireysel Emeklilik Sigortasının Geleceği

*N.Kemal ERDOĞAN

ÖZET

Türk sigorta sektörünün yeterince gelişmediği ve bu sektör içinde hayat branşının gelişmiş ülkelerdeki gibi bir ağırlığa sahip olmaması nedeniyle, uzun vadeli fon piyasasında hayat sigortasına alternatif olarak bireysel emeklilik sistemi düşünülmektedir. Ancak hayat branşının toplumda henüz gerekli güveni sağlayamamışken bireysel emeklilik sisteminin yeteri kadar bir gelişme göstereceği tartışmalıdır.

Anahtar Kelimeler : Sigortacılık , Bireysel emeklilik sistemi , Hayat sigortası

Abstract: Since Turkish insurance sector has not been developed properly and life insurance wasn't as important as developed countries in this sector, it is thought that individual retirement system is an alternative way to life insurance in the long-term fund market. However, individual retirement system is a controversial subject to make progress because of not having enough confidence in life insurance sector.

Keywords: insurance , individual retirement system, life insurance .

* Yard. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İİBF. İşletme Bölümü

Giriş

Sigortacılığın en etkin fonksiyonu, fon yaratmak ve yaratılan fonları çeşitli yatırım enstrümanları vasıtası ile ekonomiye kazandırmaktır. Sigorta sektörünün yönettiği fonlar, sigortalının gönüllü tasarruflarıyla yaratılmakta, toplanan primler mali kesime aktarılarak rasyonel alanlarda yatırımlara yönlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerin en büyük kurumsal yatırımcıları arasında yer alan sigorta şirketlerinin fonları, teminat hesaplarında ve hayat fonlarında birikmektedir.[1] Hayat sigortası ; sigorta branşları içinde en önemli sigortalardan birisidir ve toplumda güven ihtiyacının karşılanmasında , sermaye piyasasına önemli ölçüde fon yaratması açısından da oldukça önemlidir.

Hayat sigortasının diğer sigortalarla arasındaki en büyük fark diğerlerinin belli bir süre içerensinde kurum veya kişilerin kendilerini olabilecek risklere karşı güvenceye almak istemelerinden dolayı daha yaygın olarak tercih edilmektedir. Hayat sigortası ise insanın hayatı boyunca karşı karşıya gelebileceği risklere karşı bir güvence sağlamak için yaptırılır. Ayrıca kişiler sadece tasarruf etmek amacıyla değil , gereksinimlerini sağlamak amacıyla hayat sigortası yaptırabilmektedir. Bu nedenle sigorta şirketlerinin sigorta yaptıracak veya yaptırmış olanlara gerekli güveni vermesi gerekir.

1. Hayat Sigortası Sektörünün Sorunları

Ekonomik olarak kalkınmış ülkelerde ana sigorta branşı hayat sigortasıdır ve dünyadaki prim üretiminin %60 'ı bu branştan elde edilmektedir. Türkiye'de ise 1999 yılı itibariyle 175 trilyon liralık hayat istihsali, toplam prim üretiminin % 18 kadarıdır ve hayat sigortalarının toplam tasarruftan aldığı pay %1 kadardır. [2]Bu da göstermektedir ki ülkemizdeki hayat sigortası branşı fon toplam görevini yerine

[1] Çağatay Ergonekon , Sigorta sektörü s.3-4
[2] Erdoğan Sergici, Sigorta ve pazarlama , Makaleler , s. 113-114

getiremediği gibi sigortalıları da memnun etmemektedir. Üstelik Türkiye'de hayat sigortası işletmeleri sigortalının ilerideki gereksinimlerini sağlayacak biçimde korunulacağı güvencesini vermeleri bir yana , piyasadaki cari faiz oranı üzerinden değerlendirmeleri olanağı bile sağlayamamaktadır.[3]

Ülkemiz ekonomisinin içinde bulunduğu kronik enflasyon ve gelir dağılımındaki dengesizlik sigorta sektörünü olumsuz etkileşmiştir. Sigorta sektörünün büyüme hızı yıllık enflasyonun üzerinde gerçekleşmiş olmasına rağmen prim tahsilat oranlarının giderek düşmesi sigorta şirketlerinin yatırıma yönlendirdikleri fonlardan elde ettikleri gelirlerin , toplam prim hacmine oranı azalmıştır. Ülkemizde 1988 yılından itibaren sigorta şirketlerinin kurulması serbest bırakılmış bu nedenle şirket sayısı artmıştır. Ancak şirket sayısının artması sigorta sektörünün GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) deki payında fazla bir artış sağlamamıştır. Ayrıca yeni kurulan şirketler yeni pazar yaratmak yerine haksız rekabeti yoğunlaştırmıştır. [4]

Türkiye'de hayat sigortasının gelişmemesindeki önemli faktörler arasında enflasyonist baskı, toplumun hayat sigortası hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması , kaliteli ve yetişkin eleman yetersizliği, sigorta şirketlerinin tutum ve davranışları , haksız rekabet sonucu pazardan daha fazla pay almak isteyen şirketlerin yarattığı güvensizlik olarak sıralanabilir.

2. Uygulama

2.1 Araştırmanın tanımı

Bireylerin yaşamında hayat sigortası yaptırmalarını etkileyen faktörler göz önüne alındığında hayat sigortası yaptırmaya yönelik bakış açılarını ve beklentileri ortaya çıkaracak bir araştırma yapılmıştır. Ayrıca belli gelir düzeyindeki bireylerin hayat sigortasına bakış ve beklentilere göre bireysel emeklilik sigortasının gelecekteki durumuna ilişkin bir değerlendirme yapabilmek için bu çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada farklı meslek grupları çalışanlarının farklı bakış açıları olacakları düşünülmüştür. Söz konusu meslek gruplarında çalışanların hayat sigortası yaptırmaya yönelik görüşlerinin ortaya konulması amacıyla yapılan çalışmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formunda cinsiyet , yaş , en son bitirilen okul, meslek , aylık gelir durumu , medeni durum ve sahip olunan çocuk sayısı gibi demografik sorular yer almıştır. Bunun yanında hayat sigortası olup olmadığı sorusuna ilişkin soru; var , hiç olmadı ve daha önce vardı şeklinde yer almış bu sorunun çıktısına göre anket formundaki diğer sorular üç kısma ayrılmıştır.

Hayat sigortası olanlar ; kaç yıldır hayat sigortasına sahip oldukları , aile fertlerinin hayat sigortası olup olmadığı , hayat sigortası yaptırma nedenleri , hayat sigortası yaptıranların şirketle nasıl tanıştıkları , sigorta şirketine güven duyup-

[3] Özdemir Akmut , Hayat sigortası ,s.143
[4] Selma Alkan, Sigorta sektörü , s.17

duymadığı , ödeme koşulları ve geri ödeme koşullarının yeterli olup-olmadığı ve son olarak şirketten geleceğe yönelik beklentilerinin neler olduğuna yanıt vermişlerdir.

Daha önce hayat sigortasına sahip olanlar ; kaç yıllık hayat sigortasına sahiptiler, hayat sigortasını bırakma nedenleri , tekrar hayat sigortası yaptırmayı düşünüp-düşünmedikleri ve tekrar hayat sigortası yaptırma nedenlerinin neler olduğuna yanıt vermişlerdir.

Hiç hayat sigortası yaptırmayanlar ; hayat sigortası yaptırmama nedenleri ve ileride hayat sigortası yaptırmayı düşünüp-düşünmedikleri sorularına yanıt vermişleridir.

Tanımlayıcı nitelikteki bu araştırmada anket formunda yer alan söz konusu sorularla yanıtlayıcıların sigorta şirketlerine bakış açıları ortaya konularak , güven konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmayla daha sonra yapılacak genelleyici araştırmalara bir adım oluşturmak da amaçlanmıştır.

Hayat sigortasına ilişkin çalışmamızda araştırma evrenimizi Eskişehir ilinde farklı meslek gruplarında çalışan bireyler oluşturmaktadır. Bu evren içerisinde farklı meslek gruplarında çalışan bireyler esas alınarak tabakalı örnekleme tekniğine göre 260 birey örneklemimize seçilmiştir. Örnekleme seçilen 260 kişiye uygulanan anket sonucunda toplanan veriler SSPS 10.1 paket programında değerlendirmeye alınmıştır.

2.2 Analiz

Çalışmada farklı meslek gruplarında çalışan bireylerin hayat sigortası yaptırmaya yönelik görüşlerini ortaya çıkaran sorulara verilen yanıtlar öncelikle frekans tablolarıyla gösterilmiştir. Ayrıca demografik faktörler arasında ilişkilerin (sigorta şirketine ulaşma ile şirkete güven duyup-duymama vb. faktörler) χ^2 (Ki-kare) analiziyle belirlenmesi yoluna gidilmiştir.

Tablo 2.1 Hayat Sigortası Anketini Yanıtlayanların Demografik Özellikleri

Demografik Özelikler		Yanıt-layıcı Sayısı	%			Yanıt-layıcı Sayısı	%
Cinsiyet	Bay	178	68,5	En Son Bitirilen Okul	İlkokul	4	1,5
	Bayan	82	31,5		Orta-Lise	30	11,5
		260	**100**		Yüksekokul	90	34,6
Medeni Durum	Evli	211	81,2		Lisanüstü	112	43,1
	Bekar	49	18,8		Diğer	24	9,2
		260	**100**			**260**	**100**
Yaş	20-30	35	81,2	Meslek Grubu	Öğretim Üyesi	79	30,4
	30-40	122	18,8		Doktor	63	24,2
	40-50	61	81,2		Eczacı	44	16,9
	50-60	33	18,8		Avukat	35	13,5

	60+	9			Serbest Meslek	32	12,3
		260	**100**		Diğer	7	2,7
	500-700	65	25			**260**	**100**
Aylık Gelir	700-900	54	20,8				
	900-1100	68	26,2				
	1100-1300	35	13,5				
	1300+	38	14,6				
		260	**100**				
Çocuk Sayısı	Yok	85	32,7				
	1	85	32,7				
	2	74	28,5				
	3	12	4,6				
	4	4	1,5				
		260	**100**				

Tablo 2.2 Hayat Sigortası

Hayat sigortası	Yanıtlayıcı Sayısı	%
Var	73	28,1
Daha Önce Vardı	56	21,5
Hiç Olmadı	131	50,4
	260	**100**

Tablo 2.1 ve Tablo 2.2 de hayat sigortasını yaptırmaya yönelik görüşlerinin alındığı 260 bireyin demografik özelliklerinin frekans tablosu yer almaktadır. Söz konusu tabloya göre yanıtlayıcıların % 49 ,9 'u 30-40 yaş arasında ve %68,5 'i Bay'dır. Yanıtlayıcılar %43,1 oranla Lisansüstü eğitimi almıştır. Ankete katılan bireylerin %81,2 ' si evli , çocuğu olmayan veya 1 çocuğa sahip birey sayısı 85 kişidir. 260 bireyden 73 'nün hayat sigortası var , 56'sı daha önce yaptırmış ve 131'i ise hiç hayat sigortası yaptırmamıştır.

Tablo 2. 3: Hayat Sigortası Yaptıranların Sahip Oldukları Hayat Sigortasının Genel Yapısı

		Yanıt-layıcı Sayısı	%			Yanıt-layıcı Sayısı	%
Hayat Yıldır Hayat Sigortası	1 Yıldan Az	17	23,3	Aile Fertlerinin	Evet	34	46,6

Var	1-3	21	28,8	Hayat Sigortası			
	3-5	10	13,7				
	5-7	9	12,3		Hayır	39	53,4
	7-9	7	9,6				
	9+	9	12,3				
		73	**100**			**73**	**100**

Hayat Sigortası Yaptıran-ların Şirkete Ulaşma Kuralı		Yanıt-layıcı Sayısı	%
	İlanlardan Gördüm	4	5,5
	Arkadaş ve Yakın Tavsiyesi	20	27,4
	Reklamlar	5	6,8
	Deneyim	8	11,0
	Sigorta Elemanı Satışı	31	42,5
	Diğer	5	6,8
		73	**100**

Tablo 2.3de hayat sigortası yaptıran 73 kişinin hayat sigortaları %28,8 lik bir oranla 1-3 yıl arasındadır. Aile fertlerinin hayat sigortası olup-olmadığı %46,6 ve %53,4 lük bir yüzdeyle hemen hemen eşittir. Hayat sigortası yaptırılan şirkete ulaşma kararı büyük bir çoğunlukla 42,5 lik bir yüzdeyle sigorta elemanı satışıyla meydan gelmektedir. Bu da göstermektedir ki ; sigorta yaptırmış olan bireyler sigorta elemanının verdiği bilgiye dayanarak hayat sigortası yaptırmıştır. Bu durumda sigorta elemanların pazarlama da önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 2.4 Hayat Sigortası Yaptıranların Hayat Sigortasına Genel Bakışı

Hayat Sigortası Yaptırma Nedenleri	Yanıt-layıcı Sayısı	%	**Ödeme Koşulları Birikimin Yeterli Olup Olmadığı**	Yanıt-layıcı Sayısı	%
Geleceği Güven Altına almak	34	46,6	Kesinlikle Katılıyorum	5	6,8
Emeklilikte Ek Gelir Sağlamak	26	35,6	Katılıyorum	34	46,6
Tasarruf Yapmak	31	42,5	Fikrim Yok	13	17,8

Aileyi güvence Altına Almak	30	41,1	Katılmıyorum	16	21,9
Diğer	2	2,8	Kesinlikle Katılmıyorum	5	6,8
	73	**100**		**73**	**100**

Sigorta Şirketinden Geleceğe Yönelik Beklentiler	Yanıt-layıcı Sayısı	%
Sigorta Bitimindeki Aylığın Tatmin Edici Olması	52	71,2
Kredi Kullandırılması	12	16,4
Prim Ödemelerinde Kolaylık Sağlanması	29	39,7
Diğer	3	4,2

Hayat sigortası yaptıranların hayat sigortası yaptırma nedenlerinin dağılımı Tablo 2.4 de verilmektedir. Söz konusu nedenlere verilen yanıtlar birden fazla yanıtlama esnekliğine sahiptir. Tablodan görüleceği üzere bireyler %46,6 lık bir bir yüzdeyle geleceklerini güvence altına almak istemişlerdir. Sigorta yaptırma nedenleri arasında sigorta elemanının iknası da %2,8 lik bir yüzde ile en az görülen nedeni oluşturmaktadır. Hayat sigortası yaptıranların %90,4 'ü şirketine güven duyuyorken , ödeme koşullarının ve verilecek birikimin yeterli olduğu görüşüne katılanların oranı %46,6 dır. Sigorta şirketinden geleceğe yönelik beklentiler arasında elde edilen birikimin arttırılması ve ödenecek aylıkların tatmin edici olmasını isteyen yanıtlayıcı sayısı 52 iken , sigorta şirketinin güven verici olmaya devam etmesini alternatif bir yatırım aracı olmasını isteyen yanıtlayıcı sayısı 3 kişidir. Yine tablodan görüleceği üzere prim ödemelerinde kolaylık sağlanması beklentiler arasında dikkat çekmektedir.

Tablo 2.5 Daha Önce Hayat Sigortası Yaptıranların Hayat Sigortasına Genel Bakışı

Kaç Yıllık Hayat Sigortası Vardı	Yanıt-layıcı Sayısı	%	Hayat Sigortası Bırakma Nedenleri	Yanıt-layıcı Sayısı	%
1-2 Yıl	23	41,1	Sigorta Şirketine Olan Güvensizlik	16	28,6
2 -4 Yıl	6	10,7	Sigorta Bitimi Birikimin veya Aylığı Yetersiz Oluşu	39	69,6
4 -6 Yıl	12	21,4			

			Ekonomik Koşulların İyi Olmaması	3	5,4
6 -8 Yıl	2	3,6			
			Diğer	14	25,0
8+	13	23,2			
	56	**100**			

Tekrar Hayat Sigortası Yaptırma	Yanıt-layıcı Sayısı	Yüzde %	Tekrar Hayat Sigortası Yaptırma Nedenleri	Yanıt-layıcı Sayısı	%
Evet	10	17,9	Daha İyi Bir Şirketle karşılaşma	3	5,4
Hayır	46	82,1	Sigorta Bitiminde Birikim veya Aylığın Yeterli Olması	12	21,4
	56	**100**	Diğer	3	5,4

Daha önce hayat sigortası yaptırmış olan 56 yanıtlayıcının hayat sigortasına genel bakışı Tablo 2.5 de gösterilmektedir. 1-2 yıllık hayat sigortasına sahip olan yanıtlayıcı sayısı 23 kişidir. Tekrar hayat sigortası yaptırmak istemeyenler %82 lik bir yüzde ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Hayat sigortası bırakma nedenleri arasında en önemlisi geri ödenecek birikim veya aylığın yetersiz olduğu %69,9 luk bir yüzdeye sahiptir. Bireylerin yanlış bilgilendirildiği veya şirketin kapanma vb. nedenler %3' lük bir yüzdeye sahiptir.

Tablo 2.6 Hiç Hayat Sigortası Yaptırmayanların hayat Sigortasına Genel Bakışı

Hayat Sigortası Yaptırmama Nedenleri	Yanıt-layıcı Sayısı	%	İleride Hayat Sigortası Yaptırma	Yanıt-layıcı Sayısı	%
Sigorta Şirketine Güvensizlik	77	58,8	Düşünüyorum	32	24,4
Sigorta Bitiminde Birikimin veya Aylığın Yetersiz Oluşu	61	46,6	Düşünmüyorum	99	75,6
Vefat Halinde Teminatın Yetersizliği	18	13,7			
Hiç Hayat Sigorta tanıtımı ile Karşılaşılmaması	16	12,2			

Diğer	18	13,9			
				131	**100**

Hiç hayat sigortası yaptırmayan 131 kişinin hayat sigortası yaptırmama nedenleri ,ileride hayat sigortası yaptırmayı düşünüp-düşünmediklerine ilişkin yanıtların dağılımı Tablo 2.6 da verilmiştir. 131 kişinin birden fazla yanıtlayabileceği hayat sigortası yaptırmama nedenleri arasında % 58,8 lik bir yüzdeyle sigorta şirketlerine güvensizlik yer almıştır. Büyük çoğunlukla ileride hayat sigortası yaptırmayı düşünmeyen kişilerin nedeninin güvensizlik olduğu görülmektedir. Diğer nedenlerin arasında prim ödemelerinin istek dışında değiştirilmesi , ekonomik nedenler ve sigorta anlayışının anlaşılmaması olarak sıralanmıştır. İleride hayat sigortası yaptırmayı istemeyenler ise 99 kişidir. Ayrıca tablodan görüleceği üzere vefat teminatındaki yetersizlik pek fazla önemsenmemektedir.

Tablo 2.7 : Yanıtlayıcıların Demografik Özellikleriyle Hayat Sigortası Özelliği Arasındaki İlişkinin χ^2 (Ki-Kare) Analizi

Hayat Sigortası Yaptırma - Yaptırmama İle Demografik Özellikler	S.D	χ^2 (Ki-Kare)	Kontenjans Katsayısı	P
Cinsiyet * Hayat Sigortası	2	3,154		0,207
Yaş * Hayat Sigortası	8	10,548		0,229
Okul * Hayat Sigortası	8	18,426	0,257	**0,018** *
Meslek * Hayat Sigortası	10	50,814	0,404	**0,000***
Aylık Gelir * Hayat Sigortası	8	9,553	0,188	0,298
Medeni Durum * Hayat Sigortası	2	3,333	0,112	0,189
Çocuk Sayısı * Hayat Sigortası	8	6,464	0,156	0,595
Yaş*Hayat sigortası*Meslek				
20-30	10	19,749	0,601	**0,050** *
30-40	10	33,442	0,464	**0,000***
40-50	10	8,842		0,547
50-60	10	13,781		0,183
60+	2	6,107	0,636	**0,047***
Cinsiyet*Meslek *Hayat				
Sigortas	10	30,726	0,384	**0,001***
Bay	10	28,428	0,507	**0,000***
Bayan				
Aylık Gelir*Meslek*Hayat Sigortası	8	22,037	0,503	**0,032***

Öğretim Üyesi	8	19,701	0,517	**0,012***
Doktor	10	18,547	0,463	**0,046***
Eczacı	10	21,843	0,620	**0,016***
Avukat	6	14,677	0,528	**0,023***
Serbest Meslek				

Tablo 2.7 de verilen yanıtlayıcıların demografik özellikleriyle hayat sigortası özelliği arasındaki ilişki öncelikle iki faktör arasında araştırılmıştır. Daha sonra üç faktör arasında ilişki incelenmiştir. Sadece en son bitilen okul ile hayat sigortası arasında ve meslek ile hayat sigortası arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. En son bitirilen okul ve meslek grubunun ayrı ayrı sigortasının olması, daha önce olması ve hiç olmaması üzerinde etkilidir. Var olan bu ilişkilerin büyüklüğü de kontenjans katsayısının değerleriyle belirlenmiştir. Her iki anlamlı ilişkinin χ^2 değerleri sırasıyla 18,426 ve 50,814 olarak bulunmuştur. bu değerlere karşı gelen kontenjans katsayıları da 0,257 ve 0,404 olarak elde edilmiştir. Bu kontenjans katsayılarına göre de hem en son bitirilen okul hem de meslek grubu ile hayat sigortası arasındaki ilişki için orta dereceye yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Tek başına yaş-hayat sigortası, aylık gelir-hayat sigortası, medeni durum-hayat sigortası ve sahip olunan çocuk sayısı ve hayat sigortası arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yaş, hayat sigortası ve meslek grubu bir arada alındığında kısmi ki-kare tabloları yardımıyla 20-30, 30-40 ve 60+ yaş grubu hayat sigortası ve meslek grubu arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu üç yaş grubuna ait kısmi ki-kare değerlerine ilişkin bulunan P değerleri sırasıyla 0,032, 0,000 ve 0,047 $\alpha = 0,05$ den küçüktür. Bu anlamlı ilişkilerin büyüklüğü de 30-40 yaş grubu için orta düzeyde, 20-30 ve 60+ yaş grubu için ise orta düzeyin üzerinde ilişkiyi göstermektedir. Cinsiyet, meslek grubu ve hayat sigortası arasındaki ilişki ele alındığında kısmi ki-kare tablolarında Bay ve Bayanlar için elde edilen ki-kare değerleri sırasıyla 30,726 ve 28,428 istatistiksel olarak anlamlıdır ve orta düzeyde ilişkileri yansıtmaktadır.

Aylık gelir, meslek ve hayat sigortası ele alındığında her meslek arasındaki kısmi ki-kare tablo değerlerine P değerlerinin hepsi $\alpha = 0,05$ den küçük olduğu için ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Sadece avukatlara ilişkin ilişki orta düzeyin üstü değerleri için ise orta düzeyde ilişkinin varlığı söz konusudur.

Tablo 2.8 : Hayat Sigortası Yaptıranların Hayat Sigortasına Güvenlerine İlişkin χ^2 (Ki-Kare) Analizi

Hayat Sigortası İle İlgili Özellikleri	S.D	χ^2 (Ki-Kare)	Kontenjans Katsayısı	P
Kaç Yıldır Hayat Sigortası Var * Ödeme Koşulları ve Sigorta Sonu Birikimin Yeterli Olduğu Görüşüne Katılıp-Katılmama * Çalışılan Şirkete Güven Duyulup-Duyulmadığı				
Evet	20	33,026	0,578	**0,034***
Hayır	8	10,111		0,257

Tablo 2.8 de hayat Sigortası yaptırmış olanların hayat sigortasına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Hayat sigortasına sahip olanların sigorta sonu birikimlerin yeterliliği ve çalışılan şirkete güven duyulup -duyulmadığı arasında istatistiksel olarak bir ilişki vardır. Bu ilişki sadece güven duyanların oluşturduğu ki-kare değeri için geçerlidir.

Çalışmamızda meslek gruplarına göre hayat sigortasına sahip olan veya hiç olmayan kişilerin demografik özelliklerine göre dağılımları ve hayat sigortasına ilişkin genel görüşleri belirlenerek güven duygusunun varlığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Büyük çoğunluğu bay olan, evli olan ve 30-40 yaş grubunda olan yanıtlayıcıların eğitim düzeyleri çoğunlukla lisansüstünü göstermektedir. İyi bir gelire sahip olan ve genellikle seçkin meslek gruplarında yer alan yanıtlayıcılar çoğunlukla hiç çocuk sahibi değil veya 1 tane çocuğa sahiptirler. hayat sigortası yaptıranlar sigorta şirketine güven duymaktadırlar. Çünkü sigorta şirketine arkadaşlarının tavsiyesi veya sigorta şirketinin elemanının iknasıyla ulaşmışlardır. Hayat sigortası yaptıranların bu güven duygusu doğrudan sorulan güven duyuyor musunuz sorusuna verilen %90,4 lük bir yanıtla da ortaya konulabilir.

Daha önce hayat sigortası yaptıranlar ise büyük çoğunlukla 1-2 yıldan sonra sigorta şirketinden ayrılmışlardır. Şirketten ayrılma nedenlerinin ikinci sırasında sigorta şirketine güven yer almıştır. %82,1 lik yüzde ile yanıtlayıcılar tekrar hayat sigortası yaptırmayı düşünmemektedirler.

Hiç hayat sigortası yapmayanlar ise %58,8 lik bir yüzde ile sigorta şirketine güven duymamakta ve %75,6 lık bir yüzde ile de hayat sigortası yaptırmayı düşünmemektedirler.

Bu üç grubun ilkinde yer alanların sigorta şirketine güveni doğru bir şirketle tanışmış olmalarından ve sigorta şirketiyle uzun süre çalışıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu faktörlere ilişkin χ^2 analiz sonuçları da bunu ortaya çıkarmaktadır.

Daha önce hayat sigortası yaptırmış olanlarla ve hiç yaptırmamış olanların sigorta şirketine güven duymamaları onların tekrar veya ileride yeni bir hayat sigortası yaptırmayı düşünmemelerine neden olmaktadır. Bu güvensizlik ; birikimleri ve ödemeleri yeterli bulmamalarından kaynaklanmaktadır.

İleriki çalışmalarda çeşitli faktörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde kullanılan χ^2 analizinden sonra ileri analiz teknikleri kullanılarak kapsamlı sonuçlar elde edilebilir. Bu çalışmayla sigorta şirketlerine kişilerin güven duyabilmesi için kendilerini müşteri hizmetlerine ve sigorta anlayışına daha uygun olarak ifade etmelerinin gerekli olduğu ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmanın sonucunda da görüldüğü üzere ankete katılan meslek grupları ekonomik olarak orta ve üst grupta yer almaktadır. Sonuç olarak hayat sigortasına henüz yeterince güven sağlanamamıştır.

3. Hayat Sigortası ve Bireysel Emeklilik Sigortasının Geleceği

Türkiye'de sigorta sektörü içerisinde hayat branşı istenen düzeye ulaşamamıştır. Burada hayat sigortası sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin topluma güven vermemesi ve ülkenin ekonomik durumu önemli bir yer tutmaktadır. Sigortacılık sektörü içinde en zayıf durumda olan hayat sigortasının sorunlarının ele alınıp geliştirilmesi yerine hayat sigortasına alternatif olarak yeni bir sistem arayışına girilmiş ve bireysel emeklilik sistemi gündeme gelmiştir.

3.1 Bireysel Emeklilik Yasası

Ülkemizde sosyal güvenlik alanında yaşanan mali , kurumsal ve idari yapılanmalara çözüm bulmak amacıyla Ağustos 1999 da sosyal güvenlik reformuna ilişkin temel düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla bireysel emeklilik yasa tasarısı

çıkarılmıştır. "Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu" ile bireylerin emekliliğe yönelik gönüllü tasarruflarını düzenleyen bireysel emeklilik hesaplarına dayalı fonlu bir sistem öngörülmektedir. Bireysel Emeklilik kanunu ile düzenlemelerde ; emeklilik konusunda uzmanlaşmış , güçlü mali bünyeye ve büyük sermayeye sahip emeklilik şirketlerin hizmet sunması ; birikimlerin reel değerinin korunması ve yüksek getiriyi sağlamak amacıyla bireysel emeklilik hesaplarındaki varlıkların uzman portföy yönetim şirketleri tarafından yöneltilmesi ; tüm birikimlerin sadece bireysel emeklilik sistemine üye olanlara yönelik çıkarılacak emeklilik yatırım fonlarında değerlendirilmesi ;katılımcıların hesaplarını sürekli bir şekilde kontrol edebilecek elektronik alt yapının oluşturulması gibi hususlar temel amaçlar arasında alınmıştır[5].

3.2 Hayat Sigortası ve Bireysel Emeklilik Sigortasının Değerlendirilmesi

Bireysel emeklilik sistemi ile birlikte hayat sigortası şirketleri ve kurulması düşünülen bireysel emeklilik şirketleri arasında yoğun rekabet yaşanacaktır. Hayat sigortası ölüm ve hayatta kalma olguları üzerine kurulmuştur ve aynı zamanda kişinin gerek kendisinin gerekse yaşamın her devresinde ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Bireysel emeklilik ve hayat sigortası arasındaki temel farklar şu şekilde sıralanabilir. Hayat sigortasında sigortalı poliçede belirtilen süre sonunda emeklilik aylığı almaya başlar , sigortaya giriş 60 yaşına kadar mümkün olmakta , sigorta sözleşmesi boyunca ödenen primler sigorta şirketinin belirlediği yatırım araçlarında değerlendirilir , yıllık primlerin asgari 5 katı kadar ölüm teminatı ,kaza ile ölüm ve maluliyet teminatı isteğe bağlı olarak alınabilmektedir. Bireysel emeklilik sisteminde emekli olma yaşı 56 ve en az sistemde 10 yıl kalma zorunluluğu vardır , emeklilik sözleşmesi boyunca katılımcının tasarrufları kendi seçeceği fonlarda değerlendirilir , sözleşme devam ederken istenirse sigorta şirketi değiştirilebilir ve katılımcı isterse risk sigortalarını ek olarak alabilir.

Sonuç

Türkiye' de sosyal güvenlik sistemi dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi bir krizle karşı karşıyadır. Ancak Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemindeki kriz gelişmiş ülkelerdekilerden farklılık göstermektedir. Kıta Avrupa'sındaki kriz nüfusun yaşlanmasından dolayı yaşlıların emekliliğini karşılayacak yeterli genç nüfusun olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bazı Avrupa ülkeleri devlet üzerindeki yükü hafifletmek için özel emeklilik sistemine geçmeye başlamıştır. Türkiye'de ise durum farklıdır ; uzun yıllar devam eden yüksek enflasyon ,ülkenin ekonomik durumu ve sigorta şirketlerinin yapmış olduğu uygulamalar sigorta sektörünün sorunları ağırlaşmıştır. Özellikle hayat sigortası branşı sigortacılık sektöründe en zayıf durumdadır. Yapılan çalışma sonucundan da görüleceği üzere

[5] Y.Beyazıt Önal , Türkiye'de bireysel özel emeklilik sistemi , s.96-97

orta gelir grubunda bile hayat sigortasına yeterince ilgi gösterilmemektedir. Bu nedenle belirsizliklerle dolu bireysel emeklilik sisteminin yeteri düzeyde bir ilgi göreceği şüphelidir. Sonuç olarak hayat sigortası branşının geliştirilmesi yerine hayat sigortasına alternatif olarak bireysel emeklilik sisteminin ortaya çıkarılması sigortacılık sektöründeki sorunları daha da artıracaktır.

Kaynaklar

Akmut Ö., Hayat Sigortası (Teori ve Türkiye'deki Uygulama) , Sevinç Matbaası , Ankara , 1980

Alkan S. , Sigorta Sektörü , Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O , Sektörel Araştırmalar Serisi No:22, 2000

Aybay S., Türk Sigorta Sektörünün Gelişimi , Sorunları ve Çözüm Önerileri : Güncelleştirilmiş Pazarlama Karması- 7P's Yaklaşımıyla Uygulamalı Bir Araştırma ,Reasürör , Sayı:44,2002

Ergenekon ,Ç , Sigorta Sektörü , İMKB Sektörel Araştırma Serisi No:5 , 1995

Önal , B. , Türkeye'de Bireysel Özel Emeklilik Sistemi , Tügiad Ekonomi Ödülleri Kitapaları-3, 2000

Özdamar K. , Paket programlar ile İstatistiksel Veri Analizi I , Anadolu Üniversitesi Yayınları , 1997

Özmen A. , Uygulamalı Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri , Anadolu Üniversitesi Yayınları , Eskişehir , 2000

Sergici E. , Sigorta ve Pazarlama : Makaleler , Can Matbaa , İstanbul , 2001

Serper , Ö. , Gürsakal , N. , Araştırma Yöntemleri , Filiz Kitapevi , İstanbul , 1989

Yamane P. , Temel Örnekleme Yöntemleri , Çeviri: Alptekin Esin , Celal Aydın. M.A Bakır , Esen Gürbüzsel ,
Litaratür Yayıncılık , İstanbul ,2001

----------, Hayat Sigortası Semineri , İstanbul , 1991

----------, Türkiye'de Hayat Sigortaları Seminer , Tebliğler -Panel , İstanbul , 1993

----------, Türkiye'de Sigortacılık Sektörünün Sorunları ve Yeni Açılımlar ,
İTO,Yayın No:2002-3

JEO POLİTİKA VE JEO STRATEJİ AÇISINDAN KÜRT KONUSU, PKK VE TÜRKİYE (II)

M.Sami Denker[*]
Erol Kurubaş[**]

LOZAN ANTLAŞMASI VE "KÜRDİSTAN" PLANININ RESMEN SONU

Lozan Konferans1, özellikle Kürtler konusundaki İngiliz politikasının açıklığa kavuşturulması açısından önemlidir. Müttefikler ve bu arada İngiltere, Sevr'de öngördükleri sistemi tamamen yıkacaklar, böylece İngiltere için bir Kürt sorunu kalmayacaktı. Nitekim, 2 Ekim 1922'de Bağdat'tan yazan Yüksek Komiser Dobbs, hükümetinin Kürt özerkliğinden vazgeçtiğine ilişkin resmi bir açıklama yapmasının Türkleri teskin edeceğini ve böylece sınır görüşmelerinin daha rahat yapılabileceğini ileri sürdü. Ortadoğu Masası başkanı Suckburg ve Dışişleri, görüşmelere başlamadan böyle bir deklarasyonun yayımlanmasının erken olacağını bildirdiler.[1] Görüşmeler başladıktan sonra Curzon'un Aralık 1922'de Paris'teki Pippes'a ve Roma'daki Grehem'e gönderdiği telgraflarda, "artık Sevr Antlaşmasında ileri sürüldüğü gibi Türkiye'de bir Kürt devleti veya özerk bir Kürdistan planıyla ilgili bir sorun olmadığı" belirtilmekteydi.[2] Böylece Kürtlere, bir dünya savaşı ardından tanınan 'kendi kaderlerini belirleme hakkı' aynı güçler tarafından iptal edildi ve Kürt sorunu uluslar arası bir sorun olmaktan çıkartılarak, sınırları içinde kaldığı ilgili devletlerin bir iç sorunu haline getirildi.[3]

Kürtler ise, kendilerinin şu veya bu biçimde gündeme getirildiği bir ortamda, kendi sorunlarının gözlemcisi olarak bir grubu Türk heyetinin içine sokmayı düşünmemişler, her şeyi Türk heyetine bırakmışlardır. O dönemde

[*] Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.
[**] Yard. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.
[1] Öke, Belgeler, s.122, Zik. Kurubaş,a.g.e., s.136.
[2] DBFP. Vol.XVIII, s.408.
[3] Kurubaş, a.g.e., s.137.

etkinliğini neredeyse tamamen yitirmiş olan Kürt Cemiyetleri de konferansa herhangi bir başvuruda bulunmamışlardır. Müttefikler Lozan'da muhataplarını seçmişlerdi. Bu muhatap Ankara hükümetiydi ve bu hükümet Türklerin ve Kürtlerin temsilcilerinden meydana gelmekteydi. İsmet Paşa konferans da, BMM hükümeti için "Türklerin olduğu kadar Kürtlerinde hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadır" demiştir.[4]

Silopi'nin bildirdiğine göre İsmet Paşa, birinci Lozan görüşmelerine Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Fevzi Beyi, ikinci Lozan görüşmelerine yine Kürt kökenli Zülfizade Zülfi Bayi birer Kürt sıfatıyla beraberinde götürmüş, onlarda Lozan Konferansında, "biz Kürtler Türklerle kardeşiz, ayrılmak istemiyoruz, aramızda fark yoktur" demişlerdir.[5]

Lozan Antlaşmasının Kürt Milliyetçiliği Açısından Sonuçları

Antlaşmanın içeriğinden de anlaşıldığı üzere, artık Müttefikler için Kürdistan ve Kürt sorunu diye bir şey kalmamıştır. Onlar tercihlerini Türkiye devletinden yana koymuşlardır. Gerçi Musul sorunundan ötürü İngilizler, Kürtleri kullanma niyetlerini saklı tutmuşlardır.

Lozan Antlaşmasının imzalanması, Kürtler ve özellikle de Kürt milliyetçiliği açısından bazı önemli sonuçlar doğurmuştur. İlk olarak, Lozan'la birlikte Kürt sorunu, uluslar arası niteliğini kesin olarak kaybetmiştir. Kürtler artık uluslar arası politikanın ne bir öznesi, ne de nesnesidir. Öyle ki, özellikle Türkiyeli Kürtler uzun bir süre dünya siyasi literatüründe yer almayacaklardır. İkinci olarak, Lozan Kürt milliyetçiliği açısından bölücü nitelikte bir antlaşmadır. 1639 Kasri Şirin Antlaşmasıyla, doğu-batı olarak ikiye bölünen tarihi Kürdistan coğrafyası, Lozan'la kuzey-güney olarak bir kez daha bölünmüştür. Daha doğrusu bu bölünmüşlük resmileşmiştir.[6]

---

[4] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Çev:Seha L.Meray, Takım I, Cilt I, Kitap I, AUSBF Yayınları, 1973, s.348.

[5] Zinar Silopi, **Doza Kürdistan, Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları**,Haz:M. Bayrak, Ankara Özge Yayınları, 1991, s.62.

[6] Kurubaş, a.g.e., s.143.

Üçüncü olarak, Lozan sonrası Kürt milliyetçilerinin etkinliklerinin iki açıdan değişime uğradığı görülüyor. Öncelikle kullandıkları yöntem değişmiştir. Önceden diplomatik ve siyasi girişimlerle amaçlarına ulaşmaya çalışan Kürt milliyetçileri, bundan sonra, kurdukları örgütlerle askeri yöntemlere yönelmeye başlamışlardır. İkinci değişim, etkinliklerin yönü ve alanı açısındandır. Daha doğrusu yön ve alan açısından bir daralma olmuştur. Önceleri yabancı devletler nezdinde ve uluslar arası konferanslarda etkinlik gösterebilen Kürt milliyetçileri artık böyle bir olanağa uzun süre sahip olamayacaklardır. Şimdi onlar, kendi bölgelerinde ve sınırları içinde oldukları devletler nezdinde ayrılıkçı etkinlik yürüteceklerdir. Yani etkinlikleri bölgeselleşmiştir.[7]

Lozan Sonrası Dönem'de Başlatılan Ayaklanmalar, Dış Destekler ve Sonuçları (1923-1960)

Azadi çatısı altında yürütülen çalışmalar

Lozan Antlaşmasının ardından bazı Kürt milliyetçileri, Lozan öncesi isteklerini zorla kebul ettirmek üzere askeri eylemlere girmeye karar verdiler Bu amaçla, kısaca Azadi adı ile anılan Kürt Özgürlük Topluluğu **(Cıwata Azadiya Kurd)**[8] oluşturdular. Azadi'nin ilk kongresi 1924'de yapılarak, alınan kararlar arasında iki tanesi dikkat çekiciydi ;[9]

1. Kürdistan'da genel bir isyan başlatılacak ve bunu bağımsızlık ilanı izleyecek. İsyan bütün ayrıntıları ile planlanacak ve görevlendirilenlere gerekli bilgiler verilecek.

2. Harekete gerekli dış destek İngiltere, Fransa, ve Sovyetler Birliği'nden sağlanmaya çalışılacak.

Her ne kadar gerek İngilizler ve gerekse Sovyetlerle temas kurulsa da destek sağlanamayacaktır. 24 sonbaharında örgüt mensupları kendilerini

[7] Kurubaş, a.g.e., ss.143-44.
[8] Örgütün adı sonradan değiştirilerek "Cıwata Xweseriye Kurd" (Kürt Bağımsızlık Topluluğu) olmuştur. Bk.Bruinessen, Ağa, Şeyh, s.348.
[9] A.g.e., s.345.

Nasturi isyanının içinde bulacaklar. Bu durum örgütün lider kadrolarıyla birlikte sonunu getirecektir.[10]

İngiliz-Nasturi-Azadi İşbirliği ve Beytuşşebab İsyanı

3 Eylül 1924'de patlak veren bu isyanın üç temel öğesi vardı. Birincisini İngilizler oluştururken, ikincisini Nasturiler, üçüncüsünü ise Azadiler oluşturmakta ve her bir öğenin kendisine göre bir amacı bulunmaktaydı. İngilizler'le 19 Mayıs 1924'de İstanbul'da, Irak ve Türkiye arasında sınırın saptanmasıyla ilgili olarak bir Konferans düzenlenmiş, Türkiye tarafı Kerkük ve Musul'un kendilerine bırakılmasını, buna karşı petrolde ortaklık kurulmasını önermişlerdi. İngiltere adına Cox, isteğe olumlu bakmadığını ima eder. Ayrıca Beytuşşebap bölgesinin Nasturilere verilmesini ister. 5 Haziranda görüşmeler kesilir. Aslında İngiltere, Musul için Nasturilere gerekli yardımları yapmış, onlara para ve silah sağlamıştı. Böylece İngilizlerin yardımıyla Beytuşşebap'da, 8000 civarında Nasturi ve Kürt, 12 Eylül'de ayaklanır. İki hafta süren askeri harekatla isyan bastırılır. İsyana Katılan Nasturi ve Kürtlerin büyük bölümü İran ve Irak'a kaçarak İngilizlere sığınırlar.

Şeyh Sait isyanı ve 'Yabancı Parmağı' sorunu

Planladığı şekliyle Şeyh Sait isyanı 21 Mart Nevruz günü başlayacaktı. Fakat Şeyh Sait'in Piran'da olduğu bir sırada bir kaç Kürdü almak için gelen Jandarmalar nedeniyle başlayan olaylar ve gelişmelerle planlanan tarihinden önce patlak verdi. Şeyh Sait isyanı ile ortaya atılmış bir çok görüş ve belge var. Nitekim bunlar incelendiğinde, İngilizlerin, Şeyh Sait isyanının çıkmasında Kürtleri azmettirdiği, desteklemedikleri, ve onları Türkiye ile başbaşa bırakarak karşılıklı yıpranış seyrettiklerini, elinden geldiğince de bu durumdan Musul konusundaki tezlerini desteklemek için yararlanmaya çalıştıkları görülür. Şeyh Sait isyanı sonuçları açısından değerlendirilecek olursa;[11]

---

[10] Kurubaş, a.g.e., s.149.

[11] Kurubaş, a.g.e., s.150. Görüşmelerin ayrıntıları için bk.Öke, Belgelerle, ss.135-140. Kamuran Gürün,
Savaşan Dünya ve Türkiye, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.397.

1. Şeyh Sait isyanının arkasından Hoybun örgütü kuruldu.

2.İngiltere başta olmak üzere bir çok devlet, Kürtlerin başarılı bir hareket geliştiremeyecekleri ve bağımsız bir devlet kuramayacakları yolunda düşünmeye sevk etti.

3. İngiltere, Irak'ta Kürtler için 'ulusal bir yurt' oluşturulması politikasını, potansiyel sonuçlarıyla birlikte kabul etmeye zorlandı. Nitekim, Musul sorunu çözülürken Milletler Cemiyeti (MC) bölgeyi İngiltere'ye verirken Kürtlere İdari ve kültürel özerlik vermeyi şart koştu.

4. Türkiye içinde kalan Kürtler açısından, Kurtuluş Savaşında sağlanan işbirliğinin bozulması ve 'Kürtler ile Türklerin birlikte beraber olma isteğinde' olduğu tezinin geçerliğinin ortadan kaldığı sonucunu doğurmuştur.

5. İngiltere ve Irak ile Türkiye arasında 5 Haziran 1926 tarihli anlaşma vasıtasıyla Musul sorununu çözülmesine yardımcı olmuştur.

1.İsyan sırasında SSCB, Türkiye'nin iç işlerine karışmama ve İsyanı desteklememe politikasını açık bir biçimde göstermiştir. Musul sorunu karşısında yalnızlığa itilmiş olan Türkiye, SSCB dostluğuna ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Böylece Türkiye, SSCB yaklaşmış oluyordu.

Hoybun çatısı altında yürütülen faliyetler

Kürt-Ermeni ilişkileri ve Hoybun'un kuruluşu, Ağrı İsyanı

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra, kaçan isyancıların bir bölümü İran, Irak, Suriye ve Mısır'a sığınmıştı. Bu nedenle Kürtler, iç örgütlenme çalışmalarını sürdürürken kendileriyle aynı görüşü paylaşan göçmen Kürtlerle işbirliği yapmışlardı. Her ne kadar bunlar birer ateşli Kürt

milliyetcisi idiyseler, bağımsızlık için çabalayan bir örgür meydana getirmektende uzaktılar.[12]

İskender Bey,[13] 1925 isyanından sonra, Dr. Şükrü Sekban ve diğer Kürt milliyetcileriyle görüşmüş, Şeyh Sait'in büyük oğlu Ali Rıza ile haberleşmiş ve onların 'Kürt ulusal kurtuluşu' ile ilgili bir kongre toplanmasına taraftar olduklarını öğrenmiş ayrıca Paris'te bulunan Şerif Paşa ile temasa geçerek, Avrupa'da Kürtler için etkinlikte bulunulması istemişti. Ayrıca Ermeniler'le temas halinde idi. Nitekim 1924'te Sevr Antlaşmasında belirlenen ilkeler ve sınırlar dahilinde Taşnak Partisi ve Kürt Milli Komitesi arasında bir anlaşma yapıldı. Anlaşamaya göre, ilk aşamada, Ermenilerin Kürtler aleyhine yaptıkları propagandalara son verilmesi kararlaştırıldı. Böylece Ermeniler, sahip oldukları yayınlar aracılığı ile hangi ülkede olursa olsun Kürt davasını savunacaklar ve avrupa'da Kürtler arasında bir Kürt örgütü kuruluncaya kadar yardımcı olacaklardı.Ayrıca Ermeniler, 'Büyük Ermenistan' davasından da vazgeçeceklerdi.[14]

Bundan sonra, kökenleri çok eskilere dayanan Kürt-Ermeni ilişkilerinin düzeltilerek üçüncü düşmana karşı birlik oluşturma çabaları, Şeyh Sait isyanının arkasından Suriye'ye sığınan Kürt milliyetcilerinin, kimilerine göre benlik, ya da öz benlik, diğerlerine göre, özerklik, özü oluşturma anlamına gelen **Hoybun** adlı örgütü kurmalarıyla sonuçlandı. Hoybun'un Kürt Tealli Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt

---

[12] Şeyh Said İsyanı ile ilgili oldukça fazla görüş vardır. Bunlardan bazıları için bk.Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi ışığında Şeyh Said Olayı**, Ankara, Boğaziçi Yayınları 1992; İsmail Beşikçi; **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, 2.b.İstanbul, E Yayınları, 1970; Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, 4.kitap, İstanbul,Tekin Yayınları, 1974; Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması** (1919-1925) 2-b Ankara, Tekin Yayınları 1991, Faik Bulut, **Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları**, İstanbul Yön Yayınları 1991; **Komintern Belgelerinde Kürt Milli Meselesi**, İstanbul Aydınlık Yayınları 1977; **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, Milli Meseleleri,** İstanbul, Aydınlık Yayınları 1974.

[13] Kurubaş, a.g.e., ss.156-170.

[14] Sasuni, a.g.e., s.184.

Milli Fırkası ve Kürt Bağımsızlık Komitesi adlı dört örgütün birleşmesiyle oluştuğu ifade edilmiştir.[15]

Hoybun'un genel proğramı ise şöyleydi; öncelikle İran'a, Irak ve Suriye'deki, Arap halkına ve onların himayecilerine (İngiltere ve Fransa) dostça bir tutum takınılarak o yerlerdeki büyük Kürt bölgelerinin barış ve refahını güvence altına almak, sonrada aynı kaderi paylaşan Ermeni ulusuyla dostluk kurarak Türkiye'ye karşı işbirliği yapmak, ermenistan ve Kürdistan bağımsızlıklarının, toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesinin bir ilke olarak benimsenmesi.[16]

Batılı Emperyalist güçlerin desteğini alan Hoybun, özellikle İngilizler tarafından Türkiye'ye karşı kullanılmış ve Fransa'da özellikle Türkiye ile olan anlaşmazlıklarında aynı yolu takip etmiştir. Ayrıca, Taşnak Partisi'nin Hoybuna'a olan desteği onu etkisine almakla sonuçlanmıştı. Nitekim, Hoybun'un katlkılarıyla çıkan isyanlarda (Ağrı İsyanı), bir İngiliz veya Fransız parmağı olduğu yönündeki Türk iddiaları, Sovyetlerce de doğrulanmıştır.[17]

Şeyh Sait isyanından sonra İhsan Nuri Paşa Ağrı'yı merkez alarak zaman zaman ayaklanıyor ve zor durumda kalınca da İran'a kaçıyordu. Bu etkinlikleri haber alan Hoybun, İhsan Nuri'yi 'Ağrı Askeri Delegesi ve Milli Hareketin genel Kumandanı' ilan etti. Bu ilan ile örgüt isyana her türlü

[15] İngiliz Hükümetinin Kuvayi Milliyeye Muhalefet etmiş olanları isterlerse Türkiye dışına götürmelerinden istifade ederek yurt dışına çıkan Kürt Millet Fırkası, yöneticilerinden İskender Bey, Belçika'da toplanan "Baskı altındaki Milletler Konferansı'na Ligue Kurde" adına notalar vererek Kürtlerin durumdan ve bağımsızlık isteklerinden söz eden kişidir. Bkz. Silopi, a.g.e., s.104.

[16] Sasuni, a.g.e., s.184, Göktaş, a.g.e., I., s.93.

[17] Burkay, a.g.e., s.107, Rambout, a.g.e., s.38.

desteği vereceğini ve yardım yapacağını da ilan etmiş oluyordu. Daha sonra silah ve cephanenin yanı sıra ilkel'de olsa bir matbaa makinesi Ağrıya gönderildi. Böylece, **Agri** ve **Gaziye Welat** isimli iki gazete, **Agri Egir Dibarine** başlıklı bir bülten yayımlayarak isyanın propagandasının yapılması da mümkün oldu. Bülten dar bir çevrede dağıtılmayıp uluslararası kuruluşlara da gönderildi. Hoybun'nun etkin olduğu 1927-1934 yılları arasında, SSCB dışındaki yerlerde toplam yetmiş bir periyodik olmayan yayın yapıldığı ifade edilmiştir. dolayısıyla Hoybun'nun en önemli işlevi Kürtler konusunda dünya kamu oyunu propaganda yoluyla olmuştur.[18]

1946'da Mehabet Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Hoybun'da diğer Kürt örgütleri gibi kendisini feshederek bu cumhuriyete katılmıştır.

Dersim İsyanı ve Dış Destek Sorunu

1936 sonlarına doğru Türkiye'nin güney sınırlarında çete hareketleri başlamış,1937 yılına gelindiğinde bu hareketler iyice artmıştı. Fakat esas hareketlenen yer Tunceli (Dersim) idi. Nitekim bu bölgeye hakim olabilmek için hükümet 1935 yılında Tunceli Kanunu'nu çıkartmış, ayrıca Sadabat Paktını imzalamıştı. Bu paktın 7.ci maddesi nde yeralan ' içişlerine karışmama ve şer güçleri desteklemem' konusu, İran'la ilgili olarak konmuştu. Nitekim, hükümetin uygulamalarına karşı Seyit Rıza önderliğinde ayaklanmışlardı.[19]

İsyanda yabancı parmağı ile ilgili olarak ortaya konan delillere bakılırsa Fransızların ve Rusların adı geçmekte.[20] Nitekim Fransız gizli servisinin bir ajanı olan İzzettin, Seyit Rıza'ya 'Fransa tarafından her türlü yardımın' yapılacağı söylenmişti. Öte yandan Seyit Rıza'nın zor durumda kaldığında Fransa'ya değil, İngiltere'ye

[18] Kurubaş, a.g.e,, s.175.
[19] Kurubaş, a.g.e., ss.171-198.
[20] Kurubaş, a.g.e., ss.184-188.

mektup yazıp yardım istemesi gözleri bu sefer İngiltere üzerine çevirmiştir.[21] 13 Temmuz 1938 tarihli El-İhbar gazetesinde çıkan Londra kaynaklı bir haberde de 'Rusya'nın para ve silah yardımıyla isyanı desteklediği' ifade edilmiştir. Spekülasyonların yanı sıra yukarda ileri sürülen iddiaları destekleyecek çok ciddi kanıtlar ortaya konamamıştır.[22]

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulacak yeni düzende de pay alma çabaları vardı. Bunun için Kürt milliyetçi hareketlerinin önde gelen isimleri etkinliğe geçerek uluslar arası örgüt ve konferanslara çok sayıda muhtıra gönderdiler. Kürtlere bağımsızlık verilmesini veya en azından ulusal haklarının korunması için konuyla ilgilenilmesini istediler. 1943-1958 tarihleri arasında toplamı yirmi dört olan bu muhtıra ve mektupların, burada sadece Türkiye ile ilgili olanları özet olarak kaydedilecektir.[23]

i)Bu muhtıralarından ilki 30 Ağustos 1943 tarihinde Büyük Devletlere sunulan "Kürt Sorunu Hakkında Memorandum" başlıklı yazıydı. Beyrut'ta bulunan Bedirhanlar tarafından hazırlanan bu yazıda önce, Kürtlerin tarih, dil, nüfus ve sınırlarına dair genel bilgiler veriliyordu. Yazının en önemli kısmını ise, "Niçin Bir Kürt Devleti Kurulmalı?" başlığını taşıyan bölüm oluşturuyordu. Yazıya göre bölgede Kürt sorunu halledilmeden istikrar sağlanması mümkün değildi (Bu memorandumun aslı 1942 Eylülünde De Gaulle ve Colonel Elphinson'a sunulmuştur.

ii)30 Mart 1945 tarihinde Hoybun'un faal üyelerinden Dr.Ahmet Nafiz (Yekbun), ABD'nin Suriye-Lübnan Elçisi George Wadsword aracılığıyla Beyrut'tan San Fransisko Konferansına Kürt Ligi adına bir

[21] Kurubaş, a.g.e., ss.186-187.
[22] İsyanla dış destek sorunuyla ilgili detaylı bilgi için bkz., Edgar O'Bullence **The Kurdısh Rewolt**, London 1973; Hassan Arfa, **The Kurds An Historical Political Study**, London, Oxford University Press,1966, Akgül, a.g.e., s.106, Ş.Vedat, a.g.e., s.145..
[23] Kurubaş, a.g.e., ss.194-196.

muhtıra yolladı. Burada da Kürtlerin kimliği üzerinde durulduktan sonra, Kürt sorununun çözümü için, bütün Kürtlerin yaşadığı toprakları içine alacak bir özerk Kürdistan kurulması öneriliyordu. Muhtıraya ek olarak yollanan mektupta da, konferansın bu konuyla ilgilenmesi, ilgili devletlere baskı yapması ve incelemelerde bulunmak üzere uluslar arası bir komisyon oluşturulması isteniyordu.

iii)21 Temmuz 12945 tarihinde, daha önce Ağrı isyanında kumandanlık yapmış olan İhsan Nuri Paşa büyük devletlere hitaben bir mektup yollayarak Kürt halkının temsilcilerinin San Fransisko Konferansında konuşmalarına izin verilmesini talep ediyordu.

iv)26 Kasım 1945 tarihinde Devletlere yollanan bir başka mektupta ise, Kürt sorununa bir çözüm bulunması isteği tekrarlanıyordu.

v)9 Aralık 1945'te BM üyelerine gönderilen muhtırada ise, önceki muhtıra ve mektuplarda olduğu gibi, Ortadoğu'daki istikrarın Kürt sorununun çözümüne bağlı olduğu belirtilmekteydi.

vi)26 Haziran 1946'da büyük devletlerin dışişleri bakanlıklarının Paris'teki toplantısına, Kürt Ligi (Hoybun kastediliyor) bir muhtıra yollayarak, Sevr ve Lozan Anlaşmalarının ardından İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki Kürtlerin durumunu anlatmaktaydı.

vii)Yine Kürt Ligi adına 10 Mart 1947'de Moskova'daki dört devletin dışişleri bakanları toplantısına benzer içerikli bir mektup yollandı.

viii)31 Mart 1947 tarihinde Kürt Liginin General Marshall'a yolladığı muhtırada, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardıma itiraz ediliyordu.

ix)30 Temmuz 1947'de BM İnsan Hakları Komisyonuna da bir muhtıra yollanarak Türkiye, İran ve Irak'taki Kürtlere yönelik uygulamalardan şikayet ediliyordu.

x)29 Kasım 1948'de Kürt Ligi, Genel Sekreteriyle görüşmek üzere Emin Kamuran Bedirhan, Dr.Zaza ve Dr.Ferzende'den oluşan bir heyetle beraber, bir de mektup gönderdi.

xi)15 Ocak 1949 tarihli BM İnsan Hakları Komisyon Başkanlığına mektupta, buraya 1947'de gönderilen nota hatırlatılarak Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtlerin durumunun iyileştirilmesi isteniyordu. Benzer bir mektup, 3 mart 1956 tarihinde yine BM'ye yollandı.

xii)1957 Aralık ayında Kahire'de toplanan Asya-Afrika Dayanışma Konferansına Celadet Bedirhan'ın dul eşi tarafından (Celadet Bey 1951'de ölmüştü) bir mektup yollanmış ve Kürt istekleri tekrarlanmıştır.

xiii)1958 Ekiminde "Avrupa Kürt Öğrenciler Cemiyeti" tarafından BM Genel Sekreteri Dag Hammarskjold'a gönderilen mektup Ortadoğu sorunlarını tartışacak olan toplantının özel oturumunda Kürt sorununa da yer verilmesini istemekteydi.

1960 yılına gelindiğinde Türkiye dışında, özellikle Irak'taki Kürt hareketleri yeniden canlanacak ve zamanla bu hareketler Türkiye'de Kürt hareketlerinin gelişmesinde ve bir dayanak oluşmasında önemli rol oynayacaktır.

Türkiye'de 1961 Anayasasının getirdiği hürriyet ve özgürlük ortamının istismarı sonucu 1960'lı yılların ortalarından itibaren kurulan ve düşüncenin ifade edilmesi özgürlüğü arkasına sığınan ve kamu oyuna mal edilen düşüncelerin örgütlenmeleriyle birlikte, Türkiye THKO,THKP-C, TİİKP örgütlerinin adam kaçırma, silahlı saldırı ve bombalama eylemleriyle birlikte terör ve terörizmle tanışacaktı. 12 Eylül 1980 öncesi dönemde giriştikleri terör eylemleri ile, Dev-Sol, Dev-Yol, MLSPB, TKB, TDKP, TKP/ML-TİKKO,KEB,PKK,KUK,KAWA,RIZGARİ gibi terör örgütleri, 1980 sonrası dönmede Dev-Sol/SDB, TKP/ML-TİKKO, HDÖ gibi örgütler eylemlerde bulunurken, yurt dışında Ermeni Terör Örgütü ASALA Türkiye'nin dış temsilcilikleri ve diplomatlarına saldıracaktı Yukarda saydığımız terör örgütleri arasında PKK çıktığı günden günümüze

damgasını vuracak eylemlerini Türkiye'yi karşına alarak Türkiye Cumhuriyetini bölmeyi hedefleyecektir.

KÜRDİSTAN İŞÇİ PARTİSİ (PKK)

1. PKK

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgemizi Türkiye'den ayırarak İran, Irak ve Suriye toprakları üzerinde bağımsız bir Kürdistan devleti kurmayı amaçlayan PKK, bunun gerçekleştirmek için uzun süreli bir halk savaşı stratejisiyle, silahlı propaganda taktiğini benimsemiştir. Sıkıyönetim Askeri Savcılıklarınca hazırlanan iddianamelerde yargılanan PKK örgüt militanlarının savcılıktaki ifadeleri ve yayınları ile ele geçirilen dokümanlara dayandırılarak PKK terör örgütünün amacı; '*PKK Terör Örgütü, Türkiye'deki Kürdistan mücadelesinin PKK tarafından yürütülmesi, diğer devletlerin hakimiyetleri altındaki Kürt topraklarının da o bölgede yaşayan Kürtler tarafından kurtarılması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hakimiyeti altındaki topraklarından bir kısmının Marksist-Leninist temele dayalı silahlı mücadele ile devlet idaresinden ayrılması suretiyle doğu ve Güneydoğu Bölgeside Marksist-Leninist temele dayalı devrim mücadelesiyle Bağımsız Birleşik bir Kürdistan devleti kurmayı amaç edinmiştir.*' [24] dile getirilmiştir.

Bu amacını gerçekleştirmek üzere PKK terör örgütü halk savaşının gerektirdiği "Stratejik Savunma", "Stratejik Denge", "Stratejik Saldırı" şeklinde bir taktik izlemiştir.[25]

Stratejik Savunma aşaması, ajitasyon ve propaganda ile halkın ekonomik ve ulusal taleplerinin dile getirilerek biçimlendirilmesi, ajan, muhbir ve işkencecilerin ortadan kaldırılması, silahlı propaganda birliklerinin çoğaltılarak kurulacak ordunun askeri çekirdeğinin oluşturulması, illegal partinin her alanda inşa edilerek bu faaliyetleri başarıya ulaştığında yüksek gerilla aşamasına geçerek 3-5-7-11 kişiden oluşan silahlı propaganda birliklerini 50-60 kişiyle oluşturulmasıdır. Bu dönem Güvenlik güçlerinin örgütsel ve askeri yönden daha güçlü olduğu ve saldırıya geçtiği, mücadeleyi

[24] M.Sami DENKER, **Uluslararası Terör Türkiye ve PKK**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s.63
[25] Denker, a.g.e., ss.63-64

güçlerin ise stratejik olarak savunmada, taktik olarak saldırıda bulunduğu aşamadır Dönemin sonlarına doğru siyasal temeldeki güçlülüğü askeri güçlülüğe dönüştürerek devlet güçleri ile denge konumuna ulaşılmak amaçlanır.

Stratejik Denge

Stratejik savunma döneminde yürütülen yaygın eylemlerle, kitleler siyasal mücadeleye çekildiğinden mücadelenin daha üst boyutlarda genişlemesi için imkanlar yaratır. Askeri mücadelenin yanında genel grev, boykot, işgal ve çeşitli düzeylerde ayaklanma ile gelişen siyasi mücadele yöntemleri gündeme gelir. Silahlı birliklerin yanında tabur, alay, tugay gibi hareketli birliklerde yaratılarak ve hareketli savaş biçimleri ile beraber yürütülür. Stratejik denge döneminin uzunluğu ve kısalığı bölge ve dünyadaki gelişmelere bağlıdır. Bu dönem de, devletin kırsal alandaki güçlerine saldırılarak, kırsal alanda çekilmeye zorlanması ve buralarda kurtarılmış bölgeler oluşturulmasına çalışılmıştır. Teorik olarak bu dönemde kırsal alanların çoğu PKK gerillalarının denetimine alınmış olmasına rağmen, devlet askeri yönden güçlü kalmıştır. Ayrıca dönem içerisinde devlet ile dengeye gelinmeye çalışılmıştır.

Stratejik Saldırı

PKK terör örgütü, bölgedeki köylerin halkını korku ve dehşete boğarak veya tehditle baskı altında tutarak zorla para, erzak ve giyecek toplamış, silah ve mühimmat bulmaya, halkı, çocuklarını askere alma gerekçesiyle dağ kadrolarına vermeye zorlamış, isteksiz davrananları dahi bebek, çocuk demeden genç, ihtiyar, kadın erkek ayırımı gözetmeden kurşuna dizmiş, köylerini ateşe vermiş, okullar yakarak, bölge halkını eğitmek gibi kutsal bir görevi yerine getirmeye çalışan fedakar, yurtsever genç öğretmenleri, bölge halkını, aynı inanç, aynı düşünce altında kardeşçe yaşamaya yönlendiren saygın din adamlarını öldürmüştür.

Bu dönemde, şehir merkezlerine halkın kalabalık olduğu yer ve bölgelerde saldırılara yapılmıştır. Dönem sonunun özelliği ise, kırdan şehire

inerek, devlete ait kurum ve kuruluşlara sızılarak, çatışılan devlet güçlerini içten ve dıştan kuşatma altına alarak imha etmeye çalışmak olmuştur.

PKK'nın Faaliyet Alanları

Örgüt, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde planladığı 9 faaliyet alanı yanında Türkiye'deki diğer bölgelerde de Metropol Eyalet örgütlenmelerini geliştirmiştir.

Örgütün, Doğu ve Güneydoğudaki Eyalet yapılanması

1. BOTAN Eyaleti, 2. MARDİN Eyaleti 3. SERHAT Eyaleti 4. DERSİM Eyaleti, 5. GÜNEYBATI Eyaleti, 6. AMED Eyaleti, 7. GARZAN Eyaleti, 8. GAP Eyaleti, 9. ERZURUM-ORTA ile birleşti, 10. BEHDİNAN, 11. ÇUKUROVA

Örgütün Metropol Eyalet yapılanması ise,

I. Metropol Eyaleti: İstanbul merkez olmak üzere Marmara Bölgesinin tüm şehirleri.;

II. Metropol Eyaleti: İzmir merkez olmak üzere Ege Bölgesinin tüm şehirleri;

III. Metropol Eyaleti: Ankara merkez olmak üzere Konya, Cihanbeyli, Kulu, Aksaray, Haymana, Şereflikoçhisar;

IV. Metropol Eyaleti: Adana merkez olmak üzere Antalya, İçel,Hatay ve Çukurova bölgesi illeri. Örgüt ayrıca Karadeniz Bölgesini de ayrı bir çalışma alanı olarak belirlemiştir.

Yukarda anlatılan stratejiler doğrultusunda ve tanımlanan alanlarda faaliyet gösteren PKK'nın ilk temelleri, 1974 yılında Ankara Yüksek Öğretim Derneği (AYÖD) içerisinde yer alan Abdullah Öcalan ve arkadaşları Kesire Yıldırım, Musa Erdoğan, Ali Haydar Kaytan, Haki Karaer, Cemil Bayık, Ali

Özer, Kemal Pir ve Mustafa Dere tarafından Ankara'nın Tuzlu çayır semtinde yapılan bir toplantıda atılmıştır.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları DDKO'nun kurulduğu sıralarda, SBF'de öğrenci olarak bulunan Abdullah Öcalan o dönemde Avni Gökoğlu ve Ömer Ayna gibi arkadaşlarıyla ulusal sorunun silahlı mücadele ile çözülebileceğini yaymaya çalışmışlarsa da dernekte tasvip görmemişlerdir. 1975 ortalarında AYÖD'nin yönetim kurulan seçilen Abdullah Öcalan, Haki Karaer ve diğer arkadaşları ile birlikte Türkiye'nin bağımsızlığı üzerine yoğunlaşarak, dernek için tartışma konusuna yeni bir boyut olarak tekrar ulusal sorun konusunu getirmişler ise de aynı şekilde ilgi göstermemişlerdi. Kürtlerin bir ulus olduğunu, sömürge halinde yaşadıkları için bağımsız bir örgütlenmeye haklarının olduğunu savunan Abdullah Öcalan ve arkadaşları, bu doğrultuda sürdürdükleri faaliyet alanını, 1976 Kurban Bayramında yapılan Ankara dikmen toplantısından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine taşımışlardır.

'Kürdistan Devriminin Yolu' isimli broşürde, dünyanın durumu kısaca değerlendirildikten sonra, sömürgecilik tarihi, Kürdistan toplumunun sosyal yapısı ve Kürtlerin tarihi anlatılmaktaydı. Türkiye'nin Kürdistan olduğu, devrimde de Türkiye Kürdistan'ının önderlik yapacağı ileri sürülmekteydi.

Böylelikle, 1978'de başlatılan silahlı hareketlerle ismini Apocular veya UKO'cular (Ulusal Kurtuluş Ordusu) olarak duyurmaya başlayan grup, aynı yıl Diyarbakır'ın Bağlar semtinde bir evde yaptıkları toplantıyla örgütlenmelerinin ismini Partiya Karkari Kürdistan (PKK) olarak benimsenmesini ve bu isimle kurulacak partinin tüzük ve programının hazırlanmasına karar verdiler. İlk olarak Güneydoğu Anadolu bölgesindeki diğer sol örgütleri kendi eylem alanlarından atabilmek için mücadeleye giren PKK, özellikle 'Halkın Kurtuluşu', 'Devrimci Halkın Birliği' ile reformist milliyetçi güçler olarak nitelendirdikleri 'Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları' (KUK) ve DDKD gibi örgütleri sindirerek bölgedeki etkinliklerini sildi. Bu arada bölgedeki oluşturduğu halk mahkemeleri ile kanlı infaz sahneleri düzenleyerek yöre halkı üzerinde baskı kurmuştur.

1980 yılına gelindiğinde oldukça geniş kesimler örgüte kazanılmış, düşman olarak görülen hedefler etkisiz kılınmıştı. 12 Eylül'den kısa bir süre önce, Türkiye'den kaçarak Suriye'nin Şam şehrine yerleşen Abdullah Öcalan, PKK örgütünü buradan yönlendirmeye başlamıştır. Bu arada güvenlik güçleri, gerçekleştirdiği operasyonlar ile örgüte darbeler vurmaya ve fiziki gücünü sarsmıştır. 1981 Temmuz ayında yurtdışında yapılan PKK I. Konferansı, 12 Eylül yenilgisini eleştiren grupların muhalefetine rağmen, Abdullah Öcalan'ın hazırladığı politik raporun onaylanmasıyla sonuçlanmış. 1982 Kongresinde; partide uygulanan sıkı disiplin sonucu daha da gelişen muhalefet hareketi, Abdullah Öcalan'ın hazırladığı yeni parti tüzüğü ve programını onaylamamıştır. Kongre sonrasında örgütten ayrılmak isteyen Mehmet Karasungur ve Yaşar Organ'ın öldürülmesiyle başlayan tasfiye hareketi giderek katliamlara dönüştü. 1983 yılı sonlarına doğru, kamplardan ayrılmak isteyen bir çok militan devaya ihanet ettiklerine dair itirafa zorlanmış ve işkenceye tabi tutulmuşlardır. Bunlardan bazıları, örgüt tarafından partili üyelere ibret teşkil etmesi için herkesin gözü önünde kurşuna dizilerek öldürüldü.

PKK, ilkel milliyetçi grup olarak nitelediği IKDP'nin desteğini kazanarak. Kuzey Irak'ta mücadele için bir geri üst oluşturmayı başardı.1984'de Şam'da gerçekleştirilen II. Kongre'den sonra konu başında anlatılan stratejiden hareketle, kamplardaki mensuplarını gerilla savaşına hazırlayan örgüt, stratejik savunma safhasından stratejik denge safhasına geçmek için, özellikle Güneydoğu Anadolu'nun Hakkari-Mardin ve Siirt illerini kapsayan alan içerisindeki askeri hedeflere karşı, 'Kürdistan Silahlı Kuvvetleri' (Hezen Rızgariya Kürdistan-HRK) adı altında aparat oluşturmuş, 15 Ağustos 1984 tarihinde, Eruh ve Şemdinli ilçelerine saldırarak savaşı başlattığını ilan etmiştir. HRK, Vietnam'daki Vietkong'un bir kopyası olarak, Doğu Blokundaki 3-3'lük askeri sistem üzerinde oluşturulmuştu. (3 mangadan bir takım, 3 takımdan bir bölük). Böylelikle PKK, fiilen stratejik denge safhasını uygulamaya başladı. Bu arada Çetin Güngör (Semir), Ali Haydar Kaytan (Fuat), Baki Karaer (Süleyman) ve Resul Altunok (Davut) isimli PKK/MK üyelerince başlatılan örgütün Türkiye'deki silahlı eylemlerinin yerine, ana kadrolarının yurt dışına

kaydırılarak, faaliyetlerin Avrupa'da propagandaya dayalı olarak sürdürülmesi şeklinde muhalefet hareketi, Avrupa'daki on kadar sol Türk örgütüyle, 1985 Aralık ayında PKK'yı teröristlikle suçlayan bildiri yayınlamasından sonra, hizipleşme doruk noktasına çıktı. PKK/MK ise bu görüşün aksine örgütün tüm kadrolarını gruplar halinde Türkiye'ye göndererek silahlı eylemlere devam edeceğini açıkladı. Ayrıca hain olarak nitelendirilen Resul Altınok, Çetin Güngör gibi muhalif MK üyelerinin öldürülmesine girişildi.

PKK'nın çizdiği yeni mücadele çizgisine göre, Orta Kürdistan olarak nitelenen Botan Alanı'nda bir gerilla savaşı yürütülerek, yerel halk ayaklanmaları başlatılacaktı. Ayrıca 21 Mart'ta cephe ilanı yapılacak, eylem programı bu tarihten itibarın uygun adımlarla sürdürülecekti. Nitekim, 1985 bahar aylarında Türkiye'ye giren PKK militanları, bu eylem programı içerisinde yerel ayaklanmaları bir türlü gerçekleştiremedi. Örgütün her eylemi, birbiri ardına çıkan çatışmalar ile militanların çoğunun öldürülmesiyle sonuçlanıyordu. PKK, ERNK ilanındaki bu ilk fiyaskodan sonra 1985 sonundan itibaren yeniden toparlanma hareketine girişti. Güvenlik kuvvetlerine karşı yürütülen silahlı saldırıların yanında bu defa köy baskınları eylemleri tertiplemeye başladı. 1986'de ERNK'nin yeniden canlandırılması kararı alındı. 'Bahar Atılımı' adı verilen bu yeni eylem dönemi, Mart ayında güvenlik güçlerine yapılan saldırılarla başladı. 1986 ayları süresince düzenlenen vur-kaç eylemleri ile 200'e yakın asker ve sivil öldürüldü. Bu dönemin en kanlı eylemleri, Hakkari'nin Uludere ilçesi 12 güvenlik görevlisinin öldürülmesi oluyordu.

PKK'nın 25-30 Ekim 1986 tarihleri arasında yapılan III. Kongresinde 1986 yılı eylemleri sırasında kendilerine büyük zorluklar çıkaran köy koruculuğu sistemine karşı topyekün saldırıya geçildi. Bunların sindirilmesi ve PRK'nın feshedilerek yerine 'Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu' (Arteye Rızgariye Gelle Kürdistan-ARGK)'nin inşasına başlanması kararı alındı. Kongre kararı doğrultusunda PKK ilk eylemini 18 Ocak'ta Mardin-Ömerli ilçesinde Pınarcık Köyü baskını şeklinde gerçekleştirdi. 30 kişi tarafından sonuçlanan bu eylemden sonra PKK aynı yıl içerisinde 8 köy basarak bir çok vatandaşımızı öldürdü.

Gerçekleştirdiği bu eylemlerle, PKK yurtdışı kamuoyunda Kürtçülük hareketlerinin tartışılır hale gelmesini sağlamayı, PKK, eylemlerini gerek Birleşmiş Milletler, gerekse Avrupa kamuoyunda Ulusal Kurtuluş Savaşı olarak kabul ettirmeyi amaçlamaktaydı. Nevarki, 1988 başlarında gerçekleştirmek istediği şehir örgütlenmelerine geniş darbeler vurulması sonrasında örgüt içerisindeki hizipleşmeleri tekrar su yüzüne çıkacaktı. Burada dikkat edilecek olan önemli bir konu PKK'nın silahlı mücadele ile siyasi mücadeleyi, birlikte yürütme stratejisine doğru bir yönelmenin gözlenmesidir. Avrupa'daki pek çok ülkede özellikle muhalefet partileri ve diğer kuruluşlardan aldıkları destek ve sempati ile mücadelesini yurt dışında ve siyasi platformda ele alması, artık Türkiye tek bir Terörist örgüte karşı değil, fakat bunun arkasındaki güçlerle de mücadele etmek zorunda kalacaktır.

Yurt içinde ve dışında bulunan yasal ve yasadışı uzantılarıyla terörist eylemlerle halkın desteğini kazanamayacağını anlamış olan PKK, 1992 yılından itibaren amacını gerçekleştirebilmek için siyasi faaliyetlere ağırlık vermeyi gerekli görmüş ve önce Kürdistan Ulusal Meclisi (KUM) oluşturma çalışmalarına başlamış, Avrupa'nın muhtelif ülkelerinde seçilen delegelerin de davet edildiği Kuzey Irak'ta kendi kontrolündeki Zeli kampındaki KUM toplantısı gerekli katılım olmadığından ertelenmiştir.

Bu arada DEP'in PKK terör örgütü ile ilişkilerinden dolayı kapatılması ve dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin firar ederek Avrupa'ya gitmeleri üzerinde sürgünde Kürdistan Parlamentosu Hazırlıklarına başlanmış, hazırlık komisyonunun çalışmaları sonunda da 12 Nisan 1995 tarihinde Hollanda'nın Lahey kentinde yapılan bir toplantıda sürgünde Kürdistan parlamentosunu oluşturduğu açıklanmıştır.

PKK'nın Propaganda Faaliyetleri

Örgütün en etkin ve bilinçli bir şekilde yürüttüğü ve dışarıdan da destekle başarıya ulaştığı propaganda faaliyetleri olmuştur. Yurt dışında, Türkiye aleyhine olumsuz kamuoyu yaratmak için, çeşitli iddialarla uluslar arası demokratik kitle kuruluşlarına müracaatta bulunarak kendilerinin bir terör örgütü olmadığını, bilakis Kürt halkının bağımsızlığı için mücadele

veren gerilla kuvvetleri olduklarını vurgulamış, insanların acıma ve yardımseverlik hislerine hitap ederek, ama çoğu zamanda, fikirleri doğrultusunda hareket etmeyen şahısları tehdit etmek, kaçırmak, hain-ajan diye nitelendirerek sözde mahkeme etmek ve çoğunlukla öldürmek suretiyle propagandasını şiddete dayandırarak kesintisiz devam ettirmiş bunda da başarılı olmuştur. Avrupa'nın çeşitli ülkeleri başta Fransa, Almanya, İsveç, Belçika ve İngiltere olmak üzere Kürtlerin insan haklarıyla ilgilenmiş gibi görünmüşler, ama aslında kendi devlet politikalarının örtülü bir şekilde propagandasını yapan kuruluş ve derneklerini PKK politikasının emrine vererek örgütü açıkça desteklemişlerdir.[26]

PKK terör örgütü, *5 Ağustos 1984'teki Eruh-Şemdinli baskının dan, APO yakalanana kadar(22 Şubat 1999'a kadar) 6036 saldırı gerçekleştirmiş, 8257 defa güvenlik kuvvetleriyle çatışmaya girilmiş, Türkiye'nin muhtelif yerlerinde 3071 Bombalama eylemi gerçekleştirilmiş, 388 gasp suçu işlenmiş, bu eylemler sonucu, 4472 sivil, hayatını kaybetmiş, 5620 sivil yaralanmış, 247 polis, 3.874 asker, 1225 köy korucusu şehit olmuş, 8.178 asker, 1665 köy koruyucusu, ve 909 polis yaralanmıştır.*[27] Bu açı bilançonun yanında örgütün Türkiye'ye verdiği ekonomik zararın değeri ise, 100-150 miyar ABD doları olarak tahmin ediliyor.

Yakalandıktan sonra İmralı'da yargılanan ve idama mahkum edilen PKK örgütünün lideri APO, yazılı savunmasından anlaşılacağı üzere, asıl isteğinin 'Üniter TC Devleti'ne hizmet etmek, yaşatmak değildir. Onun hizmet etmek istediği ve kurulmasını istediği ikinci bir 'Cumhuriyet'tir. Sözde 'Demokratik' bir devlettir. Yani şu yada bu şekilde giderek artan Kürt nüfusunun ağırlığına dayalı Anadolu ya egemen olacak bir 'Demokratik Devlet'. Domokratik Devlet'ten ne anlaşıldığı ise konu ile ilgili jargonları bilenler için malumdur. Nitekim, PKK'nin silah değil, 'akıl ' la mücadeleye devam edilmesi direktifleri, 'Kürtçe eğitim', 'Kürt kimliğinin tanınması' v.b. talepleri, pasif mücadele olarak nitelenebilecek, bir mücadele girdiğinin bir göstergesidir.[28]

---

[26] a.g.e., ss.79-133.
[27] Altemur Kılıç, **Titrek Pusula**, Timaş Yayıncılık, 2.b.İstanbul, 1999, ss.172-173.
[28] Kılıç, a.g.e., s.212.

Yöneticilerin ve siyasilerin bu masumane görünen istekler konusunda dikkatli davranmaları, geçmişte yaptıkları hataları tekrarlamamaları milletçe ve uyanık olunması gereken, kısaca'gaflet, hıyanet ve delalet sendromu' ile malul olmamaları gerekmektedir. Tarih içinde Anadolu'da oturan değişik milletler ve değişik devletler olmuştur. Anadolu toprakları üzerinden, değişik devletler gelmiş ve geçmişlerdir. Bunların yaşamları incelendiğinde bu topraklarda hakim olmanın, oturmanın bedelinin çok yüksek olduğu görülür. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, yeni güç merkezleri, ittifaklar ve etki alanlarının ortaya çıkması, Enerji, Su ve Tahılın çok önemli stratejik kaynak olarak önümüzdeki yirmi yıla damgasına vuracağının anlaşılması, Türkiye üzerine kurgulanan bu tür oyunları anlamamızı daha da kolaylaşmaktadır.

Sonuç yerine: Ulusal Güç Unsurları ve Jeo politika ve Jeo strateji açısından Türkiye Jeopolitiğini değerlendirilmesi

1. Türkiye' nin Coğrafi Güç Unsurları jeopolitiğin değişmeyen unsurları olarak ta bilinmektedir.

Coğrafi Konum*;* Matematik konum ve Özel Konum olarak ikiye ayrılır. Türkiye' nin matematik konumu, 26-45 doğu meridyenleri ile 36-42 kuzey paralelleri arasında yer almakta, doğudan batıya 76 dakikalık bir zaman farkı bulunmaktadır. Yüzölçümü, 814.578 km^2' dir. Başmeridyene göre doğu, Ekvatora göre de kuzey yarı kürede yer almaktadır. Matematik konum itibariyle Türkiye, hem kuzeyli ve hem de doğulu bir ülke olarak orta enlemlerde yerini almakta ve ılıman iklim kuşağına girmektedir. Sıcaklık değerleri, enleme bağlı olarak güneyden kuzeye, yüksekliğe bağlı olarak ta batıdan doğuya doğru düşmektedir. Böylece, ülkenin en sıcak bölgeleri, Güney, Güneydoğu ve Güneybatı bölgeleri iken, en soğuk bölgesi de Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi' dir.

Özel Konum*;* Türkiye' nin kuzeyinde; Karadeniz, doğusunda İran, Gürcistan, Ermenistan ve Nahçıvan, güneyinde Irak, Suriye ve Akdeniz, batısında Adalar (Ege) Denizi, kuzeybatısında ise Yunanistan ve Bulgaristan yer almaktadır. Topraklarının kuzeybatı kısmının ortasında Marmara Denizi vardır. Marmara Denizi' ni Karadeniz' e bağlayan İstanbul Boğazı ile Ege

Denizi' ne bağlayan Çanakkale Boğazı vardır. Ege Denizi ve Akdeniz üzerinden Cebeli Tarık Boğazı ile Atlas Okyanusu' na, Süveyş Kanalı ile de Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu' na bağlanır. Ayrıca, Karadeniz üzerinden Don-Volga Kanalı ile Hazar Denizi' ne bağlanabilmektedir. Türkiye, Karadeniz ve Hazar' a komşu olan ülkeler için Boğazların büyük önemi vardır. Boğazlardan yılda, 50 ila 200 bin groston arasında değişen tonajlarda 50-60 bin kadar gemi transit geçiş yapmaktadır. Ayrıca, İstanbul Boğazı üzerindeki iki köprü (İstanbul ve Fatih) ile de karadan Asya ile Avrupa kıtaları birbirine bağlanmıştır. Öte yandan, güneyde Türkiye, Kuzey Afrika ülkelerine çok yakındır. Böylece ülke, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleştiği coğrafyada ve bu kıtalar arasındaki bağlantıyı ve coğrafi bütünlüğü sağlayan anahtar ülkedir. "*Herhangi bir ülkenin veya yerin; dağlara, ovalara, akarsulara, denizlere, okyanuslara, boğazlara, geçitlere, yer altı ve yer üstü zenginliklerine, tarım ve sanayi bölgelerine, ulaşım faktörlerine, turizm özelliklerine ve kıtalara göre konumuna, yani tüm doğal, siyasal, ekonomik ve sosyal etkenlere göre belirlenen konumuna özel konum denmektedir.*"[29] Buna göre Türkiye, dağlara göre dağlık bir ülke olup, ortalama yüksekliği 1132 metrelik yükseltiyle Asya (1010 m)' den bile yüksektir. Ovaları, daha çok kıyılarda ve akarsu vadilerindedir. Akarsular bakımından bölgedeki en zengin ülkedir. Üç yanı denizlerle kaplı yarımadalar (Anadolu ve Trakya)' a sahip olan Türkiye, yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından da dünyada sayılı ülkeler arasında yer alır. Tarımsal kaynakları ve çeşitli iklim tipleri, tarihi ve doğal turizm potansiyeli, zengin bitki örtüsü bakımlarından da üç kıta arasında bir geçişi temsil etmektedir. Sanayileşme düzeyi, sanayileşmiş Avrupa ülkeleri ile sanayileşememiş Asya ülkeleri arasında kalan, üç kıta arasında deniz, kara, demir ve hava yolları ile ulaşım imkanları açısından da köprü ülkedir. Kısacası Türkiye, kıtalar arası bir kavşak, köprü ya da geçiş ülkesidir. Afrika' nın etkileri Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine, Asya' nın etkileri Doğu ve İç Anadolu bölgelerine, Avrupa' nın etkileri de Marmara ve Batı Anadolu bölgelerine kadar sokularak, adeta bu üç kıta birbirine Türkiye' de kavuşmaktadırlar.

[29] ÖZEY Ramazan, **Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Türkiye,** Marifet Yay. No: 149/11, 1. baskı, İstanbul, 1998, s. 64.

Matematik konum, ülkenin doğal özellikleri üzerinde etkili olurken, Özel Konum da, siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye' nin coğrafi gücünün değerlendirilmesinde, jeopolitiğin değişmeyen unsurları olan, ülkenin dünya ve bölge coğrafyasına göre konumu, coğrafi bütünlüğü, taşıdığı stratejik kaynakları ile sahası birer alt birim olarak dikkate alınmalıdır. Çünkü dünyada, iki kıtada toprağı olan üç ülkeden birisi Türkiye' dir ve diğerleri de, Rusya ve Mısır' dır. Türkiye, dünyanın en büyük kara parçaları olan Asya ve Afrika ile Avrupa' nın, jeopolitik deyimiyle Dünya Adası' nın menteşesidir. Bu haliyle Türkiye' nin coğrafi konumu, zamana bağlı olarak ortaya çıkan yeni güç merkezleri yer ve el değiştirse bile önemini koruyacaktır. Ancak bunu korumanın bir bedeli vardır.

Coğrafi Bütünlük*;* Sınırların coğrafi açıdan sağlam ve güvenli oluşu, ülkeyi coğrafi bütünlüğe kavuşturmaktadır. Türkiye, ne kadar güvenli sınırlara sahip olursa, o derece coğrafi bütünlüğünü koruyabilecektir. Siyasi sınırlar, anlaşmalarla tanınmış olan sınır çizgileri iken, coğrafi sınırlar ise sınır ötesinden başlamaktadır. Bunun anlamı; Türkiye' nin coğrafi bütünlüğünü ve ulusal çıkarlarını dışardan tehdit edebilecek nitelikteki Balkanlar' da, Ortadoğu' da, Kafkaslar' da, Ege' de ve Akdeniz' deki gelişmeleri yakından izleyerek önlemlerini zamanında alması demektir. Çünkü, coğrafi bütünlüğün sağlanması ve devamı için, sınır ötesindeki problemlerin daha sınırlara gelmeden ve yerinde çözülmesi gerekmektedir. Nitekim, coğrafi bütünlükten yoksun ülkelerin, komşularıyla sonu gelmeyen ve kendilerini zafiyete uğratan problemleri vardır. Bunun yanında, sınır ötesi kültürel ve siyasal gelişmelerin Türkiye içindeki olumsuz yansımaları son 30 yıl içinde yaşanmıştır. Siyasi görüş farklılığının ideolojik savaş biçiminde yaşanması, etnik ayırımcılık oyunları, PKK ve diğer ideolojik ve bölücü örgütler, Ege' deki adalar ve kıta sahanlığı uyuşmazlıkları, Kıbrıs'taki durum v.b. gibi sorunlar, Türkiye' yi hem iktisadi ve hem de siyasal olarak etkilemiştir. Bu anlamda coğrafi bütünlük ve saha, homojen bir toplum yapısıyla sağlanabilecektir. Genel olarak kültürel açıdan homojen bir yapıya sahip olmayan coğrafi bütünlükler bu değerlerini büyük ölçüde kaybetmektedirler. Kısacası coğrafi bütünlük, bütünlüğü olan bir kültür ve

saha ile anlam ve güç kazanmaktadır. Türkiye'nin kültür bütünlüğü homojen olmakla birlikte, coğrafi bütünlüğü bakımından bir Ada Devleti gibi tam bir bütünlüğe sahip değildir. Ulaştırma ve iletişim teknolojilerindeki değişiklikler, coğrafi bütünlüğü etkileyen unsurlardır. Uzun ve düz Suriye sınırı, zor ve engebeli Irak ve İran sınırları, aşılması zor Kafkaslar, engel olma gücü giderek azalan Karadeniz, düz ve küçük Trakya ovası, atlama taşı durumundaki Ege Adaları Türkiye'nin coğrafi bütünlüğüne karşı dışardan gelebilecek tehditlere karşı savunmayı güçleştirmektedir. Çünkü Türkiye, engebelerle güçlendirilmiş güvenli sınırlara sahip değildir ve gelişen teknoloji ve araçlar, Türkiye'nin kıyılarının engellik özelliğini zayıflatmaktadır.

Saha Genişliği*;* Ülkelerin coğrafi bütünlüklerini nasıl güvenli sınırlar belirleyip değerlendiriyorsa, ülke coğrafyasının yeterliliğini de saha ve bu sahada bulunan stratejik kaynaklar belirlemektedir. Sahanın genişliği ve içindeki ekonomik ve stratejik kaynaklar ve olanaklar önemlidir. İnsanlar için gerekli her türlü kaynak, sahanın kapladığı toprakta ve denizlerdedir. Saha ayrıca, güvenliktir, güçtür. Örneğin; Rusya' yı Napolyon orduları önünde, I. Ve II. Dünya Savaşlarında Alman orduları önünde yok olmaktan kurtaran sahasının genişliğidir. Yine, Çin-Japon Savaşında, Çin stratejisinin dayanağı saha olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında Balkanlar' ı işgal eden Almanları durduran faktörlerden birisi de,Türkiye sahasının aşılması güç ve uzun oluşudur. Çünkü Hitler, Kafkaslar ile Orta Doğu' ya da sahip olmak istemiştir. Türkiye coğrafyasının sağladığı saha genişliği, Kurtuluş Savaşı sırasında da Yunanlıları önünde en büyük engellerden biriydi. Bugün de, Türkiye' nin saha genişliği, Yunanistan, Bulgaristan, Suriye, Irak ve İran karşısında bir baştan bir başa aşamayacakları ve bütünüyle hakim olamayacakları bir güç unsurudur.[30]

Sahanın büyüklüğü ve etkisi, teknolojinin, ulaştırmanın ve iletişimin gelişmesiyle değişmektedir. Sahanın güvenliği, teknik gelişmelere bağlı olarak azalmakta ve ancak kaybolmamaktadır. Özellikle, sahanın sahip olduğu ekonomik kaynaklarını işleyecek yetişmiş insan kaynakları ile bir

[30] İLHAN, **Jeopolitik Duyarlılık,** s. 72.

bütünlük arz etmektedir. Bu açıdan Türkiye, yeterli saha büyüklüğüne, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına ve yeterli beşeri kaynaklara sahiptir. Ancak bunların potansiyel güç konumundan aktif güç konumuna geçirilmesi gerekmektedir.

Coğrafi Özellikler*; "Ülkeler, coğrafi konumları, coğrafi bütünlükleri ve kapladıkları sahalarla özelliklerini kazandıklarından, bu özellikler ülkeyi bir Ada Devleti, Kenar Kuşak Devleti, Kıta İçi Devleti ve Kıta Devleti yapmaktadır."*[31] Türkiye coğrafyası genel olarak, Kenar Devlet özelliği göstermektedir. Ancak, coğrafi konumu ve bölgesel güç unsurları bakımından da Kıta İçi Devlet niteliğini kazanmıştır. Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki Türkiye' nin, üç yanı denizlerle çevrili Anadolu ve Trakya yarımadalarından oluşması, kara sınırları, dağ silsilesi, büyük bir nehir, zor geçilir çöl gibi güvenlik sağlayıcı doğal engellere sahip olmaması nedenleriyle Türkiye, bir Kıta İçi Devleti' dir. Bunun yanında denizler de eskisi kadar engel olma özelliği taşımamaktadır. Bu durum Türkiye' yi, Kenar Kuşak Devleti olma özelliğinden İç Devlet olma özelliğine geçişe neden olmaktadır. İç devletlerin güvenlikleri en çok tehdit altında olan ülkelerdir. Türkiye gibi bu tür devletler, zayıf düştüklerinde komşularının ilgisini çekerlerken, güçlendiklerinde de onların güvenlik nedeniyle aralarında İttifaklara yöneldikleri görülmektedir. Örneğin; Türkiye aleyhine kurulan Yunanistan-Güney Kıbrıs-Suriye, Ermenistan-İran-Rusya ve Bulgaristan-Yunanistan-Sırbistan Slav Birliği gibi siyasi ve askeri yakınlaşmaların çok yönlü işbirliği ilişkileri içine girdikleri görülmektedir.

Özetle, ülkelerin tehdit altındaki coğrafyaları, aynı zamanda güçlerinin önemli bir bölümüdür. Dünya üzerindeki yerleri ve coğrafi konumları, sınırlarının sağladığı coğrafi bütünlükleri, sahip oldukları saha ve sahadaki stratejik ve ekonomik kaynakları ve bunlarla kazandıkları coğrafi özellik, ülkelerin coğrafi gücünü oluşturmaktadır. Coğrafi güç, aynı zamanda jeopolitiğin değişmeyen unsurlarından oluşmaktadır.

2. Türkiye' nin Beşeri Güç Unsurları

[31] **A.g.e.,** s. 73.

Jeopolitiğin değişen unsurları olarak ta bilinen bu unsurlar; sosyo-kültürel değerler, ekonomik değerler, politik ve askeri değerler ile zaman' dır.

Sosyo- Kültürel Değerler; Türkiye'nin coğrafyasına ve dünya üzerindeki coğrafi konumuna bağlı olarak tarihi süreç içinde oluşan sosyal ve kültürel değerleri, yine zamana bağlı olarak değişim içindedir. Türkiye' nin kültürel yapısı, Batı, İslam ve Türk kültürlerinin homojen karışımından oluşmaktadır. Bu haliyle kültür yapısı, Batı ile Doğu' nun kesiştiği bir konumdadır. Jeokültürel açıdan bu konumun avantajlı ve dezavantajlı yanları vardır. Doğu kültürleri ile Batı kültürleri arasında bir kültürel köprü olmanın en iyi yanı, bölgesel ilişkiler açısından bir geçiş ülkesi olmasıdır. Komşularla daha kolay ilişkiler içine girebilme olanağı sağlar. Ancak, ülke içindeki kültürel bütünlük, kültürün tüm unsurlarıyla sağlandığı ölçüde ulusal güce destek verebilecektir. Bugün Türkiye'nin kültürel yapısını homojenlikten heterojenliğe ve dolayısıyla mikro kültür parçalarına ayırma girişimleri, ülkenin jeopolitik konumunu etkileyecektir. Tarihi, ideolojisi, dili, dini, örf ve adetleri, ahlaki değerleriyle toplumu bir arada tutan bir harç olarak kültürel yapı, millet ve devlet olabilmenin ve siyasal varlığının devamını sağlayan en temel unsurdur. Nitekim, ülke sınırları ile oluşan siyasi güç merkezleri ve kültür ortaklıklarının sınırladığı kültür çevreleri, coğrafi konumlarına göre değerlenmektedirler. Coğrafi özellikler, kültür yapılarında etkinliği süren jeokültür verileridir. Bu anlamda Türkiye, Batı, Orta Doğu ve Orta Asya Türk kültür çevreleri arasında bir köprü ve kaynaştırma özelliğindedir. Son yıllarda, ABD ve Avrupa tarafından sık sık dile getirilen ve Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetlerine **Model Ülke** olarak önerilmesi bunu desteklemektedir. Ekonomik, siyasal ve kültürel bakımlardan model ülke olarak gösterilmektedir.

Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması, beşeri gücün alt yapısını oluşturan kültür bütünlüğünü sağlayabilmesine bağlıdır. Çünkü kültür, coğrafi gücün dışında kalan diğer güçlere ruh ve şekil veren ortamı hazırlamaktadır ve bu diğer unsurların itici gücüdür. Coğrafi güç ise, beşeri güçle anlam kazanmakta ve onunla birlikte ulusal gücü oluşturmaktadır. Kendi kültürel değerlerine sahip çıkmış bir toplum, nüfus kalabalığından

kurtulmuş olur. Nüfusun eğitim, bilgi, beceri ve refah düzeyleri, ahlaki yapısı beşeri unsurlardandır. Bunlar da aynı zamanda, ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyinden etkilenmektedir. Çünkü, bireylerin refah düzeyleri, onların eğitim, bilgi ve beceri düzeylerini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada jeopolitik konumu güçlü bir ülke olabilmesi için; yüksek bir eğitim, bilgi ve beceriyle desteklenmiş insan gücünün çalışkanlık, dürüstlük, adalet gibi ahlaki değerlerle donatılarak, kıt ekonomik ve stratejik kaynakları kaliteli biçimde işleyebilme yeteneğine kavuşturulması gerekmektedir. Almanya ve Japonya' nın kısa sürede kalkınmalarının temelinde bu vardır. Bu potansiyel bizde de olduğuna göre, politika ve stratejinin görevi, kaynak ve güçleri değerlendirme sanatı olarak, bu potansiyel gücü geliştirmek, hazır gücü ihtiyaç olduğunda ve yeterli ölçüde potansiyel güce yaklaştırmak ve güç kullanılması gereken noktalarda da olabildiğince en çok gücü bulundurmak ve kullanmaktır.

Ekonomik Değerler; Türkiye, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahiptir. Geniş tarım ve hayvancılık alanları, elverişli iklim tiplerine uygun ve çeşitte bitki çeşitlerine sahiptir. Ülke topraklarının % 36.2' sini tarım alanları, % 11.2' sini çayır ve meralar, % 26.22 sini de ormanlar oluşturmaktadır. Endüstriyel değerleri açısından tarım ve hayvancılık ekonomik değerler taşımaktadır. Türkiye'nin yararlanılabilir su potansiyeli toplamı 500 milyon m3' tür. Bunun içinde akarsular, göller, yağış biçimindeki su hacmi, yer altı suları vardır. Akarsulardan yıllık hidroenerji üretim potansiyeli 295 milyar kwh' tir. Bundan başka, jeotermal enerji potansiyeli 35600 MW, rüzgar enerjisi potansiyeli, karada ve denizde olmak üzere 108000 MW, güneş enerjisi potansiyeli 500 Mtep (milyon ton petrol eşdeğeri), biomas enerji potansiyeli 40 Mtep' tir. Ayrıca, fosil yakıtlar ve doğal gaz ile çalışan elektrik santrallerinden de elektrik üretilmektedir. Türkiye' nin 2020 yılı elektrik enerjisi talebinin 556 milyar kwh olduğu düşünüldüğünde, yukardaki enerji üretim potansiyeli Türkiye' yi elektrik enerjisi ihracatçısı yapabilecektir.

Diğer enerji kaynaklarından petrol ve doğal gaz fakiri olan Türkiye' de, 43.7 milyon ton petrol rezervi ve 8,8 milyar m3 doğalgaz rezervi vardır. Taşkömürü ile linyit rezervleri de sırayla, 1,124 milyar ton ve 8,075 milyar

tondur. Asfaltit, 82 milyon ton ve bitümlerin de 1,641 milyar tondur. Nükleer enerjinin hammaddesi olan uranyum rezervi 9129 ton, toryum da 380.000 tondur. İki tane santrali 30 yıl süreyle besleyebilecek nükleer potansiyel vardır. Madenler bakımından Türkiye' deki en önemli madenler, Bor (1,2 milyon ton), Krom (1,4 milyon ton), Demir (4,4 milyon ton), Bakır (3,8 milyon ton) ve Kükürt' tür.

Türkiye, karayolu, havayolu, denizyolu ve demiryolu taşımacılığı bakımından üç kıta arasında bir transit geçiş ülkesidir. Bunlardan başka, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu arasında elektrik iletim hatlarının bağlandığı enterkonnekte sistemlerin kavşak noktasıdır. Enerji alanındaki petrol ve doğalgaz boru hatlarının da geçiş ülkesi olabilecektir. Örneğin, Rusya' dan Balkanlar yoluyla 1986 yılından beri doğalgaz satın aldığımız Batı Hattı, Mavi Akım Boru Hattı, Irak-Türkiye Petrol boru hatları, İran-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı ve proje halindeki Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Boğazlar yoluyla geçen ham petrollerle birlikte Türkiye, kuzeyden güneye ve doğudan batıya adeta bir enerji köprüsü ülke olabilecektir.

Türkiye'nin sahip olduğu beşeri değerlerle coğrafi konumunun oluşturduğu gücün bölgesel ve dünya ölçeğindeki güçler karşısındaki durumu Türkiye jeopolitiğinin temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Buna, **jeopolitik konum** denmektedir. Coğrafi konumun değişmezliği yanında,Türkiye'nin jeopolitik konumu değişen iç ve dış etkenlerle değişebilmektedir. Türkiye, bir sınırlar ülkesidir. İslamiyet ile Hıristiyanlığın, doğu kültürü ile batı kültürünün, Asya ile Avrupa'nın, tek partili sistemlerle çok partili sistemlerin, serbest Pazar ekonomisiyle kontrollü ve devletçi ekonomilerin sınırındadır ve bu konumun sıkıntılarını yaşamaktadır. Jeopolitik teorilerden, Kara Hakimiyet Teorisi (iç kenar kuşak) ile Kenar Kuşak Teorisi'nin sürtüşme noktasında olup; AB, BDT (Bağımsız devletler topluluğu) ve ABD arasında ve etkilerinde kalmış bir ülkedir. Yine Türkiye, dünyanın en hassas üç bölgesi olan, Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlar' dan oluşan **Stratejik Üçgen**'in tam ortasındadır. Bu özellikle bu bölgelerde çıkarları olan ya da müstevli emelleri olan devletlerin Türkiye üzerinde zaman zaman ürettikleri senoryalar ile Türkiye'yi

etkilemeye çalışmaktadırlar. Sözde Ermeni Soykırımı iddiaları, Ermeni Terör Örgütü ASALA'nın eylemleri, PKK'nın varlığı, dayanak noktası, destekleri ve geldiği aşama, Türkiye'nin ne kadar dış tehditlere açık olduğunun bir göstergesi. İşte Türkiye, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurlarını birlikte ve bütün olarak değerlendirerek ve bunlardan güçlü oldukları ile güçsüz olduğu yanlarını tamamlayarak, bölgesinde güçlü bir devlet olma potansiyeline sahiptir. Yönlendirilen ve dış etkilere açık bir devlet olarak varlığının devamı tehlikeye düşmemesi için, yöneten bir devlet olmalıdır. Bunun için de, ulusal güç unsurlarını, bir bütün halinde ve birbirleriyle uyumlu hale getirerek kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

----------,**Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Türkiye**, Marifet Yay., No: 149/11, 1. baskı, İstanbul, 1998

AHMEDİ Botan,Kürtler ve Kürdistan Tarihi I, İstanbul 1991.

AKGÜL Suat, **Yakın Türkiye'de Dersim İsyanları ve Gerçekler,** İstanbul Boğaziçi Yayınları, 1992.

AKŞİN Abdüllahat,**Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi,** İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi Koll.Şti., 1994.

ANDERSON M.Smith, **Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme,** (Çev:İdil Esen) Y.K.Yayınları, İstanbul 2001.

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999.

BELGE Murat, **Türkler ve Kürtler:Nereden Nereye?**Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

BEŞİKÇİ İsmail,**Kürdistan Üzeri Emperyalizm'in Bakışı,** Ankara, Yurt Kitap-Yayın 1992.

BRUİNESSEN Martin,Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlemesi, Ankara Özge Yayınları,T.Y.

BRUİNESSEN Martin, **Kürtler Üzerine Yazılar,** İstanbul İlke Yayınları,1994.

BRZEZİNSKİ Zibigniev, **Büyük Santranç Tahtası : Ameraka'nın Öncelikleri ve Bunun Jeostratejik Gerekleri**, Sabah Kit., (Çev: Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık), 1. Baskı, İstanbul, 1998, S.I.

BULUT Faik,**Dar Üçgende Üç İsyan,** İstanbul, Belge Yayınları, 1992.

ÇAY, Abdulhaluk M., **Her Yönüyle KÜRT Dosyası,** Turan Vakfı, II.Baskı İstanbul 1994.

DENKER M.Sami,**Uluslararası Terör Türkiye ve PKK,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997.

DÜZGÖREN Koray, **Kürt Çıkmazı,** V Yayıncılık, Ankara 1994

EDMANS, C.S.,Kuds, Tuks, and Arabs (1919-1923), London 1957.

ERSEVER A.Cem, **Üçgendeki Tezgah,** Kiyap Yayın Dağıtım, Ankara 1953.

FANY Messoud,La Nation Kurds Etson Evokıtion Sociale, Paris 1933.

GÖKTAŞ Hıdır, **Kürtler I, İsyan Tenkil** 3b-İstanbul Alan Yayıncılık, 1991.

GUNTER Michael M., The Kurdish Problem in Turkey The Middle Ecst Jocunel, Widdle Easü İnstitute, Vol 42, (Summar 98) Halvin,XIX.yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadele 2-b Kamal Yayınları, 1992

HAN Şeref,**Şerefname,** trc, Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1977.

İLHAN Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, TTK. Yay., VII. Dizi, S.113, Ankara, 1989.

İLHAN Suat,**Dünya Yeniden Kuruluyor: Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları**, Ötüken Yay., No: 44/167,

İLHAN Suat,**Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiği**, TKAE Yay., No.153, VIII – A2, II. Baskı, Ankara, 1997.

JWAİDEK Wadie,**The Kurdish Nationalist Movenment it's Oriyons and Development,** Syraceus Universty Press, 1991.

KALAFAT Yaşar,**Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı,** Ankara Boğaziçi Yayınları, 1992.

KILIÇ, Altemur,**Titrek Pusula,** Timaş Yayıncılık, II.Baskı, İstanbul 1999.

KURUBAŞ Erol,**Başlangıçtan 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu,** Ümit Yayıncılık, Ankara 1997.

KUTSCHERA Chris, L,'apres-querre inquiele les Kurdes d'Iral de Monde, 16 Feurier, 1991.

KÜÇÜK Yalçın,**Kürtler Üzerine Tezler,** Ankara, Dönem Yayınları, 1990.

Lozan Barış Konferansı,Tutanaklar, Belgeler,Çev:Seha L., Meral Takım I,Cilt I, Kitap I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973.

MARE Christrare,Les Kurdes Augaurd'hui Mouvement nationale et Partis politiques. Paris, 1984.

MESUT Ahmet, **İngiliz Belgelerinden Kürdistan 1918-1958,** İstanbul Doz Yayınları, 1992

MİNORSKY Vladimi, **Kürtler,** İslam Ansiklopedisi, C.VI

Muhammed-Zade Mirza Bala, **Ermeniler ve İran,** İstanbul 1922.

MUMCU Uğur, **Kürt İslam Ayaklanması (1919-1925),** 2-b Ankara, Tekin Yayınevi,1991

MUNORSLUY Wlademir,Les Ongives des Kurdes, Du XV.e Congres International Des Orientalistes, Brukcelles, 5-10, September 1938.

MURAT Hıdır, **Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi,** İstanbul.

ÖKE Mim Kemal, İngiliz Ajan Banbaşı E.W.C.Noel'in Kürdistan Misyonu,(1919), 3-b, İstanbul Boğaziçi Yayınları, 1990.

ÖKE, Mim Kemal,**Belgelerle Kürt-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu,** 1918-1926 Ankara, Türk Kültürünü Araştırma EnstitüsüYayınları, 1922.

ÖZDAĞ Ümit, "Jeopolitikten Jeoekonomiye", **ASAM Jeoekonomi Dergisi**, C.1, S.1, Ankara, İlkbahar 1999.

ÖZEY Ramazan,**Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Aktif Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999.

SEFEROĞLU Şükrü Kaya, **Milli Mücadele Yıllarında KÜRT-TÜRK-ERMENİ İlişkileri,** Türk Dünyası Araştırmaları, sayı.57, Aralık 1988.

SONYEL Selahi,**Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** 1,2-b Ankara T.T.K.Basımevi, 1987.

SOREL Albert, La Question d'Orient, Paris 1889 (Mezelay-i Şarkiyye,trc.Yusuf Ziya, İstanbul 1911)

TH.BOİS V.Mirorsky, **P.N.Mac K enzeie Kürtler ve Kürdistan** Doz Basım Yayın Lt.St., İstanbul 1996.

VEDAT Sadilli,**Türkiye'de Kürtçülük Faaliyetleri ve İsyanları,** Ankara Kon Yayınları, 1980.

YAVİ Ersal, **1856-1923 Emperyalizmin Kıskacında Türkler, Ermeniler, Kürtler,** Yazıcı Yayınevi, İzmir 2001.

YILDIZ Hasan, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan.** İstanbul, Karal Yayınları, 1991.

Zinar Silopi (Kadir Cemil Paşa) Doza Kürdistan:Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı, Hazırlayan:M.Bayrak, Ankara, Özge Yayınları, 1991.

BÜTÇELEME SÜRECİNİN RASYONELLEŞTİRİLMESİ: KAMU HARCAMALARINDA ETKİNLİK SAĞLAMA YÖNTEMİ OLARAK FAYDA-MALİYET ANALİZİ

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN*

ÖZET

Kamu harcamalarında etkinlik sağlanabilmesi, özellikle kamu yatırımlarının ekonomik kalkınmada kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi yatırımlardan sağlanacak yüksek verimliliğe bağlıdır. Bir kamu yatırımının yapılmasıyla ne ölçüde bir fayda sağlandığını her zaman hesaplamak mümkün değildir. Kamu faaliyetlerinin çoğunda (milli savunma, adalet, emniyet, eğitim) sağlanan faydanın ölçülmesi çok zordur. Bu nedenle maliyet-fayda analizi tekniği her türlü kamu yatırımlarına uygulanamaz. Bu analiz tekniği maliyet ve faydanın para birimi cinsinden hesaplanabildiği durumlar için geçerlidir.

Kamu yatırımlarının parasal değerlerinin ve faydalarının ölçülebildiği durumlarda etkinliğinin ve veriminin bilimsel kriterlerle ölçülmesinde zorunluluk vardır. Tüm yatırımlar içerisinde kamu yatırımlarının büyük bir yer tuttuğu açıktır. Devlet bir taraftan kamu için faydalı alanlara yatırım yapmak isterken, diğer taraftan yatırımın yükünü ve getirisini (maliyeti-faydası) paranın şimdiki değerine göre hesaplayıp karar vermek zorundadır. Kamu yatırımlarında maliyet fiyatı ile toplam getiri piyasa fiyatına göre pek değerlendirilememektedir. Bu durumda devlet yatırımlarının piyasa fiyatı dışında değerlendirilmesi, nasıl olacaktır? Bu çalışmamızda konuyu kamu ekonomisi açısından ve yatırımların hangi kriterlerle ölçülüp değerlendirileceği noktasından hareketle incelemeye çalıştık. Araştırmada kamu yatırımlarının özelliklerini, fayda ve maliyetlerin kapsamını, fayda ve maliyetlerin hangi kriterlerle değerlendirileceğini, en iyi kriterin hangisi olduğunu, belirsizliğin gölge fiyatı ile nasıl ortadan kaldırılacağını ve bazı kamu projelerinin değerlendirme tekniklerini incelemeye çalışacağız.

ABSTRACT

Efficiency in public expenditures, especially public investments' fulfilling of their expected functions, is related to high efficiency in investments. It isn't always possible to estimate to benefits of a public investment. In most of the public activities (national defense, justice, security and education) measuring the benefit is very diffucult. Thus, cost-benefit analysis technique cannot be applied to every public investment. This technique is only available in situations where cost and benefit can be estimated in terms of currency.

It is obligatory to measure the efficiency of public investments with scientific criteria whose monetary values and benefits are measurable. It is clear that public investments have an important place among all investments. While the state wants to do investments in areas useful for public, it has to estimate and decide the investment's cost

* Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

and income according to currency's present value.

In publlic investments cost price and total income can't be estimated according to the market price. In this case, how will the state investments be estimated different from market prices?

In this study, we have tried to analyse the subject in terms of public economy and from the viewpoint of which criteria will be used in estimating the investments. In this study, we will try to analyse the peculiarities of public investments, contents of cost and benefit, criteria of cost and benefit, what is the best criterion, how to prevent uncertainty with the help of shadow price and the evaluation technique of some public projects.

GİRİŞ

"Etkinlik" ve "verimlilik" uzun yıllar boyunca özel sektör için çok önemli bir işletme amacı olarak tanımlanmış, ancak kamu kesimi için "sosyal fayda" yaratmanın veya "kamu hizmeti" üretmenin dokunulmazlığına sığınılarak, kaynakların rasyonel kullanılması üzerinde durulmamış, toplumsal mal veya hizmetin "üretilmiş" olması yeterli sayılmıştır.

Hiç kuşkusuz kamu kesiminde bütçesel ödenekler yoluyla kaynak tahsisi yapılırken piyasa koşullarından farklı olarak siyasi süreç rol oynar. Ancak bu durum toplumsal mal ve hizmet üretiminde iktisadi etkinlik ve verimlilik ölçütlerine uymamanın ve kaynak israfının gerekçesi olamaz.

Kaynakların önemli bir bölümünün kamu kesimince kullanılması, yönetici elitlerin siyasal kararlarını biçimlendiren en önemli belge olan bütçenin ekonomik rasyonaliteye uygun olarak hazırlanmasını gerektirmiştir. Bu amaçla kamu harcamalarının rasyonel bir tabana oturtulabilmesi için kamu projeleri arasında "en uygun seçimi" oluşturan projelerin tesbitinde çeşitli değerlendirme ve karar alma yöntemlerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu yöntemler içinde kamu projelerinin zamana yayılmış fayda ve maliyet analizlerinin ölçülmesi temeline dayalı fayda-maliyet yöntemi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kamu harcamalarında etkinlik sağlanabilmesi, özellikle kamu yatırımlarının ekonomik kalkınmada kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi yatırımlardan sağlanacak yüksek verimliliğe bağlıdır. Bir kamu yatırımının yapılmasıyla ne ölçüde bir fayda sağlandığını her zaman hesaplamak mümkün değildir. Kamu faaliyetlerinin çoğunda (milli savunma, adalet, emniyet, eğitim) sağlanan faydanın ölçülmesi çok zordur. Bu nedenle maliyet-fayda analizi tekniği her türlü kamu yatırımlarına uygulanamaz. Bu analiz tekniği maliyet ve faydanın para birimi cinsinden hesaplanabildiği durumlar için geçerlidir.

Kamu yatırımlarının parasal değerlerinin ve faydalarının ölçülebildiği durumlarda etkinliğinin ve veriminin bilimsel kriterlerle ölçülmesinde zorunluluk vardır. Tüm yatırımlar içerisinde kamu yatırımlarının büyük bir yer tuttuğu açıktır. Devlet bir taraftan kamu için faydalı alanlara yatırım yapmak isterken, diğer taraftan yatırımın yükünü ve getirisini (maliyeti-faydası) paranın şimdiki değerine göre hesaplayıp karar vermek zorundadır. Kamu yatırımlarında maliyet fiyatı ile toplam getiri piyasa fiyatına göre pek değerlendi-rilememektedir. Bu durumda devlet yatırımlarının piyasa fiyatı dışında değerlendirilmesi, nasıl olacaktır? Bu çalışmamızda konuyu kamu ekonomisi açısından ve yatırımların hangi kriterlerle ölçülüp değerlendirileceği noktasından hareketle incelemeye çalıştık. Araştırmada kamu yatırımlarının özelliklerini, fayda ve maliyetlerin kapsamını, fayda ve maliyetlerin hangi kriterlerle değerlendirileceğini, en iyi kriterin hangisi olduğunu, belirsizliğin gölge fiyatı ile nasıl ortadan kaldırılacağını ve bazı kamu projelerinin değerlendirme tekniklerini incelemeye çalışacağız.

l.l. KAMU HİZMETLERİ İÇİN YATIRIM KARARLARI:

Kamu hizmetleri için talep veya bu hizmetlerin faydası veri olarak alındığında, kaynakların bu hizmetlerin üretiminde en yüksek verimi sağlayacak şekilde, toplum için en yüksek faydayı yaratacak biçimde kullanılması gerekir. Kamu yatırımları ekonomiye gelecekteki bir dönem için hizmet akımı sağlar. Bu hizmet akımının faydaları (doğrudan ve dolaylı faydalar olarak) tahmin edilmelidir. Gelecekte çeşitli dönemlerde elde edilecek faydaların ve maliyetlerin kıyaslanabilir hale getirilmesi için uygun bir iskonto oranı kullanılarak bugünkü değerlerini bulmak gerekir.[1]

Yatırımlarla gerçekleştirilen hizmet alanlarının faydalarının bir bütün içinde ölçülebilmesi ve analiz edilebilmesi son derece önemli ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Gelişen modern teknolojiye bağlı olarak üretim ve tüketim alanlarının verimlilik ve etkenliğinin bilinmesi, incelenmesi gerekmektedir. Bir yandan üretim kapasitesi ile tüketim arasında fonksiyonel ilişki kurulurken, diğer yandan onların etkin kullanımlarının maliyetleri ile birlikte iktisadi analizleri esas olmaktadır.[2] Basit bir ifade ile kamu yatırım projesinin (üretim) faydalarının bir kısmı proje idaresine, diğer bir kısmı ise proje faaliyet alanlarına yöneliktir. Faydalar çoğu kez karar veren kurumlarla

---

[1] Kenan BULUTOĞLU, Kamu Ekonomisine Giriş, Temat Matbaası Istanbul, 1977, Yeni Baskı, s.263-266

[2] Faruk ALPASLAN, "Fayda Maliyet Analizlerinin Teorik Yapısı.", Atatürk Universitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi, Cilt:2, Sayı.:4, Ekim 1977, S.ll

beraber diğer kamu kuruluşları ve özel kuruluşları da etkiler. Bu haliyle yatırım kararlarının dış faydaları diyebileceğimiz karar alma biriminin kendi alanı dışında kalan ve başka birimlere giden faydaları söz konusu olabilecektir.

Dış kazançlar, teknolojik nitelikleriyle birlikte dikkate alınmalıdır. Projelerin gerçekleşmesi durumunda serbest rekabet piyasalarında firmaların ve diğer kamu kuruluşlarının sağladıkları ürün artışı, faydaların tüketicilerin kullanım alanlarının artmasındaki tatmin oranında ölçülür. Çoğu kez kamu yatırımlarının faydalarının bölünmezliği analizlerin yapılmasını güçleştirmektedir. Faydaların bölünmezliği kavramı belirsizliğin artmasına neden olmakta ve sorunun çözümü için de bize bir yandan üretilmesi planlanan mal ve hizmetlerin kalitesini ölçmemize yardımcı olurken, öte yandan mal ve hizmetlerin niceliğinin belirlenmesi ve ölçülmesi yönünden yarar sağlamaktadır. Kamu yatırımlarında fayda – maliyet analizinin bizi en çok ilgilendiren yönü; faydanın nakdi bu günkü değerinin ölçülmesidir. Piyasa fiyatlarının özellikle yeni yatırımların ürün değerini tam yansıtmaması ile ortaya çıkan yetersizlik bu yatırımlarda temel olan ekonomik bölünmezliğe dayanmaktadır. Yatırımların teknolojik bölünmezliğinin doğurduğu belirsizliğin giderilmesi için "mal çeşidinin arttırılması, özellikle iki malın birbirine rakip olduğu durumlarda belirsizliği azaltır, mal çeşidinin arttırılması ayrıca iki iş hacmindeki değişkenlikten ayrı ayrı etkileniyorsa belirsizliği azaltabileceği"[3] söylenebilir.

2. FAYDALARIN KAPSAMI VE ÖLÇÜLMESİ:

Öncelikle yatırım hizmetlerinin neler olduğuna, hangi fayda türlerinin hesaba katılacağına karar vermek gerekir. Sonra da bu faydaların değerlerinin nasıl ölçüleceği sorunu çözümlenmelidir. Sağlanan faydanın dışarıdan fayda veya zarar doğurup doğurmadığı piyasadaki firmaların faaliyetlerinden kolaylıkla anlaşılabilir.[4] Firmaların yarattığı, faydalanana maliyeti yüklediği fakat paraya çevirme imkanı olmayan faydaların dış fayda olduğu açıktır. Başka bir deyişle fayda veya zararın dışarıdan olabilmesi için parasal değerlerin firma gelirlerine ya da maliyetlerine girmemiş olması yeterli bir kriter sayılabilir. Gerçekten kamu yatırımlarının bir çoğunun maliyeti, yararlanan kitleye ödetilmez. Cadde ve sokakların aydınlatılması için yapılan giderler kime ve nasıl dağıtılacaktır? Sağlanan faydaların hangilerinin dışsal olduğu kabul edilecektir? Öncelikle kabul edilen ölçü projelerin teknolojik nitelikte olanlarının dikkate

---

[3] Harold J. Bierman and Seymour Smidt, (Çev. Turgut Var), Yatırım Projelerinin İktisadi Analizi ve Finansmanı, The Hacmillan Company, New York, Collider-Macmillan Limited, London, Ankara 1970, s.190-191.

[4] Bulutoğlu, a.g.e. s.264

alınmasıdır. Kaynak dağıtımından doğacak dış kazançların hesaba katılması gerekir. Bu ise yatırım projelerinin plan hedefleri doğrultusunda gerçekleşmesine bağlıdır.

Teknolojik verimi etkilemeyen, sadece nispi fiyatlar yoluyla gelir dağılımını (üretim faktörlerine ödenen bedelleri) etkileyen dış kazançlar ya da zararlar proje tahlillerinde hesaba katılmayacaklardır.[5] Hangi faydaların hesaba katılacağı konusu analizci tarafından kararlaştırıldıktan sonra faydanın nasıl ölçülebileceğine yönelmek gerekir.

Yatırım projelerinin sosyal faydaları ve sosyal maliyetlerini hesaplama tekniğine yöneliş proje uygulamalarına karar verilsin veya verilmesin bizi bir teknik kavrama götürür. Bu kavram -ki maliyet kavramı- temelde fayda-maliyet arasındaki metotları kullanmada sosyal fayda ve maliyetler üzerinde firmaların yatırım yaklaşımlarına neden olacaktır. Faydaların ölçülmesinde, örneğin bilet satışlarından elde edilen gelirlerdeki gibi, seyahat eden kişilerin sayılması ve eğer bunlar motorlu taşıtlarla yolculuk yapıyorlarsa bizi yeni yol maliyetlerinin hesaplanmasına götüreceği açıktır.[6]

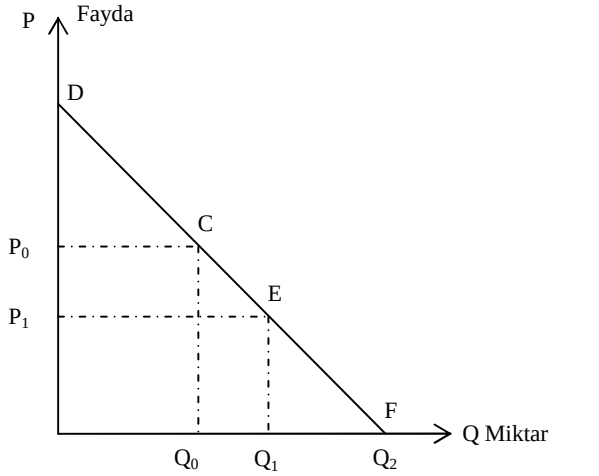
Örneğin kamu projesi bir sulama projesi olsun. Kullanılacak suyun çeşitli topraklardan sağlayacağı ürün artışı farklı olacaktır. Suyun en fazla ürün artışı yapabileceği toprakların sahipleri en yüksek bedeli ödemeyi kabul edecek, bundan sonra sırasıyla daha az ürün artışı elde edecek işletmeler fiyat kırdıkça suya sahip olacaklardır. Suyun fiyatı sabit ya da tekse en fazla ürün artışı elde edecek işletme üretici rantı sağlayacak, en son giren de ödediğinin karşılığını alacaktır. Durum grafikle gösterilirse:

---

[5] Bulutoğlu a.g.e. s.256.

[6] Favrod, Charles-Henri, L'Economie, Anyclopedie du Monde Actuel, Editions Le Livre de Poche, Paris. 1976, s. 50

Şekil-1

Su şebekesi Q_o kadar su sunuyorsa bu suyun hepsinin kullanılmasını sağlayacak fiyat P_O dır. Kullanılan suyun faydası fiyat x toplam su yani OQ_oCP_o alanı değildir, çünkü ilk birimleri kullananların sudan elde ettikleri fayda yüksektir. Qo miktarındaki suyun faydası DCQ_oO alanıyla ölçülür. Başka deyişle sunulan seviyeye kadar talep eğrisinin altında kalan alan, kullanılan suyun toplam faydasını ölçer. Eğer su arzında otoriteler fiyat farklılaştırması gösterirlerse (yani ilk birimi en yüksek, ikinci birim daha az fiyat ödeyene satabilseler) , bu alana eşit para toplarlar. Ancak su fiyatı genellikle düşüktür. Bu fiyat $P_ı$ olsun. Projenin faydası $P_ıEQ_ıO$ alanı değil, buna ilaveten $DEP_ı$ alanıdır. Suyun tamamını içeren fiyat toplam suyun faydasını ölçmeğe yarasaydı bu projenin büyük olması ve Q_i ($Q_ı$) kadar su sunulması halinde toplam faydası sıfır olması gerekirdi. Oysa bu takdirde ve F' den fazla su sunan bütün alternatiflerde, projelerdeki fayda DFO alanı içinde ölçülür.

2- l. KAMU YATIRIMLARINDA FAYDANIN BÖLÜNMEZLİĞİ:

Kamu kesiminde üretilen mal ve hizmetler genel olarak üç ana gurupta toplanırlar.[7]

[7] Burhan ŞENATALAR, "Faaliyet-Maliyet Analizinin Kapsamı., Fayda ve Maliyet Kavramları.", İstanbul İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Konferansı., 1972'den ayrı. basım İstanbul 1975, s.230

a- Toplumsal mallar,
b- Yarı toplumsal mallar,
c- Devlet tarafından sağlanan özel hizmetler.

Hizmetlerin görünemez olması yüzünden hizmet nitelikli kamu yatırımlarından elde edilen ürünlerin faydalarının ölçümü mümkün olmayabilir. Kamu yatırım ürünlerinin bu özelliği göz önüne alınarak fayda-maliyet analizlerinde birtakım farklılıklar olduğu söylenebilir. Bunlar:

- Toplumdaki her fert için fayda ve maliyetler hesaba dahil edilmelidir,
- Söz konusu olan yalnızca kurumlarına personel gelir ve harcamaları değildir.

Fayda-maliyet analizi kamu sektörünün, belirli faaliyet alanları için yararlanabileceği bir tekniktir, veya kısmi denge aracıdır.[8] Fayda-maliyet analizleri makro açısından ünite başına üretilen mal ve hizmetlerin diğer faaliyet kollarından ne ölçüde etkilendiğini içermektedir. Fayda-maliyet analizi; "maliyet-etkinlik analizi" ile kamu kesiminde sistem analizi ve yöneylem araştırması gibi tekniklerden de yararlanmak suretiyle, değişik faaliyet kolları arasında kaynak dağılımının belirlenmesi kantitatif verilere göre değil, genel iktisat politikasının gereklerine göre yapılmaktadır.[9]

Herhangi bir fayda-maliyet analizinde iki aşama göz önünde tutulur.
a) Proje için yapılan yıllık harcama ve faydalarının değeri
b) Gelecek yıllardaki projelerin, şimdiki maliyet ve faydalarını bulmak için, fayda ve maliyetlerin gelecekteki değerleri iskonto edilerek projenin "şimdiki değeri" toplam olarak alınır.[10] Fayda ve maliyetlerin analiz tekniklerinin bugünkü değerle ölçülmesi gerektiği açıktır. Bu konuya daha detaylı biçimde faydaları ölçme kriterlerinde değineceğiz.

Proje verimliliğini, fayda ve ölçebildiğimiz maliyet arasındaki pozitif fark olarak tanımlayabiliriz. Bir başka ifadeyle, yatırımdan beklenen nakit akımını (şimdiki değerin hesabında) iskonto etmenin amacı, aynı miktar paranın başka yerde kullanılarak daha fazla verim elde edilip, edilmeyeceğinin

[8] Philippe DUNAND-Xavier GREFFE, Problemes Budgetaires Comtemporains, Presses Universitaire de France, Paris, 1970, s.188
[9] Selim GÖRGÜN, "Maliyet Teorisinde Son Gelişmeler", Refii Şükrü Suvla'ya Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak.Yayını, İstanbul, 1971, s.376
[10] Philip DUNAN-Xavier GREFFE, a.g.e., s.253

ölçülmesidir.[11] Varsayalım ki; A'nın fiyatı marjinal masraflardan daha fazladır, o zaman marjinal maliyet A'yı üretmek için kullanılan kaynakların piyasa değerinin ortalamasıdır.

Buna karşılık tüketiciler açısından B'nin fiyatı ikame oranından daha yüksek olmalı mıdır? Cevap evettir, fiyatlar kontrol edilebilirse (ve yalnızca kamu malları varsa ve de diğer kontrollerin etkisi yoksa). Fakat piyasa fiyatı kontrol edilemiyorsa, fayda-maliyet analizcisinin yapabileceği, A için fiyatların daha düşük, B için fiyatın marjinal maliyetten daha yüksek olduğu bir üretim politikası ya da istihdam politikasını izlemek gerekecektir.[12] Unutmamalıdır ki; yatırım yapılırken fayda beklenen yerde, zarar etme ihtimali de vardır. Projenin tercihi kararında piyasa içi ve piyasa dışı değerlemeler zorunlu olmaktadır. Belirsizlik veya belirsizliğin çözümü diye ifade ettiğimiz bu sorunun çözümünde gözlenen fiyatları kullanmak başlangıçta faydalı olabilir.[13]

Tahmini önceden yapılmayan gölge fiyatların belirsizliği arttıracağı bir gerçektir. Bu gerçekte bizi belirsizliğin nasıl ortadan kalkacağına götürür. Burada akla birkaç soru gelebilir, belirsizlik dikkate alınarak üretimi düşünülen mal ve hizmet yatırımından ne kadar nakdi verim beklenir? Elde edilen verim ne şekilde dağıtılacaktır ve yatırımcıyı, yatırım veriminin parasal değeri ne ölçüde tatmin edecektir? Bu (ve benzeri) soruların çözümü için fayda – maliyet analizlerine baş vurulur. Bu varsayımların tümüne birden bakmak, ilişkilerini belirlemek, yatırımın fayda-maliyet analizinde, gözlenen fiyatla, gölge fiyat arasındaki bağımlılığın değerini ortaya koyma da esastır. Yalnız verilen bir seri varsayımın verimliliğine bakmak ve bu varsayımla ilgili belirsizliği göz önünde tutmak veyahut zarar etme olasılığı hakkında hiçbir şey söylememek iyi bir karar değildir.[14]

2.2. YATIRIMLARDA GÖLGE FİAT KAVRAMI:

Gölge fiyat kavramını anlayabilmek için yatırımların iyi bir şekilde denetimini sağlayacak yararlı plan yatırımlarının sınıflandırılmasına göz atmak yerinde olur. Bunlar:

a- Gerekli kaynakların her birinin sayısal değerine göre sınıflandırma,
b- Sağlanan yararların biçimlerine göre sınıflandırma,
c- Yatırımlarda elde edilen faydaların başka biçimde etkilendiğine göre

[11] A.g.e., s.215
[12] A.g.e.,s.215
[13] Alpaslan, a.g.m., s.14
[14] Harold, Bierman, Schimith, (Çev. T. Var) a.g.e. ,s.186

yapılan sınıflandırma,

d- Yatırımda kullanılması gereken kıt kaynaklara göre yapılan sınıflandırma
e- Yatırımla ilgili olan faaliyet sahasına göre yapılan sınıflandırma,
f- Elde edilen ilave faydaların düşük maliyet yada artan satış hacminden ileri gelip gelmediğinin tespiti için yapılan sınıflandırma,

Fayda ve maliyet analizinde yatırım yapılması düşünülen mal ve hizmetlerin yukarıdaki yatırım sınıflarından hangisine girdiğini ve diğerleriyle ne ölçüde ilgili' olduğunun bilinmesi yararlıdır. Belirsizliğin çözümü ayrıca yatırım sınıflarına ve sınıf özelliklerine göre de değişmektedir. Diğer kriterlerin değerlendirmesine bakmadan sadece seçilen bir grubun fayda ve maliyet analizi yönünden etkinliğine (verimliliğine) bakmak, yatırım gerçekleşmediğinde zarar etme olasılığını belirtmemek, analizin geçerliliğini tartışmalı hale getirir.[15]

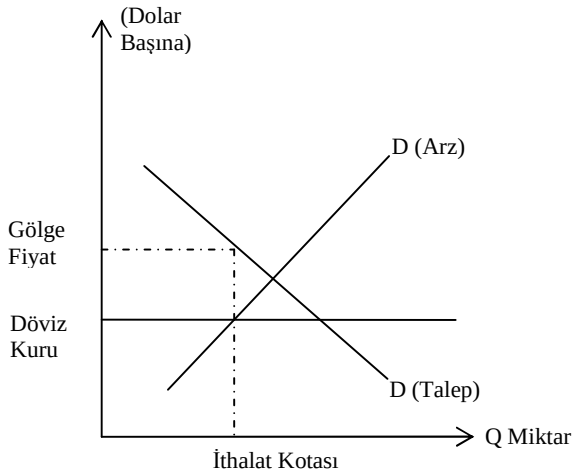
Herhangi bir endüstri dalında bir ünite çıktı üretmek için diğer çıktılardan çeşitli miktarlarda ikame etmek mümkündür. Piyasa fiyatları olarak tanımlanan serbest kambiyo fiyatlarının gölge fiyat olarak kullanılacağı açıktır. Eğer benzin galon başına %30 ve gazyağı galon başına %10 alınırsa, gazyağının üç galonu benzinin bir galonuna karşılık fiyatlandırılırsa o zaman; fiyatlar gölge fiyat olarak tanımlanan kambiyo fiyatını maksimize eden objektif -yada amaç fonksiyonu (aksi olarak da minimize eden maliyet fonksiyonu) olarak ifade edilir.[16]

Gözlenen fiyatlar uygun ikame oranını temsil ederken hatalı sonuç verebilirler. Piyasa fiyatları alternatif fiyatlardan daha iyidir. Çünkü bunlar piyasada nispeten düşük maliyetle çok geniş bilgi sağlarlar.[17] Gölge fiyatlara piyasanın tam rekabet şartlarını haiz olmadığı, piyasa içi veya piyasa dışı muamelelerde kaynaklara devlet müdahalesinin söz konusu olduğu durumlarda ihtiyaç duyulur. Diğer bir ifade ile piyasa fiyatlarının gerçek maliyetleri göstermediği durumlarda, piyasa fiyatlarının ayarlanması zorunluluğu nedeniyle belirli girdilerin ekonomi için gerçek maliyetini göstermek üzere piyasa fiyatları yerine kullanılan değerlere "gölge fiyat" veya "muhasebe fiyatı" denmektedir.[18]

---

[15] Alpaslan, a.g.m., s.15
[16] Philippe DUNAND-Xavier GRİFFE, a.g.e., s.225
[17] a.g.e
[18] Şenatalar. a.g.m., s.347

Şekil 2

Gölge fiyat kullanımına en çok açık ve gizli işsizlik durumlarında, marjinal prodüktivite ölçümünde, dış ticaret alanındaki ithalat ve ihracat akımlarında ve serbest döviz kurları hesabında ihtiyaç duyulur. Bir projenin piyasa fiyatıyla ekonomi için ifade ettiği fark büyükse önemi nispetinde gölge fiyatlardan yararlanmak faydalı olur. Bir projenin ekonomik maliyetlerinin ölçülmesi, ekonomik faydalarının ölçülmesine kıyasla çok daha basittir. Genellikle gerçek ekonomik maliyetleri yansıtmaktan uzak olduğu ölçüde gerçek giderlerde ayarlama yapılabilmesi ile kısıtlanır. Bu tür ayarlamaların yani gölge fiyatların saptanması gerektiği dört tip maliyet bu bölümde tartışılacaktır.[19]

a- Dış kaynak,
b- Dolaylı ve dolaysız vergiler,
c- Emek,
d- Faiz.

a- Dış Kaynak: Fayda-maliyet analizinin en önemli verimi ithal mallarının değerlendirilmesiyle ortaya çıkar. Dış para gölge fiyatının geniş

[19] Adler A.Hens, Ulaştırma Projelerinin Ekonomik Değerlendirilmesi. El Kitabı Örnek Etüdleri. (Çev. C. Cahit Yalgın), Karayolları Genel Md. Yayınları No. 223 Ankara 1975, s.19

sınırlar içinde bilindiği hallerde projeyi değişik gölge fiyatlar için değerlendirerek farklı rayiçlerin kullanılmasının
sonucu nasıl etkilendiğini saptamak gerekir. Ayrıca dış ticarette uygulanan kısıtlamalar nedeniyle döviz kuru serbest rekabet şartları altında ortaya çıkacak olan değerlerden farklı seviyede ise, ithal malları için gölge fiyat kullanmak yerinde olur.[20] O halde yatırım değerlemesinde gölge fiyatlar ışığında karmaşık sorun, fayda ve maliyetlerin dövizle ilgili elemanlarıdır.[21]

Bir ülkenin parasının revalue edilmesi durumunda kambiyo mekanizması tarafından ele alınan bir ödemeler dengesi problemi ortaya çıkıyor. Kambiyo kontrollerinin yürürlükte olduğu bir ekonomide bunun anlamı şudur: Dövizin talep fiyatı resmi fiyattan büyüktür. Resmi fiyat ithal lisansı olanın ödediği fiyattır. Bu durumda ithalat ve ihracatı nasıl fiyatlandırabiliriz. Standart yaklaşım dövizin resmi fiyattan ziyade talep fiyatına tekabül eden gölge fiyatını kullanmaktır. Bu durumda ithalat ve ihracat fiyatı nominal fiyatlardan daha yüksek olur. Bu da malların dahili fiyatları terimi ile sosyal kıymetlerin ölçüsü olarak belirlenir.[22] Değer olarak ithalatın nasıl arttığının tespiti kolaydır. İthalatın kıtlık değeri dövizin talep fiyatı ile eş anlamlıdır. İhracat da bu durumda dövizin talep fiyatına paralel olarak artacaktır.[23] Bu durumda ithalat ve ihracat gölge fiyatlarına bağlı olarak dengede kalmaktadır. Üretimi istenen mal ve hizmetler ayrı kategoride olsalar bile bu mal ve hizmetlerin ithalat artışı aynı oranda ihracatlarını da arttırmaktadır. Belirli mal ve hizmetlerin ithalatından vazgeçme yoluna gidilmesi bir yandan alternatif maliyetleri (fırsat maliyeti), öte yandan da gölge fiyatların tespitini gerekli kılmaktadır. Bu durum dövizin serbest bırakılmasıyla ilgilidir. Benzer mallar, yada başka ülkelerdeki aynı cins malların fiyatları dikkate alındığında, örneğin; piknik yerinin değerlendirilmesinde kullanılan fiyatlar ele alındığında, aynı özelliğe sahip başka piknik yerlerine ödenen fiyatlar temel kabul edilecektir. Kamu tercihlerinin gölge fiyat olarak alınması çözüm gibi görülse bile gerçek çözüm diğer kamu tercihleri ile beraber sorunun ele alınmasında ortaya çıkar. Kamu tercihleri gölge fiyat olarak belirlenirken toplam değerlerine bakılmalıdır.

b- Dolaylı ve Dolaysız Vergiler: Vergi, yatırımları aynı oranda etkilemediğinden yatırımların fayda ve maliyet yönünden ölçümünde hesaplardan çıkarılması gerekir. Çoğu kez proje ömrü ile vergi ödeme dönemleri arasında farklılıklar vardır. Hesaplara vergilerin dahil edilmesinde ödeme

[20] Şenatalar, a.g.m. s.249
[21] P.Dunand, X Griffe, a.g.e., s. 225
[22] Alpaslan, a.g.m. s.20-2l
[23] P.Dunand, X. Griffe, a.g.e, s.226

dönemlerine karşılık gelen miktarların tespiti yapılamayacağından hesaplamalarda vergiler çift (mükerrer) olarak görülecektir. Buna örnek olarak tekel maddelerinden alınan dolaylı vergileri gösterebiliriz.

c- Emek: Tam istihdam seviyesine gelmemiş bir ekonomide gizli işsizlik olabileceği gibi, aşırı işsizlik de olabilir. Bu tip işsizliğin maliyeti tam istihdam halindeki piyasa düzeyinden düşük olmalıdır. Değerleme yaparken vasıfsız işçilik maliyeti fiilen ödenen işsizlik değerinden düşük tutulmalıdır.[24]

Sendikalar tarafından yapılan toplu sözleşmeler yada devletin çalışanlara yaptığı zamlar nedeniyle ücret ve maaşlarda artışlar olmaktadır. Bu durumda, belli dönemler dikkate alınarak ortalama artışlar hesaba katılabilir. Eğer alınan dönem kısa ise (bir yıl gibi), aylık artış yüzdeleri ortalamaları bir ölçü olarak kabul edilip başlangıç ücreti ile çarpılması, uzun dönem dikkate alındığında ortalama yıllık ücretin hesaba katılması gerekir. Oysa fayda kalemlerindeki gölge işçilik fiyatlarının yukarıda ifade edilen esaslarla hesaplanan maliyet halindeki gölge işçilik fiyatları ile bire bir ilişkili olması şart değildir.

d- Faiz: Faiz, sermaye kullanımında bir zaman periyodu içerisinde ödünç alma ya da vermenin fiyatı olarak tanımlanabilir. Borç almada ödenen faiz sermayenin finansal maliyetidir. Devletin çoğu kez halka hizmet sunması gereği ile yatırımlardan vazgeçmesi mümkün değildir. O halde, faiz hesaplamalarında fırsat maliyetinin finansmanına değil finansal kaldıracın iskonto haddine bakılacaktır. Ayrıca kaynak açısından rekabet halinde olan kamu ve özel yatırımların mukayesesinde Otto Eckstein'in dediği gibi marjinal sosyal iskonto haddi ile değerlendirilmiş toplam net faydaların şimdiki değeri hesaba katılır. Analizlerde, "sosyal iskonto haddinin" özel iskonto haddinden farklı olduğu unutulmamalıdır.[25]

2- 3. FAYDA ÖLÇME KRİTERLERİ:

Herhangi bir fayda-maliyet analizinde yapılacak değerlendirme dört gurupta toplanır.[26]

i- Farklı maliyet ve faydaların ortaya çıkış anlarındaki nispi

---

[24] A.g.e., s.226
[25] Claude Jessua, Couts Sociaux et Couts Prives, Universitaires de France, Paris 1968, s.59
[26] Phillippe Dunand-Xavier Griffe, a.g.e., s. 183

değerlendirme,

ii- Farklı dönemlerde meydana gelen maliyet ve faydaların zaman tercihi ve sermayenin fırsat maliyeti sorunu da göz önüne alınarak değerlendirilmesi.

iii- Riskli sonuçların değerlendirilmesi.

iv- Farklı gelirlerdeki kişilerin elde ettikleri fayda ve maliyetlerin değerlendirilmesi.

İlgili bilgilerin saptanması ve ilgili kavram ve kuralların yapılarına bağlı olması ile maliyetlerin saptanmasında kullanılan maliyet muhasebesi yöntemlerinin işletmelerin ihtiyaçlarına göre değişmesi, maliyet bilgilerinin karar almada kullanılan özel bir dikkatle seçilmesini gerektirmektedir.[27]

Fayda/maliyet analizinde maliyet kavramı toplum, bireysel ve hükümet yönünden ayrı ayrı elemanlara ayrılmaktadır. Fayda-maliyet analizinde ortaya çıkan farklı fayda ve maliyet kavramları şu şekilde sınıflandırılabilir.[28]

Maliyet kavramları,

Toplum Yönünden:

1. Fırsat maliyetleri (brüt vergiler)
2. Öğretim ve eğitim işletme maliyetleri
3. Öğretim ve eğitim sermaye masrafları
4. İşçilerin programa katılma dolayısıyla gelirlerindeki azalmanın karşılanması

Bireysel Yönden:

1- Fırsat maliyetleri (net vergiler),
2- Transfer ödemelerindeki kayıplar

a- Sosyal dayanışma.
b- İşsizlik sigortası,
c- Diğer yardımlar,

3- Programa katılma ile ilgili ekstra maliyetler,

a- Ödemeler.
b- Kitap vb. gereksinmeler.

---

[27] Mustafa AYSAN, Maliyetler ve İşletme Kararları., İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları Yayın no.27, İstanbul 1974 s.95

[28] C1aude Jessua - Xavier Griffe, a.g.e., s. 211

Hükümet yönünden maliyetler:

1- Yönetmelik ve ihtiyaç maliyetleri (net vergiler).
2- Sermaye maliyetleri.
3- Ek yönetim masrafları,
4- Öğretim sırasındaki ek ihtiyaç ödemeleri.

Belirli bir faaliyette fayda hesaplamasının elemanlarını toplum, birey ve devlet yönünden şu şekilde sıralayabiliriz:

Toplum Yönünden Fayda:

1- Programa katılanların gelirlerindeki artış,
2- Diğer gelirlerdeki artış (Toplam vergiler)
a- Ek faydalar için ödemede bulunmak,
b- Öteki kaynakların daha verimli olmasından dolayı ödeme,
c- Gelecek kuşağın daha iyi eğitilmesinin sağlanması için verimlilik artışı nedeniyle ödeme de bulunmak,
d- Daha önce işsiz kalanların programa katılımlarında boş olan işlere girmeleri sonucu olarak (emici etki) ödemede bulunmaları.
3- Transfer ödemesi programlarının yönetim masraflarındaki azalma.
a- İşsizlik idaresi,
b- İstihdam hizmeti,
c- Refah programının ifadesi.
4- Toplumda kusurlu yurttaşlıktan meydana gelen maliyetlerin azaltılması.
a- Ekonomik kayıplar,
b- Suç kontrol sistemi.

Bireysel Yönden Faydalar:

1- Bireysel yönden kazançlardaki artış (net vergiler),
2- Gelir artışından dolayı ek faydalar.

Devlet Yönünden Faydalar:

1. Vergilerdeki artış
a- İştirakçilerden,
b- Diğerlerinden.
2. Masraflardaki azalma,
a- İşsizlik sigortası,

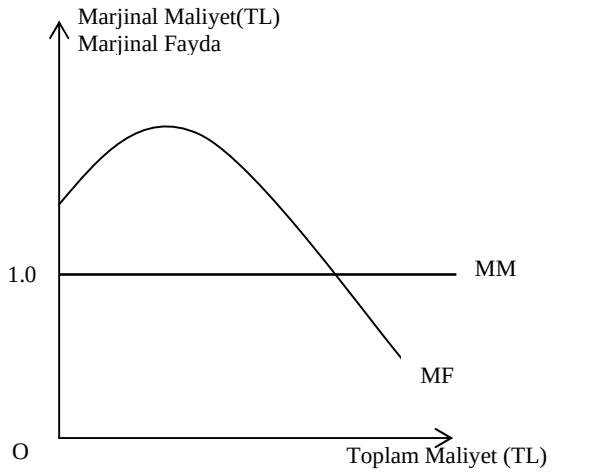
b- İstihdam hizmeti,
c- Refah programları,
d- Suç kontrolü.

Fayda-maliyet analizi değerlendirmelerinde ölçümlere esas olmak üzere yukarıda verilen sınıflandırmayı dikkate almak gerekir.

3. MALİYETLERİN KAPSAMI VE ÖLÇÜLMESİ:

Bilindiği gibi özel sektördeki bir firmanın amacı; karını maksimize etmektir. Başka bir deyişle, geliri ile gideri arasındaki farkı azamileştirmektir. Gelir ve giderler para birimi ile ölçülebilir. Marjinal gelir, marjinal maliyete eşit olduğunda firma en iyi sonuca ulaşmış olur. Diğer bir 'ifadeyle üretilen marjinal üretimin değeri, marjinal maliyete eşit olduğu zaman firma en iyi sonuca ulaşmış olur.[29]

Şekil 3

Şekil 3'de miktarlar, harcanan liralarla ifade edildiği ve harcanan her ilave liranın marjinal maliyeti yine bir lira olduğu için marjinal maliyet eğrisi

[29] Atilla DİCLE, a.g.e., s.92

(MM) 1.0'a eşit olacak şekilde X eksenine paralel bir doğru olacaktır. Herhangi bir proje veya diyagram üzerinde harcanan her liranın sağladığı fayda, marjinal maliyetin (MM) üstünde önce yükselecek, bir noktadan sonra azalmaya başlayacak, 1.0 noktasında marjinal maliyete eşit olacaktır. Marjinal fayda eğrisi (MF) böylece önce yükselen, daha sonra düşen bir görünüşe sahip olacaktır. Örneğin; karayollarına yapılan harcamalar önce maliyetin üstünde büyük faydalar sağlayacaktır. Kaza nispeti, ölü-yaralı sayısı, seyahat zamanı, yakılan benzin miktarı vb. gittikçe azalacaktır. Ancak bu azalma bir noktaya kadar devam edebilir. Bu noktadan sonra karayollarına yapılan harcamaların sağladığı fayda gittikçe azalacaktır.[30]

Kamu yönetiminde kaynak tahsisinin iki önemli sorununu çözebilen denge unsuru marjinal fayda ile marjinal maliyet arasındaki eşitliğin çözülmesidir. Bu iki önemli sorun şunlardır:

1- Yapılan her masrafın en az -özel teşebbüste aynı parayla elde edilen- ürünün değerine eşit fayda sağlayacağından emin olunur.

2- Herhangi bir masrafın, bir başka alanda daha kıymetli bir harcama yapılmasını engellemesi söz konusu edilemez.

Bu kısımda değinilecek kavramlardan birisi de maliyet-etkenlik analizidir. Bu analiz, alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılan bilgilerin kapsamını genişletme gayretlerinden doğmuştur. İnput veya kaynakların piyasa fiyatlarıyla değerlendirilip, sonuç yada outputların aynı yolla değerlendirilemediği hallerde, sorunların çözümünde maliyet- etkinlik analizine başvurulur. Maliyet-etkinlik analizinin uygunluğu aşağıdaki durumlarda mümkündür:

a- Alternatif program sonuçlarının veya faydalarının, piyasada teşekkül eden fiyata göre para birimi cinsinden değerlendirilemediği ve ölçülemediği zaman,
b- Bu şekilde ortaya çıkan sorunun kullanılan kaynak maliyetleri için söz konusu durumlarda.
c- Alternatif maliyetle, fırsat maliyeti arasındaki farkın ayırt edilemediği durumlarda.

3.1. MALİYETLERİN DEĞERİ:

Fayda ve maliyet analizi için hesaplanan maliyetlerin, amacın gerçekleşmesiyle doğrudan doğruya ilgili olması şarttır. Bir çok amacın uzun sürede gerçekleşebileceği göz önüne alınırsa, maliyet değerinin hesabının analiz

[30] Atilla İ. DİCLE, Kamu Yönetiminde Bütce1eme, s. 92.

için ne kadar önemli olacağı ortaya çıkacaktır. Maliyetlerin değerinin tespitinde her kaynağı (personel, malzeme, hammadde, makine vb.) piyasa fiyatlarıyla değerlendirmek gerekir. Verilerin yeterli olmadığı durumlarda fırsat maliyeti ya da gölge maliyet kullanılmalıdır. Maliyet değeri tespit edilirken iskontolaştırılmış net bugünkü değer kriterine göre hesaplamak en uygun yol olabilir.

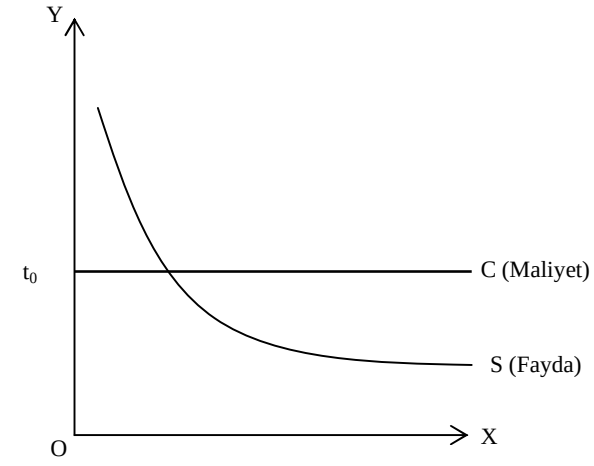
3.2. FAİZ HADDİ SEÇİMİ:

Kamu projelerinde amaç fonksiyonu aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$\int_{\infty}^{0} B(x,t)e^{-rb} - k(x)$$

Burada, x= seçim değişkenleri, t=proje süresi, (x,t)- fayda oranı, r;=İ marj inal sosyal iskonto haddi, k(t)= sermaye maliyetidir. İskonto haddi, tartılı iskonto haddi olarak değerlendirilirse oranın (fayda oranı) yetersizliği görülür. Kamu projelerinde her üç finans kaynağını etkilendiren değerlemeyi yaparak, tartılı ortalama faiz hadleriyle değerlendirilmiş net faydaların kriterleri ikinci aşamada, borç kriterlerine göre, borçlanmanın önemine işaret ise üçüncü aşamada yapılır.

Şekil 4

x ekseni iskonto haddini, y ekseni ise, maliyet akışlarının çeşitli iskonto

hadlerini gösterir. t_o anında meydana gelen nakit çıkışları c, aynı dönemde r_o faiz haddine bağlı olarak giren nakit akımları S'dir. O halde grafikte gösterildiği gibi fayda ile maliyetin kesiştiği noktada teşekkül eden faiz haddini kullanmak en uygunu olacaktır.

4. FAYDA MALİYET ANALİZLERİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER:

Fayda-maliyet analizlerinde. fayda ve maliyet karşılaştırıldıktan ve gelecekteki değerlerin bugünkü değerlere getirilmesinde kullanılacak faiz oranı belirlendikten sonra proje seçiminde kesin bir karara varmak için çeşitli yöntemler kullanılır. Bu yöntemlerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Bugünkü Değer Yöntemi. 2- İç Faiz Haddi Yöntemi. 3- Geri Ödeme Dönemi Yöntemi. 5- Bugünkü Değerle Fayda-Maliyet Oranı Yöntemi. 6Yıllık Ortalama Fayda Maliyet Oranı Yöntemi. Şimdi bu yöntemleri ayrı ayrı gözden geçirelim:

4.l. Bugünkü Değer Yöntemi:

Bu yöntemin kullanışı üç şekilde olabilir:

a- Bugünkü değere getirilmiş maliyetler. getirilmiş faydalardan küçük ise proje seçilir.

b- Çeşitli faydaların bugünkü değeri. çeşitli maliyetlerin bugünkü değerine oranlandığında. oran birimi aşıyorsa projenin uygulanmasına karar verilir, Eğer, birden çok proje varsa ve maliyetlerde farklı ise, rakamlar mutlak rakam olduğundan verimli projenin hangisi olduğu hususunda. karar vermek a bendinde açıklanan usulde zordur. Oysa b bendinde açıklanan usulde fayda-maliyet oranı hangi projede birimden yüksekse o proje seçilir,

c- Bugünkü değerle proje seçiminde bir diğer usulde şudur: Eğer faydalar akımının yıllık sabit gelir akımına getirilmiş cinsten değeri, maliyetlerin sabit akımına getirilmiş cinsten değerini aşarsa proje seçilir. Bu usulde de proje seçimine karar verirken, yıllık gelir akımı, yıllık maliyet akımına oranlanır ve oranın en yüksek olduğu değer seçilir, Açıktır ki, burada açıklanmaya çalışılan üç usul de aynı değerin farklı şekillerde ölçülmesidir, Üç usulle de ölçülme yapılırsa aynı proje en verimli proje olarak belirlenir.

Bu yöntemler şu şekilde formüle edilebilir:[31]

$F_ı, F_2 ..... F_n = l,2 ....., n$ yıllarında beklenen faydalar

$M_ı, M_2 ..... M_n = 1,2 ....., n$ yıllarında beklenen maliyetler.

f = $F_ı$, F_2....., Fn çeşitli yıllarda beklenen faydaların sabit annüite değerleri

n = $M_ı$, M_2.... M_n = çeşitli yıllardaki maliyet ile bugünkü değeri aynı olan sabit annüite değerleri

h = yatırımın son yıllardaki hurda değeri

t = gelecekteki değerleri bugüne getirmede kullanılan faiz haddi

r = iç faiz haddi olarak gösterilirse,

a) $$\left(\frac{F_1}{(1-t)}\right)=\left(\frac{F_2}{(1-t)^2}\right)=....\frac{F_n+h}{(1-t)^n}>\frac{M_1}{(1+t)}+\frac{M_2}{(1+t)}=...=\frac{M_n}{(1+t)^n}$$

b) $$\frac{\frac{F_1}{(1-t)}=\frac{F_2}{(1-t)^2}=....\frac{F_n+h}{(1-t)^n}}{M_1 \quad M_2 \quad M_n}>1 \qquad (1+t)+(1+t)=.....=(1+t)^n$$

4.2. İÇ FAİZ HADDİ YÖNTEMİ:

Bu yöntemle ödenen faiz haddini, projenin iç faiz haddi aşamalıdır. Eğer aynı amaca yönelik birden çok proje varsa, bu projeler arasında mabul edilen faiz haddini en çok hangi proje aşmışsa o proje seçilir. İç faiz haddinde anlaşılan "her yıl için fayda maliyet farkının, bu günkü değerini sıfıra eşitleyen faiz haddi'dir. Bu kavram şu şekilde formüle edilir.[32]

$$\frac{F_1-M_1}{(1''-t)}=\frac{F_2-M_2}{(1-t)^2}=....=\frac{F_n-M_n}{(1-t)^n}=0$$

3. GERİ ÖDEME DÖNEMİ YÖNTEMİ:

Yatırımların seçiminde en çok kullanılan yöntemlerden birisidir. Fayda-maliyet analizi açısından geri ödeme yöntemi; "Bir sermaye harcamasının geri ödeme dönemi, harcamanın sağladığı çıkarın kaç dönem sonra katlanılan ilk fon

[31] Bu1utoğlu, a.g.e., s.273-275

[32] Bulutoğlu, a.g.e., s. 274

çıkışına eşit olacağını gösteren zaman süreci" şeklinde tanımlanır.[33]

Geri Ödeme Dönemi Yöntemine göre, proje seçiminde kullanılan yollardan biri, birinci yatırımın geri ödeme zamanı esas alınarak öteki yatırımları sıralamak ve geri ödeme zamanı en kısa olan yatırımı seçmektir, Ancak, seçim yapılırken paranın şimdiki değeri dikkate alınmadığından hata yapma ihtimali vardır. Proje seçiminde bir başka yol da, birinci yatırımın geri ödeme zamanını esas (baz) yıl alıp, 100'ü yıl sayılarına bölerek en büyük oranı vereni seçmektir. Bunun bir örnekle gösterirsek:

Projeler	Geri Ödeme Süresi	Geri Ödeme Oranı	Tercih Sırası
X	6	100 / 6 =16,6	2
Y	10	100 /10 =10	3
Z	15	100 /15= 6,6	4
N	4	100 / 4 = 25	1

Bir başka seçim yolu da önce projenin süresini tespit ederek geri ödeme süresinden daha kısa sürede nakit girişini sağlayan projeyi seçmektir. Paragrafın başında yaptığımız tanıma göre, yatırımlardan beklenen faydanın, maliyete eşitlendiği zamanın uzunluğuna geri ödeme dönemi dediğimize göre aşağıdaki gibi bir eşitlik yazabiliriz:

$G = M/F$ ya da $G = F/M – F/M (1=p)^n$ 'dir,

Burada G; geri ödeme dönemi, M; yatırım maliyeti, F; yatırımdan beklenen fayda (nakit akışı), p; kar haddidir.

4.4. BUGÜNKÜ DEĞERLE FAYDA-MALİYET ORANI YÖNTEMİ:

Faydaların bugünkü değerinin, maliyetlerin bugünkü değerine oranı birden büyükse proje seçilir. Fayda ve maliyetlerin bugünkü değer farkı göz önüne alınarak hesaplama yapılırsa da sonuç değişmeyecektir.

---

[33] Atilla GÖNENLİ, İşletmelerde Yatı.rım Kararları., İstanbul Üniversi- tesi İktisat Fak. Yayınları., Yayın no: 1401/241, İstanbul 1968,s.38

4.5. YILLIK ORTALAMA FAYDA-MALİYET ORANI YÖNTEMİ:

Burada faydalar ve maliyetler ortalama değer olarak ifade edilmektedir. Fakat bu ortalama değerleri bulmak için önce projenin iskonto edilmiş bugünkü maliyetlerini hesaplamak gerekir. Çünkü, normal olarak projenin fayda ve maliyetleri yıllar arasında farklılık gösterir.[34]

F; ortalama yıllık fayda, M; ortalama yıllık masrafı göstermek üzere FM ise proje seçilir. Aksi durumda ise proje seçilmez.

5. KAMU YATIRIMLARININ HZMETE GİRİŞYILININ TESBİTİ VE YATIRIM PROJELERİNİN SINIRLAMALARI:

5.1. KAMU YATIRIMLARININ HİZMETE GİRİŞ YILININ TESBİTİ

Kamu yatırımlarında, yukarıda anlatılan yöntemlere dayanılarak projenin en verimlisi seçildikten sonra ortaya çıkan en önemli bir konu da, yatırım projesinin hizmete giriş yılını belirlemektir. Bu konuda Prof. Kenan Bulutoğlu "Proje yıllık fayda akımının, yıla indirgenmiş maliyet akımını aştığı yılda gerçekleştirmelidir"[35] demektedir. Fakat, fayda ve maliyet akımlarının düzensiz olduğu unutulmamalıdır. Yatırımın ömrü boyunca ve eşit değerli olarak yatırılmak suretiyle toplanmış kaynaklar üzerine faiz yürüterek maliyet akımı itfa planına çevrilip, sonra hizmete giriş yılının bulunmasına gidilir. Fayda akımı içinde aynı yol izlenir. Doğal olarak yatırım hizmetleri için, her yıl talep artışı olur. Belli bir yılda da fayda akımı, maliyet akımını aşar. İşte bu yılda da projenin hizmete girmesi en uygun zamandır.

5.2. YATIRIM PROJELERİ SINIRLAMALARI :

Siyasal organların kamu yatırımları için bazı sınırlamalar koyabildikleri bilinmektedir. Bu yatırımların bazıları şunlardır: Gelir dağılımını etkileme, işsizlik üzerindeki etki, dış ticaret dengesi üzerindeki etkiler ve bütçe sınırlamalarıdır.[36]

Kamu yatırımları ile ilgili iki projenin de aynı, ancak birinin ötekine

---

[34] Burhan ŞENATLAR, "Fayda-Maliyet Analizlerinde Proje Seçiminde Kriterler", Prof. Dr. Haydar Furgaç' a Armağan, İst. Üniversitesi İktisat Fak.Maliye Ens. Konferansları. (Ayrı Baskı), Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s.575

[35] Bulutoğlu, a.g.e., s.275

[36] Bulutoğlu, a.g.e., s.275

üstün tarafı olarak, gelir dağılımı eşitsizliğini azaltacak nitelikte olanı tercih edilir. Öteki projenin tercih edilmesinin ancak siyasal nedenlerle olacağı açıktır. Böyle bir tercih, bölgeler arasında eşitsizlikler varsa, ortadan kaldırmak için yapılır. İşsizlik ile ilgili bir projenin de tercihi yine siyasal nedenlerle olur. İki aynı projeden biri, daha çok işçi istihdamını gerektiriyorsa gelir dağılımı etkisi de daha müsbet olacaktır. Ancak, böyle bir tercihi yapan siyasi organ, işsizlikleri azaltma ile milli gelir arasındaki tercih haddini belirtmelidir. Aksi halde, işsizlik azalışının faydası ölçülebilir faydalarla karşılaştırılamaz.

Az gelişmiş ülkeler, yatırım ihtiyaçlarını gerçekleştirmek amacıyla ithalatlarını arttırmak zorundadırlar. İthalatlarını karşılayabilmek için de ihracatlarını arttırmalıdırlar. Ancak ithalata kuvvetli eğilimlerinin yanı sıra, iç tasarruflarını ürünlerine dış talep bulma zorlukları nedeniyle dövize çeviremediklerinden, ihracat imkanları zayıftır. Paranın dış değerindeki ayarlamalarla, dış ticarette meydana gelen dar boğazlar nispi fiyatlara yansıtılabilir.

Ancak bu uygulama da ihracatı fazla oranda arttırmayabilir. Tabii, bu durumda döviz kazancı da artmaz. Hükümet döviz artışını başka yollarla elde. edeceğini umuyorsa paranın dış değerine dokunmayabilir. Bu gibi nedenlerle döviz tasarrufu şeklindeki maliyetler projede resmi rayiçten daha yüksek değerlendirilebilir.

Kamu yatırımlarındaki sınırlamaların en önemlilerinden biri de bütçe sınırlamalarıdır. Bütçe sınırlamaların içerisinde yatırımlardan en yüksek verimi sağlayabilecek projeler seçilmelidir. Projelerin marjinal birimler olarak gerçekleştirilmeyişinin güçlük doğuracağı dikkate alınarak, bütçenin tümünü kullanacak yatırımlardan en yüksek verimi sağlayanı seçmek, en doğru yol olacaktır. Ancak; bir yılın ödeneğinin, gelecek yıllara aktarılarak kaynakların veriminin arttırılacağı da unutulmamalıdır.

Kamu yatırımlarında fayda-maliyet analizini sınırlayan faktörler bir de şu şekilde sıralanabilir:

a- Kamu yatırımları için harcamalarda (yatırım ya da başka amaçlı olsun) gerçek faydaları para birimi ile belirlemek güçtür. Yapılan bu harcamalar "görünür bir gelir tesirine de sahip değildirler."[37] Gerçekten eğitime, alt yapı tesislerine, milli savunma, dış ilişkiler vb. gibi harcamaların gerçek faydalarını ölçmek hemen hemen imkansızdır.

b- Bilindiği gibi kamu yatırımları genellikle büyük projeler halindedirler.

[37] Memduh YAŞA, Kamu Maliyesine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yayınları 1835, İşletme Fakültesi Yayını 18, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1973, s.36

Bu projeler üretimin miktarını, fiyatını değiştirmekte, bu değişiklikler uzun dönem için de olabilmektedir. Böylece, ekonomik ve sosyal ilişkiler de değişikliğe uğramaktadır. Bu tür harcamalar fayda-maliyet analizine ilgi uyandıran etkenlerdendir.

Kamu yatırımlarında gerekli fonlar büyük miktarlara ulaştığından, yatırım projeleri uygulanmadan önce faydalarının hesaplanması önemlidir. Ayrıca devletin amaçlarının çokluğu, özel kesime oranla fayda ve maliyetleri değişik açıdan ele almayı gerektirir. "Özel kesimde maliyet ve yararlar, esas itibariyle yalnızca parayla ölçülebilen maliyet ve yararlardır."[38] Özel teşebbüsün en büyük amaçlarından biri kar etmek olduğuna göre, kar edemeyen bir firma faaliyetine son verecektir. Bu nedenle de özel kesim, muhasebe kayıtlarında yer almayan türden fayda ve maliyetleri yatırım kararlarında pek dikkate almaz. Oysa, kamu yatırımlarında karar alınırken muhasebe kayıtları dışında fayda ve maliyetler dikkate alınırlar. Bu tür "dış fayda ve maliyetler" özel kesimdeki fayda ve maliyetlerden daha güç hesaplanırlar. Bir kere dış fayda ve maliyetlerin para ile ifadeleri güçtür, öte yandan hangilerinin hesaplara dahil edileceği kesinlik taşımaz.

Ancak bu hesaplamalarda ortaya çıkan güçlükler dolayısıyla kamu yatırımlarındaki iktisadi tahliller sanıldığı kadar güç değildir. Dolaylı da olsa geliştirilmekte olan kısa metotlar bu tür tahlilleri kolaylaştırmaktadır.

6. UYGULAMA:

Uygulama yapabilmek amacıyla Akçaalan ve Karacakaya mevkileri için hazırlanan orman yolları ile ilgili iki proje alınmıştır.

Projelerdeki veriler şöyledir:

Ülkemizin ihtiyacı olan yakacak ve orman içi ulaşımla kaynakların ekonomik yönden kullanılmasını sağlamak amacıyla Akçaalan bölgesinde toplam 289 km. yol yapılması planlanmıştır. Mevcut yol 544 km'dir. Yolun tümü yeni proje uygulamasıyla 833 km. olacaktır. Mevcut yolun orman içindeki uzunluğu 108 km., yeni yapılacak yolun orman içi uzunluğu 200 km. 'dir. Ayrıca aynı bölgede Karacakaya mevkiinde ayrı bir proje ile ayrı bir orman içi yol yapımı planlanmıştır.

---

[38] Özhan ULUATAM, Kamu Maliyesi, Ankara Üniversitesi, SBF Yayın No:413, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, s.121

Akçaalan Bölgesi yol yapım şebekesiyle ilgili teknik bilgiler aşağıdadır:

Genel saha	9453 Hektar
Ormanlık saha	5213 Hektar
Yol genişliği	4 m
Toplam yol uzunluğu	833 km. 544 km'si halen mevcut
Yolun ortalama km. maliyeti	31.900 TL
Toplam inşa masrafı	2.846.000 TL

Yol yapımı ile 37.343 m3 dikili ağaç değerlendirilecek ve gövde hacminin %70'i oranında elde edilecek 26.140 m tomruğun satış bedeli 650.000, TL nokta olmak üzere 18.191TL milli servet elde edilecek. Tomruğun m^3'ünden 100,TL kar sağlanacak ve toplam 2.614.000 TL kar sağlanmış olacak. Piyasaya sunulacak her sterlinden 30 TL gelir sağlanacak ve gövde hacminin %30'u olan 11.202 sterlinden 336.060 TL karla toplam 2.950.060 TL gelir sağlanacaktır. 20 yılda 59.001.200, - TL gelir sağlanacak yeni yol yapımı için 289 x 21.750 = 1.9393000 TL harcanacaktır. Bakım ve onarım için projede herhangi bir bilgi yoktur.

Karacakaya orman bölge teknik raporu aşağıdaki gibidir:

Genel saha	12.293 Hektar
Ormanlık saha	7.484 Hektar
Yol genişliği	4.m
Toplam yol uzunluğu	700 – 162 = 862 km. halen
Yolun ortalama km maliyeti	38.070 TL
Toplam inşa masrafı	4.986.000. TL

Bu mevkide yolun toplamı 862 km. olup bunun 162 km.' si orman içinde, kalan 700 km'si orman dışındadır. Yapılacak yol 1.080 km. olup bunun 130 km' si orman içinde 950 km'si orman dışındadır. Ormanın yıllık getirisi 2.180. 577 m^3 ağaç (hektar başına), yıllık ortalama seri artım 5.793 m3 (hektar başına) dür. Dere yollarda, kayalık yerlerde yol yapımının maliyetinin artacağı tahmin edilmektedir. Halen yol yokluğundan dolayı değerlendirilmeyen 886.270 m^3 dikenli ağaç 1.080 km'lik yolun tamamlanmasıyla değerlendirileceği tahmin edilmektedir. Bu miktar dikenli ağaç gövde hacminden %55 oranında elde edilerek 487.448 m^3 tomruğun ortalama satış bedeli 650.00 TL. olmak üzere 3l6.84l.200TL değerinde servet ormanının bütünlüğü bozulmadan değerlendirilmiş olacaktır. Tomruğun beher m^3'ünden 500 TL kar sağlandığı takdirde 234.724.000 TL'lık gelir sağlanmış olacaktır. Yol şebeke planından

(1080 km.) tomruğun m^3 başına sürütme bedeli 820, yakacak odunun m^3 başına sürütme bedeli 10 TL' sı kar sağlanacaktır. Böylece 487.448 x 820 = 3.997.073 TL ve dikenli ağaç gövde hacminden %35 oranında elde edilecek 310.194 m^3 yakacak odunda 310.194 x 10 = 3.101.940 TL ve toplam 7.099.013 TL'lık tasarruf sağlanacaktır. Tüketim merkezlerine arz edilecek yakacak odunun satış bedeli en az 100 TL olacak (satış bedeli az olmakla beraber projeden aynen alınmıştır), ve 310.194 x 100 = 3l.0l9.400,-TL'lik servet değerlendirilmiş olacaktır. M^3'de 10 TL kar sağlanacak ve 3.101.940TL' lik kar beklenmektedir. Nakliyat kamyonla olacak ve 20 yıllık 487.448 m^3'lük odunun nakli için (yıllık artışlar dikkate alınmadan) 487.448 x 40 = 19.497.920 TL sürütme ve diğer masraflar yol yapımı projesi uygulanmadan önce 1/4 oranında olduğu geçmiş yıl deneyleriyle görülmüştür. Bu halde yeni yol yapımı ile 487.448 x 30 = l4.623.440 TL nakliye ücreti ödenecek ve 4.874.480 TL tasarruf sağlanacaktır. Yol yapımı için 4.986.000 TL harcanacak ve bu para tasarrufla amorti edilmiş olacaktır. Yol bakım ve onarımı için projede herhangi bir bilgi yoktur. Yol şebeke sistemi tamamlanınca ekonomik, kültürel ve sosyal faydalar sağlanacak yani iş imkanları doğacak, orman köylülerinin gelirleri daha iyi değerlenecektir.

Bu veriler altında hangi projenin daha karlı olacağı araştırılacaktır.

Akçaalan Bölgesi:

		Orman İçi Uz.	Orman Dışı Uz
Yapılacak Top. yol	289 km	200 km	89 km
Mevcut yol	544	108 km	436 km
Kullanılan tüm yol	833		

Karacakaya Bölgesi:

		Orman içi Uz	Orman Dışı Uz
Yapılacak Top Yol:	1080 km	130 km	950 km
Mevcut Yol :	862	162 km	700 km

Getiri: Yol yapımı ile 316.84l.200 TL'lik servet değerlendirilecek. Tomruğun m3'ünden 5OO TL kar sağlandığı varsayımı ile 234.724.000 TL'lik gelir sağlanacak. Yeni yol yapımı (1080 km'lik) yol ile:

Tomruğun m^3'ünden	487.448 x 820 - 3.997.073 TL
Yakacak odundan	310.194 x 10 - 3.101.940 TL
Toplam getiri	7.099.013 TL

Tüketim için yapılacak satıştan 100 TL, m^3 başına kar ile:
3.101.940 x 100 = 31.019.400 TL kar

Nakliyat gideri 487.448 x 40 = 19. 97.920 TL gider
Yol yapımı ile nakliyat gideri:
487 . 448 x farkı 30 = 14.623.440. -TL azalış ve 4.986.000, -TL nakliyat farkı

Akçaalan Bölgesi için aynı hesaplamalar yapılırsa:
Satılacak tomruk 26.140 m x 650.000 TL l8.l9l (projeden)
M^3 tomuktan elde edilecek gelir 26.140 x 100 = 2.6l4.000,-TL
26.140 x %30 - 11,202 ster x 30 TL kar - 336.060.-TL kar
Toplam gelir 2.950.060,-TL

Harcanacak yol masrafı, 289 x 21.750 = 1.9393.000 TL
20 yılda elde edilecek gelir 59.00l.200 TL

Uygulama:

Proje A. Karakaya:	Proje B Akçaalan:
Maliyet, orman dışı:	Maliyet, ormandışı:
Eski yol: 700x38.070 =26.6649.000	Eski yol:436x3l.900 =l3.908.400
Yeni yol 950x38.070 =36.l66.500	Yeni Yol 89x3l.900 =2.839.100
Orman içi yol	Orman içi yol
Eski yol:162 x 38.070 = 6.167.340	Eski yol:108 x 31.900 =3.445.200
Yeni yol 130 x 38.070 = 4.949.100	Yeni yol 200 x 31.900 = 6.380.000
Proje maliyeti 73.931.940	Proje Maliyeti 26.572.700,
Getiri: 35. sayfadan 7.099.013 TL	Getiri: 35. sayfadan 2.950.060.TL
Proje ömrü: 10 yıl Proje	Proje ömrü: 9 yıl Proje

	0	1	2	3	4	5
A	73.931. 940	7.099.013	7.099.013	7.099.013	7.099.013	7.099.013
B	26.572.700	2.950.060	2.950.060	2.950.060	2.950.060	2.950.060

Proje	Proje ömrü			
	6	7	8	9	10
A	7.099.013	7.099.013	7.099.013	7.099.013	10.040.823
B	2.950.060	2.950.060	2.950.060	2.950.060	--

1-Geri ödeme Dönemi Yöntemine Göre:

Projeler	Geri Ödeme Süresi	Geri Ödeme Oranı
A	10	100/10 = 10
B	9	100/ 9 = 11,11

Projeler	Tercihin Sırası
A	2
B	1

2 – İskonto Edilmiş Net Bugünkü Değer Yöntemi: $\sum_{t=0}^{n} \frac{B_t - C_t}{(1 - i)^t}$

A	73.931.400	141.980.260	10
	21.910.251,79		
B	26.572.700	58.001.200	9
	11.694.374,32		

Bu yöntem projenin faydasının, proje maliyetinden fazla oldu: projeler için geçerlidir. Tercih sırası önce B, sonra A'dır.

3- Bugünkü Değerle Fayda-Maliyet Oranı Yöntemi:

Projeler	Fayda	Maliyetler	Bt/Ct	Tercih Sırası
A	73.931.400	141.980.260	1.920	2
B	26.572.700	59.001.200	2.221	1

4- İç Karlılık Oranı Yöntemi: % 1 g den

İlk yatırım II.yılda net 10 yıl.net İç karlılık İskonto

Projeler	Masrafı	Fayda	Fayda	Oranı Edilmiş Değerle	
A	73.931. 400	81. 030.413	--	%10	0,313
B	26.572.700	--	59.001.200	%10	0,317

Projeler	Tercihin Sırası
A	2
B	1

Formüller: $\frac{nBt /(l=i)t}{t=1 (i=1)^t}$ ve $\frac{n\ B_t\ C_t}{t=1 (i=1)^t}$ / Ct / $(1 – i)^t$ 1

SONUÇ

Modern devlet anlayışında devlet fonksiyonları ile beraber kamu harcamaları da artar. Ancak ihtiyaçlar karşısında kaynaklar da yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle var olan kaynaklar en iyi şekilde kullanılmalıdır. Bunun içinde yatırımlar da fayda-maliyet ilişkisi kurularak, faydaların maliyetlerden fazla olması sağlanmalıdır. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde kamu yatırımlarında geniş ölçüde fayda- maliyet analizleri yapılmaktadırlar.

Kamu yatırımlarının değerlendirilmesinde, gölge fiyatların ışığı altında belirsizliğin ortadan kaldırılmasıyla, anlatılmaya çalışılan kriterlerden Net Bugünkü Değer Yöntemi kanımızca en iyi kriterdir. İskonto Edilmiş Net Bugünkü Değer Yönteminde projenin faydaları, projenin sermaye maliyetiyle iskonto edilir ve böylece elde edilen net bugünkü değerden yatırım için yapılması gereken net maliyetin şimdiki değeri çıkarılır. Objektif olan da budur. Çünkü “t”inci yılda projenin maliyeti ve faydası paranın şimdiki değerine göre hesap edilmesi proje seçiminde hurda değerin de eklenmesiyle en iyi yol gösterici metot olmaktadır. Geri Ödeme Dönemi kriteri ise geri ödeme dönemi hesaplanırken projenin bu süre içinde gerçek bir gelir akımı olmadığı halde düşünülmesi belirsizliği daha da arttırmaktadır. Faydaların bugünkü değerleri ile, maliyetlerin bugünkü değerine oranı birden büyük olan projelerin seçimi ayrı bir tercih nedenidir. Yıllık Ortalama Fayda ve Maliyet Oranı kriteri paranın şimdiki değerini sonraki dönemler için dikkate almadığından pek yerinde görülmemektedir. İskonto edilmiş faydaların bugünkü değerinin, maliyetlerin bugünkü değerine eşit olması hipotezinden hareket eden İç karlılık Oranı Yöntemi ise her yıla ait net değerlerin bulunmasını gerektirdiğinden geri getirisi en yüksek projenin seçimini öne sürdüğünden bir takım pratik olmayan hesaplamaları beraberinde getirir. Bu itibarla proje değerlemelerinde Net Bugünkü Değer Yöntemi, en doğru proje seçiminin yapılmasını sağlayacak metot olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR:

ADLER, Hans H, Ulaştırma Projelerinin Ekonomik Değerlendirilmesi. El Kitabı Örnek Etüdleri, (Çev: Cahit YALGIN), Karayolları Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1975

AKALIN, Güneri., Kamu Ekonomisi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.

ALPASLAN Faruk, "Fayda Maliyet Analizlerinin Teorik Yapısı", Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, Ekim 1977

ALPASLAN Faruk "Fayda Maliyet Analizi - Uygulama (B)", Atatürk Üniversitesi İşletme Dergisi, c: III, S:1-2. Şubat 1978.

Analyse du Cout et du Rendement des Sociaux, Congres de Rennes, Rapport de l'O.N.U, Paris, 1965

AYSAN Mustafa, Maliyetler ve İşletme Kararları, İstanbul Üniversitesi İşleme Fakültesi Yayını İstanbul 1974

BENGÜL Nejat, İktisadi Refah Teorisinin Başlıca Meseleleri, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1963. Ankara

BİERMAN Harold, - SCHİMİTH Seymour., "Yatırım Projelerinin Analizi ve Finansmanı" (Çev. T. Var), Ankara, 1970.

BULUTOĞLU Kenan, Kamu Ekonomisine Giriş, Temat Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1971

JESSUA Claude, Couts Sociaux et Couts Prives, Presses Universitaires de France, Paris, 1968

DİCLE Atilla, Kamu Yönetiminde Planlama-Programlama-Bütçeleme Sistemi, Balkan Basım ve Cilt Evi, Ankara 1973

DUNAND Philippe-Xavier GREFFE, Problemes Budgetaires Comtemporains, Presses Universitaire de France, Paris, 1970

DUPUİT J. "Bayındırlık İşlerinde Faydanın Ölçülmesi", (Çev: N.Somel)., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Tercümeleri, İstanbul, 1969.

Favrod, Charles-Henri, L'Economie, Ancyc1opedie du Monde Actuel, Le Livre de Poche, Paris. 1976

GÖNENLİ Atilla, İşletmelerde Finansal Yönetim, Sermet Matbaası İstanbul 1976

GÖRGÜN Sevim, "Maliye Teorisinde Son Gelişmeler", Refii Şükrü Suvla'ya Armağan, İstanbul Üniv. İktisat Fak.Yayın., İstanbul, 1971

GÖRGÜN Sevim, Maliye Politikası, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1973.

GÖNENLİ Atilla, İşletmelerde Yatırım Kararları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayını, İstanbul 1968

KAPP K.William. , Les Couts Sociaux dans L'Economie de Mardtie, (Traduit de l'anglais par Blanche BRONSTEIN-WINAVER) Flammarion, Paris,1976.

ÖNERTÜRK Pınar., "Fayda Maliyet Analizi Üzerine Bir Araştırma", Maliye Dergisi, Sayı: 46 (Temmuz-Ağustos 1980) Maliye Bak. MTK Yayını, Ankara, 1980

PEARCE D.W., Maliyet-Fayda Analizi, Akbank Yayınları, İstanbul, 1980

SAATÇI Mustafa, Fayda Maliyet Analizinin Eğitim Yatırımlarına Uygulanması, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1981.

STİGLİTZ Joseph E. Kamu Kesimi Ekonomisi, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1994.

ŞENATALAR Burhan, "Faaliyet-Maliyet Analizinin Kapsamı, Fayda ve Maliyet Kavramları", İstanbul İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Konferansı, İstanbul, 1974' den ayrı basım, 1975.

ŞENATALAR Burhan "Fayda-Maliyet Analizlerinde Proje Seçiminde Kullanılacak Kriterler", Prof. Dr. Haydar Furgaç'a Armağandan ayrı basım,

İstanbul 1974

YAŞA Memduh, Kamu Maliyesine Giriş, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını İstanbul 1973.

ULUATAM Özhan, Kamu Maliyesi, Ankara 1968

TÜREV ÜRÜNLER VE ALMANYA'DA BİREYSEL YATIRIMCILARIN TÜREV ÜRÜNLERDEN ELDE ETTİKLERİ KAZANÇLARIN VERGİLENDİRİLMESİ

Filiz EKİNCİ*

ÖZET

Günümüzde türev ürünlerin işlem gördüğü türev piyasalar dünya çapında büyük tutarlarda işlem hacimlerine ulaşarak ,dünya finans piyasalarında önemli ölçüde belirleyici olma özelliğini elde etmişlerdir. Ancak türev ürünlerin vergilendirme prensipleri ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, Almanya'da Alman Gelir Vergisi Kanununda yapılan değişiklikler sonrasında ,bireysel yatırımcıların türev ürünlerden elde ettikleri kazançların vergilendirilmesi prensipleri genel hatları ile açıklanmıştır.

ABSTRACT

Today derivative markets in which derivative products are transacted have reached great amount of operations and have played a significant role in global financial markets.However, the principles of taxation for derivatives vary among countries. In this study, considering the changes in German Income Taxation Law, the taxation principles for private investors' incomes from derivatives will be explained.

GİRİŞ

Son yıllarda türev ürünler ve bu ürünlerin işlem gördüğü piyasalar giderek yaygınlaşmaktadır. Bunun sonucu olarak, forward,futures,opsiyon ve swap olarak adlandırılan türev ürünlerden elde edilen kazançların vergilendirilmesi konusu önem kazanmıştır. Ancak bu ürünler sonucu elde edilen kazançların vergilendirilmesi konusunda tam bir birlik sözkonusu olmayıp,belirsizlikler halen bir çok ülke açısından devam etmektedir. Ülkemizde de vergi kanunlarımızda türev ürünler için özel olarak getirilmiş kurallar bulunmamaktadır. Türev ürünlerin kullanımı sonucunda vergiyi doğuran olay gerçekleştiği takdirde vergi kanunlarımızdaki düzenlemeler çerçevesinde vergilendirme yapılması sözkonusudur. Bu noktada gerçek

* Öğr. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F. ,Kamu Yönetimi Bölümü.

kişilerin bireysel bazda gerçekleştirdikleri türev işlemlerden elde edilen kazançların Gelir Vergisi Kanununda belirtilen kazanç unsurlarından hangisine girdiğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda Almanya'da bireysel yatırımcıların türev ürünlerden elde ettikleri kazançların vergilendirilmesi prensipleri göz önünde bulundurularak ,ülkemizde de bu konuda gereken düzenlemelerin yapılması uygun olacaktır. Bu amaçla çalışmamızda Almanya'daki bireysel yatırımcıların türev ürünler elde ettikleri kazançların vergilendirilmesi prensipleri ele alınmıştır.

1. TÜREV ÜRÜNLERİN TANIMI VE GELİŞİMİ

1972 yılında Bretton Woods sistemi'nin[1]sona ermesiyle ,döviz kurlarının sürekli değişiklik göstermesi sonucu ,mali kuruluşlar ciddi şekilde kur riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Yine aynı dönemlerde uluslararası para piyasalarındaki faiz haddi dalgalanmaları faiz riski sorununu gündeme getirmiştir. Özellikle sabit faizli borç verme eğiliminin giderek ortadan kalktığı 1980'li yıllarda risk yönetimi önem kazanmıştır. Türev ürünler bu riskleri ortadan kaldıracak ürünlere olan talep sonucunda ortaya çıkmıştır. [2]

Bu ürünlerin türev ürün olarak adlandırılmaları daha önce var olan finansal piyasa araçlarından doğrudan türetilmelerinden değil,piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda yaratılmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Türev ürünlerden türetilen çeşitli varyasyonlar ile bunların kombinasyonları da türev ürün olarak anılmaktadır.[3]

Türev ürünler günümüzde çok kapsamlı bir çeşitliliğe ulaşmıştır. Ancak ,türev ürünleri genel olarak iki başlık altında ele alabiliriz. Birincisi,genellikle forward ve swap işlemlerini kapsayan ve tezgah üstü işlemler olarak adlandırılan ,düzenli piyasaları bulunmayan ,bir başka deyişle düzenli bir borsada işlem görmeyen finansal ürünlerdir. İkincisi ise futures ve opsiyon işlemlerini kapsayan ,düzenli piyasaları bulunan ve borsada işlem gören finansal ürünlerdir.[4]

Bir forward sözleşmesi ,sözleşmenin taraflarından birine sözleşmeye konu olan belirli miktardaki varlığı sözleşmede belirlenen gelecekteki belirli bir tarihte ve belirli bir fiyattan satın alma ve diğer tarafa da satma mecburiyeti yükleyen bir anlaşma olarak tanımlanmaktadır. Bir forward

---

[1] Bretton Woods sistemi; Amerikan dolarına ve onun aracılığıyla,dolaylı yoldan altına bağlı bir para sistemidir.Bu konuda bkz. Halil Seyidoğlu,Uluslararası Finans,Güzem Yayınları No:8,İstanbul,1994,s.8

[2] A.Naci Arıkan ,Türev Ürünleri:Forward Piyasalar,Futures Piyasaları,Opsiyon Piyasaları Ve Swap Piyasaları,Bu Piyasadaki İşlemlerin Vergi Hukuki Yönünden Değerlendirilmesi,M.B. H.U.K. Yayınlanmamış Bilim Raporu,İstanbul,1999,s.9

[3] A.Naci Arıkan ,a.g.e , s.7

[4] F.Kemal Ebiçlioğlu,Abdülkadir Kahraman,Swap İşlemleri İşleyişi ve Vergisel Boyutu,(Sirküler Rapor Seri No:23),TÜRMOB Yayınları -82,Ankara ,1999, s.5

sözleşmesine konu olan varlık,mal,para,döviz,faiz oranları vb. olabilir. Forward'ın en temel amacı ,fiyat değişmelerinden kaynaklanan riske karşı korunmaktır.[5]

Forward sözleşmeler önceden belirlenmiş standart özellikleri olan sözleşmeler değildir. Bir forward sözleşmesinde , sözleşmeye konu olacak olan finansal varlığın özellikleri, teslim ve ödeme tarihi,teslim yeri ve yöntemi,miktarı ve fiyatı gibi özellikleri tarafların ihtiyaçları doğrultusunda serbestçe belirlenebilmektedir. Dolayısıyla,forward sözleşmelerinin alım satımının yapıldığı organize borsalar yoktur. Bu tür sözleşmeler tezgah üstü piyasalarsa(OTC)işlem görmektedir.

Forward sözleşmeler üçüncü kişilere devredilemez ve iptali de ancak tarafların rızasıyla mümkündür. Fiili teslim gerekir. Forward sözleşmelerinde teminat yatırma mecburiyeti yoktur ve taraflar birbirlerini tanırlar. Teslim yükümlülüklerini birbirine karşı yerine getirirler.[6] Forward sözleşmeler borsa yerine alıcı ve satıcılar arasında işlem gördüğü için ikinci eli bulunmamakta ,aynı zamanda bu sözleşmelerde standart hale getirilmiş bir teminat miktarı,takas merkezi ve marjin sistemi uygulaması yoktur.[7]

Swap iki taraf arasında yapılan bir anlaşmaya göre gelecekte belirli bir tarihte ele alınan varlığın nakit akımlarının değiştirilmesine yönelik özel bir sözleşmedir.[8] Değişime konu olan varlıklarla ilgili,faiz,anapara veya hem anapara hem de faiz ödemeleri olabilir.[9] Bu nedenle swap,iki taraf arasında yapılan faiz veya anapara ödemelerinin, koşullarını önceden belirleyerek, değişimi sağlayan bir sözleşme olarak da tanımlanabilir.

Swap'ın temel amacı döviz kuru , faiz oranı ve diğer fiyat değişmelerinden kaynaklanan risklere karşı güvence sağlamaktır. Kambiyo kontrol ve kısıtlamalarından kurtulmak , nakit akışlarını düzene sokmak,arbitraj imkanlarından yaralanmak, kaynak maliyetini azaltmak ,gereksinme duyulan paraya ulaşmak ve kar elde etmek de swap'ın diğer amaçları arasında sayılabilir. Swap sözleşmelerinin standart bir tipi bulunmamakta ve bu sözleşmeler tarafların istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmektedirler. Swap sözleşmesi vadeden önce ancak iki tarafın onayıyla sona erdirilebilir ve vadeden önce sözleşmeden cayılamaz.

---

[5] Rasiah Gengatharen,Deivatives Law and Regulation,International Banking ,Finance and Law Series, Kluwer Law International ,The Hague/London/Boston,2001,s.140

[6] Ümit Gücenme,Türkiye'deki Sermaye Piyasasındaki Son Gelişmeler,Türkiye Bankalar Birliği,Yayın No:181,İstanbul Nisan 1994,s.42

[7] M.Vefa Toroslu ,Çağdaş Finansal Teknikler, Beta Basım A.Ş ,Birinci basım,İstanbul.,Eylül 2000,s.77

[8] John Hull,Options,Futures,and other Derivative Securities,Prentice-Hall,1989,s.17

[9] Ebiçlioğlu,Kahraman,a.g.e. ,s.11

Futures sözleşmesi ise belli miktardaki ve nitelikteki bir malın veya bir mali aracın gelecekteki önceden belirlenmiş bir fiyat üzerinden teslimini hükme bağlayan ve aynı zamanda alıcı ve satıcıya hak ve yükümlülük getiren bir sözleşmedir.[10] Futures sözleşmesini satan taraf belli miktarda malı belirli bir tarihte teslimini taahhüt ederken alıcı da sözleşme konusu malı alacağını taahhüt etmektedir.

Futures sözleşmeler organize piyasalarda işlem gören sözleşmelerdir. Futures sözleşmelerinde iki özellik göze çarpar. Bunlar Takas Odası(Clearing Hause)ve standardize edilmiş kontratlardır.[11]Standardizeden maksat sözleşmenin miktarı ve nitelikleri, teslim yeri,teslim zamanı ve dönemlerin önceden bilinmesidir.

Düzenlenen sözleşmeler üçüncü kişilere alıcı ve satıcı arasındaki yükümlülükleri düzenleyen Takas Odaları yoluyla devredilebilirler. Borsaların tespit ettiği kıymet ve standartlar dışında futures sözleşmesi yapılmaz. Futures sözleşmesi alan ve satan tarafları yükümlülük altına sokar. Futures piyasalarda taraflar,takas merkezine karşı sorumludurlar.[12]

Takas merkezi ,kredi riskini üstlenme işlemini "marjin"adı verilen bir güvence sistemine dayanarak gerçekleştirmektedir. Herhangi bir kişi futures sözleşmesi satın almak istediğinde ,kendi aracı kuruluşuna ,aracı kuruluş da takas merkezine her sözleşme başına bir güvence parası yani depozito yatırmak zorundadır. Bu depozitoya MARJİN adı verilmektedir. Marjin sisteminin temel amacı,spot piyasada lehine değişiklik olan tarafın bundan anında yararlanmasını sağlamak,buna karşılık aleyhine değişiklik olan tarafın sözleşmenin yükümlülüklerinden kaçmasını önlemektir.[13] Alım satım yapabilmek için her sözleşme başına yatırılması gereken ilk güvence tutarına "başlangıç marjini" düştüğü anda başlangıç marjini seviyesine tamamlanması gereken alt seviyeye ise "tamamlama marjini" adı verilmektedir. Alt seviyeye tamamlanması doğrultusunda alınan talimata "marjin tamamlama" (marjin call) adı verilmektedir.[14]

Futures piyasalarında pozisyon tutan bir kişi bu pozisyonu vade sonuna kadar beklemek zorunda değildir.[15]Örneğin;bir futures sözleşmesinde alıcı olarak taraf olmuş bir kişi pozisyonu kapatmak isterse,aynı sözleşmeden bir tane satarsa pozisyonu kapanmış olur.

---

[10] Hughes Steward , Redhead Keith.,Financial Risk Management,1988s.70
[11] John Hull,Optıons,Futures,and other Derivatives,Thırd Edıtıon.Prentıce Hall ,1997,s.3-4
[12] R.Hans Stoll,Robert E. Whaley,Futures and Optıons ,Theory and Applications,Current Issues in Finance,1993,s.22
[13] Stoll,Whaley,a.g.e..,s.23
[14] Don M.Chance, Introduction to Options and Futures,The Druden Press,Orlondo ,1989,s.264
[15] Jeff Madura,Financial Markets and Instıtons,Florıda Atlantıc Üniversity,1989,s.246

Opsiyon sözleşmesi ise ,satın alan tarafa,herhangi bir ürünün fiyatını bugünden sabitlenmek koşuluyla,ileri bir tarihte satın alma veya satma hakkını veren bir anlaşmadır.[16]

Opsiyon işlemleri,alıcı tarafa yükümlülük getirmez fakat hak verir. Bu hakkı satın almak için opsiyon alan taraf opsiyon satan tarafa piyasa koşullarında arz ve talebe bağlı olarak oluşan opsiyon primi öder. Opsiyon alan bir yatırımcı,alım ya da satım hakkını kazançlı ise kullanmakta,kazançlı değil ise kullanmamaktadır. Buna karşın,opsiyon satan taraf ise yükümlülük altındadır. Opsiyon satın alan tarafın hakkını kullanmak istemesi durumunda satan taraf yükümlülüğünü yerine getirmek zorundadır. Opsiyon satın alan yatırımcı,kaybının en fazla ödediği opsiyon primi kadar olacağını bilirken,opsiyon satan tarafın riski sınırlı değildir.[17]Opsiyon sözleşmeleri riskten korunmak amacıyla kullanılabileceği gibi spekülasyon amacıyla da düzenlenmektedir.[18]

Opsiyonların hepsi borsalarda işlem görmezler. Bazı opsiyonlar tezgah üstü piyasalarda işlem görürken ,bazı opsiyonlar ise borsalarda işlem görürler. Borsalarda işlem gören opsiyon sözleşmeleri ,futures sözleşmeleri gibi standardize edilmiş sözleşmelerdir. Ve bir teminat miktarı,takas merkezi ve marjin sistemi uygulaması bu opsiyonlar içinde geçerlidir. Tezgah üstü piyasalarda işlem gören opsiyon sözleşmelerinin koşulları ise forward ve swap işlemlerinde olduğu gibi taraflar arasında ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmektedir.

2. ALMANYA'DA TÜREV ÜRÜNLERİN GELİŞİMİ

Almanya'da borsa organizasyonlu opsiyon ticareti ,ilk kez 1970 yılında otuzsekiz Alman şirketinin hisse senetleri üzerine yazılı opsiyonlarla başlamıştır.[19]Ancak bu tarihten sonra hisse senedi opsiyonlarıyla yapılan borsa işlemlerinde kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Opsiyon işlemleri ve vadeli işlemler ancak 1990 yılının Ocak ayında çalışmaya başlayan Alman Vadeli İşlemler Borsası'nın (DTB)kuruluşuyla birlikte önemli ölçüde artmıştır. [20]

---

[16] Desmond M.Fitzgerald,Financial Options,London:Euromoney Publication,1987,s.1

[17] İstanbul Altın Borsası Vadeli İşlemler Rehberi,İstanbul Altın Borsası Yayınları:4,s.10

[18] Robert Jarrow,Stuart Turnbul,Derivative Securities,USA:South-Western College Puplishing),s.19

[19] İsmail Kırca,Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri,Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü,Ankara ,2000,s.25

[20] Rosemarie Portner ,Tax aspects of derivative financial instruments,İnternational Fiscal Association Cannes Congress,CAHİERS de droit fiscal İnternational Volume LXXXb,1995,s.229

Alman finans piyasasında çeşitli türev ürünler işlem görmektedir. Başlıcaları; hisse senedi opsiyonları,uzun ve orta vadeli BUND-futuresleri(Almanya Cumhuriyeti Devletinin çıkardığı orta ve kısa vadeli tahviller üzerine dayalı futuresler),DAX(30 ana hisse senedine sahip Alman borsa endeksi)'e dayalı futures ve opsiyonları,[21] dır. Ayrıca tezgah üstü piyasalarda faiz opsiyonları, döviz opsiyonları,faiz forward , döviz forward ve swap işlemleri gerçekleştirilmektedir. [22]

3. ALMANYA'DA TÜREV ÜRÜNLERDEN ELDE EDİLEN KAZANÇLARIN VERGİLENDİRİLMESİ

Almanya'da türev ürünlerin vergilendirilmesinde, bireysel yatırımcılar ve kurumsal yatımcılar açısından farklı uygulamalar mevcuttur. Çalışmamızda ise bireysel yatırımcıların türev ürünlerden elde ettikleri kazançların vergilendirilmesi konusu ele alınmaya çalışılacaktır.

Alman Gelir Vergisi Kanunu'na göre gerçek kişilerin elde ettikleri kazançlar Gelir Vergisine tabidir. Bir gerçek kişinin elde ettiği kazanç, Gelir Vergisi Kanunu'nda belirtilen kazanç türlerinden [23] hiç biri ile ilişkilendirilemiyorsa, vergiye tabi değildir. Örneğin; bireysel yatırımcıların, özel mal varlıklarına dahil olan malların değer değişiklerinden elde ettikleri kazançlar, istisnai olarak sadece söz konusu malların iktisabı ve satışı arasındaki zamanın belli bir süreyi geçmediği durumlarda[24]diğer bir ifade ile spekülatif işlemlerde vergilendirilebilmektedir.[25]Ayrıca fiyat farklılıkları üzerine yapılan işlemlerden elde edilen kazançlar, Alman Gelir Vergisinin konusu içerisine girmediği için vergilendirilmemekteydi.[26]Örneğin; 1.1.1999 tarihinden önce bireysel yatırımcıların, fiziken teslimi mümkün olmayan ürünler (endeks futuresler) üzerine dayalı olan türev işlemlerden elde ettikleri kazançlar vergiye tabi tutulmamıştır.[27] Anlaşılacağı üzere doğaları

---

[21] Robert G.Tomppkins,Option Analysis,Irwın Professional Publishing,Macmillian Publishers Ltd.,1994,s.562

[22] Rosemarie Portner,a.g.e.,s.230

[23] Alman Gelir Vergisi Kanuna göre Gelir Vergisi konusu içerisinde giren kazanç unsurları şunlardır:
* ticari kazançlar
* zirai kazançlar
* serbest meslek kazançları
* ücretler
* menkul sermaye iratları (sermaye varlıklarından elde edilen kazançlar)
* gayri menkul sermaye iratları (kira gelirleri)
* diğer kazançlar (Örn: spekülatif işlemlerden elde edilen kazançlar)

[24] * gayri menkullerde 2 yılı
* diğer iktisadi mallarda özellikle menkul kıymetlerde altı ayı (yeni düzenlemeye göre bir yılı) geçmediği durumlarda, bu işlemlerden elde edilen kazançlar, spekülatif işlemlerden elde edilen kazançlar olarak gelir vergisine tabidir.

[25] Portner, a.g.e., s.229

[26] Portner, a.g.e.,s..229

[27] http.www//Germany/ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003, s.12

gereği temel değerleri teslim edilemeyen işlemler, vergiye tabi olmayan işlemler olarak kabul edilmiştir.

Temel değerleri teslim edilebilmekle birlikte, temel değerinin tesliminin gerçekleşmediği işlemler de vergiye tabi olmayan işlemler olarak kabul edilmekteydi.[28]Örneğin; futures ve forward işlemlerinde fiziken teslimatın söz konusu olmadığı durumlarda, forward ve futures işlemlerinden elde edilen gelirler vergilendirilmemekteydi.[29]

Ancak yukarıda belirtilen türev işlemlerin vergilendirilmesi esasları, Gelir Vergisi Kanununda 1999 yılında yapılan yeni düzenlemeler sonucunda önemli değişikliklere uğramıştır. Yürürlüğe giren yeni düzenlemelere göre, 1.1.1999 tarihinden itibaren aşağıdaki vadeli işlemler, spekülatif işlemlerden elde edilen kazançlar olarak vergiye tabi tutulmaktadır.[30]

(i)Alış ve satış tarihleri arasındaki sürenin bir yıldan fazla olmadığı iktisadi malların satış işlemleri (Alman Gelir Vergisi Kanunu, Madde 23, paragraf 1 Bent 1 No: 2)

(ii) İktisadi malların satışının iktisap tarihinden önce gerçekleştiği satış işlemleri (Alman Gelir Vergisi Kanunu, Madde 23, paragraf 1 Bent 1 No: 3)

(iii) Sözleşmeye konu olan temel değerin fiziken tesliminin amaçlanmadığı,sadece fiyat farklılıkları nedeniyle kar sağlamak amacıyla yapılan işlemlerde, bir işleme başlandığı tarihle gerçekleşme tarihleri arasındaki sürenin 1 yıldan fazla olmaması halinde, vergi mükellefinin kazanç elde etmesini sağlayan vadeli işlemler (Alman Gelir Vergisi Kanunu, Madde 23, paragraf 1 Bent 1 No: 4)

Yukarıda adı geçen "vadeli işlem" kavramı, finansal vadeli işlemlerden (faiz, endeks ve döviz futures işlemleri, swap işlemleri), farklı opsiyon işlemlerine kadar tüm piyasa araçlarını kapsamaktadır.[31]

Spekülatif işlemlerden elde edilen kazançlar, Alman Gelir Vergisi Kanunu'nda diğer kazançlar olarak tanımlanan gelirlere dahil olup, gelir vergisine tabidirler. Spekülasyon işlemleri ile ilgili olarak 1.000 DM tutarında bir muafiyet sınırı mevcut olup, bu işlemlerden elde edilen kazançlar bu sınıra kadar vergisiz olarak elde edilebilmektedir. Spekülatif işlemlerden elde edilen kazançlar, muafiyet sınırını aşıyorsa (yani 1.000 DM veya daha fazla iseler), kazançların tamamı vergiye tabi tutulmaktadır Spekülasyon kazançları gerçekleştikleri yıl içinde vergilendirilmektedir. Ayrıca spekülatif işlemlerden doğan zararlar, diğer kazanç türlerine ait

[28] http.www//Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003, s.12
[29] Portner, a.g.e. , s.240
[30] http.www//Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003, s.13

[31]http://www.varengold.net/servise/steuertips brender.html,15.04.2003,s.1

pozitif gelirlerden mahsup edilemez, ancak pozitif spekülasyon gelirlerinden mahsup edilebilmektedir.[32]

Böylelikle efektif olarak satışı yapılamayan temel değerler (endeks, faiz oranları) ve dışarıdan bir temel değerin satışı konusunda anlaşmaya varıldığı izlenimi vermelerine rağmen, sözleşme taraflarının aslında sadece peşin ödenecek bir fiyat farkı tutarını hedefledikleri finansal vadeli işlemler de bu kapsama dahil edilmektedir.[33]

Yapılan bu yeni düzenlemeler sonucunda, bireysel bazda gerçekleştirilen türev işlemlerden elde edilen kazançlar her durumda vergiye tabi olacaktır. Diğer bir ifade ile bu işlemlerin fiziki teslimle sonuçlanıp, sonuçlanmaması artık vergilendirme açısından önemli değildir. Diğer önemli bir hususta, vergi yükümlülüğünün bu işlemler sonucunda bir hakkın kazanılması ve sona ermesi arasındaki sürenin bir yıldan daha uzun olmamasıdır.[34]

Türev işlemlerden elde edilen kazançlar, ilk kez 31.12.1998 tarihinden sonra vergiye tabi tutulacaklardır. Ancak bu tür işlemlerden elde edilen kazançların vergilendirilebilmeleri için kazancın 31.12.1998 tarihinden sonra edinilmiş olması gerekmektedir.

Bireysel bir yatırımcının, bir futures sözleşmesini 15.1.1999 tarihinde satın aldığını ve birinci durumda 5.1.2000 tarihinde ,ikinci durumda da 20.1.2000 tarihinde satmış olduğunu varsayalım. .(Futures işlemi fiziki teslimle sonuçlanmamıştır.) Futures sözleşmesinin alımından doğan hak ve yükümlülükler, futures sözleşmesinin satışıyla ortadan kalkmaktadır. Bireysel yatırımcının futures sözleşmesinin alış ve satış arasındaki fiyat farkından doğan kazancı, birinci durumda spekülasyon süresi içerisinde gerçekleştiği için vergiye tabi tutulurken, ikinci durumda ise spekülasyon süresi içerisinde gerçekleşmediği için vergiden muaftır.[35](Gelir Vergisi Kanunu, Madde 23, Paragraf 1 Bent 1, No.4)

Teslim amaçlı türev işlemlerde ise durum biraz farklıdır. Örneğin; teslimle sonuçlanacak olan bir vadeli işlemde, satıcı konumundaki kişi, eğer teslimini yapacağı temel ürüne vadeli işlem sözleşmesinin yapılmasından önceki bir yıllık süre içerisinde sahip olmuşsa, vadeli işlem sözleşmesi uyarınca bu temel ürünün satışı sonucunda elde ettiği kazanç, gelir vergisine tabi olacaktır. (Gelir Vergisi Kanunu, Madde 23, Paragraf 1, Bent 1, No.2) Aksi halde elde edilen kazanç, satıcı açısından vergiden muaf olacaktır.[36]Şayet teslim edilecek malı, vadeli işlem sözleşmesinin

[32] http//www.Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.04.2003, s.2-3
[33]http://www.varengold.net/servise/steuertips brender.html,15.04.2003,s.2
[34] http//www.Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften**,** 15.04.2003, s.13
[35]http//www.Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003, s.14
[36] http//www.Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003, s.14

yapılmasından sonra alacak olması halinde, satıştan elde edilecek kazanç, belli bir süreye bakılmaksızın vergiye tabi tutulacaktır. [37]Bu işlemde alıcı konumunda olan kişi ise, salip olduğu bu temel değeri vadeli işlem sözleşmesinin vade tarihinden sonraki bir yıldan daha fazla bir süre içerisinde satarsa, bu satıştan elde edilen kazanç vergiden muaf olacaktır. Aksi taktirde spekülasyon kazancı olarak vergiye tabi tutulacaktır. Aynı uygulama diğer türev işlemler için de geçerlidir.

SONUÇ

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki;Almanya'da 1999 yılından önce bireysel yatırımcıların, her durumda türev ürünler sonucu elde ettikleri kazançlar vergiye tabi bulunmamaktaydı. Sadece fiziken teslimi mümkün olan türev işlemler sonucunda elde edilen kazançlar vergiye tabi tutulurken, fiziken teslimi mümkün olmayan türev ürünler örneğin, endeks futuresler üzerine dayalı olan türev işlemlerden elde edilen kazançlar ve fiziken tesliminin mümkün olmasına rağmen karşıt bir işlemle sona erdirilen diğer bir ifade ile nakdi uzlaşma ile sonuçlanan türev işlemlerden elde edilen kazançlar vergiye tabi tutulmamıştır .Dolayısıyla doğaları gereği temel değerleri teslim edilemeyen işlemler, vergiye tabi olmayan işlemler olarak kabul edilmiştir.

Ancak Alman Gelir Vergisi Kanununda yapılan yeni düzenlemeler sonucunda, bireysel bazda gerçekleştirilen türev işlemlerden elde edilen kazançlar artık her durumda vergiye tabi olacaktır. Diğer bir ifade ile bu işlemlerin fiziki teslimle sonuçlanıp, sonuçlanmaması artık vergilendirme açısından önemli değildir. Diğer önemli bir hususta, vergi yükümlülüğünün bu işlemler sonucunda bir hakkın kazanılması ve sona ermesi arasındaki sürenin bir yıldan daha uzun olmamasıdır.

Kısaca üzerinde durduğumuz Almanya'da bireysel yatırımcıların türev işlemler sonucunda elde ettikleri kazançların vergilendirme hususları göz önünde bulundurularak ,ülkemizde de giderek yaygınlaşan ve uygulama alanı genişleyen türev ürünler sonucu elde edilen kazançların vergilendirilmesi prensipleri Almanya ve diğer ülkelerdeki uygulamalar dikkate alınarak ,vergi kanunlarımızda yeni yasal düzenlemelerin yapılması kanımızca uygun olacaktır.

[37] http//www.Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003, s.15

KAYNAKÇA

ARIKAN, A.Naci,Türev Ürünleri:Forward Piyasalar,Futures Piyasaları,Opsiyon Piyasaları Ve Swap Piyasaları,Bu Piyasadaki İşlemlerin Vergi Hukuki Yönünden Değerlendirilmesi,M.B. H.U.K. Yayınlanmamış Bilim Raporu,İstanbul,1999

CHANCE,Don M., Introduction to Options and Futures,The Druden Press,Orlondo ,1989

EBİÇLİOĞLU,F.Kemal ,KAHRAMAN ,Abdülkadir ,Swap İşlemleri İşleyişi ve Vergisel Boyutu,(Sirküler Rapor Seri No:23),TÜRMOB Yayınları - 82,Ankara ,1999

FİTZGERALD,Desmond ,Financial Options,London:Euromoney Publication,1987

GENGATHAREN,Rasiah ,Derivatives Law and Regulation,International Banking ,Finance and Law Series, Kluwer Law International ,The Hague/London/Boston,2001

GÜCENME ,Ümit ,Türkiye'deki Sermaye Piyasasındaki Son Gelişmeler,Türkiye Bankalar Birliği,Yayın No:181,İstanbul Nisan 1994

http.www//Germany/ ST2_Besteurerung_von_Termingeschaften, 15.4.2003

http://www.varengold.net/servise/steuertips brender.html,15.04.2003

HULL,John ,Optıons,Futures,and other Derivatives,Thırd Edıtıon.Prentıce Hall ,1997

-------, Options,Futures,and other Derivative Securities,Prentice-Hall,1989

İstanbul Altın Borsası Vadeli İşlemler Rehberi,İstanbul Altın Borsası Yayınları:4

JARROW,Robert ,TURNBUL,Stuart ,Derivative Securities,USA:South-Western College Puplishing,1993

KIRCA,İsmail ,Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri,Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü,Ankara ,2000

MADURA,Jeff ,Financial Markets and Instıtons,Florıda Atlantıc Üniversity,1989

PORTNER, Rosemarie,Tax aspects of derivative financial instruments,İnternational Fiscal Association Cannes Congress,CAHİERS de droit fiscal İnternational Volume LXXXb,1995

SEYİDOĞLU,Halil ,Uluslararası Finans,Güzem Yayınları No:8,İstanbul,1994

STEWARD,Hughes , KEİTH,Redhead ,Financial Risk Management,1988
STOLL,Hans R.,WHALEY,Robert ,Futures and Optıons ,Theory and Applications,Current Issues in Finance,1993

TOMPPKİNS,Robert G. ,Option Analysis,Irwın Professional Publishing,Macmillian Publishers Ltd.,1994

TOROSLU ,M.Vefa ,Çağdaş Finansal Teknikler, Beta Basım A.Ş ,Birinci basım,İstanbul.,Eylül 2000

HALK ŞİİRİMİZDE NEVRÛZ[*]

G.Tarıman CENİKOĞLU[**]

ÖZET

HALK ŞİİRİMİZDE NEVRÛZ

Türk dünyasının en eski geleneksel bahar bayramlarından biri de Nevrûz'dur. Eskiden beri çeşitli adlarla ve törenlerle kutlanan bu bayram, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre, gece ile gündüzün eşit olduğu 21 Mart gününe rastlamaktadır. 21 Mart, Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıktıkları ve bağımsızlıklarını kazandıkları gün olarak da kabul edilmektedir. Türk ve diğer doğu topluluklarında Nevrûz, çeşitli inançlara bürünmüştür. İslâm öncesinde halk şiiri örneklerini kopuzla terennüm eden şaman, kam, baskı, ozan… vb. halk şairleri, İslâm dininin kabulünden sonra Anadolu'da ozan adıyla sanatlarını icra etmişler; XV. Yüzyıldan sonra da âşık adını alıp saz eşliğinde geleneksel bayramı olan Nevrûz'la ilgili şiirlerini irticâlen söylemişlerdir.Hükümdar şairlerden Babür Şah, **Babürnâme** adlı eserinde, halk şairlerinden Kaygusuz Abdal, Pîr Sultan Abdal, Âşık Ali İzzet Özkan, Kerim Dede şiirlerinde Nevrûz konusunu işlemişlerdir.Anadolu ve Balkanlarda söylenen bir çok halk türküsünde de Nevrûz temasına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : halk, şiir, Nevruz, bayram

ABSTRACT

NEVRUZ IN OUR FOLK POETRY

One of the oldest traditional spring festivals in Turkish world is Nevruz. This festival which has been celebrated for ancient time in different names and in different rituals coincidences with the date March, 21 in which the day-time and the night is equal, according to the Turkish Calendar with 12 Animals. It is also accepted that Nevruz is the date when Kok-Turks left from Ergenekon Valley and gained their independence. Nevruz has been disguised within the various beliefs in Turks and different Eastern communities. In pre-Islamic period of time, folk poets who sing their folk poems examples with kopuz (a kind of musical instrument used by ancient Turks), shaman, kam, baksı and ozan (poet), …kept their arts in Anatolia under the name of "ozan" repeatedly, after they accept Islam as religion. After the 15th century, they

[*] Bu makale Dumlupınar Üniversitesi'nde 21 Mart 2003 tarihinde yapılan Nevrûz paneline bildiri olarak sunulmuştur.

[**] Yrd. Doç. Dr. DPÜ.Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi 43100-KÜTAHYA

were called as “aşık” (lover) and song their poems pertaining with the Nevruz as companying with the “saz” (a stringed instrument). Babür Shah, as ruler poet, in his work Babürname, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal, Aşık Ali İzzet Özkan, Kerim Dede, as folk poems, dealt with the Nevruz in their poets. Many folk songs which had been song in Anatolia and Balkans gave the place in their themes
Key words: folk, poem, Nevruz, festival

A. Giriş

Bildirimizin başlığı “Halk Şiiri” ve “Nevrûz” terimlerinden meydana gelmektedir. Bu kavramların sözlük, ansiklopedi ve diğer yayınlardaki karşılığı şu şekildedir.

Türk Dil Kurumu’nun **Türkçe Sözlüğü’**nde “Halk”: 1. Aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu: Türk halkı. 2. Aynı soydan gelmekle birlikte farklı ülkelerin uyruğu altında yaşayan insan topluluğu. 3. Belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü, şeklinde tanımlanır.[1]

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde “Halk Şiiri”: Vücuda getirenleri belli olmayan (anonim), halk arasında söylene söylene değişikliğe uğrayan ve ekseriya mûsiki eşliğinde okunan manzumelere denir. Bu itibarla, âşıklar tarafından ortaya konulan şiirler, ancak halk arasında anonim mahiyet kazanırsa halk şiiri çerçevesine dahil edilebilir. Halk şiiri kavramı içinde türkü, mani, ağıt, destan, ilâhî, ninni ve tekerleme gibi türler yer alır.[2]

Şemseddin Sami’nin **Kâmûs**-ı **Türkî** adlı sözlüğünde “Nevrûz”: “Yenigün”.Eski İran takviminde ve Takvim-i Celâli’de sene başı ve ilk bahar mebde’i olan gün ki Mart-ı Rûmi’nin dokuzuna müsadiftir; Nevrûz-ı Sultanî, Sultan Celâleddin Melikşâh’ın takvimindeki Nevrûz, “ şeklindedir.[3]

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde “Nevrûz”, bir takım söyleyiş farklılıklarıyla bütün Türk Lehçe ve şivelerinde geçmektedir.

[1] **Türkçe Sözlük,** *C.I, Ankara 1998, TDK., s. 933*
2 **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,** C.IV, Ankara 1981, s. 64
[3] **KT,** (Haz. Şemseddin Sami), İstanbul 1985, Tıpkıbasım, s. 1475

Ayrıca Hint-Avrupa dil ailesine mensup bazı dillere de nevrûz kelimesi girmiştir.[4]

Ansiklopedilerde Nevrûz: Farsça nev (yeni) ve rûz (gün) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Eski İran takvimine göre "yılbaşı", baharın başlangıcı olup aynı zamanda bayramdır.Ayrıca Selçuklu hükümdarı Celâleddin Melikşah'ın yaptırdığı takvimde de(Takvîm-i Celâlî) bulunmaktadır. Burada nevruz İran nevruzundan altı gün sonra gelir. İlkbaharın başlangıcı olan nevrûz, rûmî mart ayının 9. ve milâdî martın 22. gününe tesadüf eder. Güneş o gün Hamel (Koç) burcuna girer, gece ile gündüz eşit olur.[5]

Türk dünyasının yaşadığı alanları gösterir haritalara bakacak olursak, soydaşlarımızın kuzey yarım kürede 23-110 doğu boylamları, 35-55 kuzey enlemleri arasında yaşadıklarını görürüz. Dünyanın bu bölgesinde dört mevsimin başlangıç ve bitişi hemen hemen yılın aynı günlerine rastlar.

Genelde kuzey yarım kürede yaşayan Türklerin bulunduğu dağ ve tepelerde bulunan karların yavaş yavaş erimesiyle birlikte tabiat yemyeşil bir bitki örtüsüyle kaplanır. İşte çevredeki karların erimesiyle birlikte derelerin su ile dolması, çağıl çağıl çağlaması, çiçeklerin açması, ağaçlarla kırların yeşilliğe bürünmesi insanoğlunu sevindirir, neşelendirir, mutlu eder. Tabiattaki bu değişiklik çeşitli törenlerle kutlanır. Türk dünyasının bilinen en eski bayramlarından biri de Nevrûz olup çok eski zamanlardan beri çeşitli adlar altında bir şölen havası içinde kutlanmaktadır. Bunlar: Nevrûz, Navruz, Novruz, Sultan Nevruz, Navrez, Nevris, Noruz, Ulusun Ulu Kunı, Uli Kün, Ergenekon, Bozkurt, Çağan Baba Marta, Köklü Marta, İlk Yaz Yortusu, Yeni Gün, Yengi Gün, Mart Dokuzu, Mereke, Mevriz, Mart Bozumu…vb. adlarla biliniyor.

---

[4] **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü,** (Haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Diğerleri), Ankara 1991, s. 648.

[5] **Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul 1990, s. 47

12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre de yeni yılın başlangıcı, gece ile gündüzün eşit olduğu, yani milâdî 21 Mart gününe rast geliyor.

Türk dünyasındaki yaygın inanışa göre, Nevrûz; Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıktıkları, bağımsızlıklarını kazandığı gün olarak da kabul ediliyor. Bu konuda destanlarımızdan edindiğimiz bilgilere göre, atalarımız Göktürkler, nüfuslarının hızla artması üzerine, çevresi dağlarla sıralanmış Ergenekon vadisine zamanla sığmazlar. Buradan bir çıkış yolu ararlar. O günün teknik imkânlarıyla demir madeniyle kaplı dağları eriterek kılavuzları bir Bozkurt'un önderliğinde bir yüklü deve geçecek kadar yol açmayı başarırlar. İşte bu tarihi-millî gün her yıl baharda, 21 Mart günü – Ergenekon ya da Bozkurt bayramı- olarak da kutlanır. Bu olay sebebiyle, Türk toplulukları arasında milli duygu, milli şuur, bahar bayramı vesilesiyle canlı tutulmaya başlanır.

Türk ve diğer doğu topluluklarında Nevrûz çeşitli inançlara bürünmüştür. Bunlar;

1. Bektaşilerin büyük bayramıdır. Bu gün bağ-bahçe ve kırlarda eğlenirler.
2. Hz. Ali'nin doğum günüdür.
3. Hz. Ali ve Fatımatü'z-Zehra'nın evlendikleri gündür.
4. Hz. Muhammed'in hil'atını giydiği gündür.
5. Türkler'de bahar bayramıdır.
6. Güneşin Balık burcundan Koç burcuna girdiği gündür.
7. Kış mevsiminin sona erip, baharın başlamasıyla birlikte Türkler'in kışlaklardan yaylaklara göç etmeğe başladığı gündür.
8. Hz. Ali'nin hilâfete çıktığı gündür.
9. Nevrûz eski İran takvimine göre yılbaşıdır.
10. Yunus peygamberin balığın karnından çıktığı gündür.

11. Asıl manası yeni gün. Eski İran takviminde ve Takvim-i Celâli'de yılbaşı ve yılın bahar müjdecisi olan günleri Rûmî Mart'ın dokuzuna tesadüf eder.

12. Yılbaşısı Mart olan bir malî yılın kullanılmasına, maaşların mevâcibin, vazifelerin Muharrem'den başlamayıp Mart'tan itibar olunmasına Defterdâr Âtıf Efendi'nin (ö. 1742) gösterdiği lüzum üzerine H. 1152'den itibaren başlanmıştır.

13. Nevrûz, yılın ilk bahar bayramı, yılın ilk günüdür ki, İranlılar'ın milli bayramıdır ve Nevrûz-ı Sultanî ile aynı güne tekâbül eder.

14. Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu gündür.

15. Hz. Ali'nin doğum gününde Nevrûz adlı öksüz bir çocuğun getirdiği kırmızıya boyanmış bir yumurtadan dolayı günümüze kadar kutlanılagelmiştir.

16. Sultan Nevrûz adlı birisinden kalmıştır. Bu Sultan, yoksulları koruduğu için halk da bu günü, onun hatırasına doğum günü olarak kutlamıştır.

17. Dargın olanların barışması için Hz. Ali tarafından ilân edilen bayramdır.

18. Türkler'in Ergenekon'dan çıktıkları gündür. Beşbin yıldan beri Doğu dünyasında bilinir. Orta Asya Türklüğünün bayramıdır.

19. Dünyanın kuruluşunun tamamlandığı gündür.

20. İlk baharın başlangıcı olup esasen Mart ayının 22'sine tesadüf eden yeni yıl bayramıdır.

21. Doğu milletlerinin kabul ettikleri yılbaşı.

22. Baharın girdiği ilk gün, Mart'ın 22'sine rastlar.

23. Harezm hükümdarı Sultan Melikşah'ın icadıdır.

24. Eski insanların önceleri mevsimlere bağlı olan toplantıları, daha sonra Nevrûz törenlerini Zerdüştlükle, bazıları da İslâm dini ile bağdaştırmışlardır.

25. Ateşperestlerden kalan bir bayramdır.

26. Nevrûz, kütlevî bir halk bayramıdır.

27. Orta Asya ve Yakın Doğu halklarının eski geleneksel yeni yıl bayramı.Orta Asya'da İslâm dinî yayılmadan evvel mevcut idi.

28. Yeni gün.Yılda iki güne Nevrûz adı verilir. Birine nevrûz-ı amme, diğerine nevrûz-ı hassa denir.

29. Yılbaşı günü, Arapça eserlerde Noyruz şeklinde geçer.

30. İran şahlarından Cemşid'in bir dünya gezisinden sonra her yerden çok beğendiği Âzerbaycan'da 21 Mart'ta taht kurup oturduğu gündür.

31. Hz. Âdem'in balçıktan yaratıldığı gündür.[6]

Türk dünyasının en eski bahar ve kurtuluş bayramı olan Nevrûz, doğudan batıya, kuzeyden güneye Türkçe'nin konuşulduğu çok geniş bir coğrafyada beş bin yıldan beri törenlerle büyük bir coşku içerisinde kutlanmaktadır.

1990'lı yılların başında bağımsızlıklarını kazanan kardeş Orta-Asya Türk Cumhuriyetlerinde Nevrûz bayram günü olan 21 Mart, resmî tatil olup devletin himayesinde geniş halk kitlelerinin de katılımıyla çeşitli gösterilerle kutlanmaktadır.

Anadolu'da hükümran olan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün himayesinde resmî bir bayramı havasında kutlanan Nevrûz, malî yılbaşı olarak da 1985 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

B. Halk Şiirinde Nevrûz:

Nevrûz, Türk şiirinin hem halk, hem de divân sahasında çeşitli şair ve ozanların şiirlerine konu teşkil etmiş, her iki alanda da güzel örnekler

[6] Zeynelabidin MAKAS, **Türk Milli Kültüründe Nevrûz,** İstanbul 1987, ss. 82-86

verilmiştir. Biz bu iki sahadan bildirimizin konusu olan Nevrûz'un halk şiirindeki yeri ve önemini belirtmeye çalışacağız.

İslâm öncesinde daha çok sözlü halk edebiyatı ürünlerini kopuzla terennüm eden şaman, kam, baksı, ozan… vb. halk şairlerinin İslâmiyetle tanıştıktan sonra Anadolu'da yine ozan adıyla, XV.yüzyıldan sonra da yine bu vatan topraklarında âşık adını alıp saz eşliğinde geleneksel bahar bayramı olan Nevrûz temasını işlediklerini görüyoruz.

Hükümdar şairlerden Bâbür Şah, **Bâbürnâme** adlı hatıratında M. 1504 / 1505 yıllarında Ramazan bayramı ile Nevrûz bayramının 1-2 gün gibi müddetle birleşmesinden dolayı Nevrûz'dan şöyle bahsetmektedir:

"…
Yeñi ay yâr yüzi birle körüp il şad bayramlar
Meñe yüz ü kaşıñdın ayru bayram ay(ı)nda gamlar,
Yüzi Nevrûzı vaslı aydıpnı Babür ganimet tut,
Ki mundın yahşı bolmas bolsa yüz Nevrûz bayramlar
…"[7]

Iğdır ve çevresinde, Nevrûz bayramında, suda pişirilmiş yumurtalar çeşitli renklere boyanarak, kapı kapı dolaşan çocuklara armağan olarak verilir ve şu bayatı hep bir ağızdan söylenir.

"…
Nevrûz, nevrûz bahara
Güller, güller nâhâra
Bağçamızda gül olsun
Gül olsun, bülbül olsun
…"

Balkanlarda yaşayan Türkler, Nevrûz bayramı törenlerinde şu türküyü okurlar:

"…

[7] Abdulhaluk M. ÇAY, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz,** Ankara 1993, s. 76

Iyd-i cahım çık salın bin naz ile serv-i revân
Muntazırdır hub cemâlin görmeğe her âşıkan
Her taraftan çağrışurlar üftade gan
Iyd-i Nevrûz'un mübarek olsun ey şah-ı cihan
Iyd-i şeriflerin mübarek olsun ey serv-i semend
…"

Kışın sonlarına doğru karlar arasından çıkıp açan Kardelen çiçeği bu ayda görülmeğe başlar, buna da"Nevrûz" adı verilir. Bu adla bir halk türküsü de vardır.

"…

Sümbül der ki, boynum uzun
Yapraklarım düzüm düzüm;
Ak gerdana beni düzün
Benden âlâ çiçek var mı?

Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar.

Nevrûz der ki ben nazlıyım
Sarp kayalarda gizliyim
Mavi donlu, gök gözlüyüm
Benden âlâ çiçek var mı?

Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar.[8]

Kaygusuz Abdal, bir şiirinde Nevrûz bayramı sabahını şöyle tasvir eder:

Erişti bâd-ı nevrûz gülistâne
Gülistân vakti yetti kim uyane
Temamet yeryüzü cünbişe geldi
Behişte benzedi devr-i zamane
Gülistan goncesin açtı donandı
Divâne oldu bülbüller divâne
Yine simurge haber verdi hüdhüd
Otağın başına konmuş şahâne

[8] MAKAS, age; 27

Güvercin çifti ve ötegeldi
Dudak dudağa verdi cânı câne
Kışın hamuş olan kuşlar âcep kim
Firak u derd ile geldi lisâne
…”

XVI. yy. halk şairlerinden Pir Sultan Abdal, bir Nevrûziyyesinde, sevgi, birlik, gönüllerin şâd olması, tabiatın uyanışı… vb. görüşleri söyler.

Sultan nevrûz günü cemdir erenler
Gönülleri şaz oldu ehl-i imanın
Cemal yârı görüp doğru bilenler
Himmeti erince Nevrûz Sultan’ın

Cümle eşya bu gün destûr aldılar
Aşk ile didâre karşı yandılar
Erenler ceminde bâde sundular
Himmeti erince Nevrûz Sultan’ın

Erenler dergâhı Rûşen bu günde
Doldurmuş bâdeyi sunar elinde
Suyuz kalan kanar kendi gölünde
Himmeti erince Nevrûz Sultan’ın

Sultan Nevrûz günü canlar uyanır
Hâl ehli olanlar nura boyanır
Muhib olan bu gün ceme dolanır
Himmeti erince Nevrûz Sultan’ın

Pir himmet eyledi bugün kuluna
Cümle muhib bu gün cemde buluna
Cümle eşya kudret balına
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Âşık olan canlar bu gün gelirler
Sultan Nevrûz günü birlik olurlar
Hallâk-ı cihandan ziya alurlar
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Pir sultan'ım eydür erenler cemde
Akır çeşmüm yaşı her dem bu demde
Muhabbet âteşi yanar sinemde
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Son dönem halk ozanlarından Âşık Ali İzzet Özkan, "Çiçekler" adlı şiirinde yılın her ayında tabiattaki değişiklikleri, dağlarda, tepelerde açan çiçek çeşitlerini özellikleriyle sayarken Nevrûz'a da yer verir.

Şubat ayı kısa gücük gelince
Domur domur yerden çıkar çiçekler
Mart ayında şu gökler gürleyince
Silkinir, kalkar, uyanır şu çiçekler

Çiğdem biter al kırmızı donu var
Gök navruzum derelerde şanı var
Dertli lâlelerin eğri boynu var
Yel esti mi vurur yıkar çiçekler.

Abril Nisan ayı dağlar don bürür,
Kara sümbül yeşil giymiş has durur;
Kaba yeller eser, boz karlar erir
Çisen çisen yağmur yağar çiçekler.

Haziran'da mavi nergiz allanır,
Cümle çiçek aşka gelir sallanır,
Bülbül öter, has bahçeler güllenir
Burcu burcu ne has akar çiçekler

Mayıs ayı ak çiçekler toplarım,
Deste deste bağlar bağlar çaplarım,
Armağan götürür dost ahbaplarım,
Hasret ile yol bakar çiçekler

Temmuz ayı yeşil otlar döşenir
Düz obalar yüce beller kuşanır,
Lezzetiyem yaylalarda yaşanır,
Cığıl cığıl sular akar çiçekler

Halk şiirinin Âlevi-Bektaşi geleneğinde de Nevrûz teması işlenmiştir. İşte böyle şiirlerden birinde şair Kerim Dede, Hz. Ali, Hacı Bektâş-i Velî, Kerbelâ gibi bu zümrenin inanç konularına yer verdikten sonra Nevrûz konusunda şöyle seslenir:

"…
Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin aşkına
Bahçede açılan gülüm aşkına,
Kerbelâ'da yatan imam aşkına,
Uyan Ali'm uyan, zamanın geldi.

Kerim Dede'm gitmek ister Nevrûz'a
Alaydan ayrılmış ördeği yüze,
Bizde niyaz ettik Sultan Nevrûz'a
Uyan Ali'm uyan, zamanın geldi.[9]

Bu gelenek mensupları, 21 Mart Nevrûz bayramını çeşitli törenlerle kutlar, cem âyini yaparlar, sema gösterilerinde "nefesler" okurlar. Bu nefeslerden biri şöyledir:

"Gelin ey nâzenin canlar
Bu gün Nevrûz-u Sultandır,
Sâfâlar sürsün ihvanlar
Bu gün Nevrûz-u Sultandır.

Bütün mümin, bütün İslâm
Bu gün etmek gerek bayram
Hemen sun sâkiya, gel câm
Bu gün Nevrûz-u Sultandır…"

Türk dünyasının, bu köklü bahar bayramının halk şiirine yansıması şüphesiz belirttiğimiz bu şiirlerle, tabii ki sınırlı değildir. Nevrûz temasının işlendiği yüzlerce şiir bulunmaktadır. Zamanın kısıtlı olması sebebiyle sadece bu örneklerle "Halk Şiirinde Nevrûz" konulu bildirimizi bitiriyoruz.

Nevrûz bayramının, milletimize sevgi, dostluk, kardeşlik ve mutluluk getirmesi dileğiyle saygılar sunarım.

21 Mart 2003 / KÜTAHYA

[9] MAKAS,**age;** s. 28

KISALTMALAR

Age : Adı geçen eser

C : Cilt

Hagem: Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü

Haz. : Hazırlayan

KT : Kamûs-ı Türkî

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar arası

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDK : Türk Dil Kurumu

KAYNAKÇA

ÇAY, Abdulhalûk M. : **Türk Ergenekon Bayramı / Nevrûz,** Ankara 1993.

GÜZEL, Abdurahman: "Türk Ergenekon Bayramı / Nevrûz ve Kaygusuz Abdal'da Bir Nevrûz Sabahı", **Millî Folklor,** 3 (17), Ankara 1993.

_____: "XIV-XV. Yüzyıl Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûziyeler",

İmlâ Kılavuzu, TDK., Ankara 1996.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, (Haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Diğerleri), Ankara 1991.

MAKAS, Zeynel abidin: **Türk Millî Kültüründe Nevrûz,** İstanbul 1987.

Nevrûz, (Haz. Sadık K. TURAL), Ankara 1995.

Nevrûz / Yenigün 21 Mart, Kültür Bakanlığı, Hagem Yayını, Ankara 1994.

Şemseddin Sami: **Kâmûs-ı Türkî,** Tıpkıbasım, İstanbul 1985.

TURAL, Sadık-KILIÇ Elmas (Haz.): **Nevrûz ve Renkler,** Ankara 1996.

Türkçe Sözlük, C. I-II, TDK., Ankara 1998,

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul 1981.

THE VICTORIAN BILDUNGSROMAN: TOWARDS A FICTIONAL TYPOLOGY

Petru GOLBAN*

This study focuses on the Victorian Bildungsroman, its certain characteristic features, principles and devices, and a number of structural elements correlated within one fictional pattern. The importance of this study lies in its particular interpretative organization which represents a factor of novelty among the existing possibilities of approach to the literary tradition of Bildungsroman, and which considers diachronically the consolidation of the Bildungsroman writing tradition, its Victorian developing climax, an attempt to define the Bildungsroman, yet primarily it emphasizes the existence of certain typological elements (thematic and narrative) that form a unique fictional structure, the mythic dimension of some of these elements, the principle of character *formation*, the principle of *chronotope* and its importance for the structure of Bildungsroman, as well as a number of other factors that constitute aspects of my theoretical and critical argumentation.

The most important stage of development and the final consolidation of the Bildungsroman as a literary tradition in English literature belong to the Victorian Age, though the antecedents of such a fictional discourse are to be found diachronically throughout the entire process of prose development from Antiquity; and it has been continued in 20th century novel writing with necessary new nuances and deviations (to mention only the modern rejection of the idea of progress, or the sense of crisis, chaos and confusion, or the multiple point of view with regard to the narrative organization of the literary discourse, and many others which suggest new, interesting perspectives of analysis).

The ancient narratives provide a number of thematic attributes involving the character's life-time as life-experience, for instance adventure, ordeal, trial, moral issues of personal conduct, love, struggle for survival, autobiographical substratum, and many others, none of which, however, though diachronically applied and developed by many authors until the end of the 18th century (especially by the writers of the picaresque novel), ever offered premises for the formation of personality, which is actually the final literary appeal and desired culmination of every Bildungsroman (yet suggesting evolution, change of condition with respect to social background, and many others).

I regard these attributes as elements of the developmental fiction rather than of Bildungsroman, though it provides the fictional substratum for the existence of the latter.

The rise and development of novel writing from Antiquity until the 18th century also suggests the existence of other fictional devices that appear

* Yrd. Doc. Dr., D.P.U., Fen-Edebiat Fakultesi

as literary concerns in the Bildungsroman, such as sin, arrest, imprisonment, penance, escape. The original thematic essence of these elements—applied and used to render the hero's exterior change and condition within social relationships—has been shifted by the Victorian author of Bildungsroman in order to reveal the very essence of the hero's inner life. In this respect, they become elements of a psychological, mental process of change which may determine the hero's maturation in the sense of formation of his personality.

The Victorian Bildungsroman involves the principle of crisis, revelation and change leading to the formation of personality, while the elements in the fiction from Antiquity until the end of the 18th century reveal the static presentation of a static process of development, hence the character is static and the change is actually a pseudo-change, for it asserts primarily the outward condition of the hero, lacking the concern with the spiritual component. I believe that the formation of a personality should account for both the inward and the outward, emphasizing the former aspect, and the idea of difference in the process of inner change.

I believe that it was not until Goethe's **Wilhelm Meisters Lehrjahre** that the formation of personality was equaled as a literary concern to the rendering of social background, or ever considered as a literary concern. Until Goethe produced his novel, at the end of the 18th century, the experience of life, following the scheme of the ancient and picaresque novel, was important only for the evolution and development of the character's condition: the chronotope of roadway contributes to the hero's relations and contacts with different social layers, where the author's critical outlook is more or less predominant. The character remained fixed, with his inner life static from the beginning till the end, and the unchanged spiritual essence determined the linear movement of the entire narrative structure, as well as the logical succession of events.

That it is to say, the fiction from Antiquity until the 18th century has in some respects a confessional quality—which is an aspect of my concern—and the hero, whether a narrator of his own story within a first-person narration or not, may have sinned, done penance, developed, but he is hardly matured in the process of development. In turn, Goethe does not merely recount a number of adventures and love encounters; he rather introduces the theme of formation (in the sense of maturation) of a human personality amid the vortex of life, as the author himself noted (against Rousseau's conception expressed in **Emil**, for example, or by Emily Brontë in **Wuthering Heights**, where the evolution and education of a young personality should exclude any social determinism).

As it is, the development of world literature, particularly fiction, from Antiquity until the end of the 18th century, provided the Victorian Bildungsroman with a number of elements of narrative technique and strategy, such as the identification between narrator and character, the

interest in the readers' response to the text, the linear narrative movement, the chronotope of roadway, that of city, the introspective and retrospective account of events and states of mind, the ethical component of the narrative distance between author and character, and between narrated events and reader, and others.

The Victorian Bildungsroman was also influenced and anticipated by a number of literary concerns of the English Romantic Movement, especially regarding its insight into human psychology and the experience of childhood. What I mean is that every Victorian Bildungsroman focuses on the individual that can be defined by his experience of the past and growing self. The essential experience is that of childhood, and the essential mode of operation of the hero's psyche is memory. The hero in the final stage of his mature formation of consciousness and the physical entering upon maturity attempts, as David or Pendennis do, to return to the past, to establish a mythic circle between the present moment and the moment which has sparked off the moments of a temporal and spatial reality that constitutes actually the very developmental process undertaken by the protagonist.

Those like David or Pendennis find completeness and their formation can be considered a success in that they are able to find a suitable end to their developmental process in relation to their beginnings. Others, like Pip, Richard Feverel, or Maggie, are committed to live in the infinite time which becomes a fictional principle that appears to render the ambiguity of formation, for, though it suggests the possibility of acquiring a new identity through a change in consciousness, it also implies that this new identity will presumably—not definitely—come into existence.

Generalizing these aspects, one may conclude with the idea that in terms of the romantic impulse in the Victorian novel of formation, the writers of Victorian Bildungsromane have thus continued the original romantic emphasis on the identity of the child and the symbolic significance to mature individuals of their experience of childhood. Along with the assertion of childhood's lasting importance, Victorian novelists have also considered its vulnerability to conventional opinion.

With Blake, Wordsworth and other representatives of the romantic trend in English literature the child is the only character who keeps his mind always inquisitive, open to external phenomena, which in the long run turns to become trite and conventional for a mature person. Wordsworth himself and others remain highly subjective in matters of pursuing the transformations of the mind. Their comprehension of the universe being most personal and egotistic (self-centered), it focuses the reader's attention upon the germination of the inner self of an individual, together with the implied theme of the lasting importance of childhood impressions, especially of natural forces, in the process of development of a human personality. The polar interrelation between life and death, black and white, childhood and maturity, joy and sorrow, innocence and experience, visionary relief and

rationality, instinct and action, feeling and will, emotion and mind, which can be traced in the works of the English romantic poets, seems to serve the same purpose. In other words, this method of contrasting opposition serves as a means of emphasizing the contradictions as a result of perceiving the external world through the perspective of the inner self and its expectations. In this respect, the concern with childhood was part of a broader tendency to re-emphasize the significance of the individual and the possible validity of individual judgment even when they clash with social victimization. Also, it represented a polemical response to the excessive cast of mind and morality of the 18th century dominant assertion of rationality.

The literature of the romantic period becomes psychologically oriented, and the poetry of the time has the retrospective concept as a dominating one, giving one the right to call it 'poetry of the past' (Bakhtin felt in the works of romantic writers the remoteness of the past, solitude and, on the whole, very specific coloring of the mood), for this aspect is the direct consequence of the authors' alienation from reality and their incapability to fit in the contemporary process, their unwillingness, originating from obedience to destiny, though not fatal, to change the future.

In the atmosphere of uncertainty and unsteadiness within the new social and cultural system, and rejection of the old system of values, personality gets alienated (the reflection in the literary works of the position 'between Heaven and Hell'). Thus, as in every modern and experimental literary enterprise, personality is determined to become the focus of investigation of the romantic author whose tools are imagination and emotional intensity, and the invented matter would fit the outbursts and aspirations of this subjective creator. To live in an imaginary world is easier than in reality—the one deprived of imagination will never be able to escape from frustrating convention—and this becomes a widespread leitmotif in a number of literary works. The temptation to live in a dream world related to the past, to come back to what has already been before and does not exist any more, to a fabulous arabesque of nerves as the brain can bring anyone to the beginning of one's life, where one felt so secure, compels the imagination to constantly undertake the trip to childhood as it is seen in a number of literary works belonging to English romantic period.

As for the succeeding periods (trends) in English literature dealing with the theme of childhood, they need a special critical approach, especially the Victorian fiction as Bildungsroman, for one may detect there the same lasting concern with the infantile experience and its importance for the general process of character formation, a concern which was anticipated, as I have attempted to reveal in my study, by the literary writings belonging to the romantic movement (the main influence and the most familiar model was provided, however, as it is often hypothesized, by Goethe's **Wilhelm Meisters Lehrjahre**).

As it is, a number of English romantic writers revealed a willingness to explore the less conscious aspects of feeling and thought which was accompanied by a concern with the experience and insights of childhood more serious than many previous periods would have thought reasonable.

In turn, the Victorian authors of Bildungsromane expressed a twofold vision of the child and the experience of childhood: (1) the actual childhood and its limited circumstances, and (2) the archetype of the child. The former underlines the romantic assertion of the importance of childhood and its vulnerability to social circumstances, or rather to frustration and victimization provided by mature rationality in the treatment of actual children. This aspect finds its interpretative modality through Freudian theory applied to the narrator's remembrance of his upbringing, as for example in Dickens' or Eliot's remembrance of themselves in the early stages of their process of development and life experience.

The latter vision considers the idea of the child, the symbolic image for the mature narrator of his childhood. To follow Jung's conception, the archetype of the child suggests the psychic wholeness of man, for, as it is rendered in the Victorian novel of formation, some of the unconscious aspects of the psyche are being repressed almost to the point of exclusion (I consider primarily the destruction of feeling and instinctive conduct).

I believe that by emphasizing the visionary capacity of the child, his strong sensitivity and imaginative creativity, his instinctive action, set up against the rationality and excessive morality of the adults, the Victorian writers of Bildungsromane express the truth that only when the protagonist in formation realizes himself as a whole of mind and emotion, action and instinct, that is to say, the hero acquires a sense of himself, the formation of personality becomes a reality (as in **The History of Pendennis**, **David Copperfield**, **Jane Eyre**, or **The Way of All Flesh**), a possible culmination of his entire process of development and initiation (as in **Great Expectations**). Otherwise, when the division between mind and feeling, morality and instinct dominates the fictional material and the reconciliation between the outward and the inward is impossible, the entire process of development renders formation as tragedy or mere failure (as in **Wuthering Heights** or **The Mill on the Floss**).

The formation of a mature personality is also provided by the symbolical return to the basic values of the experience of childhood in a kind of cyclical structuring of the narrative material. As it is, the rendering of the experience of childhood as a definite thematic component in Bildungsromane and as an important factor in the entire process of formation of personality is just one element in the fictional complexity which involves both content and structure, both thematic and narrative contexts of the Victorian novel of formation.

Victorian fiction itself is a complex, often contradictory literary phenomenon, which dominated the 19th century cultural background. The

dominance of the novel in this age emerged from the intimate connection between a particular form of the Victorian novel, which can best be called realism, with the desires, aspirations, and anxieties of its readers. For all their awareness of the contradictions involved in writing realistic fiction and their consciousness that language could not provide a transparent objective verisimilitude, novelists as realists still believed that language could represent the world beyond the text and convey a meaning outside of language, a non-verbal truth, as much as, for all its deconstruction of the possibility of a single reliable narrator, Eliot's masterpiece, **Middlemarch**, indicates the author's faith in her power to record the process of change in the English provincial society.

Realism, seen as a set of literary conventions, inscribes and presents as 'natural' a specific version of reality, an equation of the 'real' with the material life of a commercial, industrial society. The mode focuses on interpersonal relations and the protagonist's desire for social status in a highly stratified society. In a society that praised the virtue of individualism and lauded the 'self-made man', the naming of the self and the reconciliation of this self to society became a central issue and Bildungsroman or the novel of development a central fiction form. For male protagonists, the primary issue of the novel turned upon whether social aspirations within the class system could be reconciled with authentic desire and moral feeling. This conflict in the lives of men, often with autobiographical resonance, is played out in **David Copperfield**, **Great Expectations**, **Pendennis**, **The Ordeal of Richard Feverel**, **Jude the Obscure**, **The Way of All Flesh**.

Like all forms of Victorian fiction, the Bildungsroman must be classified by gender, for this was the age in which women were, for the first time, ranked equally with men as writers within a major genre. The Bildungsroman pattern is now embodied in such novels as **Jane Eyre**, **Wuthering Heights**, **The Mill on the Floss**.

As much as novelists were concerned with the development of individual consciousness, they also sought to represent the transformations within their society—a world both urban and rural, commercial and traditional, fragmented yet coherent. Painting on a large canvas, writers shaped what might be called panoramic novels that move across the various classes and social settings. Dickens' **Bleak House**, for example, shifts form the estate of the highest aristocracy to the slums of London to represent the paradox of coherence amid fragmentation.

Rather than following the traditional plot/subplot structure, these fictions are 'multiplot' with no one central figure and with manifold patterns of action (also Thackeray's **Vanity Fair**, for instance, with its focus on the lives and interactions of many sets of characters in the years around Waterloo; similarly, Eliot's **Middlemarch** is concerned less with the life of a single character than with the web that binds together this provincial community).

With these representations of a shifting fragmented society, coherence is often achieved through a narrative voice that comments upon the action and is unrelated to the consciousness of a single character. This often-misunderstood narrative method is appropriate to its subject, a society that a single participant cannot fully understand, and is employed with a complexity and multiplicity of functions—sometimes omniscient and reliable; sometimes merely another character among multiple centers of consciousness; sometimes indeterminate and ironic; sometimes the voice of the community, the standard by which action may be judged and a guide to readers facing a new world which they, like the narrative voice, cannot fully comprehend.

In my approach to the Victorian Bildungsroman with regard to its level of a literary discourse, I consider the importance of the interpretative arrangements of Bakhtinian criticism (whose stature and importance have only recently been acknowledged in the West), structuralist approach (especially its focus on literary text as a whole, with no need to consider the extra-aesthetic particularities, and the relationship established between content and form/technique, thematic level and structural perspectives), and narratology as offering an ordered system of study, a set of methods which find their direct applicability to such a specific area as the Victorian novel of formation. Narratology is best applicable in my consideration of Bildungsroman as a literary system, because the interpretative strategy of this discipline is largely founded on the ultimate assumption that the stories/narratives of one cultural background reveal certain common elements which are interrelated.

Other approaches, however, must not be excluded, for they also have contributions to make to a theoretical and practical analysis of the Victorian Bildungsroman. I also believe that it is important to avoid the shortcomings of a number of these schools, or modify them according to the essence of such a research. In matters of structuralist approach, for example, one may attempt to avoid its concern primarily with literary text as a system of synchronically framed elements, for one may also concentrate diachronically on Bildungsroman development.

The multiplicity of theories and approaches provides also a multiplicity of definitions of the term Bildungsroman. Rather than repeat the details of some of the well-known definitions, I attempt to present one of my own, hoping to disclose some of the main elements and general principles of the Bildungsroman as a unique fictional system.

I regard ‘Bildungsroman’ as a type of autobiographical fiction (an autobiographical type of fiction) which renders the process of evolution, growth, and formation of a character in his both biological and intellectual development usually from childhood till early maturity according to the principle of chronotope whose spatial and temporal components form the basis of its entire narrative structure and the basis for its analysis.

It is mainly the Victorian Bildungsroman which is my concern here. Its unique literary essence is provided by the fact that, focusing on the spiritual progress of the protagonist, the narration, as conceived by Victorian novelists, concentrates also on his growth and development within the context of a defined social background, and thus the final formation and initiation may also imply a search for a meaningful existence within society.

The formation of personality is the self-conscious, thematic and narrative category of every Bildungsroman. I have attempted to find and describe the premises for the formation as the essence of each Victorian novel discussed in this study, among which I should mention:

1 the fictional reality of a process of character development and evolution from childhood to adulthood framed as a literary discourse; the autobiographical substratum expresses here the author's attempt to create a new consciousness and his search for a repetition of the past as a means of self-recapture as well as self-knowledge
2 the change, reconfiguration of the inner structure of the hero as a result of certain moments of psychological crisis leading to moments of revelation/epiphany (the change of the outer condition is an element of development of the self rather than its formation); the change is in this respect more than necessary, it is inevitable as well as reified by action which determines inner perspectives of existence
3 the capability of the real author to dissociate the archetypal symbol/image of the child (which leads to the realization of the being's wholeness—hence to formation) from the actual childhood (consisting of memory's image of his childhood self and/or invented images of childhood, that is, in remembrance and imagination)
4 the juxtaposition of the differences between childhood and adulthood with the continuity of maturity and childhood—in other words, the correlation between past and present in terms of departure from and return to the original chronotope (the asymmetry of departure and return implies, I believe, only the process of development)
5 the proper correlation of inner/spiritual/romantic perspectives in the process of formation (intelligence, emotional and imaginative capacity) with exterior/practical/realistic perspectives of formation (social integration, professional and financial success); that is to say, the hero in development must avoid unilateral, one-sided consideration of the formative process, for, though successful as distinct parts, their division causes the failure of psychic completeness and individual formation.

In this respect, through separate textual, intertextual and contextual analyses of both narrative strategies and contents of a number of Victorian novels which I regard as Bildungsromane—**The History of Pendennis**,

David Copperfield, **Great Expectations**, **The Ordeal of Richard Feverel**, **Jane Eyre**, **Wuthering Heights**, **The Mill on the Floss**, **The Way of All Flesh**, **Jude the Obscure**—in terms of their form, I hypothesize the following general fictional structure (the Bildungsroman as literary discourse):

Society/Cultural Context

Author Narrator Text = **Bildungsroman** Narratee Reader

Text as History/Literary Work/the Level of Thematic Organization: Inter-Human and Inter-Social Relationships Character Change of the Inner/Outer the Process of Development (Physical and Intellectual) Autobiographical Substratum Formation
the Principles of Time and Space (**Chronotope**) Involved in Narrative and Thematic Relations
Text as Story/Literary Discourse/the Level of Narrative Organization: intro-/retrospective narration/narrative (linear text) or narrations/narratives (concentric text) of the omniscient narrator (or rather the omniscient point of view of the author expressed through the voice of the narrator)

Related Texts/Intertextual Perspectives Language

and, in terms of their contents, with deeper consideration of the thematic level of the text, the following general elements (some of them in any order) of a typical Bildungsroman literary pattern (the Bildungsroman as literary work):

1 a child (sometimes orphaned or fatherless) lives in a village or provincial town
2 he/she is in conflict with his actual parents, especially father, or any parental figures (the trial by older generation)
3 he/she leaves home to enter a larger society (usually city, especially London, definitely not a *ultima Thule*); the departure is determined by **2** or other external stimulus, or an inner stimulus (for instance the desire for experience that the incomplete, static atmosphere of home does not offer)
4 he/she passes through institutionalized education and/or self-education
5 a young person now, he/she seeks for social relationships with other humans
6 his/her experience of life is a search for a vocation and social accomplishment
7 he/she has to undergo the ordeal by society (professional career)
8 he/she has to resist the trial by love (sentimental career)

9 he/she passes through moments of spiritual suffering and pain
10 now in his/her early manhood, he/she experiences epiphanies which lead to (or should determine) his/her final initiation and formation (complete or relativistic, or not existing at all—that is to say, the final stage of the formative process implies the dichotomy success/failure, or a third possibility of partial success/partial failure)

which render a syntagmatic structure as follows:

1 2 3 4 (or **4 3**) **5 6 7 8** (**5-8**, in any order) **9 10**.

These numbers represent the 'motifs', and the unifying 'theme' is formation. Against this proposed regularity, whose structural elements occur in every Bildungsroman, I attempt to identify in this study a number of narrative and thematic 'deviations', certain paradigmatic substitutions of particular events and actions, and a number of exceptions that prove the rule.

Above all, I believe that the very essence of Victorian Bildungsroman, its deep contextual meaning, is the fact that the presentation of the process of formation of personality—this process being rendered within the framework of a fictional system (and in that sense an indirect confession)—represents actually an expression of the writer's unconscious need for attaining his own wholeness of the self, his own move towards greater consciousness.

The realization of every being as a whole of rationality and emotion, mind and soul, the inside and the outside—especially through the correlation between the desired fulfillment of inner formative perspectives and the exterior considerations of social integration and accomplishment—as I have suggested in the study, is one of the most important premises for the success and completeness of formation.

The psychic totality is achieved at the moment of appearance of archetypes and mythic perspectives, namely those linked to the human process of evolution and development (for example the archetypal symbol of the child). The failure of Victorian writers of Bildungsromane to separate the archetypal/mythic images from their memory's images of growing selves (that is, the failure to get beyond the past by constructively remembering it) leads inevitably to divisions of psychic wholeness, for example to emphasizing anger and self-pity, which renders the formation of personality a mere failure.

In other words, the attempt of the real author to recreate himself, through the voice of the narrator and the experience of life of the character within the narrative, in a verbalization of his life, succeeds up to a certain point—hence formation and completeness are sometimes ambiguous, which is determined by the failure of constructive memory to bring liberation, '*for*

the theory of memory holds out the hope of success, at least' (Westburg 1977: 109).

As it is, one of the unifying factors of all Victorian Bildungsromane, as well as that of their 20th century connections, would be the principle of verisimilitude which renders similar formative elements in the experience of life and personality of the author and of the protagonist in development. As it is, the real author of a Victorian Bildungsroman, through his alter ego (that is his character), attempts to create a consciousness with a '*redoubled time-sense*' (ibid.: 50), in that the hero expresses the desire to be representational and literal about his past, as well as creative of himself in the present, at the moment of formation of his personality.

The former aspect regards fiction as a mimetic representation of memory's images and of social and moral issues of the writer's epoch; the latter considers the imaginative essence of the Bildungsroman, its abstractness and freedom from the direct reference to the reality of Victorian life—the capability of the real author to shift from the former to the latter aspect renders, on the one hand, the artistic completeness of the writer, and, on the other hand, the validity of the character's formation (as in **David Copperfield**, for example, or **Jane Eyre**). Otherwise, as in **The Mill on the Floss**, the accomplishment of formation is a mere failure.

Another achievement of the Victorian writer of Bildungsromane is the confessional mode in the novel which dramatizes the author's imaginative development as the writer of the narrative, its hero and narrator. The Victorian Bildungsroman displays thus elements of the fictional autobiography, where the autobiographical consideration is the source and origin of the narrative, and the author's own artistic development is both a verbal return to his experience of the past (childhood, education, and so on) and a written account of his way out of it.

In the process of my analysis I have come to consider the principle of chronotope as the unifying factor of all Bildungsromane discussed in the present study, and, in this respect, I hypothesize the existence of four types of chronotope within the fictional framework of the novel of formation. The study/analysis of chronotope may be achieved through horizontal representation (synchronically) or vertical representation (diachronically). Also, the principle of chronotope is applicable to the analysis and interpretation of both the narrative structure of the Bildungsroman and its range of motifs, themes, emblems, characters, images, details (thematic level of the text).

The types of chronotope and their specific features, along with their applicability in the approach to the Victorian Bildungsroman, as I consider them, are the following:

1 *the chronotope of home* (suggesting the temporal and especially the spatial origins of the character, the relations within the family circle, or simply the

reality or non-reality of a spatial category of inner/outer stability or instability)
2 *the chronotope of roadway* (determining the spatial and temporal movement as premises for the experience of life in the form of a process of formation)
3 *the chronotope of city* (in other words a larger society as another element of synthesis which constitutes an important factor for the evolution and formation of the hero; it sometimes can become a new home)
4 *the existential chronotope* (viewed as the existence/experience of life of a human in formation).

In terms of these hypothesized types of chronotope, I consider another textual model of the fictional system of Bildungsroman, which has been suggested to me by Umberto Eco ([1990] 1996: 168), but whose interpretative arrangement, that has no reference to the Bildungsroman or fiction whatsoever, I have modified according to the vector of analysis which I apply in my study. In his discussion of metaphor as an element of content and encyclopedia, Eco considers the dictionary definition of 'life' (developed in time) and 'road' (conveyed in space) as elements of a process.

As applied to the analysis of the textual and intertextual perspectives of the fictional system of Bildungsroman, I hypothesize the following structure:

Process of Character Development/Evolution

Devolved in Time	Conceived in Space
Existence	**Roadway**
(day, week, childhood, youth, maturity, etc.)	(house, church, school, city, woods, etc.)

Formation of Personality

The analysis of Victorian Bildungsromane reveals that all four types of chronotope are intermingled and interrelated: the chronotope of roadway determines the hero's departure from home and family circle—itself a chronotope—and brings him to the city, which becomes another chronotope, or to another chronotope of home, all of them reifying the existential chronotope.

I believe that the problem of such an approach consists of the difficulty of correlating the chronotope and the mythological background it recreates. Actually two mythological backgrounds, I hazard to say, each according to the two components of chronotope: *cronos* (time, temporal element) and *topos* (place, setting, spatial element).

On the one hand, given the spatial component, I find the problem being determined by the mythologization of a particular setting or place, say,

city, for instance, which is involved in the process of character formation. That is to say, the symbol of the city as presented in Victorian Bildungsromane—the universe of London the capital, for example, or that of a provincial town, or rather the entire provincial setting—becomes a myth when it assumes the position of a point of reference for the entire character's existence and experience of life rendered as the process of formation of his personality.

On the other hand, given the temporal component, according to Northrop Frye's (1957) conception about mythos/mythoy—where the four seasons correspond to a number of thematic modes regarded as generic determinants of thematic universals (spring - romance, summer - comedy, autumn - tragedy, winter - irony), representing also the diachronical development of the literary phenomenon—the mythos would correspond to the development of the human personality, which is the essence of every Bildungsroman.

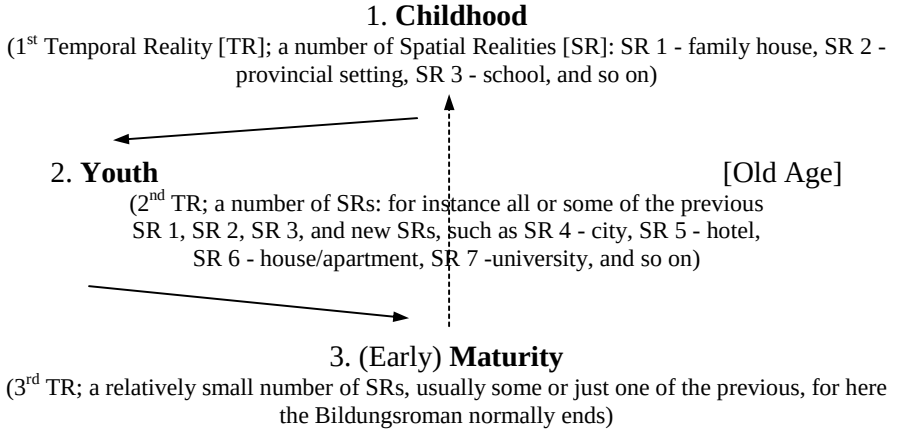
In other words, childhood corresponds to spring, romance; youth to summer, comedy; manhood to autumn, tragedy; decrepitude to winter, irony. It appears that the personality in formation is again mythologized by being included in the cosmic cycle of human existence. An exception is the latter element, that is old age, which is not the literary concern of a Bildungsroman, for this type of novel often ends with the time when its protagonist enters maturity, along with an attempted return, as in Wordsworth, to the universe of childhood.

However, the physical return impossible (for a temporal reversal process is impossible), the mature hero seeks a reevaluation or revival of the basic human values imbued in him at home in the stage of childhood, but repressed later in the process of formation. In this respect, on a more general level and in terms of the above ten elements of the literary pattern of the Victorian novel of formation, I hypothesize the following fictional model of the Victorian Bildungsroman—that consists of three main thematic elements which determine a syntagmatic structure—which is rendered according to the principle of chronotope and which corresponds to the natural biological stages of evolution of a human being.

The three thematic elements are:

1 childhood: the stage at home, where the experience of life, though static, is incomplete
2 youth: the stage determined by the departure from home and consisting of a larger society to which the hero must accommodate himself, and where his evolution and development actually take place
3 (early) maturity: the final stage of desired formation, completeness and change determined by the experience in the second stage.

These elements determine the following structure which, I believe, renders the character's experience of life as a process of personality formation, and which would be also helpful in any attempt to correlate the chronotope and myth in the approach to Bildungsroman[1]:

This fictional model which I suggest is applicable to the analysis of Victorian Bildungsromane in general, of course with necessary schematic deviations, especially in matters of (3), in both form and content.

As I have attempted to suggest in this study, on the level of technique the deviations, that is, certain modifications of the narrative arrangement of the literary discourse, are related to and may be revealed through the analysis of the narrative construction of Victorian Bildungsromane, especially with respect to the so-called linear narratives and concentric narratives. Though it seems to lack any critical and theoretical interpretative precision, I hope to have at least suggested the linearity and, respectively, the concentricity of each novel.

In terms of the above scheme, such an analysis may take new perspectives, to mention only **David Copperfield**, whose fictional discourse renders a linear movement in representing the events of the story and the hero's experience of life, but towards the end the narration seems not to be far removed from a textual concentricity, or rather a circular process of formation of the hero's personality.

[1] I regard the four stages as aspects of myth, while the elements provided in brackets are linked to the principle of chronotope. Mention should be made of the fact that while temporal realities change only according to the natural growth of a person, the spatial realities offer a variety of different narrative and thematic perspectives, as the Victorian novels themselves are differently conceived by their authors. In terms of narrative analysis, however, the temporal component of narration renders the relationship narrative time vs. narrated time, which sometimes is freely handled by the narrator and determines digressions on the narrative level.

The deviations on the level of themes, motifs, symbols, and third-person strategies are no less important and should be discussed in relation to the narrative construction of Victorian Bildungsromane. Though they have been asserted and discussed in this study, I think the following explanatory conclusions are needed. Their generality, which may appear as an undetailed opinion or point for consideration, is yet formed by consideration of specific facts in each novel.

Firstly, the hero's process of development may end with a state of being reminiscent of (1), that is to say, having the characteristic features of the original one, but on a greater level of the hero's consciousness, thus performing a circular movement where the formation is complete because of the meaningful correlation between beginning and end, or is incomplete (as in **David Copperfield**, and, respectively, in the story of Tom in **The Mill on the Floss**). Significantly, the pattern exists in many great literary works of different cultural systems and historical periods—to mention just the story of Ulysses in **The Odyssey** and the tale of the prodigal son in the **Bible**, or the state of mind of the lyrical I in **Tintern Abbey**.

Another deviation would show a greater form of departure, when the return to a home is more of a transfiguration rather than a reestablishment of the original one (as in **The History of Pendennis** or **Wuthering Heights**).

The third possibility implies an even more radical departure, when the hero makes a new spatial reality into a new home (congenial, as in **Jane Eyre**, or obstructing, as for Maggie in **The Mill on the Floss**).

Finally, the circular movement may disappear, and the process of development is a linear journey of the hero; he is not returning or establishing any homes, but becomes a rolling-stone, a pilgrim with perspectives of accomplishment ambiguous or even absent (**Great Expectations**, **The Ordeal of Richard Feverel**, **The Way of All Flesh**, **Jude the Obscure**).

According to these four hypothesized schematic deviations, the principle of formation, as well as that of chronotope, works differently, determining the existence of a varied fictional typology of the novel of formation, or various types of it, especially because of important personal emphases of each writer.

The formation of a personality, for example, may be complete, ambiguous, or even absent. But the fact that it is rendered ambiguous or as not existing does not imply at all the exclusion of a certain novel from the literary range of Bildungsroman (e. g. George Meredith's **The Adventures of Harry Richmond** (1871) or Walter Pater's **Marius the Epicurean** (1885)).

In the discussion of Victorian Bildungsromane, both through generalization and in the detailed consideration of each novel, one may more or less clearly emphasize the idea that in spite of all vivid differences between the Victorian Bildungsromane approached in a particular study, all

of them should be considered, in matters of literary theory and criticism, as narrative and thematic hypostases of one definite fictional system, one literary tradition, one artistic pattern, and should be labeled as such.

I believe that the common features, devices and elements are stronger and more numerous (say, the idea of change of a character's inward, thirst for completeness, moments of revelation, search for a meaningful experience of life, and many others), which would eventually allow the literary synthesis rather than dissension of these novels.

The above suggested structures are also applicable to both the Victorian Bildungsroman and the 20th century fictional continuations of the tradition, and in both cases, again, with necessary structural and thematic deviations—given the differences on the general level of two distinct cultural systems—and similitudes.

Some of the Victorian writers, for example Dickens and George Eliot, through their assertion of the individual consciousness in development as a literary concern, already anticipated a number of modern perspectives in the 20th century novel of formation—say, the move towards a deeper exploration of the human psyche and interior universe, that is to say, towards modernism and aestheticism in terms of an artistic attempt to render the human existence independently of social determinism in both the fictional system and the concern with readers' response to the literary discourse.

The main concern of this study is the Victorian novel of formation; the 20th century continuation of its literary tradition needs an independent study, primarily because of its complexity of discourse, in both content and technique.

The vector of methodology, as I have conceived it, determines here the only direction of my research—the Victorian Bildungsroman.

The vector of methodology, as I have applied it, renders the typological circle of the Victorian Bildungsroman.

'Circle' means the circular structure of Bildungsroman less than its closeness and concentricity of a complex fictional system, a definite literary pattern rendered in terms of the communicative situation of a literary discourse.

The term 'typological', related to both the Greek and Roman root words from which 'type' derives, does not imply here the biblical interpretation, or any references to allegorical symbols, particularly in the religious sense, especially in the **Bible**—my ultimate argument is that Christian typology (say, from the **Old Testament**) considers the fulfillment (formation) of individuals within their earthly life less than it emphasizes the possibilities of their moving towards completion in Christ.

It is only this scheme of progressive revelation that anticipates the religious notions of typology as patterning a later secular character with

literacy and fictional consideration of the process of formation, that is to say, the character of Victorian Bildungsromane.

Instead, I apply 'typological' to my concluding reflections about the Bildungsroman as a wholeness of definable common characteristic features in both form (literary discourse—narrative level) and content (literary work—thematic level) that distinguish them as representing certain elements of a definite literary system (say, the omniscient point of view of the author, usually the linear development of the narrative, the autodiegetic narrator, etc., and, respectively, orphan child, ordeal by love, social frustration, adventure, romantic emotionality, realistic behaviorism, etc.).

Though the novels discussed in this study reveal a significant number of such common features, there are certain thematic and narrative devices and principles which differ in many respects, their pseudo-similarity turning these novels into distinct hypostases of one literary pattern.

I hope to have asserted a number of structural and thematic deviations, for instance the different vision of formation, the linear and concentric movement of the narration, different narrative principles or kinds of the narrator, or the fact that David's '*everything was as it used to be*' is definitely in no respect the *locus classicus* of the Bildungsroman as a distinct type/system of novel.

The word 'typological' is also applicable to the character who becomes representative of this system. The real author of Victorian Bildungsromane attempts to create an individual, that is to say, a type. In this respect, his hero, revealing qualities borrowed from tradition (say, the picaresque novel) and being highly individualized, is a type character who embodies a number of distinguishing features of the fictional system of the Victorian Bildungsroman.

Typology encourages certain habits of mind which determine the writers of Victorian Bildungsromane to think in terms of prior models. Although such strategies may derive from religious typology, they have little in common with it (except, perhaps, for the case of **Jane Eyre**) and should not be confused.

The Victorian sensibility was generally moral and physiognomic, besides the intrusion of romantic cultural considerations, and what is regarded in the Bildungsroman as a realistic motivation is often correlated with type fulfillment.

What I mean is that within the suggested typological circle of Victorian Bildungsromane the protagonist is determined to fulfill a type by completing a pre-established pattern, that is to say, the process of development and formation of the human personality.

The characters of the romantic literature act according to spiritual arrangements of passion and rebelliousness; those of the modern, 20th century fiction display an experience founded on complexes and neuroses. Instead, the protagonists of Victorian Bildungsromane reveal recognized,

predictable combinations of inner and outer attributes that eventually reify conventional types (conventions of character) of the literary system of the Bildungsroman.

The vector of methodology, as I have conceived and applied it, determines also the interpretative modality applied to the analysis undertaken in this study.

Admitting and provisionally adopting the multitude of interpretative points of view (a methodological complexity), which may have provided pluralism and synchronization to my study, it tends towards synthesis—that is to say, it allows the freedom to choose critical and theoretical categories mostly efficient and applicable to the essence of my research.

As it is, from the ultimate incompleteness and failure of all criticism and theory I hope to have progressed to some new interpretative arrangements of my own, which consider the complexity of the Victorian novel of formation and its wholeness as a fictional system, and which are compatible with its analysis, and whose validity is suggested and supported by the contextual approach—through the interpretative generalization as well as detailed consideration of each novel separately, and in matters of both content (thematic level) and form (the level of narrative structure)—to the reality of the Victorian Bildungsroman.

Bibliography

BAKHTIN, M. M., **Formi vremeni i hronotopa v romane** in **Voprosi literaturi i estetiki**, Moscva, Khudozhestvenaya Literatura, [1937-8] 1975;

BARTHES, Roland, **Romanul scriiturii**, Bucureşti, Editura Univers, [1953, 1954, 1957, etc.] 1987;

BJORNSON, Richard, **The Picaresque Hero in European Fiction**, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1979;

BONAZZA, Blaze O., **Studies in Fiction**, New York, Harper & Row, 1982;

BREMOND, Claude, **Logica povestirii**, Bucureşti, Editura Univers, [1973] 1981;

BUCKLEY, Jerome Hamilton, **Season of Youth. The Bildungsroman from Dickens to Golding**, Cambridge, Harvard University Press, 1974;

CĂLIN, Vera, **Romantismul**, Bucureşti, Editura Univers, 1970;

CHADWICK, H. M.; CHADWICK, N. K., **The Growth of Literature**, vol. 1: **The Ancient Literature of Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986;

CHASE, Cynthia (ed.), **Romanticism**, London, New York, Longman, 1993;

CHASE, Karen, **Eros and Psyche. The Representation of Personality in Charlotte Bronte, Charles Dickens and George Eliot**, London, New York, Methuen, 1984;

DAICHES, David, **A Critical History of English Literature**, 4 vols., Secker & Warburg, 1975;
DUMITRESCU, Ana, **Metodologia structurilor narrative**, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981;
FOWLER, Alastair, **Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes**, Cambridge, Harvard University Press, 1982;
FRYE, Northrop, **Anatomy of Criticism**, New Jersey, 1957;
GOLBAN, Petru, **A Student's Guide to English Literature. Romantic Movement and Victorian Age**, Chişinău, EAST WEST for You Ltd., 1998;
JUNG, Carl, **Archetypes and the Collective Unconscious**, Princeton, Princeton University Press, 1969;
LOTMAN, Y., **Structura khudozhestvenovo texta**, Moscva, Iscustvo, 1970;
NEMOIANU, Virgil, **Structuralismul**, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1967;
SANDERS, Andrew, **The Short Oxford History of English Literature**, Oxford, Clarendon Press, 1994;
SCHOLES, Robert, **Approaches to the Novel. Materials for a Poetics**, San Francisco, Chaudler Publishing Co., 1961;
STONE, Donald D., **The Romantic Impulse in Victorian Fiction** Cambridge, Harvard University Press, 1980;
STONYK, Margaret, **Nineteenth Century English Literature**, New York, Schocken Books, 1984;
VEREŞ, Grigore, **A Course in Nineteenth Century and Early Twentieth Century English Literature and Civilization**, Iaşi, Iaşi University Press, 1989;
VULTUR, Ioan, **Narațiune și imaginar**, Bucureşti, Editura Minerva, 1987;
WESTBURG, Barry, **The Confessional Fictions of Charles Dickens**, Illinois, Northern Illinois University Press, 1977.

MİLLİ KİMLİĞİN OLUŞUMUNDA ZİHNİYET

Recep YILDIZ*
Sakine DEMİR**

ÖZET

Küreselleşme ile güç yapılanmaları çeşitlenmekte, çelişik gibi görünse de milliyetçilik duygularını da kuvvetlendirmektedir. Bu anlamda hem mili kimlik hem zihniyet diğerlerinden farklı olmayı gerektiren kavramlar olarak ele alınabilmektedir. Milli kimlik ve zihniyet kavramları birbiriyle sıkı ilişki içindedir. Zihniyet yapılanması, içinde bulunulan çağa göre değişim geçirmektedir. Zihniyet yapılarını etkileyen faktörler, milli kimliğin oluşumunda da etkilidir. Bir insanın hal, hareket, düşünüş yapısı, farklılığı, kültür yapısı, etkinliği gibi etkenler de kimlik kavramını kapsamaktadır. Farklı kimlik tanımları ve algılamaların altında yatan farklı zihniyetlerin varlığıdır.
Anahtar Kelimeler: değer, zihniyet, milli kimlik, küreselleşme, milliyetçilik, kültürel yapı, farklılık.

ABSTRACT

The globalization movement varied the power structures and strenghten the nationalsit feelings as seen contradictory. In this meaning, the concepts can be taken as requiring entities to be different in respects of both national identity and mentality. The notions of national identity and mentality are directly related each other the building of mentality may change according to each age when it is suffered. The factors influencing the mentality structure may affect the building of the national identity. The parameters such as behaviours, cognitive structure, differences and cultural framework covers the concept of identity. The definitions and the implications lying behind of the different identites arr the existence of the different mentalities.
Anahtar Kelimeler: value, mentality, national identity, globalization, nationalism, cultural structure, difference

* Yrd.Doç.Dr. DPÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Böl. Öğretim Üyesi
** Araştırmacı - Sosyolog.

1. GİRİŞ

Çağımızda görülen hızlı değişim, toplam dinamiklerinde yeni oluşumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sanayinin gelişmesi ve teknolojinin baş döndürücü bir biçimde ilerlemesi eski dayanışmacı ve cemaatçi toplum yapılarını yıkarak bireyci, özgürlükçü çıkara yönelik bir toplum biçimine doğru yöneltmiştir.[1] Gelenekçi sosyal bağların çözüldüğü böyle bir ortamda fert, Ortega y Gasset'in ifade ettiği "dolulaşma"[2] içinde (şehir dolu, tiyatrolar dolu, trenler yolcu dolu ....vs.) yani, kalabalıklar içinde yalnız kalmıştır. Yalnız kalan ferdi köklerine bağlayan unsur artık kültür olmuştur. Bu da, daha ziyade ferdi "ben kimim", "nereden geliyorum", "ne yapmak istiyorum" tarzında kişiliğine yönelik bir arayışa sürüklemiştir. Zira fert, bu soruların arkasında saklı bulunan unsurları cevaplandırabildiği taktirde, toplum içinde yerini ve kimliğini koruyabilecektir.

Hem bir kültür terimi olarak, hem de bir teknik terim olarak "kimlik" bugün tartışılan şekliyle, 1980'lerin başlarında sosyolojinin ve sosyal antropolojinin söz dağarcığına girmiştir. Özellikle 1980'ler sonrası "kimlik sosyolojisi" bir yan disiplin olarak Batı sosyolojisinde yer almıştır. Kavram önceleri psikolojinin ve sosyal psikolojinin kapsamında iken bugün daha çok toplumsal ve siyasal yapı içerisinde yer almaktadır.[3] Milli kimlik kavramının değişik şekilde ortaya konulmasının sebebi ise zihniyet yapılarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira her toplumun toplum ve zihniyet yapısı iktisadi, dini ve ahlaki etmenlere göre şekillendiği için farklılık göstermektedir.

2. KİMLİK

2.1. Kimlik Nedir?

Kimlik; kişilerin grupların toplum veya toplulukların "kimsiniz, kimlerdensiniz"? sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır. Bir yönüyle benzerlikleri diğer yönüyle de

---

[1] TÜRKDOĞAN Orhan, **Etnik Sosyoloji**, Tımaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.7

[2] GASSET, Ortega y, **Kütlelerin İsyanı**, Çev. Nejat Muallimoğlu, Bedir Yay., İst., 1992, s.15

[3] AYDIN Suavi, **Kimlik Sorunu Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.7

farklılıkları ifade eder. Zira bizi ötekilerden ayıran nitelik ve özelliklerden çok, bazılarıyla ortak olduğumuz değer ve ilişkilere yer ve öncelik veririz. Ancak bilerek veya bilmeyerek kimlerden olduğumuzu belirlerken aynı zamanda kimlerden olmadığımızı da söylemiş oluruz.[4] Yani kim olduğumuzun ve varlığımızın bilincine, kimlere karşı olduğumuzun bilgisi ve yardımıyla / ötekiyle varırız. Dolayısıyla kimlik sorununda farklılığın ve hatta karşıtlığın saklı olduğu ön plana çıkmaktadır. Hasılı kimliğinin biraz da kimlere karşı olduğu ile bilinebileceği önemli bir yaklaşım olarak karşımızdadır.

Kimlik bir özelliğin, bir niteliğin belirtisi oluşuna ya da bir aidiyet duygusuna atıf yapar ve bu işlem, farklılıkları ortaya koyar.[5] Bu bağlamda kimlik, bireyin ya da toplumun niteliklerini, özelliklerini ve nereye ait olduklarını dile getirir. Kimlik, insana özgü bir kavramdır ve iki temel bileşeni vardır. Tanımlama ve tanınma ile aidiyettir. Kendini tanımlama ve toplum içinde belli bir sıfatla, toplumsal olarak tanınma insana özgüdür. Kişilerin ve çeşitli büyüklük ve nitelikteki toplumsal grupların 'kimsiniz, kimlerdensiniz?' sorusuna verdikleri cevaplardır. 'Ben kimim?'sorusunun dayanağı olan 'ben' in tanınması ve tanımlanması, kimliğin sosyal psikolojik temeline işaret eder. Buna kişinin varlığıyla ilgili tüm anlamları içine alan öznel bir duygu olarak, 'kişisel kimlik' diyebiliriz. Kimlik sorunu, insanın kendisini ne olarak / neye dayanarak tanımladığı ya da kendisini diğerlerinden ayırt eden özelliklerin neler olduğu sorularına dayanır.[6]

Kimlik, kişinin içinde yaşadığı çeşitli gruplarla olan ilişkilerini ve bu gruplara olan ödev, hak ve bağlılık derecelerini tayin etmektedir. Bu hak ve bağlılıklar, kişiler arasında beraberlik ve dayanışma amacını güderler. Burada kimlikleri temel kimlikler ve sonradan yaratılmış sosyo-politik kimlikler olarak iki ana dala ayırmak mümkündür. Temel kimlikler arasında aile-aşiret-soy ve din esaslarından kaynaklanan kimlikler başta gelir. Sonradan yaratılmış kimlikler arasında millet, sosyal sınıf, kral ve imparator tebası, vatandaşlık gibi

---

[4] GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1997, s.

[5] ERGUN Doğan, **Kimlikler Kıskacında Ulusal Kişilik**, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s.169

[6] AYDIN, **a.g.e,** ss. 12,13

birçok sosyo-politik kimlikler yer alır ve bu her iki kimlik de durmadan değişmektedir.[7]

Kimlik en genel manada, kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etme, yaşama-ilişki kurma-tanıma biçimimiz gibi hayattaki duruş yerimiz bildiren niteliklerin toplamıdır Meslek, gelir, yaş, cinsiyet kimliğe kriterler ile dürüstlük, cesaret, yetenek, entelektüel güç vs. gibi spekülatif değerler kimlik tanımlamasında etkili unsurlardır. Bu spekülatif değerler nedeniyle de kimliğimizin sadece bizim tarafımızdan ifade edilmesi yetmez, ancak başkaları tarafından da tanımlanması halinde belli bir tutarlık kazanır ve tasdik edilir.[8] Kimlik, hakkında yapılan farklı bir tanım da benim kimliğim, seçtiğim, istediğim ya da rıza gösterdiğim şeylerden çok ne olduğum ve nasıl tanındığımdır.[9] Geleneksel dünyada genellikle 'verili' bir kimlik egemenken, modern dünya bunu önemli ölçüde 'kazanılma' yönünde değiştirmiştir. Toplumsal mobilite imkanları, yaygın enformasyon, eşitlikçi anlayışlar temel hak ve hürriyetlerin yaygınlaşması vb. gelişmeler, kimliğe ilişkin 'iradi' etkinliği önemli hale getirmiştir.[10]

Bir kimlik toplumsal olarak kabul edilmiş bir dizi farklılıkla olan ilişkisi yoluyla oluşturulur. Özellikle baskılar hüküm sürerken kimliğin varlığının sürdürülmesi bazı farklılıkları ötekiliğe, kötülüğe ya da onun yerine geçebilecek birçok şeyden birine dönüştürülmesini gerektirir.[11] Bu bağlamda denilebilir ki kimlik varolmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı, ötekiliğe dönüştürür.

"Toplumsal kişilik yapısı, nesnel, gözlenebilir, bir gerçeklik olarak algılanırsa: Kimlik, bu gerçekliğin dışa vurması, ülke veya toplum imajı bu gerçekliğin dışarıdan ve yabancılarca algılanmasıdır"[12] ki; bu bağlamda kimlik konusu tıpkı toplumsal

---

[7] KARPAT, Kemal, "Kimlik Sorunu'nun Türkiye'deki Tarihi", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.23

[8] BOSTANCI, M.Naci, **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, Doğan Kitapçılık A.Ş. İstanbul, 1999, s.17

[9] CONNOLLY, William E., **Kimlik ve Farklılık**, Çeviren: Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995 s.92

[10] **A.g.e**., s.17

[11] **A.g.e**., s.93

[12] SÖZEN, Edibe., **Kimliklerimiz**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.21

kişilik veya karakter olgusu gibi bir kültür sorunudur. Diyebiliriz ki hepimiz içimizde bağlılık için savaşan, potansiyel olarak çelişik bir dizi kimlikle yaşıyoruz: Erkek ya da kadın, cesur ya da korkak, havas ya da avam, yetenekli ya da yeteneksiz, sakat ya da sağlam vs. Dolayısıyla muhtemel aidiyetlerimiz de öyle. Başka bir sonuç ta kimlik dediğimiz alanda hayati önemi haiz olan unsurun 'yalnızca ne bizi biz yapan özelliklerimiz ne de diğer toplumlarda gözlemlediğimiz ve yadırgadığımız bize aykırı nitelikler' olduğudur. Bu doğrultuda kimlik, benzemediğine veya benzememesi gerektiğine inandığımızın yanı sıra diğer toplumlarla aramızda kültürel bir boşluğun yaratılmasından başka bir şey değil diye de ifade edilebilir.[13]

2.2. Kimlik Çeşitleri

Kimlik milli devletin ortaya çıkmasıyla güncel bir önem kazanmıştır. Bu kimlik, daha çok yeni olmasına rağmen en çok tartışma alanı yaratan bir kavram halindedir. Her ülkenin kavim, millet, sosyal sınıf, tarihi-sosyal ve kültürel yapısına göre şekil ve yapı özellikleri gösteren kimlik meselesi Türkiye için diğer ülkelere kıyasla çok farklı özellikler arz etmektedir. Türk modernleşmesi bir bakıma batının model alınarak yürütülmesi sonucu kimlik meseleleri de batı modelinin kavramsal ve metodolojik sınırları içinde ele alınmıştır, alınmaktadır. Bu çerçevede yukarıda kimlik hakkında yapılan tanımlamalar bir tek kimlik değil birden fazla kimlik çeşidinin olduğunu göstermektedir. Şöyle ki;

Kültürün bütününe ait, dış gözlemle kavranabilen kimliğe *nesnel kimlik* denir[14] ki küresel yahut milli kimlik değeri denilen budur ve kişiyi hem topluma hem de başkalarına tanıtır. Bir şehrin veya köyün görüntüsünden, yapısından, mimarisinden onun Müslüman bir şehir veya köy hatta Türk olduğunun anlaşılabilmesi gibi. Kişiye kendi yerini ve bağlılıklarını hatırlatan, gelenek, görenek ve eğitim yoluyla kişide bir şuur yaratan *öznel kimlik* [15] olarak değerlendirilirken; kişiyi

---

[13] MAHÇUPYAN, Etyen., "Doğu Batı, Bir Zihniyet Gerilimi", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı:2, İstanbul, 1998, s.40

[14] KÖSOĞLU, Nevzat., **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Ötüken Yay., İstanbul, 1998, s.44

[15] **A.g.e**., s.96

ötekilerden ayırmak için, kurumlarca verilmiş bireysel kimlikler; herkesin cebinde, işyerinden aldığı çalışma kartı, trafik polisinden aldığı sürücü belgesi, bankadan aldığı para-kredi kimlikleri (kartları) b*ireysel kimlik* 'i oluşturmaktadır.[16] Bireysel kimlikler, kişiyi ötekilerden ayırdığı için önemli sorunlar yaratmaz. Ad benzerlikleri, fotoğraf, doğum yeri, yılı, iş güç bilgileriyle açıklığa kavuşur. Kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, kulüpler ve okullarla gönüllü, duygusal veya mesleki ilişkilerini gösteren psiko-sosyal veya kimlikleri de vardır. Bu tür kimlikleri bireysel kimliklerden ayırmak için *kişisel kimlik* denilmektedir. Bunların resmi bir belgesi (kartı/kanıtı) olabilir de olmayabilir de.[17] Birey ile onun bireysel kimliği arasındaki ilişki zamanla değişse bile genellikle bire birdir. Kimse çıkıp bu kimliği zorlayamaz, kolay kolay değiştiremez. Oysa kişinin birden çok kişisel kimliği olabilir. Kişi bu seçme özgürlüğünü, tarihi, kültürel kimlik seçiminde gerekiyorsa, resmi-ulusal kimliğine karşı da korumak, sürdürmek ister.

*Kültürel kimlik*lerin biçimlenmesi "öteki"nin ifadesini dikkate almaktadır; kendi kendini kültürel olarak tanımlama işi her zaman ötekilerin değerlerinden, özelliklerinden ve yaşam tarzlarından ayırt edici olmayı içerir. Avrupa'nın modernizme adım atışı sırasında da yalnızca Avrupa'nın kendi feodal geçmişinden değil, aynı zamanda Amerika, Afrika ve Asya'nın ogünkü gerçekliğinden kaynaklanan alternatif değerler sağlanmıştır.[18] Kültürler arası karşılaşmada araya daima iktidar girer, özellikle bir kültür daha gelişkin ekonomik ve askeri temel sahipse bu kaçınılmazdır. Kültürler arasında her zaman çelişkili ve eşitsiz bir karşı karşıya geliş yer olsa, işgal, sömürgecilik veya iletişim gelişkin biçimleriyle de olsa, kültürel kimlik konusu ortaya çıkar. Kültürel kimlik sorunu genel olarak göreli, yalnızlık, refah ve istikrara göre ortaya çıkmaz. Kimliğin konu edilebilmesi için bir istikrarsızlık ve bunalım dönemi, eski yapılara bir tehdit gereklidir ve bu özellikle öteki kültürel oluşumların önünde ya da onlarla ilgili olarak gerçekleşmelidir.

---

[16] GÜVENÇ, **a.g.e.,** s.4
[17] **A.g.e**., s.4
[18] LARRAIN, Jorge., **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.197

Kültürel kimlik hakkında farklı bir yaklaşım da, öz kimlik için bir dayanak ve zahmetsizce, sağlam aidiyet emniyeti sağlamaktadır. Ancak bu aynı zamanda insanların özsaygılarının ulusal gruplarının sahip olduğu saygınlığa bağlı olması anlamına da gelebilir.[19] Bu bağlamda bir kültür genel olarak saygı görmüyorsa, üyelerinin haysiyetleri ve özsaygıları da tehdit altındadır.

Kültürel kimlik üzerine iki farklı düşünüş yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kültürel kimliği tek, paylaşılan bir kültür, bir tür ortak 'tek gerçek benlik' bağlamında, pek çok değer, daha yüzeysel ya da yapay olarak yüklenmiş 'benlik'lerin içinde saklı, ortak tarih ve ataları olan insanların ortak noktası olan 'benlikler' anlamında tanımlanmaktadır.[20] Bu tanımlama bağlamında, bizim kültürel kimliklerimiz ortak tarihsel deneyimlerimizi ve paylaşılan kültürel kuralları yansıtır. Bunlar bizi, gerçek tarihimizin değişen bölümleri ve iniş çıkışlarının etkisiyle sabit, değişmez ve sürekli algı dayanakları ve anlamları olan bir halk haline getirir.

Kültürel kimlik hakkındaki diğer görüş ise, birçok benzerlik noktasını kabul eder; ama aynı zamanda derin ve önemli kritik farklılık noktaları da vardır. Bunlar 'gerçekten ne olduğumuzu' ve tarih işin içine girdiğinden beri 'bize ne olduğunu' belirler. Uzun bir süre, kesin bir biçimde, işin diğer yönünü kabullenmeden 'tek deneyim, tek kimlik' üzerine konuşamayız.[21] Bu bağlamda, kültürel kimlik 'var olma' kadar bir 'olma' meselesidir. Geçmişe olduğu kadar geleceğe de aittir.

Nüfus kütüğündeki soy, sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cinsiyet, evlilik, askerlik, sabıka bilgilerini bir araya getiren kimlikler de vardır. Yurtdışına çıkarken almak ve kullanmak zorunda olduğumuz pasaport, resmi ve ulusal bir kimliktir. Ahmet Demir veya Hatice Bakır olduğumuz için değil de, Ay yıldızlı simgeli Türk pasaportu taşıdığımız için, yabancı ülkelerin çoğuna gidilirken vize alınır. Bu kimliği ötekilerden ayırmak için u*lusal kimlik* denir.[22] Ulusal kimlik, bir ulusal

---

[19] KYMLİCKA, Will., **Çok Kültürlü Yurttaşlık**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s.148

[20] HALL, Stuart., **Kültürel Kimlik ve Diaspora, Kimlik - Topluluk / Kültür / Farklılık**, Çeviren: İrem Sağlamer, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s.177

[21] **A.g.e**., s.177

[22] GÜVENÇ, **a.g.e.,** s.3

grubu ötekinden, bir dizi ‘ulusal’ karakter tanımlayarak ve o dizi ile diğer bütün ötekilerle arasında bir sınır çizerek ayırır. Bu ayırıcı işlevler çeşitli amaçlara hizmet ederler: Bir dayanışma duygusu yaratırlar, sınırdaş toplulukların birbirlerine uymazlıklarını ifade etmek üzere kullanılırlar, insan gruplarını harekete geçirmek üzere simgeler üretirler vs.[23] Bir başka deyişle ulusal kimlik, bazı bireyler tarafından paylaşılıp diğerleri tarafından paylaşılmayan kültürel sürekliliğin çeşitli biçimlerinin oldukça ayrıntılı olarak tanınmasıdır. Öte yandan milliyetçilik, temelini, oluşturduğu topluluk fikrini hem sınırsal hem de siyasi olarak gerçekleştirmek üzere, ortak kimliği harekete geçirerek, örgütleyecek ve hazırlanmış bir siyasi programa dönüştürecek şekilde ulusal kimliği vurgulamaktadır. Ancak, asıl sorun birlikte yaşama arzusunun oluşmasıdır. Birlikte güzel şeyler yapmış olmanın ve bunlara yenilerinin eklemek için istek duymanın anısı olmazsa, bir ulusal kimlik duygusunu paylaşan insanların, kültürel kimliği ulusallığa dönüştürecek mekanizmaları geliştirmeleri pek olası değildir. Ulusla kimlik ile milliyetçiliğin birleşme yollarının incelenmesi için özellikle uygun bir durumdur. Çünkü milliyetçi hareketlerin, topluluğun ulusal kimlik duygusundan çıkarak geliştiği birçok durumun aksine, sınırsal yapılanmasının sürekliliği yoktur. Bu bağlamda devlet ne zaman azınlığın ayrı ulus olma duygusuna saldırsa sonuç, genelde sadakatsizliğin artması ve ayrılıkçı hareket tehlikesinin azalması yerine çoğalması yolunda olmuştur. Ulusal azınlıkların sadakatini sağlamanın en iyi yolu bu azınlıkların ayrı milliyet duygularına saldırmak değil bunu kabul etmektir.

Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulmasından sonra değişik dini ve ırki unsurların bir arada yaşayabileceğini gören Batı Avrupa, hakim yaklaşım olarak Birleşik Avrupa yaratma çabasında bulunup, buna bağlı olarak ulusal devlet ve sembolleri aşma yönünde adımlar atmıştır. Ulus devlet değerini yaratan Avrupa’nın, bugün kendi içinde bu değerlere karşı mücadele verdiği, ulusçu değerlerin artık istikrar bozucu öğeler haline geldiği, ulus sorununa ve ulusal değerlere önem vermeyen Sovyetler ve Doğu Avrupa’da ise ulusal bilincin canlanması ile ulus devlet olgusunun yeniden gündeme geldiği, bu oluşumlarla,

[23] BOWMAN, Glenn ve Diğerleri., **Yitik Ülke Masalları**, Çeviren: Türkan Yöney, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.14

toplumların ve dünya sisteminin analizinde ulus ve sınıf perspektifi yanında yeni bir perspektif inşasının gerekli olduğu bunun da azınlık-çoğunluk ikilemi ile ilgili olan etnik perspektif olduğu ifade edilmektedir.[24]

3. ZİHNİYET

3.1. Zihniyet Nedir?

Zihin genelde algılama, anımsama, düşünme, değerlendirme, karar verme süreçlerinde rol oynayan yetenekler bütünüdür. Yansımaları, duyumlar, algılar, duyular, bellek, arzular, çeşitli akıl oluşumlarda görülür; düşünme, bilgi, amaç gibi olgularla birlikte ele alınır."[25] Bu bağlamda zihinle bağlantılı olan zihniyet ilk bakışta kişisel gözüken süreçlerle kopmaz bir bağı varsa da salt zihinsel olmanın ötesinde, çok yönlü karmaşık ve özellikle toplumsal bağlantılara sahiptir. Zihniyet genelde hepsi de belli bir bakış açısında bütünleşmiş haliyle sürdürülen değer hükümleri, tercih ve eğilimleri toplamı, daha kısası dünyaya ve dünya ilişkilerine içten dışa bir tavır alış[26] olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıdaki tanımla bağlantılı olarak Sabri Ülgener zihniyeti geniş bir perspektiften ele alarak dünya görüşü, çağın anlayışı, etos ve kültür ile karşılanabilir demektedir. Zihniyet, kültür ve ahlak ile özdeş değildir. Ahlak genel olarak içe yönelik bir duyuş ve inanıştır; buna karşılık zihniyet böyle bir yönü bulunsa bile kendini bir takım hareket ve davranış normları halinde açıklayan bir yaşam stilidir. Bu bakımdan da "iktisat ahlakı" ile "iktisat zihniyeti" arasında ayrım yapmak gerektiğini söylemektedir. Zihniyet, fiil ve hareketlerimizin iç ve öz malı olarak dokusu dışında değil içindedir. "İktisat ahlakı" ise belli bir hareket kuralının takipçi ve yerine göre emredici faktörü olarak davranışlarımızın üstünde karşısında demektir. Birinde ayrılık ve gayrılık diye bir şey yokken öbüründe bir karşı karşıya geliş, bir çelişme, en azından bir diyalog vardır.[27]

---

[24] YILMAZ, Aytekin, **Etnik Ayrımcılık**, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.16
[25] **ANA BRİTANİCCA**, Genel Kültür Ansiklopedisi, Zihin Maddesi, Cilt: 22
[26] ÜLGENER, Sabri F., **Zihniyet Aydınlar ve İzmler**, Mayaş Yayınları, Ankara, 1993, s.19
[27] **A.g.e.,** s.21

Tanımada kullandığı değerlere baktığımızda, zihniyetin, hareket ve davranışlara yön veren normlar olmaları, benimsenmesi, çoğu kere de bir telkin ifade edecek biçimde söz veya deyim halinde ifade edilmiş olması dikkatleri çekendir. Ayrıca değer ve hükümlerin belli bir bakış açısında bütünleşmiş bulunmaları şart görülmektedir. Böylelikle hangi devrin ve çevrenin zihniyeti alınırsa alınsın, zihniyetin birçok söz ve deyim ile dışa açılma aracı bulunduğunu görürüz. Dışa açılmamış ve kendini açıklama fırsatı bulamadan tamamıyla içe gömülü kalmış hisler ve duygulara zihniyet denilemez.

Bu doğrultuda zihniyet, yalnız içe dönük bir his ve duygu aleminden ibaret değildir. Zihniyet insan varlığının her türlü manevi-fikri muhtevası veya sadece mana yönü ile almak onu bir yerde yaşanan gerçeğin dışına, soyut metafizik bir düzlüğe sürmekten başka sonuç vermez. Kısaca yukarıda da değindiğimiz gibi herhangi bir fiil ve davranış içten dışa doğru dayalı olduğu motif ve değer hükümleri ile "anlaşılabilir" bir mana muhtevası taşıdığı kadar bizim için ilgi çekici olur. İç örgüyü oluşturan bu muhtevaya da zihniyet denilir. Zihniyet, fiil ve hareketlerimizin iç ve öz malı olarak dokusu dışında değil, içindedir.[28] Bu bağlamda bizi seçilmiş bir çağ veya çevrenin zihniyetine götürecek veya en azından yaklaştıracak türlü yollar olduğu görülür. Hedefe giden kimi dosdoğru, kısmı dolambaçlı giden yollardır.

Günlük dilde zihniyet bir düşünce halini, davranışlarda gözlemlenen örf ve adetlerle otomatik olarak birleştirilmiş bir olayları görme biçimini ifade eder. Bir davranışı ve o davranışın dayanır gibi gözüktüğü ahlakı mahkum etmek için "ne zihniyet" tabiri bu anlamda kullanılır. Sezgisel olarak bir yandan davranışları,öte yandan dünya görüşü ve davranışların dayandığı ilkeleri kavrama biçimlerini bağlar.[29]Bu doğrultuda zihniyet kendi içinde bir dünya görüşünü taşır ve çevredeki öğeler karşısında tutumlar üretir. Bir zihniyet aynı zamanda, "bir inanışlar sistemidir" denilebilir.

Zihniyeti eğitim şekillendirir. Toplumsal yaşamda edinilmiş bütün deneyler, kendi yargı ve davranış alışkanlıkları olan değişik gruplara katılım zihniyeti biçimlendirir. Bizim

---

[28] **A.g.e.,** s.20

[29] MUCCIHELLI, Alex, **Zihniyetler**, Çeviren: Ahmet Katil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.17

karmaşık toplumlarımızda, alınan eğitim, toplumsal yaşamda edinilmiş deneyler, kültürel gruplar … çok sayıda ve çeşitlidir, değişik zihniyetler aşılar. Toplum demek ki, her biri olayları farklı bir biçimde gören gruplardan oluşur. Her bir grup doğal olarak, kendi bakış açısını diğer grupların paylaşmasını ister.[30]

Bütün bu tanımların doğrultusunda kültür, bir toplumun yaşama imkanlarının maddi ve manevi verilerinin tamamını kapsar. Zihniyet ise bir kültürün tüm verilerini değil belli bir yaklaşım biçimini ifade eder. Zihniyet gelenekle de özdeş değildir. Gelenek zihniyetin sadece oluşum şartlarından birisidir. Ayrıca zihniyet "inançsal yapı ve insan eylemlerine yön veren bir değer sistemi" olarak dinle de sıkı bir "ilişki" içerisindedir. Bu bağlamda Weber'in de üzerinde ısrarla durduğu gibi zihniyet eğitimi, "din ile toplumda varolan bir zihinsel eğitim" arasındaki etkileşimden ortaya çıkmaktadır. İki değişken (din ve rasyonalite) ekonomi üzerinde etkileşerek yeni bir zihniyetin oluşmasını sağlamaktadır.[31]

Zihniyet oluşumuna pek çok toplumsal olgunun doğrudan veya dolaylı etkisi vardır. Zihniyet sorunu ve özellikle de oluşumu üzerinde pek çok düşünür durmuştur. Ş. Mardin için "konuşma, düşünceyi yansıtır", "metinler, fikirler ifade eder" gibi Piage'nin önderliğini yaptığı bu tür görüşmelerle ferdin "zihni olgunlaşması" açıklanamaz. Bu bağlamda denilebilir ki; karmaşık anlamları ifade eden sembollere "simge", sosyal olguları kutsallaştıran, sınıflandırıp hayatı dramatize eden yapılara "Mitos", toplumun bütününe mal olmuş ve kurumlar yoluyla devam eden sembol kümelerine ise "kültür kodu" adı verilir.[32]Bu faktörlerin çoğu kere çok önemli ama hep bilinçli-planlı bir etkinlik alanı olmadığını belirtilmelidir.

Ülgener için ise, çağın ve çevrenin iktisat ahlakını ve zihniyetini az çok geniş ve toplu bir tablo halinde belirtebilmek, insanın kendine has dünya görüşlerini bir araya getiren derleme karakterini taşıyacaktır. Bu arada zihniyetin oluş ve yayılış sırasında hangi aşamalardan geçtiği, ne gibi akımlarla beslendiği

---

[30] **A.g.e**., s.18

[31] AYDIN, Mustafa, "Zihniyet Meselesi", **Tezkire Dergisi**, Vadi Yayınları, Ankara, Aralık-1997, s.99

[32] MARDİN, Şerif, **İdeoloji**, Turhan Yayınları, Ankara, 1982, s.88

ve yerleşinceye kadar kendi içinde ne gibi direnmeleri yenmek durumunda kaldığı incelenmeye değer sorular arasındadır.[33]

Zihniyet oluşumu itibariyle, arka arkaya gelen aşamalara dikkat etmek gerekir. Birincisi püriten etik, ikincisi kapitalist tavırdır. Birincisi dindar bir zihniyettir, ama ikincisi dindışı (hatta yer yer karşıtı) ekonomik/dünyevi bir zihniyettir. Weber'e göre kapitalizm, yeni bir zihniyettir. Sırf çıkarcılığı ve kazanmayı içeren bir anlayış değil kendine has ilkeleri ve yükümlülükleri de içeren, artık dine ihtiyacı olmayan yeni bir ahlaktır, yeni bir zihniyettir. Görüldüğü gibi Weber'e göre zihniyet, "din" ile toplumda varolan bir "zihinsel eğilim" arasındaki etkileşimde ortaya çıkmaktadır.[34]

3.2. Zihniyet Tiplemeleri

Zihniyet üzerinde duran hemen tüm düşünürler tipleme üzerinde de durmuşlar, bazı içerik farklarına rağmen benzerlikler de arz etmiştir. Söz konusu benzerliğin en önemli görünümleri, zihniyet tiplemelerinin toplumun sınıflamalarına paralel yürüdüğü ve genellikle de iki genel toplum ve iki genel zihniyet tipinin bulunduğudur.

Bu doğrultuda denilebilir ki Batı ve Batı dışı zihniyetler olarak özetlenebilecek bu görüş bizde farklı düşünürler tarafından savunula gelmiştir, Mümtaz Turhan bunlardan birisidir. Turhan'a göre Batı zihniyetini "bilim" simgeler; onun için buna "bilim zihniyeti" de denilebilir. "Garp medeniyeti ilme, ilim zihniyetine ve bunların meydana getirdiği teknikle hak ve hürriyet prensiplerine dayanan müesseselerden teşekkül etmiş bir nizamdır."[35] Oradan almamız gerekli olan da bu bilim zihniyetidir. Batı dışı sistemleri simgeleyen şey ise daha çok maneviyattır.[36] O'na göre,

> "değişen bazı parlak dış görünüşün arkasında asıl değişmesi icap eden şeyler eskisi gibi devam edip gidecektir. Çünkü fiil ve hareketleri meydana getiren saiklerde, zihniyette değişiklik yapmadan davranışlarda devamlı, hakiki bir yenilik temin

---

[33] ÜLGENER, Sabri F., **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s.13

[34] AYDIN, **A.g.e.,** s.99

[35] TURHAN, Mümtaz, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?,** Bedir Yayınları, İstanbul, 1961, s. 55.

[36] **A.g.e.,** s.104

> edilemez. Üstelik bu sathi değişmeler, (zihniyetlerde, müesseselerde hakiki bir değişiklik olmaması itibariyle) cemiyetin bütün mensupları tarafından benimsenmeyeceği için arada manasız gerginlik zıddiyetin doğmasına sebep olacaktır." [37]

Nurettin Topçu için ise;

> "İlim hala aynı ilim olmasına rağmen insanlık aynı insanlık değildir. ilmin metodları ve ilmin ortaya koyduğu ilim zihniyeti her yerde başkadır. İlim, alimin yaptığı araştırmaların neticesinden ibaret değildir. Hakikatin araştırılması ve bu araştırmanın yollarıdır. Varılan netice aynı olsa bile ulaştırılan yollar farklıdır. İşte bu yola ilim zihniyeti denir. Bu ilim zihniyeti ile Almanlar akılcı, İngilizler tecrübeci, Fransızlar tenkitçi zihniyeti hakim kıldılar." [38]
>
> "İlim birdir. Ama iradeler değişik, kabiliyetler başkadır. Aynı ilmin araştırmasını yapan Alman alimi sentezci, Fransız alimi analizci, Anglo-Sakson tenkitçidir." [39]

Sorokin de temeldeki zihniyet farkına bağlı olarak medeniyetlerin kategorilendirilebileceklerini, her bir uygarlığın bilim, sanat, tarih, dünya, insan, toplum gibi temel olguları farklı bilimlerde algıladıklarını söyler.[40] Öyleyse, farklı toplumların, karmaşık oluşumları, tarihsel gelişmeleri göz önünde bulundurulduğunda başlıca zihniyet figürlerinin sezgisel, duyumsal ve düşünsel oldukları söylenebilir.

Akla, nesne ve olgulardan elde edilmiş duyumlara dayanmaktan öte onları aşan bir durum ifade eden, suje ile obje birbirlerinden tamamıyla ayrılmamış olduğundan kavramanın içten sezgisel bir yola dayandığını ileri süren *sezgisel zihniyet*;

Varlığı pratikler doğrultusunda ve duyumlar aracılığıyla anlayış ve algılayış tarzını ifade eden *duyumsal zihniyet* ki burada söz konusu edilen şey 'deneysel' kavrama biçiminden çok 'tecrübe'ye dayalı bir bakış, hayatın içinden, pratik bir yaklaşım biçimidir. Duyumsal zihniyetin etkin olduğu çağlarda ve toplumlarda sistemli bir gözleme rastlanmaz. Eski Çin'de olduğu gibi daha çok teknik konulara, iyi bir muhakeme, dil ve söz

---

[37] TURHAN, **a.g.e.,** s.15
[38] TOPÇU, Nurettin, **Kültür ve Medeniyet**, Hareket Yayınları, İstanbul, 1979, ss.10-11
[39] TOPÇU, Nurettin, **Milliyetçiliğimizin Esasları,** Dergah Yay., İstanbul, 1978, s.72
[40] **A.g.e**., s.106

sanatı gibi bilgece işlere önem verilir.[41] Bilgi bu toplumlarda empirik niteliktedir. Gerçi bu sayede bugünkü bilimin tekniğe uygulanmasından sonra ancak ulaşılabilen sonuçları elde etmek mümkün olabiliyordur. Barut, matbaanın icadı, vb. bu bilgi sayesinde olmuştu. Yani, duyumsal zihniyetin her türlü bilgi ile ilişkisi olmakla birlikte, eksen bilgi türü tecrübe bilgidir. Kurumsal olarak sezgisel zihniyetin dine, rasyonel zihniyetin bilime yakın olmasına karşılık duyumsal zihniyet tekniğe yakındır.

Dünyanın akıl ile açıklanabilirliğini kabul eden bir eğilim ifade eden *rasyonel zihniyet*. Akılcı zihniyetin ileri sürülen en önemli özelliği, objeyi çevresindeki değer örgüsünden soyutlayarak çıplak bir biçimde kavranmasıdır. Akılcı zihniyet hep 'realite' peşinde koşmakla birlikte bu realite salt duyumlara takılan bir gerçeklik değildir, zihinsel-kurgusaldır. Bunu eksen bilgi türü olan "bilimsel bilgi"de görmek mümkündür. Dayandığı deneysellik, bir tecrübe etme değil, zihinsel/kurgusal bir işlemdir. Bunun için de teorik bir karaktere sahiptir. Bulgularını birbirine bağlayarak bilinenden bilinmeyen bir yol izlenebilir ve bu da sürece bir devinim kazandırır. Bununla birlikte bilimsel bilgi akılcı zihniyetin tek bilgisi olmadığı gibi, diğer zihniyetlerin bilim denen bilgi türüyle ilgileri yok değildir.[42] Bu bağlamda denilebilir ki akılcı zihniyet diğerlerinden daha merkezci bir özellik taşır. Başta otorite, toplum tipi ve hukuk sistemi olmak üzere tüm kurumsal yapıları kendine göre şekillendirir denilebilir. Kısacası bu zihniyet tipinde rasyonelleşme kaçınılmazdır.

3.3. Zihniyet Değişimi

Zihniyet değişimi toplumsal değişim olarak adlandırılan olgunun parçasıdır. Toplumsal değişim belli bir anda bireylerin tutum ve davranışlarında dönüşümün yani zihniyetteki dönüşümün toplum üzerindeki sonucudur. Toplumsal değişimin incelenmesi zihniyetleri etkileyen değişimlerle kültürün ve toplumsal örgütlenmenin diğer öğelerini etkileyen değişimler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir.[43] Bu bağlamda

[41] **A.g.e**, s.108
[42] **A.g.e,** s.109
[43] MUCCHIELLI, **A.g.e**., s.59

zihniyetlerin incelenmesi toplumlarda bütün değişim olgularının incelenmesi açısından temel önemdedir. Kültür değişmeler ve dolayısıyla zihniyet değişimleri incelenmeden teknik, ekonomik, örgütsel, yaşamıyla ilgili değişmeler incelenemez.

Ülgener'e göre zihniyetin bir satıh altı değerleri olarak yüzyıllar boyu, satıh üstü şekil ve kalıplar derecesinde değişmediği söylenebilir. Gerçekten de zihniyetin kendine göre sebatlı bir yaşayışı ve dış etkilere karşı oldukça sert bir direnişi vardır. Zihniyet değişmez değildir, aman hemen olacak şekilde değildir. Şüphesiz ağır seyretmesine rağmen zihniyet de değişir. Söz konusu değişim oluşum şartlarına uyar, sosyal faktörlerle bilişsel yapı etkileşerek yeni konumlara ulaşır. Sadeleştirilen bir ifade ile maddi şartlar zihniyeti, zihniyet maddi şartları değiştirir.[44] Bu bağlamda zihniyetin değişiminde toplumsal şartların belli bir payı varsa da aktarım ve yaygınlaşmasında o zihniyetin kendine özgü mekanizmaları vardır.

Zihniyetin dönüşümüne ilişkin sorunların başında da zihniyetin aktarılması, ya da dışarıdan edinilmesi gelmektedir. İşin gerçeği, zihniyet salt bir bilgi sorunu olmadığından, bütünüyle iktibas edilemez. Bilişsel yönü aktarılsa bile, bir tutumsal şekil kazanabilmesi toplumla irtibatlandırılabilmesine, iç dinamiklerinin kurulabilmesine bağlıdır. Bundan dolayı kolayca alınabileceği sanılan nice zihniyet verisinin yıllarca aktarılamadığı görülebilmektedir. Bunun özellikle sanat alanında çarpıcı örnekleri verilebilir.

Örneğin Beşir Ayvazoğlu, Batı'da sanatın doğasını belirleyen taklit, yüzyıllarca Aristo'nun eserleriyle haşır neşir olunmasına rağmen İslam dünyasına aktarılamamıştır. Sebebi de İslam'ın eşyaya ve sanata bakışına uygun düşmeyişidir. Taklit yeniden yaratma girişimidir, halbuki İslam'da sanat hakikatin, mutlak güzelliğin çevresindeki bir haleden ibarettir. Güzel bile değişen bir şeydir, ebedi olan Hak'tır, hakikattir[45] demektedir. Bu doğrultuda zihniyet devamlı bir değişim içerisindedir.

4. MİLLİ KİMLİK ve ZİHNİYET İLİŞKİSİ

[44] ÜLGENER, Sabri F., **Zihniyet Aydınlar ve İzmler**, Mayaş Yayınları, Ankara, 1993, s.506

[45] AYVAZOĞLU, Beşir., **Aşk Estetiği**, Birlik Yayınları, Ankara, 1982, s.35

Milli kimlik, milli kültürün ferdi ve içtimai planda ortaya çıkan üslubudur; kişiyi ve toplumu farklılaştıran, en yakınlarından başlayarak diğer benzerlerinden ayıran özellikleridir. Bu farklılıklar en geniş ifadesi ile yaşama biçimindeki özellikler, kendine-kişiye ve topluma- mahsus oluşlardır.[46] Bu bağlamda Millet olmuş her şahsiyetli toplumun varlığa, dünyaya, hayata, eşyaya bakış tarzı, düşünce-varlığı kavramlaştırma- biçimi, bütün hayat tezahürleri içinde duyuş biçimi-bütün hayat tezahürlerine karşı- tavır ve davranış biçimi farklı olur. Kimlik konusu tartışılırken benzerlikler değil ortaklıklara rağmen doğan farklılıklaşmalar işaretlenir. Arap da giyinir, İngiliz de giyinir, Türk de. Ama giyinme biçimleri farklıdır, gibi.

Milli kimliğin oluşması milliyetçilikle yakın bir ilişkisi vardır. Milliyetçilik bir toplumda milli kültürü hakim kılmak veya başka bir toplumun baskısından kurtulmak bağımsızlığı kazanmak kadar bağımsızlığını sürdürebilmek için gerekli olan kültür ve siyaset eğilimleridir diyebiliriz. Milliyetçilik milletlerin iç ve dış engellemelere rağmen, ekonomi dış politika, ve kültürel alanda sistemli ve şuurlu bir şekilde kendi değerlerine, kendi menfaatlerine ve kendi kimliklerine sahip çıkmalarıdır. Bu düşünce ve davranış şeklinden uzaklaşma milletleri dünyada belirli merkezlerin ve tesirli ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel bakımından açık pazarı haline getirebilir. Ancak ne dışa kapanmaya ne de diğer milletlere duygusal düşmanlıklara ihtiyaç yoktur.[47] Milliyetçilik, somut bir toprağa bağlılık, ortak tarihsel geçmiş, ortak değerlere ve kültüre dayanan, ortak amaçlar çerçevesinde bir araya gelen, ortak bir tarih şuuru ve ortak bir kültürü olan toplumun üyeleri arasında topluluk şuuru yaratabilen bir değerdir.[48] Öyleyse kültürel değerler, dil, din, törenler, simgeler, ortak amaçlar milliyetçiliğin güçlendirilmesinde etkin rol oynayan unsurlardır ve aynı zamanda milli kimliği oluşturur.

Birçok millet birbiriyle karşılaştırıldığında sabır, cesaret ve medeniyet gibi kabiliyetlerle birbirinden farklılaşmaktadır. Her millet kendine ait bir kimliksel özelliklere sahiptir. Her

---

[46] KÖSOĞLU, Nevzat, **Milli Kültür ve Kimlik**, Ötüken Yay., İstanbul, 1997, s.19

[47] GÖKALP, Ziya. **Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak**, Toker Yayınları, İstanbul, 1997, s.12

[48] DOMANİÇ, Neşe Nur. **Milliyetçilikler**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.116

milletin kendi milli kimliklerini kazanmak için belli aşamalardan geçmişlerdir. Kendilerine has özelliklerini yitirmeden kendi varlıkların sürdürmeye çalışmışlardır.[49] Tam bir bütünleşme ortaya çıkmadıysa, milli kimlik mücadelesinde başarıya ulaşılmamış, kimlik tam manasıyla gerçekleştirilememiş demektir. Örneğin eğitim, işsizlik, ihtiyaç maddeleri vb…, gibi konularda öne sürülen belli talepler cevapsız kalmıştır..[50]

Milli kimlik bilincinin oluşması bakımından Filistin kimliğini örnek vermek yerinde olacaktır. Filistinlilerin kimliklendirilmesi olarak anılabilecek olan ötekilerin Filistinlileri nasıl gördüğü değil, Filistinlilerin, Filistin "kimliği" ile kendilerini nasıl gördükleridir. Bununla beraber, bir grup kimliği yaratma sürecinin büyük bir bölümü, ötekilerin yakıştırdığı tanımlar reddedilerek ve bu duyguların daha geniş bir topluluk tarafından paylaşıldığı ileri sürülerek gerçekleşir. Bir Filistinli 'ben yurtsuz kalmış değilim, ben Yahudi değilim'; 'ben Filistinliyim, ben Kudüs'te doğdum' diyerek ne olduğunu açıkladığında hem kimliğini hem de mili kimliğini belirlemiştir.

4. 1. Küreselleşen Dünyada Milli Kimlik

Küreselleşmenin hızlanması ve zaman-mekan sıkışması süreçleri ulusal bağları ve kimlikleri kesinlikle etkilemiştir. Fakat bu etkilerin basit bir biçimde milliyetçilikleri, yörecilikleri ve bölgecilikleri çözme eğilimi olduğuna inanmak yanlış olacaktır. Modernizmin son dönemlerinde milli kimliği ya da ulusal kimliği yok ettiği öne sürülebildiği gibi, ilk dönemlerinin de milli kimliğin belirli tarzlarının başarısına katkıda bulunduğu öne sürülebilir. Bu anlamda küreselleşme farklı zamanlarda farklı biçimler olan, hiçbir şekilde yeni olmayan karmaşık bir süreçtir. Adımları kapitalizmin ortaya çıkışıyla hızlanmıştır. Zira kapitalizm muazzam gelişkinlikle ulaşım ve iletişim araçları getirmiş ve bu nedenle bütün dünyaya hızla yayılarak, dünya pazarı denilen şeyi oluşturmuştur. Bu bağlamda "küreselleşme yalnızca değişik tarih biçimleri olduğunu varsaymakla yetinmez, aynı zamanda güçlü bir uluslar arası ülkenin geçerli kültürel

---

[49] KUSHNER, David. **Türk Milliyetçiliğinin Doğusu**, Fener Yayınları, İstanbul, 1998, s.44

[50] LACLAU, Ernesto. **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, Çeviren: Ertuğrul Başer, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s.83

modelleri ile donanmış ve bunların egemenliğindeki bir süreç olduğu söylenebilir."[51] Küreselleşme sürecinin öncü gücü olarak, bu sürecin merkezinde bulunan ülkeler, kendi ulusal kimliklerinin merkezi, egemen bir şekilde oluşturmuşlar, diğer kültürlerin tümünü çevre ve aşağı olarak niteleme misyonuna sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Aynı şekilde çevre ülkeler kültürel olarak aşağı ve merkez ülkelere bağımlı ülkeler olarak algılanmıştır.

Küreselleşmeye karşı çıkan birçok grup bulunmaktadır. Bunlar ırkçılıkla milliyetçilik aynı şeymiş gibi, bazılarının işine öyle geldiği için öyle tanımlanma ihtiyacı duyuluyor ve o kapsam altında zihinler karıştırılarak konu yanlış noktalara çekiliyor.[52] Bunlar küreselleşmeyle birlikte ortak değerlerin, kültürün, milli kimliğin yok olacağını savunan kesimlerdir. Kendi mili kimliklerinin diğer milli kimliklerle karışmasını istemeyen kesimlerdir. Dolayısıyla kişilerin kimliklerine bağlı kalarak onlara üstün değer vermeleri, onlar uğruna kendilerini feda etmeleri olağandır.

Bir kültürün üyeleri genellikle bir tür özfarkındalık ve bir sınıf duygusunu paylaşırlar. Her kültür belirli bir zaman ve mekana yerleşmiştir. Günümüzün küresel kültür akımlarının yoğunluğu ve hızı dünyayı küresel bütünleşme ve çözülme süreçlerinin yer aldığı tek bir alana dönüştürmektedir. Küresel kültürel birbiriyle bağımlılığının genişlemesi, sürekli bir kültürel alışverişe ve etkileşime yol açmakta, bu da hem kültürel hem de düzensizlik üretmektedir.[53] Küreselleşmenin kültür üzerindeki etkileriyle uğraşırken, tekleşmiş bir küresel kültüre doğru mu gittiğimiz, yoksa tersine küreselleşmenin özel kültürlerin gücünü arttırıp yenilerinin ortaya çıkmasına mı yol açacağı önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme değişik kültürlere gönderme yapar. Kimi kültürlere ait bazı özellik ve simgeler dünya çapında tanınmakta, kimilerininki unutup gitmekte ya da göz ardı edilmektedir. Kültürün dünya çapında, dünya arasında küreselleşmeyle beraber tanınması, bilinmesi, o kültürün sahip olduğu ulusun gücüyle doğru orantılıdır. Yani kısaca ifade etmek gerekirse; Bir kültür

---

[51] LARRAİN, **a.g.e**., s.213
[52] ERKAL, Mustafa E., **Etnik Tuzak**, Turan Kültür Vakfı Yay., İst., 1994, s.25
[53] DOMANİÇ, **a.g.e**., s.104

ne kadar güçlü ise o oranda yayılır ve gelişir, ne kadar zayıfsa o oranda çözülür. Bu noktada milliyetçilik lehine itirazlar yükselir.

Küresel kimlik halklar arasında bir topluluk duygusu yaratmayı hedeflemelidir, topluluk duygusu için ise bir süreklilik ve ortak bir geçmiş olması gerekir. Oysa küreselleşmenin iddia ettiği gibi ortak bir kültür bir yana ortak bir anıları bile yoktur. Bu bağlamda tek bir kültür yaratmak mümkün değildir. Çünkü bazı kültürler arasında bir sataşma vardır. Bu kültürlerin yaratıcısı dil ve din olduğuna göre ortak bir kültür ve kimlikten söz edilemez. Çünkü her iki kültür de farklılıklara vurgu yapmaktadır. Bu farklılaşmalar olduğu sürece ortak bir küresel milli bir kimlik ütopyadır. Ancak ekonomik bir bütünleşme belki sağlanabilir.

4.2. Küreselleşen Dünyada Zihniyet

Küreselleşmeyle beraber zihniyet yapıları da farklılaşmaktadır. Zihniyet farklılığının toplumsal yapılanmalar arasındaki temel farklılık olduğunun algılanmasıyla birlikte, Batı bir coğrafi bölge olmaktan çıkmış, bir anlayış haline gelmiştir. Günümüzde ‘Avrupa’ kavramı etrafında yaratılmak istenen iktisadi ve siyasi birlik bu anlayışa dayanmaktadır. Ve bu nedenle tarihsel geçmişi ve coğrafyayı arka plana iten bir genişleme mantığı sergilemektedir. Avrupa Birliği karşısında hala tarih ve coğrafyadan dem vuran Türkiye ise dünyanın içinde olduğu yeni sorunsalın ayırtına varmamış gözükmektedir.

Geçmişte zihniyet dönüşümüne açık olmak Batı’nın bir özelliği olduğu için, genellikle bu niteliğin bizzat Batılılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Oysa bu tespit sadece tarihsel olarak doğrudur. Diğer bir deyişle günümüzde ‘Batılılık’ coğrafi ayak bağlarından kurtulurken, bu özellik Batılıların sahip olduğu bir haslet olmaktan çıkmakta; dünyadaki tüm toplumların ortak paydası olan evrensel etik ilkelerin adına ve buna tekabül eden toplumsal yaşam katlarına dönüşmektedir.[54]

Küreselleşme ile beraber zihniyet yapıları da değişim göstermiştir. Zihniyetin değişmesi yaşanan toplumsal yapılarından dolayı meydana gelmektedir. En genel anlamda küreselleşme ile birlikte zihniyet modernleşme ekseninde önemli

[54] MAHÇUPYAN, **a.g.m.,** s.47

bir değişim geçirdiği genelde paylaşılan bir görüştür. Özellikle postmodern çizgideki düşünür bunu belli kavramlardaki anlam değişikliği üzerinde göstermeye çalışılmaktadır.

4.3. Milli Kimlik-Zihniyet Etkileşimi

Milli kimliği oluşturan aidiyet, farklılık, kültürel boşluk kavramlarının hepsi zihniyetin bir sonucudur. İnsanların yaşadığı çağa göre kimlik kavramını farklı şekilde ele almaktadırlar. Kimi toplumlarda zihniyet kimlik kavramında bir bütünleştirici rol oynarken kimi toplumlarda çözümleyici bir rol onamaktadır. Özelikle milli kimlik konusunda zihniyet farklılığı kendisini daha çok belli etmektedir.

Kimlik sorununun ortaya çıkış nedenlerinden biri kavramlara verilen değerlerin zihniyetten zihniyete farklılaşmasıdır. Örneğin çağdaşlaşma aynı çağda yaşayan insanlar ve milletler demektir. Yani çağdaşlaşma kendi değerlerine, kültürüne, kimliğine ters düşmek değildir. Çağdaşlaşma kültürüne, kimliğine ve değerlerine ters düşerek oluşmamaktadır. Çağdaşlaşmanın kendi değerlerine, dinine, diline, kimliğine, kimliğine ters düşerek oluşmadığı ortadadır. Bir delil olarak şu ifade ileri sürülebilir. Gelişmiş, modernleşmiş toplumlar kendi değerlerini dışlayarak, milli kültürlerini, milli kimliğini terk ederek veya değerlerine kültürlerine yabancılaşarak bu noktaya gelmiş değildir.[55] Bu bağlamda çağdaşlaşma yanlış anlamda batılılaşma olarak ele alınır ve kendi kültürel değerlerine yabancılaşırsa bir kimlik bunalımına yol açacağı gibi toplumsal bütünleşmeyi de engelleyeceği için zararlıdır. O halde hem yanlış çağdaşlaşma hem de yanlış bir ulusallaşma her ikisinin de sonunda kimlik bunalımı ve doğal olarak toplumsal bir karışıklık meydana getireceği için son derece kavramların doğru ele alınması gerekir.[56]

Bu bakış açısıyla ifade edilmelidir ki hoşgörüye dayalı, milli kimliklere yaklaşım gösteren uyumlu bir zihniyet, tarihimiz boyunca geçerli olmuştur.[57] Bunu dile getirme isteğimizin temelinde zihniyet farklılıklarının bir yandan milli kimlikleri ortadan kaldırmayı amaçlaması diğer yandan ise daha hoşgörülü

---

[55] ERKAL, Mustafa, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, Der Yay., İst., 1997, s.215
[56] **A.g.e.,** s.127
[57] TÜRKDOĞAN, **a.g.e**., s.13

bir tavırla bütünleşmeyi hedeflemesidir. Örneğin, 1917 yılında iktidarı ele geçiren Marksizm, Rusya'nın geniş toprakları üzerinde milli kimlikleri silerek, tek kimlikte yani komünist enternasyonal modelde bütünleşmeye yönelmiştir. Her türlü milli kimliği dışlayan ve ulusları sosyalizm şemsiyesi altında toplamaya çalışan Marksizm, tarihi bir yazgı olarak rolünü yitirmiş ve millet gerçeğine yenik düşmüştür. Milli kimliği yok etmeye yönelik bu düşünce Marksist zihniyetten kaynaklanmaktadır.

Mahçupyan her zihniyet yapısını kimlikle ilişkisini açıklamaktadır. Başlıcaları şöyledir;[58]

Ataerki zihniyet açısından kimlikler, evrensel kategoriler ve aralarında doğal bir hiyerarşi bulunur. Aralarında ayrımlar net olmasına karşın kimlikler birbirine bir karşıtlık içinde yer almazlar. *Otoriter zihniyet* açısından kimlikler bizim dışımızda duran ve ona tabi olduğumuz doğal kategorilerdir. İnsanlar bu kimliklerle doğuyorlar ve onlara mahkumlar. *Relativist zihniyet*, insanın dışında duran evrenselliklere uzak durduğu, hatta onları anlamlandıramadığı ölçüde; kimlikleri bireysel arzu ve talebe göre seçilen rollere indirir. Kişinin önünde neredeyse sayısız ve eş düzeyli kimliksel konumlar bulunur; ve her birey bunlardan herhangi birini kuramsal olarak "üst kimlik" haline getirebilir. Kimliklerin çokluğu ve içiçeliği bir tür kişisel zenginlik çok yönlülük olarak algılanır. *Demokrat zihniyet* ise, kimliği, tarihî reel yaşanmışlıkların içinde üretir ve dolayısıyla içeriği sürekli değişim içinde olan bir özellik olarak tasavvur eder. Bu nedenle kimliklerin önceden saptanmış sınırları bulunmaz. İnsanlar grupsal dinamik içinde kendi kimliklerini oluştururlar ve bunları değişime açık tutarlar. Çünkü gelecek nesillerin veya şu an için olmayanların aynı kimliği nasıl algılayacakları, içini nasıl dolduracakları önceden bilinmemektedir. Bu açıklamalar kimlik konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olduğunda temelde bunların birbirinden ayrımlaştığı düzlemin zihniyet olduğunu ifade etmektedir.

5. SONUÇ

[58]MAHÇUPYAN, Etyen. **Zihniyet Yapıları ve Değişim**, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.51

Kimlik, bir yönüyle benzerlikleri ifade ederken diğer yönüyle farklılıkları ifade etmektedir ve insana özgü bir nitelik olup bir aidiyet duygusuna atıftır. Bu doğrultuda kimliğin farklı açılardan değişik tanımları yapılagelmiştir. Bu tanımlamalarla Ulusal kimlik ile Milli kimliğin aynı şey olmadığı birbirinden farklı kimlik çeşitleri olduğu da ortaya konulmuştur.

Kimlik ve kişilik aynı şey değildir. Kimliğin bir nitelik, özellik, aidiyet olduğu; kişiliğin ise bireyin içinde yaşadığı toplumsal çevreye kendi özgün/orijinal ayarlamalarını, uyumlarını belirleyen psiko-fizik sistemlerin dinamik örgütlenmesi olduğu gözükmektedir. Bu çerçevede kimlik ile milli kimlik içiçe geçmektedirler. Milli kimlik kavramının altında yatan etmenler ise zihniyet farklılıkları tarafından belirlenmektedir.

Zihniyet, genelde bir toplumun kendini ve çevresini algılama biçimidir. Sosyal yapıda kognitif alana denk düşmektedir. Bir bakımdan da toplumsal analizde ‘anlamak’ ve hatta 'anlamlandırmak' için büyük bir önemi haizdir. Ayrıca zihniyet, bir çağın global kültürünün genel eğilimlerini ifade eden belirgin algılayış biçimlerini, bir de toplumla kesişme ve orada kazandığı yapı olmak üzere iki anlam taşımaktadır. Fakat bir yapı olmasına rağmen esnektir ve sezgisel, duyumsal ve akılcı gibi belli figürler taşır.

Batı ve Doğu’yu birbirinden ayıran zihni kimlikler gibi farklı zihni kimliklerden sözedilebilmektedir. Burada önemli olan iki anlam dünyasını yüzyılların oluşturduğu bir zihinsel ve kimliksel ‘boşluk’ ayırması gibi boşluğa neden olmasıdır.

Milli kimlik kavramı bazı ülkelerde çözücü bir rol oynayabilmekte ise de birçok ülkede bütünleştirici bir rol üstlenebilmektedir. Milli kimlik kavramına yüklenen anlam ve değer ülkeden ülkeye, toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içinde farklılıklar göstermektedir. Farklılıklar göstermesindeki temel sebep ise zihniyet ve o zihniyetin teşekkül ettiği zemindir, yapıdır. Her toplumun zihniyet yapısı içinde yaşadığı çağın özelliklerine göre şekillenmektedir. O halde zihniyet yapısı da zaman içerisinde bir değişim geçirmektedir diyebiliriz. Yani milli kimlik ile zihniyet iç içe geçmiş durumdadır.

KAYNAKÇA

ANA BRİTANNİCA, Genel Kültür Ansiklopedisi, Zihin maddesi, C. 22.

AYDIN Suavi, "**Kimlik Sorunu Ulusallık ve Türk Kimliği",** Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

AYDIN, Mustafa, "Zihniyet Meselesi", **Tezkire Dergisi**, Vadi Yayınları, Ankara, Birinci Baskı, 1997.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Aşk Estetiği**, Birlik Yay., Ankara, 1982.

BALIBAR, Etienne ve WALLERSTEIN, Immanuel, **Irk-Ulus-Sınıf**, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

BOSTANCI, M.Naci, **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 1999.

BOWMAN, Glenn ve Diğerleri, **Yitik Ülke Masalları**, Çeviren: Türkan Yöney, Sarmal Yay., İstanbul, 1996.

CONNOLLY, William E., **Kimlik ve Farklılık**, Çeviren: Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995

DOMANİÇ, Neşe Nur, **Milliyetçilikler**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

ERGUN, Doğan, **Kimlikler Kıskacında Ulusal Kişilik**, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

ERKAL, Mustafa **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

_____ **Etnik Tuzak**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

GASSET, Ortega y., **Kütlelerin İsyanı**, Çev. Nejat Muallimoğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, 1992.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak**, Toker Yayınları, İstanbul, 1997.

GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1997.

HALL, Stuart, **Kültürel Kimlik ve Diaspora Kimlik-Topluluk / Kültür / Farklılık,** Çeviren: İrem Sağlamer, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.

KARPAT, Kemal, "Kimlik Sorunu'nun Türkiye'deki Tarihi, Sosyal İdeolojik Gelişmesi", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Hazırlayan: Sabahattin Şen, Bağlam Yay., İstanbul, 1995.

KASTORYANO, Riva, **Kimlik Pazarlığı**, Çeviren: Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

KÖSOĞLU, Nevzat, **Milli Kültür ve Kimlik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

_____ **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Ötüken, İstanbul 1998.

KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğusu**, Fener Yayınları, İstanbul, 1998.

KYMLİCKA, Will, **Çok Kültürlü Yurttaşlık**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998.

LACLAU, Ernesto, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, Çeviren: Ertuğrul Başer, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

LARRAIN, Jorge, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

MAHÇUPYAN, Etyen, "Doğu Batı Bir Zihniyet Gerilimi", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı:2, İstanbul, 1998.

_____ **Zihniyet Yapıları ve Değişim**, Patika Yay., İstanbul, 2000.

MARDİN, Şerif, **İdeoloji,** Turhan Yayınları, Ankara, 1982.

MUCCIHELLI, Alex, **Zihniyetler**, Çeviren: Ahmet Katil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ROY, Oliver, **Yeni Orta Asya**, Çeviren: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

SÖZEN, Edibe, **Kimliklerimiz**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

TOPÇU, Nurettin, **Kültür ve Medeniyet**, Hareket Yay., İst., 1979,

_____ Milliyetçiliğimizin Esasları, Dergah Yay., İstanbul, 1978

TÜRKDOĞAN Orhan, **Etnik Sosyoloji**, Tımaş Yay., İstanbul, 1997.

ÜLGENER, Sabri F, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul, 1981.

_____ **Zihniyet Aydınlar ve İzmler**, Mayaş Yay., Ankara, 1993.

YILMAZ, Aytekin, **Etnik Ayrımcılık**, Vadi Yayınları, Ankara, 1994.

MAKRO TOPLUMSAL KURAMLAR AÇISINDAN POSTMODERN TEORİ

Hüsamettin İNAÇ*

ÖZET

Postmodernizm, modernizmin felsefi ve sosyolojik eleştirisi üzerine kurulmuş bir projedir. Bu proje özünde insan ve toplum adına söylenen mega-söylem ve makro-teorilerin tutmadığını, zira insanlık tarihinde artık görececiliğin ve subjektivizmin hakim olduğunu iddia etmektedir.
Anahtar Kelimeler: Modernizm, postmodernizm, görececilik, subjektivizm

ABSTRACT

Postmodernizm is a critical theory established on the philosophical and sociological parameters of modernist theory. According to this project, almost all mega-nerratives and macro- theories about the society and human-being are no longer considerable because the subjectivizm and relativizm are prevalent ideas on human history for the sake of challenging authorities.
Key Words: Modernizm, postmodernizm, relativizm, subjectivizm

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin yaşadığı en büyük dönüşümlerden birisi olan modernleşme çabası, Ortaçağ'da kendi kabuğuna çekilen ve dünyayı anlamak ve şekillendirmekten uzak olan insanlığa dinamizm katmış, gözlem ve deneye dayalı bir bilim geliştirerek tarihi bilimin önderliğinde değiştirme iddiasını beraberinde getirmiştir. Ne var ki, insanlığın doğayı şekillendirerek hakim olmasını ve kalitesi yüksek bir hayatı vaat eden modernizm, belirli dönemler içerisinde çelişkilerinin de yaratmış ve memnuniyetsizlik ifadeleri sanattan ve felsefeden başlayarak, siyasal, ekonomik ve toplumsal platforma yansımıştır. Günümüzde etkinliğini her alanda şiddetli bir şekilde hissettiren bu eleştiri, yeni yaklaşımlar öneren bir söyleme dönüşmüştür. Postmodernizm olarak bilinen bu düşünsel akım, kendini insan zihnini kısıtlayan bir teori olarak sunmaktan kaçınmakta ve her oluşumun merkezinde parçalanmışlık, belirsizlik, farklılık ve subjektifliğin olması gerektiğini savunmaktadır.

*Öğr. Gör. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

Bu çalışmanın amacı; modern dönemlerin öncesinden günümüze insanlığın topluma ve kendine bakışını özet olarak vermek ve bu yelpazede postmodernizmi hazırlayan sosyo – kültürel formasyonları ve bunlara karşın postmodernistlerin argümanlarını nedensellik ilişkileri ve teorik kurgular arasındaki geçişlerle aktarmak ve günümüz toplumsal yapısını farklı bir yaklaşımla yeniden yorumlamaktır.

2. ORTAÇAĞDAN MODERNİZME

Ortaçağ, siyasal olarak monarşinin, ekonomik anlamda feodalizmin ve felsefi açıdan skolastisizmin hakim olduğu, genel olarak 5. ve 15. yüzyıllar arasını kapsadığı kabul edilen zaman dilimidir (Küçük, 1994: 27). Bu zaman diliminde Antik Yunan kültürünün bıraktığı felsefi ve sosyal temeller üzerine Kutsal Roma İmparatorluğu (Roman Sanctum Imperium) kurulmuş (Yılmaz, 1996: 42) ve resmi din olarak Hıristiyanlık kabul edilerek paganizme karşı savaş açılmıştır. İşte yeni bir dünya görüşünün hakimiyeti ve bir önceki düşünsel platform olan paganizmin çöküşü ile gelinen dönemeç, "modernus" kavramıyla ifade edilmiştir. Vatikan merkezli Katolik Kilisesi'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanı belirlediği, insanları pasif nesneler olarak dünyevi hayatın dışında bırakıldıkları ve her olgunun içeriği anlaşılamayan metafizik olaylarla açıklandığı gizemli ve mistik bir hayat oluşmuştu. Bu dönemde devlet, Kilise'nin emrine girmiş, din ve mezhep savaşları yapılmış ve bu anlayışın sonucu olarak, cemaatçi ve kollektif bir hayat içerisinde kaybolan birey, otonom ve özerk bir entité olarak toplumsal yapıda yer alamamıştır

Zaman içerisinde 7. yüzyıldan itibaren barbar kavimlerin baskısı altında kalan Avrupa insanı can ve mal güvenliğini öncelikli olarak düşünmeye başlamış, Kilise bu karmaşa döneminde işlevini yerine getiremediği için yerini mutlak, otoriter üst siyasi kurum olan devlete bırakmıştır (Yılmaz 1996: 47-49). 12. yy'da feodalitenin etkinliğini yitirmesi, 1449'da toplanan Katolik Kilisesi'nin en büyük organı olan Basle Konseyi'nin ilk defa tek bir Papa etrafında birleşememesi Ortaçağ'ın sonunu getirmiştir. Aslında bu sonu hazırlayan pek çok yapısal ve konjonktürel faktör söz konusudur. Bunların başında İncil'in Latince'den milli dillere çevrilmesi, insanların Kilise'nin iddia ettiği endülüjans, enterdi, ekümeniklik ve aforoz gibi Kilise'ye kurumsal üstünlük sağlayan unsurların asıl referans kaynağında bulunmamasını anlaşılmasıyla doğan güvensizlik, barbar istilalarının sonucu olarak insanların dünyevi iktidarı koruma ve güvencesine duyduğu ihtiyaç gelmektedir. Özellikle İncil'in milli dillere çevrilmesi ve aynı zaman diliminde icat edilen matbaa sayesinde tüm Avrupa'da yaygınlaşması, Avrupa'da milli mezheplerin doğmasına, Hıristiyanlık üzerine kurulu Avrupa bütünlüğünün bozulmasına ve bireysel din yorumlarına yol açmıştır. Demirhan'a göre, coğrafi keşiflerle birlikte merkantalist ekonomilerin oluşmaya başlaması, "poppoli grossi" adıyla bilinen kapital sahibi

burjuvaların yeniliğin ve canlılığın merkezi haline gelen İtalyan kent devletlerinde ve Alman prensliklerinde hakim duruma gelmeleri Ortaçağ toplumsal yapısını kökten değiştirmiş, bu defa "modernus" kavramının içini mutlakiyetçi krallıklara bağlı, kendilerini verilmiş ve bağışlanmış din kaynaklı statülerin yerine kazanıma dayalı statülerle tanımlayan yeni bir birey tipi oluşturmaya başlamıştır (Demirhan 1992: 54-57). Bu birey tipi dünyevi kısmı Rönesans, dini kısmı Reformasyon olarak adlandırılan bir dizi devrim niteliğinde yeniliğe imza atmış, kendini rasyonel, bilimin determinist ve monist yapısına uygun ve evrensel akılla bütünleşen özelliklerine adapte etmiş, objektif bir entité olarak nitelemiştir. Artık Ortaçağ'ın durağan, pasif, kendini içinde bulunduğu toplumun şartlarıyla sınırlayan sujesi (teb'a) yerini, toplum gibi kişisel tarihe sahip olan, dinamik, kendi eylemiyle kendini gerçekleştiren (self – realizasyon), Ortaçağ'da hakim olan devresel tarih anlayışının aksine ilerlemeci tarih anlayışını ve Aydınlanma Felsefesini benimseyerek mükemmellik (perfection) arayışı içine giren, bitimsizlik (eternité) arzusuyla dolu, zaman ve mekan duygusunu insanileştiren, "açıklayıcı" olarak kabul ettiği bilimle beraber "demistifike" olan, ünlü Alman sosyoloğu Weber'in ifadeleriyle Tanrı, ruh ve metafizik güçlerin oluşturduğu gizemi yıkarak adeta bir "büyübozum" yaşayan, "mimesis" anlayışıyla iç dünya ve doğa ararsında paralellik kurarak gözlem ve deneye dayalı bilimsel bir dünya kuran, homojen, kategorileşmiş ve genel bir "Rönesans insanı" oluşmuştur.

3. MODERNİTE – MODERNİZM – MODERNİZASYON

Özelliklerini ayrıntılı olarak vermeye çalıştığımız Rösenans İnsanı"nın oluşumunu hazırlayan en önemli unsur, - yukarıda da belirttiğimiz gibi – modernitédir. Demir'e göre Modernite, aklın egemenliği öğretisine bağlı, Kilise hakimiyetine karşı gelişen ve Aydınlanma felsefesine dayanan bir felsefi akımdır (Demir 1992: 27). Modernitenin kökenini oluşturan Aydınlanma Felsefesi ise; felsefenin dinden bağımsızlaşması ile gelişen ve demokrasiye dayalı ulus devlet (nation – state) ve bilimin egemen olduğu evren görüşünün bir kültür felsefesine dönüşümüdür. Bu dönemde ana tutum, gerçeğe akıl ve aklın gereci olan deneyle yönelme, konuları akılla aydınlatma olmuştur. Touraine'in kelimeleriyle Modernité, rasyonelleşme, sekülerleşme ve laikleşme sacayağına (Touraine 1995: 35-38) ve bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel/ teknik devrimler olarak dört devrime bağlıdır. Zorunlu, kaçınılmaz yasalara sahip, mekanist ve determinist dünya görüşü "bilimsel" devrimin, halkı iktidarının kaynağı olarak gören, demokrasiye dayalı milli devlet görüşü "siyasal" devrimin, düşüncenin laik ve kriterlerin rasyonel olmasını şart koşan ve bunun sonucu olarak toplum çözümlemelerinde dinin temel eksen olmaktan çıkaran Aydınlanmacı düşünce " kültürel" devrimin, emek sürecini doğrudan insana bağlı olmaktan çıkararak makineyi etkin kılan üretim düşüncesi "endüstriyel" devrimin sonucu ve modernleşmenin temel kriterleri olarak ortaya çıkmıştır.

Modernite, modernizm ve modernleşme kavramları arasındaki ilişki şu bağlamda ifade edilebilir: İnsanları modernitenin hem öznesi, hem de nesnesi yapan, onlara kendilerinin değiştiren dünyayı değiştirme imkanı veren görüş ve fikirler bütünü ise "modernizm" olarak adlandırılmış, başka bir söyletişle modernizmle birlikte modernitenin getirdiği değerler tüm hayatı kucaklayan ve ideolojileştirilmiş kriterlere dönüştürülmüştür (Giddens 1994: 17). Modernleşme ise, hem felsefi, hem sosyal alanda ortaya çıkan 250 – 300 yıllık bir dönüşümü ifade eden süreç olarak bilinmektedir.

4. MODERNLİĞİN ELEŞTİRİSİ

Modernite (modernlik), getirdiği dünya görüşü ve yarattığı insan tipi açısından belirli dönemlerde büyük eleştirilere uğramıştır. İlk problem, Ortaçağ'da kendini dinden kaynaklanan verilmiş statülerle kolayca tanımlayan ve içinde yaşadığı topluluk içinde "anlamlı" bir varlık kazanan birey, moderniteyle birlikte metafiziğin parçalanması sonucu üst kimliğini kaybetmiştir. Bu olguyu bir realite olarak kabul eden Schiller, sanatın bir üst kimlik olarak empoze edilmeye çalışıldığını, ancak bunun başarısız bir girişim olarak kaldığını söylemektedir. Modernizme bir diğer eleştiri, demokrasi ile sosyalizmi adeta birleştiren "Genel İrade" kuramıyla tanınan ünlü Fransız düşünürü J.J. Rousseau tarafından yapılmıştır. Rousseau'ya göre, kapitalizme ve makineye dayalı üretime dayanan modernizm, kendisiyle beraber çelişkilerinin de yaratmaktadır. Bu çelişkilerin birincisi – ve belki de en önemlisi – üretim araçlarına sahip olanlar / olmayanlar bağlamında oluşturduğu ikilem gelmektedir. Diğer yandan olumsuz etkilerini gösteren zenginlik insanların ortak uzlaşma noktalarını azaltmakta ve Aydınlanmanın getirdiği ulus – devlet yapısı, halk egemenliğini bir türlü sağlayamamakta ve tüm insanları kucaklayan bir sosyal – refah devletine dönüşememektedir.

Avrupa'yı etkisi altına almasından çekinilen komünizmin fikir babası olan Marx ise, modernizmin hem birey projeksiyonuna, hem de ilerleme ve hümanizm fikrine karşıdır. Marx' a göre sınıf bilinci kazanamayan ve toplumla beraber üretim sürecine katılmayan birey, kesinlikle "özne" olamaz. Modernizmin savunduğu, toplumdan özerk ve rasyonel özne fikri, ancak burjuvanın çıkarlarına hizmet eden bir düşüncedir. Bu bağlamda Aydınlanma felsefesinden türeyen hümanizm, bu insan tipini korumaya yönelik, göstermelik bir sevgi anlayışı getirmektedir. Gene bu felsefe, ilerleme idealini yarattığı ve idealize ettiği birey öznenin sırtına yükleyerek indirgemeci davranmakta ve aslında "doğanın esaret, sınırlama ve yabancılaşmaya yol açan her türlü düşünceden kurtularak özgürleşmesi" olarak nitelenmesi gereken ilerlemeyi doğayı şekillendirme tarzında algılayarak bencil duyguları tatmin etme zemini oluşturmaktadır.

Öte yandan bireye ait olan tikel alanı evrensel akılla özdeşleştirme önerisinde bulunan modernizme en büyük eleştirilerden birini de - bu bağlamda – Nietzche ve Focault getirmektedir. Nihilist düşüncenin önderliğini yapan Nietzche'ye göre ahlaki bir gerçeklik ve değerler arası bir hiyerarşi yoktur. Öyleyse bireyi evrensel akılla özdeşleştirme çabasının hiçbir mantığı olamaz. Focault ise konuya modern toplumda birey projeksiyonuna eleştirel vurgu yaparak yaklaşmış ve bireyin kesinlikle somut bir madde gibi bir objektiflik taşıyamayacağını, hatta taşımamamsı gerektiğini savunmuştur. Zira birey, öznel ve subjektif bir varlıktır. Bu ikilinin yaptığı yorumlar, modernliğin tarihinde devrim yaratıcı etkikler yaratmış ve sonuçta "ben" ve "özne" kavramı yıkılmış ve daha da önemlisi insanı ve toplumu adeta bir mühendis edasıyla şekillendiren bilim, açıklayıcılık iddiasını yitirerek yorumlayıcı ve anlayıcı bir nitelik kazanmıştır.,

Modernizme yapılan eleştiriler yukarıda özetlemeye çalıştığımız, modernizmin,ilk tahlildeki, eleştirileri olarak değerlendirebileceğimiz bu değerlendirmelere, modernizmin tüm varlığıyla hakim olduğu ve çelişkilerinin de yaratmaya başladığı 20. yüzyılda yenileri eklenmiştir. Bu dönem hatırlanacağı üzere, mega anlatı ve söylemlerin (narrative, discourse) baş döndürücü bir hızla insanlığı kuşattığı bir dönemdir. Ancak – ne acıdır ki – ekonomik ve teknolojik üstünlüğü ele geçirerek doğayı çıkarları etrafında şekillendiren insanoğlu, kendini ürettiklerinin esareti altına girerek kendini unutmuştur. "Amaç – araç" paradoksu olarak kategorize edilen eleştiri,modernizmin nimetlerinden faydalanmak ve özgürleşme/ yücelme amacına ulaşmak için insan belli bir formasyon çerçevesinde davranmak, bilime uygun ve rasyonel olmak, yani "amaç"a ulaşmak için "araç" olmak zorundadır. Bu eleştiri modernizmin disipline edici, sınırlayıcı, tek biçimlileştirici ve özgürlükleri kısıtlayıcı boyutunu gözler önüne sermektedir.

Makro planda ele alındığında, modernizmin empoze ettiği ekonomik/ siyasi modelin evrensel ilkelere değil, aksine gelişmiş ülkelerin çıkarlarına dayalı olduğu fikri seslendirilmeye başlanmış ve insanlığın kurtuluşu ve mutluluğunu sağlamaya yönelik, insan ve toplum çözümlemeleri içeren Batılı kuram ve bilgilere güven azalmıştır. Zira Liberalizm, Muhafazakarlık, Marksizm ve Kapitalizm gibi Batı merkezli mega söylemler, savaşlara, yıkımlara yol açmış ve insanlığın büyük çoğunluğunu memnun edememiştir. Aynı zamanda modernizm her ne kadar makro bir söylem olsa da kendini "Batılı", "orta sınıf" ve "beyaz" erkek tipiyle özdeşleştirerek kategorikleştirmiş ve kadına kabul edebileceği saygın bir toplumsal statü vermekten kaçınmıştır. Bu yaklaşıma, Batı'nın Hıristiyanlık inancından doğan, insan ve hayata "asli ceza/ asli suç" çerçevesinden bakan kültür bağımlı insan doğası da eklendiğinde tablo daha da netleşmekte ve Batı'nın

ego-sentrik bakışı sırıtmaktadır. Tüm bunları bilgiye kolay ve ucuz ulaşma ve bu sayede iletişim devriminin hızlı bir toplumsal dönüşümü getireceği maskesiyle gizlemeye çalışmış, ancak beklenen değişim bir türlü sağlanamamıştır.

İnsanlığın neredeyse üzerinde birleştiği bu eleştiriler sonucunda, yaklaşık 300 yıl devam eden modernizasyon süreci yerini, postmodern eleştirilere bırakmıştır.

5. POSTMODERNİTE

Meta – anlatılara inanmazlık (Lyotard), relativizm ve tüketim toplumu (Boudrillard), çoğulculuk (Jameson), yapıbozum (Derrida), modernliğin tamamlanmamış projesi (Habermas) gibi kavramlarla çeşitli bilim adamları tarafından tanımlanmaya çalışılan postmodernite (Touraine 1995, 122-145), 1960'lı yıllarda sanat ve estetik alanında modernizme getirilen eleştirilerin bir sonraki on yılda felsefe, epistemoloji ve toplum kuramlarına yansıtılmasıyla doğan, geçmişten kopuşu, zaman içerisinde kırılmayı ve insan ve topluma dair tüm kuram ve bilgileri kökten eleştiren ve günümüzde etkilerini hayatımızın hemen hemen tüm boyutlarında hissettiren bir düşünce akımıdır. Bu akımın taraftarlarına göre bugün geçmişten çok farklı ve yeni bir sosyo/ kültürel durum, yeni kurum ve olgular ve oldukça farklı bir epistemolojik anlayış söz konusudur. Amaç, modernizmi yeniden inşaa etmek amacıyla değil, toptan ve radikal olarak eleştirmek ve açıklamaya, kurama ve ideolojiye yer vermeyen yeni bir hayat kurmaktır.Zira modernizmin en büyük hatası; Descartes, Locke ve Kant geleneğine dayanan geleneksel felsefeyle birebir örtüşen bir bilgi sistemi kurma çabasıdır. Halbuki – postmodernistlere göre – felsefenin hayatı birebir temsil yeteneği yoktur. Nietzche'ye göre evrenin pek çok anlamı olduğu için bilgi tek bir gerçekliği temsil edemez. Kaldı ki 18. ve 19. yüzyıllarda insanlığın ilerleyişi kesinlikle akla ve bilime değil; anarşi, yabancılaşma, anomi ve acımasızlık gibi olumsuz duyguların da kaynağı olan "yaşam enerjisi"ne bağlıdır. Nitekim Derrida, Nietzche, Heiddegger, Wittgeinstein gibi postmodernistler, toplum ve insanla ilgili bilgi ve kuram üretmenin imkansız olduğunu, bilimin ancak anlamakla yetinmek zorunda olduğunu, açıklama iddiasında bulunamayacağını söylemektedirler.

Postmodernistlere göre, postmodernizm bir devam değil, tarihsel zaman içinde yeni ve kopuk bir aşamadır. Bu aşamanın yeni sosyo/ kültürel formasyonlarını anlatan parametreler; ileri teknoloji kullanan medya ve toplumsal ilişkilerde meydana getirdiği dönüşümdür. Boudrillard ve Lyotard bu dönüşümü yeni ve farklı bir bilgi anlayışına ve enformasyon teknolojilerindeki sıçramaya bağlar. Jameson ve Harvey gibi Neo-Marksistler postmodern durumu kapitalizmin daha ileri ve yüksek bir aşaması olarak yorumlarlar (Zeka 1994: 54-65). Özetle postmodernizm

uzunca bir dönem etkinliğini sürdüren “akıl yürütme”, “bilim” ve “özgürleşme” kavramlarının sorgulanması ve modernizmin çelişkilerinin ortaya çıkartılması sürecidir.

Düşünürler postmodernizme kendi dünya görüşlerine bağlı olarak birbirinden farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Örneğin Neo – Marksist Jameson’a göre postmodernizm, geç – kapitalizmin kültürel mantığıdır (Zeka 1994: 23). Para, hizmet ve insan dolaşımını mümkün kılan ve 1960’larda gelişmeye başlayan globalizm, global toplumun içinde bireysel ilişkilerin işleyiş tarzını şekillendirecek bir ideolojiye ihtiyaç duymaktadır. Çok uluslu şirketler imkan tanıyan, sınırları ortadan postmodern düşünce bunun için uygun bir ideolojidir.Daniel Bell’ e göre post-modernizm, sanayi – sonrası toplumun kültürel yapısını anlatır (Cangızbay 1995: 67). Sanayi toplumunun itici gücü, “makineye dayalı bir üretim gücü” iken sanayi sonrası dönemde bu güç, “bilgi”dir. Postmodernizmin temelini de işte bu toplum biçimi oluşturur. Bu toplumda “internet”, “bilgi”, “bilişim”, “sibernetik” ve “gösterge” ön plandadır. Paralel olarak, Boudrillard ve Lyotard’a göre postmodernizm; üretim ilişkilerinden tüketim ilişkilerine, üretim tarzından bilişim tarzına, emekten bilgiye, bilimsellikten simulasyona (taklit) geçiştir (Küçük 1994: 102-104). Konuya sanatsal açıdan bakan Wittgenstein’e göre ise, postmodernizm, özgün bir sanat tarzıdır: “Gerçeği temsil etmek kıstasını sanattan uzaklaştırma amacını güder ve modernist tarzdan estetik bir kopuşu simgeler (Touraine 1995: 47). Görüşlerine daha önce, kısaca değindiğimiz Focault ve Derrida, akımın modernist sorunsal ve Aydınlanma felsefesine bir eleştiri olduğunu söyler. Onlara göre postmodernizm; farklı “birey” kavramlarını “modern birey”e indirgeyen, farklılık ve özgürlükleri dışlayan, özgürleştirici olmaktan çok disipline edici olan modernizme bir başkaldırıdır. Siyaset bilimcilerine göre postmodernizm; bütünleştirici, birleştirici, tek-merkezli ve sorunlara global çözüm arayışına giren Marksizm, Liberalizm, Muhafazakarlık gibi siyasal söylemlere şüpheyle bakma ve yaşamın farklı biçimlerinin meşruluğunu ve özgürlüğünü savunan “kimlik politikası” ve “çoğulcu siyaset” anlayışına bağlanmayı öngören bir kimlik felsefesidir.Bu yaklaşım, -büyük bir isabetle – farklılaşmaya dayalı bir “sivil toplum” oluşumuna, yerel özelliklere, yerellikten kaynaklanan geleneklere ve Batı’nın kendini üzerinde tanımladığı ve olumsuz değerler atfedilen “öteki”nin ilk defa tanınması boyutlarına vurgu yapmaktadır.

6. SONUÇ

Batı’ya, Batı’nın değerlerini bünyesinde taşıyan modernizme köklü bir eleştiri olan Postmodern yaklaşım, ya çağdaş Alman siyaset felsefecisi Jürgen Habermas’ın iddia ettiği gibi, kültür değerlerini yenileyemeyen ve diğer medeniyetlerin üzerinde bu yüzden hegemonya kuramayan Batı medeniyetinin bocalama döneminde batı hegemon kültürünün yerelliklerle

devamı, modernizmin uzantısı ya da tamamlanmamış projesidir. Ya da Jameson, Lyotard, Giddens gibi sosyologların tezlerine göre; Batı'nın özür dilemesi, modernizmin aşırılıklarının törpülenmesi, baskıcı ve evrensel moderniteye karşı "yerel"in direnişi ve Aydınlanma'nın getirdiği hümanizm, evrensellik, tektiplilik, nesnellik, akılcılık, bitimsizlik, mükemmelcilik ve determinizm gibi kavramlara karşı çıkışın felsefi, sosyolojik ve epistemolojik bir karşı çıkışın ifadesidir.

KAYNAKLAR

CANGIZBAY, Kadir, Sosyolojiler Değil Sosyoloji, Liberté Yay. İstanbul,1995

DEMİR Ömer, Bilim Felsefesi, Vadi Yay., İstanbul, 1992

DEMİRHAN Mehmet, Modernlik, Vadi Yay., 1992

GIDDENS, Anthony, Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yay., 1994

KÜÇÜK, Mehmet, Modernite versus Postmodernite, İmge Yay., Ankara, 1994

TOURAINE, Alain, Modernliğin Eleştirisi, Yapı kredi Yay., İstanbul, 1995

YILMAZ, Aytekin, Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, Siyasal Yay., Ankara, 1996

ZEKA, Necmi, Postmodernizm: Jameson, Lyotard, Habermas, İmge Yay. İstanbul, 1994

SPOR BASINI AHLAKI

Mehmet GÖRAL[*]

ÖZET

Gelişen teknoloji ve bilim, buna paralel değişen dünya düzeni ile birlikte yeni meslekler, yeni oluşumlar, yeni alanlar, yeni arayışlar içerisine insanı itmiştir. Bunlar oluşurken diğer taraftan bunların denetimi ve sağlıklı, düzenli meydana gelmesi, yararlı ve olumlu bir şekilde gelişmesi için de ahlak ve bünyesinde barındırdığı kavramlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmanın temelini oluşturan spor basını da bu sözünü ettiğimiz olay ve olgularda etkilenerek olumlu ya da olumsuz bir gelişme göstermiş ve bunu yaparken bir özdenetim mekanizması olan ahlak ve onun bünyesinde bulunan ahlak ilmine (etik) ihtiyaç duymuştur. Bu çalışmada kullanılan materyal yazılı kaynak ve belgelerdir.

ABSTRACT

The developing technology and science and changing world order parallel with new jobs, new occurrences and new branches push people in new researches. While these are occurring on the other hand, for their regular, healthy and inspection occurrences so that ethics and its terms has been needed for their development positively and usefully in their manner. The sports press being the base of this study has also been effected by these events and phenomenons. That caused a negative or positive development in sports press. And while doing this a self-inspection mechanism called ethics and its science has been needed. The materials used in this research are written sources and documents.

1. GİRİŞ

İnsanın varlığından bu yana onunla birlikte varolan, uğraşanları açısından yarışma kazanmaya dönük, fiziksel, zihinsel ve teknik bir çaba, izleyenleri açısından heyecan ve estetik duygusu kazandıran bir süreç, genel bütünlüğü içerisinde ise anatomi, fizyoloji, ortopedi, biyo – kimya, psikoloji gibi dalların yardımı ile gelişen, sürdürülen bilimsel bir olgu olan spor, sosyal, psikolojik, ekonomik, coğrafi, tarihi ve ahlaki açıdan bilimi dikkate alarak topluma bilgi verme ve yönlendirme ile yükümlü sosyal bir oluşum olan basın ile zorunlu bir münasebet içerisindedir. Spor bir bilim, basın ise bilimi dikkate alan bir oluşumdur.

Spor, toplumları yakından ilgilendiren, onları bir araya getirme misyonunu üstlenen bir olgu iken, bu olgudan uzak ve haberdar olamayan insanlar, spor – basın ilişkisinin başlaması ile sporu tanımaya başladılar. Eski Roma'da ki gladyatörlerin dövüşü bir spor olarak değerlendirilirken, halka bu haberleri veren ve tarihte ilk basın yazıtlarından biri olarak kabul edilen bu haber bülteni, spor ile basının ilk buluşması olarak kabul edildi. O günden bu güne spor – basın ilişkisi devam etti.

[*] Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu.

O zamandan bu zamana çok şey değişti. O zaman insanlara bu faaliyetleri haber vermeden öteye geçmeyen basın, bu gün kar amaçlı ve çıkar amaçlı kullanılmaya açık hale geldi. Bu da iş ahlakını, ahlak ilmini, günümüzdeki adlandırılış şekli ile etik'i oluşturdu. Bu da zaruri hale geldi. Bu da basında ve dolayısıyla spor basınında ahlaki kuralları ve kavramları ve özdenetim kavramını ortaya çıkardı.

Bu gün dernekler ve devlet yasaları ile ahlaki ve yasal çerçevesi belirlenmeye çalışılan spor basının da bir özdenetim mekanizmasının oluşumundan ya da varlığından bahsetmek mümkün değildir. Oysa ki ahlak kavramı, kendiliğinden varolan, yazılı kuralları olmayan bir özdenetim mekanizmasının oluşumuna sağlar gibi görülse, problem kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Her gün gözlenebilen spor basınının Türkiye'de ve Dünyada ki örnekleri, spor basın ahlakı konusunun gerekliliğini ortaya koyar. Önceleri insan için denetleme mekanizması olan ahlak, meslekler için de bir denetim mekanizmasını kendi bünyesinden çıkarmış ve ahlak böylece ne kadar geniş kapsamlı ve evrensel olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmanın temelini spor basınındaki ahlaki sorunlar, bunun sebepleri, çözüm yolları ve basındaki özdenetim oluşturmuştur.

2. BASIN KAVRAMI VE TANIMI

Gazete ve dergilerin içinde yer aldığı basılı kitle iletişim araçlarının adına basın denir. Basın yazı ve fotoğraf kullanarak halka güncel olaylara ilişkin haber ve bilgi verme ve toplumu değişik konular hakkında bilinçlendirme ve etki yaratma aracı olarak ta tanımlanabilir. (TEMEL BRİTANNİCA. 1993.cilt no: 7.s/86)

Bir başka tanıma göre basın, sosyal, psikolojik, ekonomik, coğrafi, tarihi ve ahlaki açıdan bilimi dikkate alarak topluma bilgi verme ve yönlendirme ile yükümlü sosyal bir oluşumdur. (BİLGİ. 1998.)

Basının sözlük anlamı ise, gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yayınların bütünü, matbuat olarak ifade edilmektedir. (TÜRK DİL KURUMU. 1988.s/145)

2.1. SPOR BASINI KAVRAMI VE TANIMI

Kitle iletişim araçları içerisinde televizyondan sonra önemli bir yere sahip olan yazılı basının en önemli işlevinin çoğu uygulamalarda görüldüğü gibi kamuoyu yaratmak değil kamuoyunun serbest oluşumunu sağlamak olduğu kabul edilmektedir.

Her şeyden önce yazılı spor basını sporda televizyonun bir gerçek olduğunu kabullenmeli, onun hazırlayıcı ve tamamlayıcısı rollerini üstlenmelidir. Bu yolda gazetecinin sporda kendini yenilemesi, okuyucusuna kendini daha çok sevdirmesini sağlayabilir.

Spor Basını; sporu bir spor anlayışı içinde gören, spor bilincinin gelişmesini amaçlayan, toplumdaki spor anlayışını yükseltmeye çalışan, spor temelinde arınma ve aydınlanma bulunan bir humanizma olarak anlayan ve anlatan, sporu bir yaşam biçimi olarak topluma ileten, spor dilini doğru

kullanan, herkes için spor olgusunu kullanan, spor yapan bir toplumun yaratılmasına çalışan, sportif çevreyi savunan, sporu sert bir olay olarak değil güzellik ve erdem olarak, fair play olarak anlayan ve anlatan, spor yapma hakkını kullanan yani spor yapan, her toplumun bir adım önünde gitmesini becerebilen, araştırıcı ve yaratıcı bir olgudur.

Çağımızın her geçen gün büyük bir hızla gelişen teknolojisi hiç kuşkusuz spor gazeteciliğinde de yeni ufuklar açtı. Özellikle Dünya Kupası, Avrupa Futbol Şampiyonası, Olimpiyat Oyunları, her dalda uluslararası düzeyde geçekleştirilen büyük spor olayları basının gelişmeleri bütün ayrıntıları ile görebildiği platformlar oldu.

1988 Avrupa Futbol Şampiyonasının ve Los Angeles Olimpiyat Oyunlarını izleyen spor basını haber, fotoğraf göndermede bu yeniliklerden yararlandı. Bilgisayarlara kaydedilen mesajlar olayları geniş kadrolarla değişik bölgelerde izleyenlerin diyalog sıkıntısını ortadan kaldırdı. Aynı ayrıntılara programlanan haberler arşivlik bilgiler, diğer dokümanlar bilgi tazelemek için kalın dosyalara sık sık karıştırma gibi zaman alıcı eski bir yöntemden kurtulunmasını sağladı. Foto muhabirleri filmlerini banyo etmede siyah beyaz ve renkli faks çekmede yine en modern araç ve gereçlerden yararlandılar. (ÜNLÜTEPE. 1991.s/53)

Uluslararası şampiyonalara katılan sporcu ve takım sayısının giderek artması organizasyonların üstlenenleri büyük finans zorlukları ile karşı karşıya bıraktı. Bu güçlükleri asgariye indirebilmek içinde ev sahipliği yapanlar Dünya Spor Yazarları Birliği ile (AİPS) ortak karar alıp spor gazeteciliğinde akreditasyon şartı getirildi. Gerçi bu eski yıllara dayanan bir uygulamaydı. Ama 1970'li yıllardan sonra giderek katılaştı ve olayların gerçek spor gazetecilerine açık tutulmasını sağladı. Turnuvalar başlamadan yatırılan kayıt ücretleri AİPS kartlarının formüllerle de mutlaka belirtilmesi hatta bazı defalar otel rezervasyonu şartının aranması gibi yenilikler gazeteci spekülasyonunu önlediği gibi çalışma koşullarını kolaylaştırdı.

Müsabakalar sonrasında sporcularla teknik sorumlularla görüşebilmede bazı kurallarla sınırlandırıldı. Böylece gazetecilerle sporcular arasında doğabilecek nahoş hadiseler önlenmiş oldu. Ayrıca teknik adamlarla daha sakin ve detaylı konuşabilme bu uygulamadan doğan zengin sorgulama aynı organizasyon içinde cereyan edebilecek diğer olaylara ışık tutmaya yaradı.

Yazılı basının televizyonun rakibi değil ortağı olduğunu kabul etmesi onun hazırlayıcısı ve tamamlayıcısı olduğuna inanması gereklidir. Televizyon olayları naklen yeni anında yayınlar ama çoğu kez resmi bir nitelik yeri anında yayınlar ama çoğu kez resmi bir nitelik resmi bir ağız, tavır. İşte gazete televizyonun bazen istediğini istediği gibi söylemediği ya da söylemediği konuları daha rahatça söyleyebilme gücüne sahiptir. (TOPUZ.1973.s/298)

Gazete bir takımın ya da bir oyuncunun durumunu formunu çok rahat eleştirebilir. Hatta bunun nedenlerine inebilir. Televizyonda ya da

radyoda bir sporcunun kötü oynadığı ortaya atılır. Ama bir onu bir gece evvel barda sabahladığını gazete yazar, bir devlet televizyonun vermesi beklenemez.Yapılan araştırmalar göstermiştir ki gerek televizyon gerek radyo gerekse gazete gibi kitle iletişim araçları yer verdikleri spor haberleri ile sporcu sayısı ve izleyici sayısı arasında bir orantı vardır.

Tablo 1. Gazetelerin toplam sayfası ile spor sayfasının karşılaştırılması (ADIGÜZEL.1999.)

	Hürriyet	Sabah	Milliyet	Güneş
ORTALAMA BASIM ADEDİ (BİN)	600-700	500-600	500-600	400-500
TOPLAM SAYFA (ADET)	128.5	28	26	16
SPOR SAYFASI (ADET)	3 – 4	3 – 4	2	2
YER VERİLEN SPOR TÜRLERİ (%)	80	80	80	80

Türkiye'de yazılı basının en fazla satan gazetelerinden olan bu gazetelerde spora verilen ağırlıklar yaklaşık aynıdır.

Basının spora kitlelere sevdirebilme ve yaygınlaştırabilme özelliği olduğu bilinirken Türkiye'deki yayınların özellikle futbol ağırlıklı olması diğer spor dalları açısından bir dezavantaj oluşturmaktadır. Fakat basının futbola ilgi duyanların çokluğu nedeni ile okuyucu ve izleyici potansiyellerini artırmak düşüncesi ile bu spora ağırlık verdiği söylenebilir. Bu da reklam geliri ile ayakta durabilen basın organları için anlaşılan bir durum gibi görülebilmektedir. Sporun tüm dalları ile basında yer alması insanların bu sporları yapmaya özendirilmesi ve bu konularda bilgilendirilmesi spor adına arzulanan bir durumdur. (ÜNLÜTEPE. 1991.s/46)

Sonuç olarak hem spor hem de basın karşılıklı etkileşim içerisindedir ve spora olan ilginin artması ile basının da bu konuyla daha fazla ilgilenmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

3. SPOR BASINI AHLAKI

Ülkemizde spor ahlakının yerleşebilmesi ve bu konuda halkın bilinçlendirilebilmesi için spor basınına ve dolayısıyla spor yazarlarına büyük sorumluluklar düşmektedir.

Gazete yayınları her yaştan milyonlarca insana ulaşabilme imkanına sahiptir. Ülkemizde yaşayan insanların çoğunun gazeteyi ellerine aldıklarında, ilk önce spor haberlerinin bulunduğu sayfayı okudukları bilinen bir gerçektir.

Spor, centilmenliğe, dostluğa, barışa bir çağrıdır. Spor, basının bu korularda eğitici yazılar yayınlamaya yönelmeleri, spor ahlakı acısından büyük önem taşımaktadır. Büyük kitlelere ulaşabilen spor basını seyirci ve taraftarlara eğitici yazılarla seslenebilmenin yanında sporun amaçlarıyla ilgili mesajlar yollayarak, onları taraftarı oldukları kulüp adına centilmenliğe davet etmelidirler. Bilhassa "derby" olarak nitelendirilen karşılaşmalardan önce her iki takımın yönetici, sporcu ve antrenörlerinin diğer takım veya maç hakkındaki görüşleri, basın tarafından, taraftarları kışkırtıcı şekilde yansıtılmamalıdır.

Ayrıca gazete yayınlarında bir haberi duyururken kullanılan dil, toplumsal ahlaki değerleri göz önünde bulundurarak düzenlenmelidir. Ancak üzülerek ifade etmeliyiz ki, spor basınımız bu konuda yanlış bir tutum içerisindedir.

1992 yılında, UEFA Kupası'nda galip gelen bir takımımızın galibiyet haberini; "Fenerbahçe, Botev'in anasını belledi" (Fotospor, 1992, s.1) şeklinde duyuran bir gazetenin kamuoyuna vereceği ahlaki mesajlar en derece eğitici ve faydalı olabilir?

Spor olaylarının kamuoyuna duyurulmasında kullanılan ahlaki mesajlar, küfre varacak kadar belden aşağı verilmemelidir. Milli maçlarda alınan olumlu sonuçlar toplum olarak hepimizi mutlu etmektedir. Ancak bu mutluluk, bu güne kadar getirdiğimiz bir takım ahlakı değerleri zedelemektedir. Zira okul dışı faaliyetlerde sporla ilgilenen ve spor olaylarını basından takip eden gençlerin, spor kültürü bu kavramlarla kısıtlı kalacak ve yüce ahlaki değerler ikinci plana atılmış olacaktır. Spor basını her şeyden önce olayları tarafsız olarak okuyucuya aktarmalı, tarafsızlık ilkesini kendine çıkış noktası olarak almalıdır.

Ayrıca spor alanları dışında, sporcuların yaptıkları ahlaki değerlerle bağdaşmayan, mesela; içki, kumar, gece hayatı... gibi ahlak dışı davranışlar, basında diğer sporcuları özendirecek şekilde verilmemelidir. Spor, her şeyden önce disiplin isteyen bir uğraştır. Bu şeklide yaşayan sporcuların, spor alanlarında günden güne daha başarısız sonuçlar aldıklarından bahsedilerek, diğer sporcular spor basını tarafından bu şeklide yaşamaya teşvik edilmemelidir.

Basının devlete karşı özgürlüğünü savunabilecek, toplum önünde basının saygınlığını koruyabilecek bir kuruma ihtiyacı vardır. Bu da basın ahlak yasalarının hazırlanması ve özdenetim kurumlarının ABD'de gazetecilerin oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Los Angeles Times yazarlarından David Show, gazetecilerin herkesten daha çok ahlaklı olmak zorunda olduklarını yazar; çünkü yalancı bir politikacının foyalarını ortaya çıkardıktan sonra gazetecinin yalan söylemesi büyük bir çelişki olacaktır.

Ahlak tartışmalarından olabildiğince uzak kalabilmek için kabul edilen iki vazgeçilmez kural vardır: doğruluk ve hakkaniyet. Bir gazeteci haber izlerken gerek zaman baskısı altında, gerekse atlatılmak korkusuyla, yanlış yapabilir. Associated Press'te kabul edilmiş bir formül, "Haberi önce al, fakat ondan önce doğru al" der. Doğru kuralıyla bir başka sorun, okuyucuların beklentileridir. Walter Lippman'ın dediği gibi, haber ve gerçek aynı şey değildir. Olan bir şeyi okuyucusuna ileten gazeteci zaman baskısı altında her zaman o haberin arkasındaki gerçeği yakalayamayabilir. Ne olursa olsun, haber kovalarken ve yazarken gazeteci, tarafsız olmalı. Hakkaniyet kuralı da bundan gelmektedir.

Batı basınında ahlak kavramı içinde en çok tartışılan ve kuralları geliştirilen konulardan biri, gazetecilerin meslekleri dolayısıyla ulaştıkları bedava olanaklar ve armağanlar olmuştur. Washington Post gazetesine yollanan armağanlar kapıdan içeri sokulmadan hayır kurumlarına gönderilmektedir. Bradlee'nin gazete muhabirleri için yazdığı ahlak kuralları arasında gazetecilere haber izlerken yaptıkları harcamaları, ödemeleri ve kesinlikle armağan kabul etmemeleri belirtilmektedir. Gazetecinin haber kaynağından armağan kabul etmesinin endişe ile karşılanmasının nedeni, gazetecinin tarafsızlığını yitirmesi endişesidir. (ÜNLÜTEPE. 1991,s/29)

Gazetecilerin haber kaynakları ile duygusal ilişkiye girmeleri kesinlikle kabul edilmeyen bir durumdur. Bu konuda Philadelphia Inquirer gazetesinin getirdiği kural, hiçbir muhabirin kaynağıyla, evlilik yoluyla veya romantik bir ilişki sonucunda ilgisi olduğu kişi hakkında haber değeri olan yazı yazmaması, fotoğraf çekmemesi ve yorumda bulunmamasıdır. Gazeteci hapse girmek pahasına da olsa haber kaynağının kimliğini saklı tutmalıdır. Bu konuda ABD'de gazete yazı işleri müdürleri özellikle Janet Cooke skandalından sonra aşırı titiz olmaya başlamışlardır. Bu skandal 1981'de Washington Post gazetesinin kazındığı Politzer Ödülünü geri vermesine neden olmuştur. Janet Cooke, 8 yaşında eroinman bir zenci çocuğun acıklı öyküsünden bir dizi yazmış ve Politzer ödülünü kazanmıştı. Ancak haberi yazdığı zaman çocuğun kimliğini gizli tutmuş, yazı işleri sorumluları da kendisini bu konuda sıkıştırmamışlardı. Ancak Cooke, ödülü aldıktan kısa bir süre sonra yazdığı dizinin tamamen uydurma bir öykü olduğunu açıklamak zorunda kalmış ve işini kaybetmişti. Bu olay gazeteye ders olmuş ve önemli haberlerde muhabir eğer kaynağın adını kullanmıyorsa, hiç olmazsa gazetedeki sorumlunun ya da bir müdürün kaynağın gerçek kimliğinden haberdar edilmesi kuralı getirilmiştir.

Gazetecilerin kişilerin özel yaşamlarına saygı göstermekte dikkatli olmaları gereken haber konuları arasında tecavüz ve intihar olayları yer alır. Amerikan basınının ortak tutumu, tecavüze uğrayan kişilerin adlarının saklı tutulmasıdır. Bir başka eğitim, 18 yaşından küçük gençlerin yasal açıdan başları derde girdiğinde haberlerin abartılmadan verilmesidir. Bu tür olaylar haber yapıldığında genç kahramanların kimlikleri hakkında fazla bilgi de verilmemektedir. Gazetecinin yazdığı haberde kasıtsız yanlışlıklar yapılası

genellikle zamansızlık, hızlı çalışma, dikkatsizlik, haberi başka bir kaynaktan kontrol etmeme ve bilgi eksikliği sayılabilir. (MOAYED. 1999, s/33)

Harvard üniversitesi Niemon burslarının yirminci yıldönümü nedeniyle yapılan bir konuşmada vicdan geleneği şöyle açıklanmaktadır: Haber, dünyada olup bitenlerin kronolojik bir sıra içinde fakat ahlak ölçülerinden geçirildikten sonra yayınlanmış şeklidir.

"Haber eşittir para", basın anlayışı varolduğu sürece, basın ahlakından söz etmek imkansızdır. Basında sansasyonel habercilik, traj, promosyon ve reklam savaşları habercilik anlayışını metalaştırdı. Meyda bir silah gibi kullanılıyor. Oysa medya amaç değil, bir araç olarak kullanılmalı. Sözü edilen sorunları çözmek için, "Etik raporu" oluşturulabilir. "Etik raporu", istihdam ve transfer gibi durumlarda göz önünde bulundurulmalı. "Etik raporu", süzgeç işlevi yaparak, ahlakı gazeteciler için geçiş hakkı sağlayarak, ahlaksız olanları da devre dışı bırakacak. Basın ahlakı özetle, gazetecinin kendi ahlakına bağlıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütünün 1928'de yayımladığı "Gazetecilerin Çalışma ve Yaşama Koşulları" üzerine raporu önemli noktalara değiniyordu: Gazeteci normal bir yaşam sürmeye izin verebilecek ücret alabilmeli, çalışmasını verimli kılacak, düşüncesini sınırlamayacak belirli bir iş güvencesine sahip olmalı, yoğun çalışmanın yaratacağı zihinsel yorgunluğa karşı korunmalı. Rapora göre, gazetecinin iş güvenliğini en çok ekonomideki değil, düşünce alanındaki bunalım tehdit eder. Söz konusu şartların uygulanmasıyla, basın ahlakından söz edebiliriz. (MOAYED. 1999, s/34)

3.1. Basında Ahlaki Açıdan Yapılan Hatalar

Haber ve haberci kimlikleri arka palanda kalmaktadır. Gazeteciler acil haber sunmakla yükümlü birer eleman niteliğine bürünmüşlerdir.

Gazete üst yönetimlerinde görülen çok yüksek ücretlerin yanı sıra, gazetecinin omurgasını ya da alt yapısını oluşturan haber birimlerinde çalışanların ücretleri genellikle düşük kaldı. Böylece muhabirlerin, haber kaynaklarına karşı etkinliği ve saygınlığı da aşınmaya uğradı. Düşük ücretli, deneyimsiz stajyer muhabirlerin muhabir gibi çalıştırılmaya kalkışılması da bu aşınmayı arttırdı.

Gazetecilik, Pazar ve kar motiflerinin peşine düşmüştür. Haber "mal", okur-izleyici "müşteri", gazeteci "bant işçisi" oluşmuştur. Francis Balle'nin "çifte aidiyet" dediği kavramda, bir tarafta, mesleki kural ve ilkeler vardır, öteki tarafta da, bir yere bağımlılık, teslimiyet, sadakat. "Çifte aidiyet" her zaman çifte "sadakatsizlik riski" de taşır.

Tekelleşme, gazetecinin temel görevi olana objektif bilgiyi taşıma ve aktarma işlevini bozar. Dürüst ve doğru haber veren araştırmacı gazeteciler tekelci basında kendilerine yer bulamazlar.

İşten atılma ve iş bulamama korkusu, basın emekçisinin, patronlarının meslek ahlakıyla bağdaşmayan tavırlarına ve baskılarına karşı çıkmalarına engel olmaktadır. Basın sektöründe emek sömürüsü had

safhadadır. Kaçak işçilik; basın emekçilerini uzun yıllar sigortasız ve sözleşmesiz olarak çalıştırmaktadır. Üç aylık staj süresi, basın-yayın organları tarafından sömürü aracı olarak değerlendirilmekte ve bu süre kimi zaman dört yada beş yıla ulaşmaktadır. Bu ortam, basın emekçilerini adeta köle durumuna sokmaktadır.

Metalski'nin belirttiği gibi, etik; diğer insanların haysiyeti ve adil muamele görmeleri için saygı kavramı üzerine kurulu olan kişisel uygulama standartlarının yaratılması ve korunması ile kişinin bireysel çıkarları dahilinde olmasa bile kurulan standardın devam ettirilmesi olarak da yorumlanmıştır. "Etik" denildiğinde, gazeteciler ve onların çalıştığı kurumlar arasındaki ilişkiler de ön plana çıkmaktadır.

Marx, etik sorunlarla doğrudan ilgilenmedi. Ama maddeci tarih anlayışı içinde, etik kavramlarla birlikte bütün düşünsel oluşumları, altyapının belirlediği üstyapının bileşenleri olarak değerlendirdi ve bunların, üretimin maddi koşullarına göre bir toplum biçiminde öbürüne değiştiğini öne sürdü. Varlığı sonuç şöyleydi; ancak özel mülkiyetin kalkmasıyla insan doğası değişebilir, böylece birey ile toplumun uyumu sağlanarak etiğin başlıca sorunu çözülebilirdi. (GİRGİN. 2000,s/51)

3.2. Gazetecinin Ahlak Anlayışı

Alain Echegoyen'ın (1991) açıkladığı gibi, medyadaki enformasyon bir monologa indirgenmiştir: yüz yüze konuşma durumunun aksine, medyada alıncının yanıt verme yada farklı görüşte olduğunu açıklama fırsatı yoktur. İnandırmak etimolojik olarak tartışma sırasında karşı tarafın bakış açısını değiştirerek desteğini almayı ifade eder. Yani, tartışmada üstünlük sağlanabilmesi için başka kişinin katılımı gereklidir. İkna etme ise, diyaloga dayanan, daha güçlü ve tek yönlü bir süreçtir. Alıcı dialogta etkin taraf iken, iknada edilgin bir rol üstlenir. Medya, özellikle de görsel medya aracılığıyla aldığımız enformasyonu tehdit eden şey, iknanın bu özelliğidir. Öyleyse tüm medya yayıncılarının ve gazetecilerin karşı karşıya kaldığı ahlaki ikilem şudur: ya her türlü yolu kullanarak izleyicileri ve dinleyicileri belirli bir kanalı izlemeye veya gazeteyi okumaya ikna etmek ya da doğru ve tarafsız enformasyonla ve etik kanılarla onları inandırmak. Ahlak, enformasyon ve iletişimin kökeninde yer almaktadır. Bir toplumun ahlakı, büyük çapta enformasyonun elde edilme tarzına dayanmaktadır. Kitle iletişim araçları sadece insanların bilgisini genişleten ve zenginleştiren enformasyonu aktarmamakta, aynı zamanda belirli bir görüşü ortaya koymaktadırlar. Buradaki sorun, gerçekliğe ilişkin bilgilerin tam olarak medya tarafından sağlanmasından dolayı enformasyon sürecinde gerçeklikten herhangi bir sapma olduğunda, çoğu kez bu sapmanın yurttaşlar tarafından düzeltilememesidir. Bu nedenle, medyanın çok büyük ahlaki sorumluluğu söz konusudur.

Kitle iletişim araçları en geniş izleyici kitlesini kendilerine çekme tasası içindedir. İzleyici kitlesinin büyüklüğü kitle iletişim araçlarının reklam gelirlerini arttırmaktadır. Buradaki risk, izleyici (okur/dinleyici vb.)

kavramıyla “müşteri” kavramının karıştırılmasıdır. Örneğin, okuyucuların, dinleyicilerin ya da izleyicilerin sayısı sık sık Pazar payı olarak dile getirilir. Enformasyon ve iletişimin, aktarılan yanlı imgeler seline direnememe tehlikesi burada yatmaktadır. Gazeteciler en sansasyonel başlıklar için yarışmakta ve televizyon izleyicileri üzerinde doğrudan duygusal etki yaratmak amacıyla düzenlenen en çarpıcı görüntüleri gösteren bir gösteri aracı haline getirmektedir. Biz, imgenin göz kamaştıran büyüsü altında doğruluk ve geçerliliği hoş ve çekici olanla karıştırma riskiyle karşı karşıyayız. Bu bağlamda enformasyon ve iletişim bir imgeler dizisine indirgenebilir. Gazetelerin haber başlıklarının diline ve fotoğraflara öylesine alıştık ki, bu dil ve sözcükler görsel imgelerle desteklenmediklerinde güçlerini yitirmektedirler. İmge özden çok daha önemli hale geldi.

Gazeteciliği etik ve yasal açılardan ele almanın başlangıç noktası enformasyonun temel bir hak olduğu gerçeği olmalıdır. Enformasyon özgürlüğü hakkının iki ayrılmaz boyutu çerçevesinde ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz: enformasyon iletme hakkı ve enformasyon alma hakkı. Vicdan özgürlüğüyle bağlantılı olan birinci boyutu, medya sahiplerinin, editörlerin ve gazetecilerin yanı sora yurttaşların da özgür ifade hakkına saygı gösterilmesini gerektirir. Bilgi edinme hakkıyla bağlantılı olan ikinci boyut ise halkın doğru ve tarafsız enformasyon ile dürüst ya da etik kanıları alabilmesini güvence altına alır. Kişisel çıkarlarımız nedeniyle sık sık bu iki boyutu birbirinden ayırır ya da bunlardan birini göz ardı ederiz.

Enformasyonun temel bir hak olarak görülmesi düşüncesinden, onun bir meta olarak kabul edilmemesi ya da ele alınmaması gerektiği çıkarılabilir. Eğer enformasyon temel bir hak olarak kabul edilmezse, pazarın yasalarına tabi olan ve medya sahiplerinin, editörlerin ve gazetecilerin özel çıkarları doğrultusunda zorla kabul ettirilen bir meta halene dönüşür.

Kamusa ya da özel medya, enformasyonu başlı başına bir amaç olarak değil, bireyin ve toplumun gelişimine katkıda bulunmanın bir aracı olarak kabul etmelidir. Medyanın amacı kamuoyunu önceden belirlemek ya da yaratmak olmalıdır. Medyanın hedefi, kamuyu ilgilendiren konulara ilişkin çeşitli enformasyonu ve kanıları aktarmak olmalıdır. Medya kamuoyunu temsil etmez. (HABERMAS, 1994)

Medya yurttaşların kendi kanılarını oluşturmalarına ve onları ifade etmelerine yarayan araçların en önemlilerinden biridir. Kamuoyunu gerçekten temsil eden ve meşruiyeti olan şey, yalnızca halkın sesidir. Medya kamuoyu yaratmak amacıyla enformasyonu uyarlamamalı ya da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmamalıdır. Eğer bilgilendirme ve iletişim sağlama amacı, eğitme, yargılama ve kamuoyu yaratma şekline dönüşürse medya, okullar ya da yargı gibi diğer toplumsal kurumlara ait olan işlevleri üstlenerek ve halka ait hakları sahiplenerek devletin en büyük gücü haline gelir. Sonuçta medya sahipleri, editörler ve gazeteciler kamu hizmeti anlayışından uzaklaşan bir “mediocracy” haline gelebilirler. Medyanın

enformasyon özgürlüğü sınırsız değildir. Bu nedenle hem haklar ve görevler hem de özgürlük ve sorumluluk üzerinde durmalıyız. Parlementler Meclisi'nin 1978 yılındaki 428 sayılı kararına göre, "basının ve diğer kitle iletişim araçlarının görevi, işlevleri topluma ve birey yurttaşlara karşı sorumluluk duygusu içinde yerine getirmektir. "İlke olarak, yasal ve etik bakış açısından yapılabilecek her türlü enformasyon tartışmasının kanılar ve enformasyon arasında açık bir ayrım yapması gerekmektedir.

Enformasyon özgürlüğü, bütün yurttaşların eşit olarak yararlandıkları ve onları yasalara aykırı engellemelerden koruyan temel bir haktır. Doğruluk, enformasyon özgürlüğünün sadece ve sadece doğruyu yayma amacı gütmesi gerektiğini ve onun artık yalnızca editörlerin ve gazetecilerin ifade özgürlüğüne değil, aynı zamanda yurttaşların doğruyu bulup çıkarmaları için daha iyi fırsatlar sunan olabildiğince çok enformasyona ulaşan hakkın dayandığını varsayar. Doğruluğun mutlak doğruyla özdeşleştirilmesi yaklaşımı, doğruluğun tümüyle nesnel olarak ölçülebilir bir şey olarak kutsallaştırılması anlamına gelebilir ve enformasyonun tam gerçeklikle mutlak uyumlu olmasını gerektirir. Böyle bir doğruluk derecesine ulaşmak imkansızdır. Böyle bir doğruluk talebi, haberlere ve enformasyona sansür uygulanmasına yol açabilir.

Gazetecilikte sadece enformasyon özgürlüğünü değil, kanı özgürlüğünü de tam olarak korumak önemlidir. Doğruluk enformasyon açısından çok önemli olsa da aynı şey kanıların ifade edilmesi açısından geçerli değildir. Kanılar özneldirler, kişiden kişiye değişirler ve kanıtlanamazlar y da çürütülemezler. Kanıların ifade edilmesi genel fikirler üzerinde düşünceler ve yorumlar anlamına gelebileceği gibi, özgün kişisel deneyimlere ya da etkinliklere ilişkin olgulara, da gönderme yapabilir. İkinci durumda gazetecilik etiği olgularla, kanılar arasında ayrım yapılmasını gerektirir, böylece enformasyonu kullananların kafası karışmayacaktır. Her ne kadar kanıların açıklanmasında doğruluk aranmasa da dürüstlük şarttır, yani kanılar demokratik değerlerin savunulması bağlamında etik bir çerçeve içinde aktarılmak zorundadır.

Enformasyonu sağlayan editörlere ve gazetecilere başlıca baskılar hem kamu otoritelerinden hem de ekonomik çıkar gruplarından gelebilir. Kamu otoritelerinin oluşturduğu tehdit haber sansürü ile temsil edilmektedir. Sansürün kaldırılması, devlete ve kamu otoritelerine rağmen ifade özgürlüğünün, enformasyon sağlayıcıların haklarının ve aynı zamanda enformasyonunun doğruluğunun güvence altına alınması sürecindeki en önemli zafer olmuştur. Medya artık, haberler üzerindeki etkisi giderek büyüyen ve gerçek bir toplumsal güç haline gelme potansiyeline sahip olan büyük ekonomik işletmeler tarafından yönetilmektedir. Bu nedenle enformasyonun doğruluğunu ilk önce yayın şirketlerine bağlı haber medyasında güvence altına almamız gerekmektedir. Haber medyası şirketlerinin yasal ve etik yükümlülüklerinden ötürü gazetecilerin aktardığı haberlerin doğruluğuna müdahale etmemeleri gerekir.

Enformasyon kaygısının ilk aşaması, bilgi yerine enformasyonun alınmasıyla başlar. Oysa bilgi ve enformasyon farklı kavramlardır: Bu ikisi arasındaki fark, bir benzetmeyle ortaya konabilir.

Bir kitabın arkasındaki özel adlar fihristi, depolanmış verilere benzetilebilir. Bilgi de ciddi okuyucuların düzenledikleri analitik fihriste benzetilebilir.

Medya, bilgiyi alıp, değiştirdikten sonra, işlenmiş veriler olarak kamuya aktarıyor.

Umberto ECO'ya göre, "Enformasyonun kendisi alınıp satılan bir meta haline gelmiştir. Üretilen enformasyonda bir anlam kaybı söz konusudur.

Sonuç olarak, enformasyon yapıları hangi biçime bürünürlerse bürünsünler yine de içerik özellikle de kalite sorunu varlığını sürdürecektir.

Haber örgütünün gazetecilik etiği tartışmasında önemli bir yeri vardır. Haber örgütü yalnızca ekonomik bir kurum olarak görülemez, aynı zamanda toplumsal bir kurumdur. Görevi, sadece yurttaşları enformasyonun öznesi olarak değil de nesnesi olarak gören reklamcı çıkarlarına hizmet etmek değildir. Bu nedenle gazetecilik etiği daima bir bütün olarak mülk sahiplerini, editörleri, gazetecileri de içeren haber örgütü etiği bağlamında düşünülmelidir. Bu nedenden dolayı, haber örgütlerinin işleyişini denetleyecek özel yasal düzenlemelerin olması gerekir.

Objektif ve objektif haber verme anlayışı, Amerikan İç Savaşı sırasında yapılan gazetecilik uygulamaları sonucunda doğmuştur. Amerikan İç Savaşında telgraf hatlarının iyi çalışmaması ve telgraf ücretlerinin pahalılığı nedeniyle, Amerikan gazeteleri ve gazetecileri haberin özünü vermek için yeni yöntemler ve teknikler dememek zorunda kalmışlardı. Bu yönden ilk başvurulan yol, haberlerin verilmesi için gerekli tüm enformasyonu içinde bulunduran yığma girişin kullanılmasıdır.

Objektiflik konusunda en çok bilinen benzetmelerden biri "Mars'tan gelen adam"dır. Bir gazeteci üzerinde çalıştığı haber konusunda en az Mars'tan gelen adam kadar tarafsız olmalıdır.

Gazetecilik ahlak ilkelerinde ilk sırada yer alması gereken kural tarafsızlıktır. Oysa son dönemlerde, özellikle siyasi haberlerde, unutulan ilk kural tarafsızlık olmuştur.

Örneğin, seçim haberlerini demokratik sorgulamadan çok at yarışı biçiminde değerlendiren ve kampanya taktikleri ile oyun planlarına ağırlık veren bir yöntem, gazetecinin "tarafsız" yorumlama biçimine kaçışını sağlamaktadır.

Haberde yapısal dönüşüm ikna etme ile başlıyor. Okuyucu ile haberi aktaran arasında diyalog olmayınca, haber iletme süreci enformasyona dönüşür. Enformasyon ise düşündürmez sadece ikna eder.

Enformasyonu bilgi olarak algılarsak, haber ise bilginin gerçeği araştırıldıktan sonraki kurgulanmış halidir. Habere görsellik, kurgu ve gösteri katıldıkça, fikir gazeteciliğinden, kitle gazeteciliğine geçişi

görüyoruz. Duygusal habercilik, düşündürme fonksiyonların azaltmaktadır. Habercilikte görselliği ön plana çıkararak, bir anlamda gerçeği örtme dikkat çekmektedir.

Tıbbın sağlığı her zaman olması gerektiği gibi yerine getirdiği söylenemeyeceği gibi, gazeteciliğinde her zaman gerçeği sağladığı söylenemez. Bazı gazeteciler gerçeğin aktarılmasını sekteye uğratabilir, bazı gazeteler gerçeği sistematik olarak çarpıtabilir, hatta geleneksel gazetecilik becerilerini kullananların ürettiği eğlencenin tamamen aracı olabilirler.

Bill Moyers, gerçekliğe dayanan haberleri, Doğrudan Haber'i "Eski Haber" olarak tanımlıyor. Günümüzde gerçeği örten eğlenceli haberciliğe ise "Yeni Haber" adını veriyor.

Haberin yapısal dönüşümü bir benzeme ile açıklanabilir: Mathien'e göre, hammaddeler gelir, "filtre"de, enformasyon "in-former" edilir, yani şekle sokulur. "Hammadde" üç aşamada dönüşüme uğrar: "Seçme", yani haberin varolup olmamasına karar verme. "Hiyerarşi belirleme", yani önem sırasına sokma ve "Değerlendirme", yani okutmak, izletmek için şekil verme.

Bir hikayenin "haber değeri" pek ender olarak onun gerçeklik değerinin bir işlevidir. Haber değeri daha çok, hikayenin hedeflediği öngörülen piyasaya yönelik bir işlevdir.

Gerçeklik ve buna bağlı olarak haber değeri, rating nedeniyle manipüle ediliyor.

Rating habercilik anlayışını magazin haberciliğe ve şok haberciliğe kaydırarak, gerçekleri bozmaktadır.

Haber değeri taşıyan konular ökünme yoluyla habere dönüştürüldüğünde, yapısal dönüşüm başlıyor. Haberin yapısal dönüşümü ile anlam arasındaki ilişkiyi şöyle açıklayabiliriz: Haber oranı arttığı ölçüde anlam oranı azalmaktadır. Haber enflasyonuyla anlam azalması (deflasyonu) arasında anlamlı bir ilişki vardı. Anlam yitmesi, haberin yıkıcı, ikna edici eylemine doğrudan bağlıdır.

"Körfez'de Savaş" aşırı haberle, anlam ya da anlamsızlık arasındaki ilişkileri çok iyi bir şekilde ortaya koyan bir olaydır. Tüm o "sözde bilgiler" haberin kapsamına girmektedir yoksa anlamın değil. Haber anlamının hem yok edip hem de nötralize ediyorsa ortada kitlelere iletilmiş bir bilgiden söz edebilmek oldukça güç olacaktır. Sonuçta, gerçeklerin=anlamın açıklanmadığı bir olayda gösterinin tanığı olmak istemeleri çok doğaldır. (MOAYED. 1999, s/39-45)

3.3. Spor Basını Ahlakı Açısından Basın Özgürlüğü Kavramı

3.3.1. Tekelleşme

Basında tekelleşmenin, basın özgürlüğünü ihlal edici bir olgu olduğu biliniyor. Tekelleşme nedeniyle başka bir iş bulamama endişesi, düşünce özgürlüğünün en büyük engellerinden biridir. Tekelci basın, gazetecilik kavramını bozar. Örneğin dürüst ve doğru haber veren, kamuyu aydınlatmayı ve toplumsal yararı ön planda tutan, araştırmacı, kavramları

sorgulayan ve bunu yaparken kişi haklarına saldırmayan gazeteciler tekelci basında kendilerine yer bulamazlar.

Washington Post'un bulunduğu grubun yönetim kurlunda, IBM, Bank of New York, Bankers Trust, Heinz, Coca Cola, General Elekctircten üyeler olmuştur. Peter Drejer ve Steve Weinberg, bir makalelerinde, bunu "İçiçe kilitli" ya da "kenetlenmiş yönetimler" olarak adlandırmaktadır.

Tekelleşme sansürün ikiz kardeşidir. Bunu engellemenin tek yolu tüm demokratik ülkelerdeki gibi bir an önce antitröst yasaların yaşama geçmesidir.(TEPE.1999,s/38)

3.3.2. Özel Hayatın Gizliliği

1982 Anayasası'nın 20. maddesinin gerekçesinde"...özel hayatın korunmasın her şeyden önce bu hayatın gizliliğinin korunması, başkalarının gözleri önüne serilememesi..." ifadesi yer almaktadır. Özel hayatın gizliliği ve korunması hakkının müdahalelere maruz kaldığı en önemli alan, 1982 Anayasası'nın 28. maddesinde düzenlenen basın hürriyeti ve dolayısıyla kitle iletişim araçları mensuplarının haber verme hakkı oluşturmaktadır. Haber verme hakkının hukuka uygunlu sebebi olarak kabul edilmesi ve kullanılması sınırsız değildir ve kanun koyucunun çizdiği çerçevede haber verme hakkının kullanılmış olması halinde hukuka uygunluk sebebinin varlığından bahsedilebilir. Haber verme hakkın söz konusu olabilmesi için, duyurulan konunun öncelikle haber niteliği taşıması gerekir ve eğer ortada bir haber yok ise, haber verme hakkının varlığından da bahsedilemez. Açıklanan konunun haber niteliği taşıması için aranılacak unsurlar, gerçek ve güncel olması, açıklanmasında kamu yararının bulunması, kamu ilgisini çekmesi ve haber verme hakkına ait sınırların aşılmaması gerekir. Haber hakkının kullanılmasında başkalarının özel ve aile hayatına izinsiz olarak girmesi ve bu şekilde elde edilen belgeleri kanıt olarak kullanılması hukuken doğru değildir.

Basın Kanunu'nun 33. maddesinin 3. bendi, "On sekiz yaşını doldurmamış olan suç faili ve mağdurunun kimliklerini açıklayan bilgi ve fotoğrafların yayınlanmasını" yasaklamıştır. Kamuya mal olmuş bir kişinin özel hayatının gizlilik alanına giren bazı konularının kamuya açıklanmış kişilik hakkına yönelik hukuka aykırı bir saldırı sayılmayabilecektir. (TEPE. 1999, s/39)

3.4. Spor Basını Ahlakı Açısından Sorumluluk Kavramı

3.4.1. Spor Basında Sorumluluk Kavramı

17. yüzyıldan buyana basının görevi nedir, nasıl kontrol edilmelidir, gazetecinin sorumluluğu kime karşıdır tartışmaları sürüp durdu. 16. ve 17. yüzyılda basının görevi ve sorumluluğu iktidarın tüm politikalarını desteklemek ve devletin hizmetinde olmaktı. 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında, John Milton, Locke ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin yazılarından güç alan kimi gazeteciler görev alanlarını ve meslek amaçlarını değiştirmeye başladılar. Bu gazetecilerin amaçları ve görevleri devlete hizmet değil, kamuyu bilgilendirmekti. 20. yüzyılın ilk yarısında medya

tamamen kontrolden çıktı. İşte meslek etiği ilk kez toplumsal sorumluluk kuramının geçerli olduğu yerlerde ağırlık kazandı.

Sorumlu habercilik, evrensel değerlere, kişimin hak ve özgürlüklerine saygı, anayasaya ve yasalarla konulmuş değerleri ihlal etmeyen haberciliktir. Gazetecilikte sorumluluk ve ahlak genellikle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Ahlak, sorumluluk ve özgürlük üçlemesinde, en güzel diyalektik formülasyonlardan biri bu şekilde ortaya çıkmaktadır: "Özgürlük tezi, ahlak antitezi ile karşılaşmaktadır. Bu karşılaşma, sorumluluk taşıyan bir özgürlük anlayışı sentezi ile noktalanmaktadır."

Gazetecinin sorumluluk anlayışını aşındırın öğeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Meslek ilkelerine karşı ilgisizlik
2. Araştırma gazeteciliği ilgi göstermemek
3. Meslekici eğitim yokluğu
4. Özeleştiri yokluğu ya da sapması
5. Haber kaynaklarıyla ilişkiler
6. TV'de kuralsızlık dönemi
7. Habercilik anlayışındaki değişim
8. Rating tutkusu
9. Dile özensizlik
10. Örgütsüzlük
11. Yanlış istihdan politikası
12. Tekelleşme
13. Promosyon.

Haberi eksik ve yanlı bilgiyle vermek, haberde adı geçen ve suçlanan kişinin görüşünün yansıtılmaması, sorumlu gazetecilikle bağdaşmaz.

Parlementerler Asamblesi'nin 428 sayılı (1970) çözüm önerisine göre "Basın ve medya görevlerini yerine getirirken, halka ve topluma karşı sorumlu oldukları konusunda duyarlı olmalıdırlar.

1971yılında Münih'te kabul edilen "Münih Şartı" Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (FIJ) ve Uluslararası Gazeteciler Teşkilatı (OIJ) ile Avrupa gazeteciler sendikalarının çoğu tarafından kabul edilmiştir. Bu metin, gazetecinin görev ve haklarını tanımlamaktadır. Münih Şartı'ndaki görevler deklarasyonunun birci maddesi şöyledir: "Sonuçları kendisi için ve kamunun gerçeği bilmesi açısından her ne olursa olsun, gerçeğe saygılı davranmak..." Deklarasyonunun üçüncü maddesi ise şöyledir: "Gazeteci kendi inancına ya da vicdanına aykırı bir mesleki işi yahut düşünceyi ifade etmeye zorlanamaz." Deklarasyonun dördüncü ve beşinci maddeleri ise şöyledir: "Haber, fotoğraf ve belgeler elde etmek için yasadışı yöntemler kullanmamak, kişilerin özel hayatına saygılı olmaya kendini zorlamak."

Yayın organının bir "çizgisi" vardır. Gazeteciden de o "çizgiye" uyması beklenir. Münih Bildirgesi bu "çizgiye" dikkat çeker ve gazetecileri

bu “çizgiye” bir savunma hattı olarak sahip çıkmaya çağırır: Örneğin, İsviçre’de, basın toplu sözleşmelerinde,gazeteciye “direnme hakkı” tanımaktadır. Yayıncı, çalışanların onayı olmaksızın gazetenin genel çizgisini, tipini değiştirmek istediğinde, gazetecinin”tazminat hakkı” doğmaktadır. Fransa’da gazeteci,”onuruna, saygınlığına ve ahlaki duyarlığına aykırı” bir durumda istifa ettiğinde, işten çıkarılmış gibi kıdem tazminatı söz konusu olabilir.(ÜNLÜTEPE.1991,s/26)

3.4.2. Sosyal Sorumluluk

Gazeteci göreve başladığı andan itibaren iki çeşit sözleşme yapar. Birincisi bağlı olduğu haber organizasyonu ile hukuki sözleşmesi, diğeri ise okuyucusu, seyircisi veya dinleyicisi ile arasındaki mesleki ve manevi bir sözleşmedir. Gazetecinin sosyal sorumluluğu bu ikinci sözleşmeyle başlar. Basının sorumluluklarını yerine getirmesi için gerekli olan fonksiyonları dörde ayırabiliriz. Bunlardan ilki siyasi fonksiyonudur. İkincisi eğitim alanındadır. Üçüncü fonksiyonu ise toplumun gündemini oluşturma rolünde kendini gösterir. Dördüncü fonksiyon sosyo-kültürel içeriklidir.

“Sosyal sorumluluk”1947’de ABD’de Robert M. Hutchins başkanlığında kurulan Hutchins Komisyonunun “Özgür ve Sorumlu Basın” adlı raporunda ortaya konmaktadır. Komisyon, basında yer alan haberlerin adil olup olmadığını, çarpıtılıp çarpıtılmadığını,gerçekleri ne ölçüde yansıttığını soruşturmak üzere çalışmalarını sürdürdü.

Özgürlükçü ortamın yarattığı sorumsuz gazeteciliğin gerçekte olup olmadığını araştıran Komisyon 1947’de yayınladığı bir raporda, basının beş temel hizmeti eksiksiz olarak vermesi konusunda ısrarla durulmuştur. Bu hizmetleri şöyle sıralayabiliriz: “1. Günün haberlerinin doğru ve kapsamlı olarak derlenmesi. 2. Bir yorum ve fikir alış-verişinde bulunma ortamı yaratılması. 3. Özgür bir basın tüm düşünceleri yansıtabilmelidir. Basın canlı, günü gününe, saati saatine yaşayan bir tarihin aynasıdır. Bu ayna gerçeklere uygun olmalıdır ve bu gerçekleri halka gösterebilmesi için Basının Özgür olması şarttır. 4. Toplumun hedef ve değerleri açıklığa kavuşturulması ve bu alanda tanıtım metotları saptanması. 5. Toplumun her üyesine ulaşma yolları araştırılması ve oluşturulması.

Komisyon raporunda, üzerinde ısrarla durulan konu, basının sadece olayları anlamlı bir çerçevede sunması değil, gerçekleri de açıklamasıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere gazeteciliğin profesyonel ideolojisi araştırmacı gazetecilik ruhudur. Hutchins Komisyonu bayrağı altında, basın ahlakı yükümlülüğü de objektif olguların ötesinde geçmeyecek şekilde oluşturulmuştur. Rapora göre, eğer bir yanlış varsa, doğrusunu araştırıp bulmak ve yayınlamak gazetecinin görevidir. Gazetecilerin ideolojisi özgür ifade üzerinedir. Sosyal sorumluluk doktrini kapsamındaki ifade özgürlüğü, bireyin düşüncesi ve vicdanı üzerine kuruludur. İfade özgürlüğü, bazı kişilerin bencilce sonuçlar çıkarmasına neden olacak bir kavram değildir. Sahip olduğu ahlaki değerlerle yakından ilgilidir. Bu özgürlüğü sosyal

sorumluluk çerçevesinde kurmak,hem birey, hem de toplum için anlam taşır. (ÜNLÜTEPE. 1991,s/45)

3.5. Spor Basını Ahlakı Açısından Özdenetim Kavramı

Pek çok ülkede basının kendi kendini denetimi yolunda atılan adımlar genellikle "basın ahlakı" çerçevesinde toplanmaktadır. Özdenetim bir yandan özgürlük diğer yandan ise, ahlak çerçevesinde değerlendirilmek istenmektedir. Eğer gazetecilere etik gereklilikleri kabul ettirme istiyorsak, bunların uygulanmasını izleyecek uygun bir mekanizmaya ihtiyaç duyulacaktır: Özdenetim ya da kendi kendini sınırlamayı sağlayacak bir mekanizma. Avrupa Konseyi kararında ve tavsiyesinde belirtildiği gibi, özdenetim mekanizmasının etkili olabilmesi için, etik ilkelerini çiğneyenlere belirli yaptırımları uygulayabilmesi gerekmektedir. Karar basit bir yaptırım önermektedir: medya, gazetecilerin ve medyanın doğruya bağlı kalmadığı ve etik ilkeler doğrultusunda hareket etmediği her durumu kamuya bildirmekle yükümlüdür. Ayrıca, Avrupa Konseyi içinde Avrupa medyasını denetleyecek bir Ombudsman (etik ilkelerin uygulanmasını denetleyen ve gerektiğinde gazetecileri uyaran kişi) makamının oluşturulması da önerilmektedir. Avrupa Konseyi, gazeteciliğin düzenlenmesinde yasalardan çok etik ilkelerden yanadır. Etik kodlar açısından bakıldığında, bunların etkili olabilmeleri ve saygınlık kazanabilmeleri için yazılı etik ilkeleri içermekleri, özdenetim mekanizmalarına ve yaptırımlara sahip olmaları gerekmektedir.

Basında Özdenetim Modelleri :

Özdenetim modellerini üçe ayırabiliriz:

1) Ahlak kuralları 2) Basın konseyi 3) Ombudsman.

1) Ahlak Kuralları: Basın da özdenetim sağlanmasındaki uygulanan yollardan biri meslekle ilgili ahlak kurallarının belirlenmesidir. Bu kurallar haber kaynağından hediye alınmaması, ücretsiz haber gezilerine katılınmaması veya haberde yapılan bir yanlışın düzeltilmesi konularında gazeteciye yol gösteren kurallardır. Bu tür kurallar mesleki bir sorumluluk içinde çalışan gazeteciler üzerinde etkili olmakta, fakat özellikle ahlaki rehberliğe ihtiyacı olanlar için fazla yol gösterici olamamaktadır. Mesleki eğitim ve kütür düzeyi geliştikçe gazeteciler bu tür kurallara daha fazla ihtiyaç duymakta, onları yol gösterici olarak kabul etmektedirler. Ahlak kuralların hem bütün gazete çalışanlarını-muhabir, sütün yazarı ve yazı işleri sorumluları hem de işvereni bağlamalıdır.

1) Basın Konseyi: Özdenetim düşüncesinden yola çıkarak varılan bir başka model "Basın Konseyi" modelidir. İlk uygulaması 1916'da İsveç'te görülmüş, İngiltere'de kurulması 1963'te gerçekleştirilmiş. Basın Konseyi'nin amacı, basında çıkan haksız yada yanlış haberler, yorumlar sonucu onurları, çıkarları zarar gören kişilerin şikayetleri üzerine konuyu incelemektir. İngiltere'de konseyin kararlarının basın organlarınca kullanılması eğitimi güçlüdür. ABD'de ise, konsey modeli başarılı olamamıştır. Konsey modelinin eleştirmenleri genellikle basının

gözlemcisinin gene basın olması gerektiğini, basın dışı katılımlı bir örgüt tarafından denetlenmenin basın özgürlüğüne gölge düşüreceğini savunurlar. Basın Konseyleri, diğer görevlerinin yanısıra profesyonel ahlak açısından yüksek standardı korumakla yükümlüdürler.

2) Ombudsman: Bir başka özdenetim modeli. İsveç uygulamasından esinlenilerek geliştirilmiş olan ombudsman modelidir. İsveç'te uygulanan biçimiyle ombudsman, okuyucuların basınla ilgili şikayetlerini yönelttikleri kişidir. Ombudsmanın hükümetle hiçbir bağı yoktur. Bir parlamento üyesi, İsveç Barolar Birliği Başkanı ve İsveç Basın Konseyi temsilcisinden oluşan üç kişilik bir komisyon tarafından seçilir. Maaşı ise Yayıncılar Derneğindeki gazeteciler tarafından ödenir. Bu madelin bir başka şekilde ortaya çıkması ise her basın organının kendi ombudsmanını belirlemesi biçiminde olmuştur. Bu model çerçevesinde ombudsman kurum uiçi yazılı eleştiriler yayımlayarak gazetecilere mesleki sorumluluklarını hatırlatmanın yanı sıra haber ve yorumlarla ilgili okuyucu şikayetlerini değerlendirir. Bu modelde ombudsman, gazetedeki yanlışlıkları izleyip tekrar edilmelerin ölemeye çalışır. Bu durumda yapılacak olan yanlışlığı yayından önce önleyebilmesi olanaksızdır. Çünkü, ombudsman tarafsızlığını koruyabilmek için gazetenin hazırlanma aşamasına katılmaz, gazeteyi okuyucular gibi çıktığı zaman görür. ABD'de bu model ilk defa 1967'de basın etiği konusunda son derece duyarlı olan iki gazete Louisville Courrier-Journal ve Louisville Times uygulamamıştır. Bugün ABD''e 1500'ü aşkın gazetenin sadece 35'inin ombudsmanı vardır. Washington Post gazetesinin eski ombudsmanı Joseph Laeiten, gazetelerin ombudsman konusunda çekingen davranmalarını iki nedene bağlamaktadır. Genellikle deneyimli gazetecilerden seçilen ombudsmana ödenen yüksek ücret gereksiz görülmekte, onun yerine her yere koşturacak bir iki genç muhabir yeğlenmektedir. Laiten'e göre ikinci neden, gazetecilerin tepelerinden kendilerini gözlemleyen bir eleştirmenden hoşlanmamalarıdır. Ombudsmanı bağımsız kılan özellik onu yaşı işleri üyelerinden ayıran statüsüdür. Çalışırken kendisini ne gazetenin patronu ne de genel yayın müdürüne karşı sorumlu hissetmemektedir. Washington Post'un eski ombudsmanlarından Charles Selb bu sistemi değerlendirirken ombudsmanın gazete içindeki varlığının haber kadrosunun doğru, açık ve tarafsız haber yazma konusunda daha fazla duyarlılığa ittiğini belirtir.

ABD'de özdenetim konusunda izlenen model, basın konseyinden çok ahlak kuralları ve ombudsmanlıktır.

Belçika basın ahlak ilkeleri1951'de yayımlanmıştır. Ahlak ilkelerinin önemli bir özelliği, değişen koşullara göre gözden geçirilir olmasıdır. Belçika basın ahlak ilkeleri çok kapsamlı olup, 200'ü aşan maddeden oluşur. Gazetecilerin hakları, yükümlülükleri, Basın Konseyi çalışma biçimi bu maddelerde açıklığa kavuşturulur.

Federal alman Basın Konseyi'nin dört temel işlevini belirleyen ilkeler, ana çizgileriyle İngiliz örneğinden alınmıştır:

1) Basın özgürlüğünü korumak ve her türlü haber kaynağına ulaşmayı güvence altına almak.

2) Basın alanındaki kötüye kullanmaları belirlemek ve bunları önlemek.

3) Basındaki yapıyı yakından izlemek ve basın özgürlüğünü tehlikeye sokabilecek tekelci gelişimi önlemek.

4) Alman basınını, özellikle basınla ilgili yasa önerileri söz konusu olduğunda hükümet, parlamento ve kamu önünde temsil etmek.

Fransa'da basın ahlak kuralı konusunda kabul edilen ilk metin 1918'de ünlü "Gazetecinin Meslek Görevleri"dir. Bu metin, açık bir biçimde mesleğe yaraşır bir gazetecinin imzasız bile olsa, bütün yazdıklarının sorumluluğunu üstleneceğini, iftira, kanıtsız suçlama, belgelerin bozulması, olayların saptırılması ve yalanı en ağır meslek suçu sayacağını belirtir. Haber elde etmek için dürüst olmayan yolların kullanılmasını, iyi niyetin kötüye kullanımını kınar.

İsveç Basın Konseyi, Yayıncılar Kulübü, İsveç Gazete Yazı İşleri Müdürleri Derneği, Gazeteciler Sendikası tarafından 1916'da kurulmuştur. Gazeteciler için bir meslek ahlak kuralı ilk defa 1923'te Yayıncılık kulübü tarafından kabul edilmiştir. İsveç Gazeteciler Sendikası'nın ahlak ilkeleri, gazetecilerin meslek ahlakına aykırı hareketlerde bulunmayı denetlemeye çağırır. 1974'te başka ahlak ilkeleri gazeteciler, yazı işleri müdürleri ve radyo kuruluşları tarafından kabul edilmiştir. Bu yasa her türlü haksız yayına karşı kişilerin özel yaşamlarının korunması ilkesi getirir. Özel bir bölümü ticari kuruluşların basın üzerindeki baskılarına ayrılmıştır. Kurulan özel bir komite bu konudaki gelişmeleri izlemekle görevlidir. İsveç'teki, gelişmelere 1969'da basın ombudsmanlığı kurumu eklenmiştir. Bir basın temsilcisi olarak üç kişilik özel bir komite tarafından seçilen basın ombudsmanı basınla ilgili şikayetleri izlemekle görevlidir.(TEPE. 1999,s/61-68)

3.6. Basın Ahlak Kuralları

1. Gazeteci ve gazete yazarları halka kesin ve doğru haber vermeye dikkat etmeye mecburdurlar. Bunlar haberlerin ayrıntılarıyla doğru olduğunu kontrol etmekle mükelleftirler. Esaslı bir noktanın isteyerek değiştirilmesi veya unutulması yasaktır.

2. Gazetecilik halk yararına hizmet etmelidir. Halk yararı aleyhine şahsi çıkar aramak veya özel bir yarara üstünlük vermek gazetecilik mesleğiyle kabili telif değildir.

3. Basın yoluyla namus ve haysiyet kırıcı yazılar yazma veya iftira ve isnatlarda bulunmak, hakaret etmek, hediyeler kabul etmek, ve sahibinin haberi olmadan aktarma yapmak, ağır mesleki suç teşkil eder.

4. Halk lehine iyi niyet taşımak ve göstermek, mesleki vazifelerin temelini teşkil eder. Neşri sırasında doğru olmadığı açık surette görülen yanlış haberlerin, onu neşredenler tarafından derhal hakikatin

yayınlanması suretiyle tashihi mecburidir. Doğruluğu teyit edilmemiş bütün rivayet ve haberler bu kayıtla neşredilmelidir.

5. Bir gazeteci ancak haysiyet vakarını, tarafsızlığını ispat edebileceği bir vazifeyi kabul etmelidir.

6. Bir haber veya yorumun muharriri yazısının doğruluğunu garanti ettiğini belirtmedikçe onun mesuliyetini taşır.

7. Herkesin namus ve itibarına hürmet etmek icap eder. Bir kimsenin şeref ve haysiyetini zedeleyecek şekilde hususi hayatıyla ilgili haber ve yorumlar yapmak yasaktır. Yalnız memleket ve amme menfaatine yapılan bu çeşit neşriyat bu yasağın dışındadır.

Bir kimsenin itibarını zedeleyecek böyle bir haber yayınlandığı takdirde bu neşriyatta bahis konusu olan kimsenin, yapılan neşriyata cevap vermesine müsaade edilmelidir.

8. Yabancı bir memleketteki hadiselerin tasvir ve tahlilini ancak bu memleketler hakkında, bu hadiseleri ve yorumları sahih ve tarafsız bir yorum yapabilecek imkanı veren bilgilere sahip gazeteciler tarafından yapılmalıdır.

9. Gazeteci bir haberi veya fotoğrafı almak için namuskarane usullere başvurmalıdır.(ORTADOĞU GAZETECİLER CEMİYETİ. 1995.s/21)

SONUÇ

İncelenen spor basını ahlakı konusu sonucunda, ahlaki değerlerin, ahlak ilminin (etik) ve özdenetim kavramının günümüz spor basını için gerekliliği sabit görülmüştür.

Özellikle gelişen teknoloji ile birlikte, basının bu gelişmelere ayak uydurmak için ihtiyaç duyduğu maddiyat ve bunun getirdiği menfaat ve çıkar çatışmaları ahlak ve ahlak ilminin ve özdenetimin yeniden incelenerek sınırlarının belirlenmesi, sivil toplum örgütleri ve devletin bu konuda belirleyici ve denetleyici rol oynaması gerekliliği görülmüştür.

Gelecekte sporun hızla gelişmesine paralel, basının hangi noktada olacağını kestirmek zordur ama incelenen bu konuya paralel olarak, spor basının da gelişeceği ve hatta değişeceği kesindir. Bu gelişmenin olumlu yönde olması ve değişimlerin az hasarlı atlatılması için ahlak ve ahlak ilminin ve bunun yanında özdenetimin ön planda tutulacağı ve tutulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- BİLGİ, Nazmi. **Medya ve Etik,** Tüm Zamanlar Yayıncılık. İstanbul, 1998.
- ÜNLÜTEPE, M. Şerif, **Türkiye'de Spor Gazeteciliği ve Tarihsel Gelişimi,** Yüksek Lisans Tezi, İst. Ünv. Sosyal Bi. Enst, Gazetecilik A.B.D., İstanbul, 1991.
- TOPUZ, Ekrem, **Basın ve Etik,** Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1973.

- ADIGÜZEL,N.L, **Sporun Kitlelere Yaygınlaşmasında Televizyonun Rolü ve Bölgesel televizyonların Spor Yayın Politikalarının Bölge Halkı Tarafından Değerlendirilmesi,** Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sağlık Bil. Enst., Beden Eğt., ve Spor A.B.D., İstanbul, 1999.
- A.K.D.T.Y.K., Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük,** Cilt:1, Ankara, 1988.
- A.K.D.T.Y.K., Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük,** Cilt:2, Ankara, 1988.
- AL – MAKHZOUMİ, **Sosyal Psikolojiye Giriş,** Çev. Emel Riza, İzmir, 1996.
- MOAYED, S. Niloufar, **Basın Etiği ve Uygulamadaki Yeri,** Yüksek Lisans Tezi, İst. Ünv. Sosyal Bi. Enst., Gazetecilik A.B.D., İstanbul, 1999.
- GİRGİN, Atilla, **Yazılı Basında Haber ve Habercilik "Etik"i,** Doktora Tezi, İst. Ünv. Sosyal Bil. Enst., Gazetecilik A.B.D., İstanbul, 2000.
- BERGSON, Habermas, **Ahlak ile Dinin İki Kaynağı,** Çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1962.
- TEPE, S.Sibel, **"Basın Özgürlüğü" ve Yol Açtığı Etik Sorunlar,** Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Ünv. Sosyal Bil. Enst., Felsefe A.B.D., Ankara, 1998.
- Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. **Basın Meslek İlkeleri,** Ankara, 1991.
- Ortadoğu Gazeteciler Cemiyeti. **Basın Ahlak Yasası,** Ankara, 1995.
- **Temel Britannica Ansiklopedisi,** Cilt no : 3
- **Temel Britannica Ansiklopedisi,** Cilt no : 7
- GÜNGÖR, Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

MODERN OLİMPİYAT OYUNLARINDA ATLETİZM REKORLARINI HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

Korkut YAPICI *
Adnan ERSOY *

ÖZET

İnsanoğlunun idealleri ile yaşaması gereken gerçeklik arasındaki mücadeleyi simgeleyen modern olimpiyat oyunları, ilk defa 1896 yılında Atina'da başlamıştır. Bütün dünya sporcularını 4 yılda bir yapılan büyük spor şöleninde bir araya getiren olimpiyat oyunlarının amacı, gençliği karşılıklı anlayış ve dostluk ruhu çerçevesinde eğiterek, daha iyi ve barışsever bir dünya kurulmasına katkıda bulunmaktır.

Kuvvet, sürat, dayanıklılık, hareketlilik, beceri gibi motorik özellikleri geliştirmede önemli bir yer tutan Atletizm, disiplin zenginliği ile modern olimpiyat oyunlarının çekirdeği durumundadır.

Çalışmamızda, modern olimpiyat oyunlarının Atletizm branşında , Citius-Altius-Fortius (Daha süratli, Daha yükseğe, Daha kuvvetli) sloganında yer bulan yarışma disiplinlerinde rekorlara etki eden faktörler irdelenmiş, Bilim, Yükselti, Ekolojik ve Coğrafik Özellikler, Zemin, Ayakkabı, Biyolojik Ritm, Beslenme, Antrenman yöntemlerinin gelişmesi gibi unsurların, olimpiyat rekorlarının gelişmesinde ve el değiştirmesinde etkili olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

Olympic Games that stands for struggle between human beings ideals and the truth they went trough started for the first time in Athen in 1896. The aim for Olympic Games that get world's all sportsmen together once within every four years is to educate youth in the frame of mutual understanding and friendship soul in order to contribute to setting up beter and more peaceful world.Playing a great role on force speed, stamina,activity (mobility) and motoric increasing ability; athletics led multiple disciplines to be in the control position of modern Olympic Games.

In this study, it is evaluated that the factors of which affecting records by analyzing and determining the borders of prospective records by means of slogans "Citius –Altius-Fortius" (faster, to higher, more powerful) in Modern Olympic Games. It was determined that the effects as sports sciences, altitude, wind, seasons, ecologic and geographic characteristics, ground, tools and materials used, biologic rhythm, number of people attending sport, selecting ability, training methods, coach's qualities, nutrition, those who are pace-making contribute to records improvement.

* Okutman Dumlupınar Üniversitesi. Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu

1. GİRİŞ

Modern Olimpiyat Oyunları,çağdaş sporun en büyük Uluslararası spor topluluğunun çok uluslu tek ortak şölenidir. 20.Yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşına ve evrensel bir ekonomik buhrana rağmen bu özelliğini kaybetmeden yüzüncü yıldönümünü kutladığımız modern olimpiyatlar, Antik Yunandaki Olimpiyat Barışı önceliğinin İ.Ö. 776'ya kadar gittiği ve her dört yılda bir dünya barışıyla özdeşleşen tarihin en eski yapısı, bugününde sayılı kurumlarından biri olduğunu söyleyebiliriz.

Literatürde "Atletizm" olarak kullanılan koşma, atma, atlama ve çoklu yarışma disiplinlerini kapsayan kelimenin Fransızca "L'ATLETİSME" den geldiği yine literatürde "Atlet" diye adlandırdığımız sporcu ise eski Yunanca'da "athletes" diye yazılan bu kelime, tam anlamı ile "bir ödül karşılığı yarışan kişi" olarak bilinmekteydi. Koşma, yürüme, atlama ve savurma gibi insanın en temel doğal hareketlerinden kaynaklanan atletizm, antik vücut kültürünün ve olimpiyatların en önemli bölümünü oluşturmuştur. Modern olimpiyatların çekirdeği durumunda olan atletizm, temel sporların en önünde gelmektedir. Atletizmin etkinlikleri dolaşım ve solunum sistemi gibi fizyolojik özelliklerin olumlu etkileri ile genel verim yeteneğini artırır ayrıca temel fiziksel özelliklerden olan kuvvet, sürat, dayanıklılık, hareketlilik ve beceri gibi motorik özellikleri geliştirmede önemli yer tutar. Farklı özelliklere yönelik disiplin zenginliği, olimpiyatlarda atletizmi ön plana çıkarmaktadır.

1896-2000 Yılları arasında düzenlenen modern olimpiyat oyunlarında Atletizm branşı incelendiğinde Citius-Altius-Fortius sloganında ifadesini bulan Atletizm rekorlarını, bunların yarattığı heyecanı ve bu rekorları yaratan faktörleri 20 Yüzyılın ürettiği gelişim teknolojisiyle analiz edildiğinde Atletizmin Olimpiyatların göz bebeği olduğu görülür. Hiçbir bireysel sporun Atletizmin düzenliliğine, katışıksızlığına güzelliğine ulaşamayacağına, yüzyıllık bir evrimden geçen olimpiyatların evrensel platformda varlığını daha belirgin biçimde ortaya koyan atletlerin hedef seçtiği en büyük zirve olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. MODERN OLİMPİYAT OYUNLARI ATLETİZM YARIŞMA DİSİPLİNLERİNDE REKORLARI HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

2.1. Rekor Kavramı

Başka hiçbir dilde yok gibi görünen tüm dünyanın kullandığı, ne anlama geldiğini açıklamak için başka sözcüklere başvurma gereği duyulmayan rekor kavramı, belli bir çabanın özü olarak ele alınır.[1] Olimpik ruhun anlamı olan "Daha hızlı, daha yüksek, daha kuvvetli" olarak bilinen prensiplerle çok yakından ilgilidir.

---

[1] COUBERTIN, Baron Pierre de. **Rekor**, Olimpik Akademi Dergisi, I/II, İstanbul, 1993, s.103.

20.Yüzyılın ilk otuz yılı ile 19.Yüzyılın son otuz yılı arasında sportif faaliyetlerin yapısal olarak gelişmesiyle yeni kavramların ortaya çıkması sporun gelişmesine kuvvetli bir şekilde etki etmiştir. Yeni istatistiksel değerlendirme şekilleri, doğruların kanıtlanması, bilimselliğin gelişmesi; sayı ve ölçümler ile ilgili değerlendirmelerin spor eksenine girmesine neden olmuştur. Sporda çok önemli yeri olan "rekor" yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamış, bazı sporcuların ulaştıkları performans düzeyleri ile ilgili kayıtların tutulduğu görülmekteyse de ilk atletizm rekorunun resmi kaydı 1880 yılına aittir.[2] Atletizmi taçlandıran rekordur. Rekor kırmak sporcudan o dalda çok yetenekli olmasına karşın büyük özveri, uzun ve düzenli çalışmalar bekler. Sporcu, yine de rekor kırmak için değil; rekor denemek için ortaya çıkar. Rekor denenir. Deneme başarılı olursa rekor kırılmış olur, başarısız olursa denenmiş ve böylece başarı için yeni bilgiler kazanılmış olur. Denemenin belli başlı özellikleri rekorda yoğunlaşarak ortaya çıkar. Bir rekor kırıldıktan sonra onun iki sahibi vardır. Başarıyı gerçekleştiren sporcu ve insanlık. Çünkü rekor o sporu yapan tüm insanlara uzak ya da yakın bir amaç vermektedir.[3] İşte tüm sporcuların amacı da girdikleri yarışmadan birinci olarak çıkmaktır. Çok ağır antrenmanların, özverili çalışmaların karşılığında sporcu en hızlı, en güçlü, en teknik özelliklerin sahibi olmak ister. Sporcuyu güçlü kılan, canlı tutan en önemli faktör, motivasyon yani kazanma isteği ve rekor kırma istencidir.[4]

Performans, yarışma, rekor, antrenman, bireysel başarı, olimpiyat dünyasının özünü anlatan kelimelerdir. Atletler rekor kırarak isimlerini olimpik bir madalya ile ilişkilendirerek veya en azından sıralamada yer alarak gelecek kuşaklara bir iz bırakmak için çalışırlar.

Atletizm disiplinlerinin 100 yıllık gelişim sürecinde performansta şaşırtıcı gelişmeler elde edilmiş ve zihinlerde birçok soru işaretinin belirmesine yol açmıştır. Bu gelişimin devam edeceğini bekleyebilir miyiz? Performans ve rekorlar ilerleyecek mi? Yoksa yarışma sporlarında insanoğlunun kapasitesinin sınırına ulaşıldı mı? [5]

2.2. Rekorları Hazırlayan Faktörler

Sporda en iyi olmak ya da rekor kırmak çok uzun zamandır sporcuları güdüleyen konuların başında gelmektedir. Ölçme, performansın

---

[2] COUBERTIN, Baron Pierre de - PHILEMON, T.: **The Olympic Games of 1986**. International Olympic Games in Under The Presidency of Prince, Costantine of Greece, 1896, s.108.

[3] Atilla Erdemli, **İnsan, Spor ve Olimpizm**, İstanbul, 1996, s.73.

[4] Tunç Alp Kalyon, **Spor Hekimliği**, Ankara, 1990, s.108.

[5] AUGUST, K.: **Sporda İnsanın Sınırları**, (Çev.: KONUKMAN, F.) ABTD, Ankara, 1995, S.17, s.27.

değerlendirilmesinde vazgeçilmeyen bir unsurdur ve ayrıca bilim çevresinde de önemli bir yeri vardır. Matematik ölçmenin, ölçme ilerlemenin başarıya ulaşmanın ayrılmaz parçalarıdır.

Her geçen gün ilerleyen bilim ve teknolojinin yardımıyla atletizmde rekorlar yenilendikçe pistlerde yarışan atletler, temsil ettikleri ülkenin teknik, teknolojik, eğitim ve ekonomik standartlarını yarıştırır hale getirmişlerdir. Bu bakımdan "atletizm olimpiyatların aynasıdır" sözü hiç de yersiz kullanılmış bir söz değildir. Bir ülkenin olimpiyatlarda başarılı olabilmesi o toplumun ekonomik gelişmişliği ile birlikte eğitim alanında ve teknolojik yönden gelişmişliğine de bağlı olmaktadır. [6]

Dünya ve olimpiyat rekorlarının çabuk el değiştirmesine ve ilerlemesine yol açan faktörler şunlardır.

Bilim

Spor bilimleri, ilgili alanların katkılarıyla son 20 yılda büyük ilerlemelere sahne olmuştur. Egzersiz biyokimyası ve fizyolojisi, antrenman yöntemlerinin etkinleştirilmesini sağlamıştır: Spor psikolojisi, güdülenme, gevşeme gibi konuların spora uygulanmasını mümkün kılmıştır. Modern endüstriyel teknoloji ayakkabı, cirit; sırık gibi malzemelerin mükemmelleşmesini sağlamıştır. Biyomekanik; fizik kurallarla organizmanın enerjisini nasıl ekonomik kullanılabileceğini ve gücünü nasıl harcarsa daha etkin olabileceğini açıklayabilmektedir. Gelişen araştırma teknikleri ile biomekanikçiler sporun her alanında daha sağlıklı bilgiler elde edebilmekte ve eskiye oranla hem sporcuyu ve hem de kullanılan malzemeyi yönlendirecek şekilde bilgi aktarabilmektedirler. Gelecek yılların, şimdilik kırılması zor gibi görünen yeni rekorlar getireceği kuşkusuz görülmektedir. [7]

Biomekanik ve teknoloji, disiplinlerarası iletişim ve uygulanan spor tekniklerinin mükemmelleştirilmesine olanak sağlayacak bilgiler açığa çıkarmıştır. Bu bilgilerin ileride daha sistematik olarak kullanılması yeni rekorları, yüksek performansları da beraberinde getirecektir. Özellikle performans teşhisinde, insanın hareket sisteminin mekaniğinin standart yöntemlerle araştırılması biyomekaniğin temelini oluşturmaktadır. Fotoğraflık ve video prosedürlerindeki gelişmeler biyomekanik analizlerin daha güvenilir olmasına yol açarken tekniklerin mükemmelleşmesi için zemin hazırlanmaktadır. Şüphesiz, bilgisayar kullanımı da bu olgunun ayrılmaz bir parçasıdır. [8]

---

[6] Caner Açıkada – Emin Ergen, **Bilim ve Spor**, s.1-29.

[7] **A.g.e.,** s.29.

[8] **A.g.e.,** s.139.

Yükselti

Deniz seviyesinden yükseklik arttıkça kısa mesafe koşularının yani 100, 200, 400m'nin süreleri istatistik bakımından anlamlı bir biçimde azalmakta dolayısıyla da hızları istatistik bakımından anlamlı bir biçimde artmaktadır. Ama orta mesafe koşularında böyle anlamlı sonuçlar çıkarmak mümkün olmamaktadır.

Yüksekliğin etkisinin pratikte ne kadar olduğu şöyle gösterilebilir. Aralarında 100m yükseklik farkı bulunan iki ayrı yerde yapılan 100m koşularının süre farkı ortalama olarak saniyenin %1.2'si ve hız farklı ortalama olarak 1.2cm/sn kadardır. Aynı fark 200m koşularında saniyenin %2.9'u ve 1.4cm/sn, 400m koşularında saniyenin %5.9'u ve 1.1cm/sn kadardır.

Yükseklik farkı 1000m'ye çıkarsa kısa mesafelerin hepsinde genel olarak hız farklarının 11cm/sn ile 14cm/sn arasında olacağı söylenebilir. Bu durumda süre farkları da ortalama olarak 100m.de saniyenin %12'si, 200m.de saniyenin %29'u, 400m.de saniyenin %59'u kadar olur. Yükseklik etmeninin pratikte etkisi ancak anlamda büyük yükselti farkı olan yerler için, o da yalnız kısa mesafe koşularında önem kazanmaktadır. [9]

Yerçekiminin az olmasının sportif performansı etkilemesi ile ilgili bilgiler 1955 yılında Mexico City'de düzenlenen Pan Amerikan Oyunları'nda konuya yeni bir boyut getirmiştir. 1968 Olimpiyatları'nda ise aynı yerde 23 dünya rekoru birden kırılmıştır. Uzun atlamada Bob Beamon'on 8,90 m'lik rekoru hala daha kırılabilmiş değildir. Ancak bazı gözlemciler, denizden 2380 metre yükseklikte kırılan bu rekorun geçerli olmayacağını, eşit koşulların göz önüne alınması gerektiğini uzun atlamada Carl Lewis'in 8,63 m'lik deniz düzeyindeki derecesinin rekor olarak dikkate alınması gerektiğini belirtiyorlar.[10]

Özellikle Beumon,un 'asırlık' olarak adlandırılan uzun atlama rekoru birçok tartışmaya konu olmuştur. Ryan bir rekoru hazırlayan perde arkası faktörleri şöyle özetliyor: 16 Ekim 1968'de, öğleden sonra 3:46'da 23,5 °C sıcaklıkta, %42 nemlikte ve 577,8 mm mmHg hava basıncında gerçekleştirilen atlayışta, hava yoğunluğunun az oluşu atlayışında Beamon'a 10 cm kadar avantaj sağladı. Hava yoğunluğunun az oluşu ayrıca, uzun atlama tahtasına basmak için yaptığı yaklaşma koşusunda Beamon'un %1 hız kazanmasına yol açtı. Bu ise, ek olarak bir 15 cm kadar daha ileriye atlayabilmesinde rol oynadı. Arkasından esen ve kurallara göre tam kabul edilebilecek sınırda değerlerde olan rüzgar (2m/sn) yaklaşma koşusunda ona avantaj sağlayan başka bir etkendi.

---

[9] Ümit Şenesen, **Kısa ve Orta Mesafe Koşularında Olimpiyat Derecelerinin İstatistikle İncelenmesi**, Türkiye ve Olimpiyat Sempozyumu, 1995 İstanbul, s.107-118.

[10] Caner Açıkada -Emin Ergen, **Bilim ve Spor,** s.29.

Atlayışını yarım saat sonra yapıyor olsaydı; yoğun bir yağmurla karşılaşacak ve bel ki de rekordan çok uzak bir atlayışla yetinecekti.

Başka bir araştırmacı, Bearley, bu "mucize" atlayışı matematiksel olarak açıklamaya çalışmıştır. Bütün etkenleri inceleyen bir model üzerinde çalıştıktan sonra vardığı sonuç ise Ryan'ınkinden çok farklıdır. Bearleye göre, Beamon'un atlayışında hava yoğunluğu olması, Mexico City'de en çok 6 cm etkili olmuştur. Mexico City'de yerçekimi deniz düzeyine oranla %0.07 azdır ve bu en fazla 0,5 cm kadar avantaj sağlar. Az hava yoğunluğunun yaklaşma koşusuna olumlu etkisi ihmal edilecek kadar azdır. Çünkü atlayıcıların çoğunun, sıçrarken basma tahtasına optimum hızlarına ulaşma dan bastıkları gözlenmiştir.[11]

Yüksekte antrenman yapmanın bazı yararlarına inanan sporda başarılı bir kısım ülkeler değişik yüksekliklere antrenman merkezlere yaparlarken, Doğu Almanlar Bulgaristan'ın Şipka geçidi üzerinde, antrenman yeri ile birlikte bir de araştırma merkezi kurmuşlardı. Sporda başarının yakalanması için yapılan bu girişimler birçok ülke tarafından geliştirildi ve eskiye oranla çok daha boyutlu hale getirildi. Bu çalışmaların doğal sonucu olarak antrenman dediğimiz kavramın içerisinde bulunan ve onu oluşturan bilgiler birçok farklı bilgi dağarcığından toplanarak uygulanmaya, aktarılmaya başlandı. [12]

Rüzgar

Vücudun hareket ettirilmesi için gerekli enerjinin bir kısmı hava direncinin yenilmesinde kullanılmaktadır. Hava kitlesi hâre ketli koşu yönünün tersine ise, vücudun hareket ettirilmesi daha güçleşecek ve sürat düşecektir. Bir çok kişinin yeni moda olarak düşünebileceği sıkı şort ve atletler; bazı bayanların kullandığı tüm vücudu saran sıkı giysiler aslında aerodinamik bir yapı kazanmaya ve hava direncini yenmeye yaramaktadır.[13]

Mevsim

Fizyolojik ve psikolojik reaksiyonlar çevre koşulları ile yakından ilgilidir. Yaz aylarında ultraviyole ışınlarının daha yoğun gelmesinin organizmayı uyardığı yolunda bilgiler vardır. Atletizm yarışma sezonu yaz aylarına rastlamakta ve uygun hava koşulları atletlere yardımcı olmaktadır.[14]

Ekolojik-Coğrafik Özellikler

---

[11] **A.g.e.,** s.30.
[12] Caner Açıkada-Emin Ergen, **Bilim ve Teknik**, 1994, S.316, s.45.
[13] Caner Açıkada-Emin Ergen, **Bilim ve Spor**, s.30.
[14] **A.g.e.,** s.30.

Zenciler A.B.D.'nin nüfusunun yalnız %11'ini temsil ettikleri halde Amerikan zencilerinin Olimpiyat başarıları nüfus içindeki oranlarına bakarak beklenenin üç mislinden fazlaydı.

Zencilerin ani gayret isteyen sporlara karşı özel istidatları olduğu söylendiği zaman bu söz hemen hemen yalnız Amerika'nın ve bir de İngiliz Milletler Topluluğundan gelen zenciler bakımından varittir. Afrika'daki zencilerin çoğu fizyolojik potansiyellerini atletizm alanında gerçekleştirebilmekten hala uzaktır. Çünkü beslenme, salgın hastalıklar, eğitim ve öğretim bakımından pürüzler gelişmelerine engel olmaktadır.[15]

Olimpiyatlarda insanoğlunun üç esas soyunun kazandıkları başarılar bir istatistik çalışmasında incelenmiştir. Anlaşılmıştır ki siyah ırklar atletizmde en verimli olanlardır. Puvan seviyeleri 37.3'tür. Oysa beyazların, sarıların ve melezlerin puvan seviyesi 25'tir. Bu bulgu deneysel gözlemlere tamamen uygundur. Sürat koşusu, kısa-orta mesafe koşuları, engelli koşu ve atlama gibi belirli bazı performans alanlarında zencilerin üstün genetik kabiliyetleri olduğu zaten anlaşılıyordu. Fakat zenciler arasından pek az üstün uzun mesafe koşucusu ve yüzücü çıktığı da kayda değer. 1928'de Amsterdam'da maratonu kazanan El Kafi ile gerek 1960'da gerekse 1964'de Olimpiyat maratonlarında birinci gelen B.Abebe Afrikalı olmakla beraber zenci değil Hami idiler. 1920 öncesindeki devrenin en büyük yüzücüsü esmer ciltli Duke Kabanamoku Havaili idi. Afrika'nın üçüncü en kabalık ırkı olan Bantuların atletizm müsabakalarında ne derece alacaklarını halen bilmiyoruz. Watusi gibi Afrika'nın küçük fakat antropolojik tasnif bakımından ayrı topluluklar hakkında da kesin bir şey söyleyemeyiz. Fakat Afrika halklarının gittikçe hızlanan adımlarla hürriyet yolunda yürümeleri neticesinde onların gittikçe daha yüksek atletik performans seviyelerine yükselmelerini bekleyebiliriz.[16]

Siyahi atletlerin 1968 Olimpiyatlarıyla başlayan mesafe koşullarındaki üstünlüğü bugün de sürmektedir. Sprint koşularında zaten iyi olan siyahiler böylece hemen tüm dallarda üstünlük kurmuşlardır. Kenyalılar İngiliz antrenörlerin yardımıyla 'doğal avantajlarını' iyi kullanmışlardır. Yükseltide yaşayan bu sporcular sürekli olarak "ince hava" (oksijen yoğunluğu az) ortamın da kaldıklarından organizmaları oksijeni en ekonomik şekilde kullanabilecek değişikliklere maruz kalmaktadır. Dolayısıyla hem yükselti de; hem de deniz düzeyinde diğer sporculara göre bir bakıma daha şanslı olmaktadırlar.

---

[15] ERNEST, Jokl - HENNING, Frucht Adolf. "**Atletizmde Rekorların Sınırı**", Abbotempo, Berlin, 1966, s.7.

[16] **A.g.e.,** s.8.

Zemin

Koşu yüzeyinin elastik özelliği, uzun yıllar araştırma konusu olmuş ve bugün teknoloji, optimum esneme özelliğinde sentetik zeminler hazırlayabilir duruma gelmiştir. Atletizm pistlerinde dönüşlerin en iç ve en dışta koşan sporcular için farklı durum yaratmaması gerekmektedir. Eskiden klasik bir pistte 200 metre yarışın da koşan atletlerden dıştaki, içtekine oranla 0.069 saniyelik bir de avantaja sahipti. Zürich'te yapılan yeni bir pist, tüm bu özellikler gözden geçirilerek tasarlandı ve bugüne kadar 8 dünya rekoru bu pist üzerinde gerçekleştirildi.

Ayakkabı

Sporcunun yere temasını sağlayan en önemli malzemesi ayakkabısıdır. Pennsyvania Üniversitesi'nden Dr. Richard Nel son ve çalışma arkadaşları, koşu ayakkabıları üzerine uzun araştırmalar yapmışlardır. Ayakkabıların hafif oluşunun koşu ekonomisine etkileri konusundaki araştırmaların sonuçları, aslında bunun atlete çok büyük bir avantaj sağlamadığını, hafifliğin ancak uzun yol yarışmalarında önem kazandığını ortaya koymuştur.

Atletizmde kullanılan çivili ayakkabılar bir dizi araştırmalar sonunda, bu şekli almış, altındaki çivi sayısı optimum olarak saptanmış ve ağırlığı belirlenmiştir. Spor yapılan yerin görünüşünün bile sporcuyu etkileyip sonucu değiştirebileceği gözlenmiştir. Bunun en iyi örneği Zürih'teki Letziggrund Stadı'nda dünya rekorlarının peşpeşe kırılmasıdır. Yine atletizmden örnek verecek olursak, çıkış takozundan tutan, atlama sırığına, tartan pistin özelliğine ve ciritin yapısına göre rekorlar etkilenmektedir.

Sırık

1940-1962 yılları arasında sırıkla atlama dünya rekorları yalnızca 30 cm kadar yükseldi: 1982'ye kadar geçen 20 yılda ise neredeyse bir metreye varan ilerleme izlendi. Bu olguda en önemli pay şüphesiz fiberglass atlama sırıklarına aittir. Fiberglass sırıkların en önemli iki biyomekanik avantajı, daha büyük bir potansiyel enerjiyi kinetik enerjiye dönüştürebilmeleri ve sırığı daha yukardan kavrayabilme olanağı sağlamalarıdır.[17]

Sergey Bubka 5.80m'lerden aldığı dünya sırıkla yüksek atlama rekorunu salonda ve açık havada 30 defadan fazla kırarak 6.10m'nin üzerine çıkardı. Bubka bu rekorları kırarken, kullandığı sırık 30 yıl öncekilerle karşılaştırılamayacak kadar gelişmişti. Aslında boyut bakımından eski ve yeni sırıklar arasında bir fark yoktu ama 30 yıl öncesinin bükülmeyen bambu sırıklarıyla günümüzün yüksek teknolojisiyle üretilen sırıkları çok farklı

[17]Caner Açıkada – Emin Ergen, **Bilim ve Spor,** s.32

kompozit malzemelerden üretilen sırıklar hem daha sağlam hem de daha fazla bükülebildiğinden sporcuların daha fazla yükselmelerine olanak sağlıyor.[18]

Cirit

Aerodinamik çalışmaların sonucu, performansta belirgin bir artış elde edilen spor dallarından birisi de cirit atmadır. Uzun yıllar önce ciritler ağaçtan yapılırdı. 1953 yılında cirit tasarımı üzerinde çalış maya başlayan Dick Held adlı bir mühendis, alüminyumun o zamana kadar ağaçtan yapışan cirit için ideal bir madde olduğunu buldu. Nitekim 1957'den itibaren, alüminyum ciritlerle rekorlar kırılmaya başlandı. Ciritin boy ölçülerinin 1961 yılında standartlaşmasından sonra, Juris Teraud ile başlayan aerodinamik cirit tasarımı, cirit sporuna yeni bir boyut kazandırdı. Dick Held; Teraud'un başlattığı yeni tasarımla, atlete ve değişken hava koşullarına uyan aerodinamik ciriti üretti. Yeni cirit, kuyruk bölümünde daha az "drag" yaratırken, optimum açı ile fırlatılma ve havada daha uzun kalabilme özelliklerini kazandı. Buna ek olarak, yapılan bilgisayar çalışmalarıyla sağlanan optimal fırlatma açısı ve fırlatma hızı, ciritin optimal uzaklığa fırlatıla bilmesi için atletin uygulaması gereken tekniği ve kol süratini de belirlemiş olmaktaydı, Böylece teknik, önce aleti, arkasına da onu fırlatabilecek atleti yaratmış oldu. Kısa zaman içerisinde Cirit Dünya rekoru 105m'nin üzerine çıkınca, Uluslararası Atletizm Federasyonu yetkilileri, yakın gelecekte eldeki tesislerin, cirit atma için kısa geleceği güvenlik açısından yetersiz olacağı endişesiyle 1 Nisan 1986'dan geçerli olmak üzere, mevcut ciritlerin ağırlık merkezini 4 cm öne kaydırdılar. Bu kural değişikliğiyle ciritler, havadaki öne salınımlarını daha çubuk yaparak, daha kısa mesafeye düşmektedirler. Yetkililer şimdilik sahaları kurtarırken, atlet ve teknik; kurallara yenilmiş görünüyor. Ancak biyomekanikçiler yeniden işe koyularak; yeni kurallara göre yapılan ciritin daha uzağa gitmesi için en uygun çekme açısının, elden çıkış hızının ve bunlara bağlı olarak; teknik ve antrenmanın yeniden şekillenmesine çalışmaktadırlar.[19]

Biyolojik Ritmler

24 saatlik süre içinde organizmada bazı işlevler hızlı, bazıları yavaş olmaktadır. Algılama ve uyarılabilme, akşam üzeri en yüksek düzeydedir. Böbreküstü bezinin bir salgısı olan Adrenalin, birçok fonksiyonu, bu arada dolaşım ve solunumun hızlanmasını düzenleyici hormonlardandır. Rekorların akşam üstleri kırılışında bunun etkili olduğu varsayımı üzerinde durulmaktadır. Bunun dışında, biyoritm adı verilen ve fizyolojik, psikolojik yön den olumlu ve olumsuz dalgalanmalarla açıklanmaya çâlışılan ritmlerin atletik performans

---

[18] Urungu Akgül, **Bilim ve Teknik,** S.344, 1996, s.51

[19] Caner Açıkada-Emin Ergen, Bilim ve Spor, s.137

üzerindeki etkileri de tartışma konusudur. Ancak, biyoritmik düzenleme ile başarıya ulaşmaya ait kanıtlar çok zayıftır.

Şans

Şans iyi hazırlanana güler. Yeterince temel özelliği kendisinde taşımayan (kalıtsal özellikler, antrenman, beslenme vb.) sporcuların şansları gülse bile, mucize derecelere ulaşamayacakları bir gerçektir. Beamon'un yağmura yakalanmaması örneğindeki gibi, şans olgusunun varlığı az bir olasılık bile olsa, kabul edilmektedir.

Yarış Temposunu Düzenleme (Pace Making)

İskandinav ülkeleri atletizmle yakından ilgilidir. Yaz aylarında yarışma düzenleyiciler, daha çok izleyici çekmek için oldukça cazip paralarla ünlü atletleri davet etmektedirler. Bu yarışların rekorla süslenmesi ilgiyi daha da artırmaktadır: Örneğin Oslo Bislett yarışlarında, bugüne değin 10 dünya rekoru kırılmıştır ve en çok izleyici çeken yarışlardan biridir. Bu tip yarışlarda rekoru getiren önemli etkenlerden birisi ile düzenleyicilerin "tavşan" adı verilen atletlere maddi destek sağlayıp mesafe yarışlarında rekor kırabilecek potansiyeldeki ünlü atletlerin önünde koşmalarını sağlamalarıdır. Böylece, ilk turlarda hızlı bir tempo ile giden bu tavşanlar, yarışın sonuna doğru yarışmayı yorgunluktan terk etseler bile, rekor kırabilecek durumda olan ve bir hızlı tempoyu sürdürebilen ünlü atletler yarışı rekorla bitirebilmektedir. Kurallara uygun olmayan bu tempo düzenleme, hakemlerce kontrol edilememekte ve önü alınamayan bir faktör olarak gittikçe yaygınlaşmaktadır.[20]

2.3. Evrensel Diğer Faktörler

Spora Katılan İnsan Sayısının Artışı

1896 Olimpiyatına 13 ülkeden katılan 285 müsabık 50.000'i bile bulmayan bir eğitilmiş atlet topluluğu arasından seçilmişti. Oysa 1964'de Tokyo'ya 94 ülkeden gelen 10.000 atlet antrenman görmekte olan 100 milyonu aşkın bir atlet topluluğunu temsil etmekteydi. 25 yıl geçmeden bu sayı iki misline çıkacaktır. Sırf sayılara bakarak rekorların daha da gelişmesini beklememiz lazımdır. Bu gelişme müreffeh toplumlarda bilhassa bariz olacaktır. Çünkü ekonomik seviye ile atletizmde performans seviyesi umumiyetle birbirine bağlıdır. Sebebi, ortamın ve bilhassa yeterli hijyen ve diyetin ve ayrıca iyi eğitim usulleriyle teçhizatın olumlu etkisidir. Nihayet, büyük sayıda gençlerin

[20] A.g.e., s.33

antrenmana yeterli zaman verebilmeleri için bir ülkenin zengin olması lâzımdır.[21]

Yetenek Seçiminin İleri Düzeye Ulaşması

Kamuoyunun gençler arasındaki yeteneğin erkenden belirlenmesi konusunda büyük beklentileri vardır. Bu konuda uluslararası alanda yapılan araştırmalar oldukça çoktur ve sonuçları yeterince doyurucudur. Öte yandan, yeteneği belirlemek için kullanılan laboratuar testlerinin yeterince güvenilir olmadığı gözlenmektedir. Yeteneğin sahada, salonda özel testlerle saptanmasının daha doğru olacağı, bunun ise yaş gruplarına uygun ve üzerinde özel olarak çalışılmış yöntemlerle gerçekleştirileceği düşüncesi yaygındır.

Sporda yeteneğin, çok erken yaşlarda, düşük değerli kriterlerle seçiminin riskli olduğu, bunun ise yeteneği tam belirlenemezse çocuğun bir bakıma harcanmasına yol açacağı düşünülmektedir. Bu gün için araştırmalar sporda en iyi motivasyonun gençler için spor aktivitelerinin iyi bir şekilde organizasyonu ile gerçekleştirileceğini ortaya koymaktadır. Antrenmanın kalitesi de belirleyici bir faktördür. Bilimsel çalışmalar genel olarak, antrenman programlarında çalışma basamaklarının, çalışma şekillerinin ve yeni motivasyon kriterlerinin az kullanımına, açıklık getirmiştir.[22]

Antrenman Metotlarının Gelişmesi

Günümüz sporunda antrenmanın düzenlenmeye başlanması, 1950'li yılların sonunda, Sovyet antrenman bilimci L.Matveyev'le birlikte başlar. Ancak günümüz kavramında detaylı ele alınışı ve planlanması, 1970'li yıllarda daha yoğun bir şekilde gelişir. Bu gelişmeler de, 1968 Meksiko Olimpiyat Oyunlarının 2200 metre yükseklikte yapılması; sporda iddialı birçok ülkeyi, yükseltinin etkilerini araştırmak ve bunları uygulamaya aktararak performansta başarıyı yakalamak için bilim adamlarını spora çekmeleriyle başlar. Kimi bilim adamı yüksekliğin fizyolojisine, kimisi hava sürtünmesi ve teknik ile kullanılan malzemeye yoğunlaşır. Bu şekilde başlayan yoğun çalışmalar, sporcuların daha başarılı olmada etkili olabileceği tahmin edilen her bilim dalına uzanır. Bunun doğal sonucu olarak günümüz antrenman teori ve metodolojisinin, anatomi, fizyoloji, biyomekanik, istatistik, ölçme ve değerlendirme, spor hekimliği, psikoloji, beceri öğrenimi, pedagoji, beslenme, tarih, sosyoloji, biyokimya ve kinantropometri gibi birçok bilim dalından bilgi dağarcığını oluşturduğunu görmekteyiz.

---

[21] ERNEST – HENNING**, Frucht Adolf**, s.4

[22] Caner Açıkada-Emin Ergen, **Bilim ve Spor**, s.11

Son yıllarda sporda ulaşılan rekorlar ve insanın zaman zaman çok zor koşullarda gösterdiği olağanüstü başarılar, akıllara durgunluk verecek boyutlara ulaşmıştır.

Son yıllarda giderek yoğunlaşan bir şekilde antrenör ve sporcuların performanslarını daha ileriye götürebilmek için "daha kuvvetli, süratli ve dayanıklı" olma arayışları, sporda yeni bir takım yaklaşımları zorunlu kılmıştır. Bu arayışların sonucu olarak kuvvetlenme, süratlenme de daha dayanıklı olmak için arayışların önemli bir kısmı, sahalar da değil de laboratuarlarda araştırılıp, sonra spora aktarılmaya başlanmıştır. Ve buna bağlı başarı sağlanan bir kısım spor dallarında, benzer laboratuar ve araştırma olanakları bulunmayan ülkeler, başarılı olma şanslarını yitirmişler ve geride kalmaya mahkum edilmişlerdir. [23]

Antrenörlerin Nitelikleri

Dünya üzerinde yapılan bütün spor araştırmalarının sonuçları antrenörün daha üst düzeyde bilgilenmesini ve bunu sporcuya uygulamasını amaçlamaktadır. Örneğin önceleri çok yoğun şiddet ve kapsamdaki antrenmanlarla başarılı olunabileceği düşüncesi yaygındı. 1970'lerdeki rekorlara göz atacak olursak Avusturalya'lı Derek Clayton, İngiliz David Bedford haftalık 320 km'yi bulan antrenmanlarla bu rekorlara ulaşabilmekteydiler. Ancak ciddi sakatlıklara yol açan bu tip çalışmalar onların spor yaşamlarını erken noktalamalarına neden oldu. Sonraki yıllarda haftalık 200 km'lik çalışmaların, eğer yeterli düzen ve şiddette yapılırsa, pekala koşu performansını arttırabildiği gözlendi. Şimdi spor hekimliği konularının, travmatoloji bilgilerinin spora uygulanışı düzenli sağlık kontrolleri, antrenman ve yarışma sırasında tıbbi öneri ve yardımlar da rekorları ileri götüren faktörlerdir.[24]

Hangi spor dalında ve hangi amaçla olursa olsun, sporcu eğitiminin ve sporda başarının en büyük mimarı antrenörlerdir.[25] Antrenörler bireyin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarıp geliştirmeyi, doğal dinamizmini ve dış çevreye karşı olumlu tepki göstermesinin sağlanmasını amaçlayan sürekli ve topluca etkinlikler biçiminde tanımlanan eğitimin bir uygulayıcısıdır.[26]

Beslenme

Pist ve açık havada yapılan atletizm dalları bir dizi olayı kucaklar ve bunların hepsinde, genetik potansiyel sadece yoğun ve istikrarlı bir antrenmanla gerçekleştirilebilir. Kalıtımsal özellikler ve eğitim programları çeşitli olaylarda

---

[23] Caner Açıkada, **Bilim ve Teknik,** s.44

[24] Caner Açıkada-Emin Ergen, **Bilim ve Spor,** s.12

[25] Cemali Çankaya, **Sporda Başarı Kıstasları,** Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstütisü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.117

[26] Mehmet Göral - Ahmet Korkut Yapıcı, Hürmüz Koç, **Antrenör Eğitimi,** DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S.2 Kütahya, 1999, s.3-12

çok farklı olmakla beraber, bunların hepsi, eğer başarıya ulaşılmak isteniyorsa, yeterli beslenme desteği gerektirir.

Antrenman yapan sporcunun birincil gereksinimi, antrenman yükünün gerektirdiği ilave beslenme talebini karşılayan çok iyi dengelenmiş bir komple beslenme diyetini uygulamasıdır. Alınan enerjinin, planlanmış kilo düşürmenin gerekli olduğu durumlar dışında, vücut ağırlığının korunması için yeterli enerji alımı olmalıdır. Hem güçlü hem de dayanıklı atletler için, yüksek karbonhidratlı diyet (şeker ve nişasta içeren karbonhidrat bakımından zengin bir dizi sıvı ve katı karbonhidratın % 60'ı veya daha fazlası, yoğun antrenmanın günlük esasta sürdürülmesini sağlayacaktır. Ağır antrenmanda bulunan atletin adale büyümesi ve onarımı için artan ölçüde protein talebi ve büyümekte olan atletin de artan ölçüde enerji ve protein talebi olur. Artan gereksinimler, eğer alınan enerji yeterli ise, çok iyi seçilmiş diyet ile karşılanabilir.

Mevcut kanıtlarda, erkek atletlerin gereksinimlerini karşılayan bir diyetin tüketilmesinde bayan atletlere göre genel olarak daha başarılı oldukları varsayılmaktadır. Bayan atletlerden bazılarının aldığı enerjinin düşük olması, karbonhidrat ve bazı düşük besleyicilerin alımının yetersiz olmasına yol alabilir. Çevresel kısıtlamalar veya kültürel faktörlerden dolayı tüm besleyici maddeleri yeterince alamamak gibi bir sorunla karşılaşan atletlerin ek beslenmeye ve eğitim desteğine gereksinimi olabilir.

Mikro besin maddeleri içinde, özellikle büyümekte olanlar ve vücuttaki yağ muhtevasının düşük seviyelerde tutulduğu dayanıklılık gerektiren olaylarda yarışan tüm kadın atletler için kalsiyum ve demire özel dikkat gösterilmesi gereklidir. Antrenmanın enerji talebini karşılayan bol çeşitli diyet, çoğu atletler için antioksidanlar dahil tüm mikro besin maddelerinin yeterli miktarlarda temin edilmesini sağlar. Adetleri düzenli olmayan kadınların kemik sağlığına özel dikkat etmesi gereklidir ve bu kadınların yeterince diyet kalsiyumu alması gerekir. Aşırı besin gereklilikleri veya besin sorunları olan atletlerin, bireysel değerlendirmeye tabi tutulması ve sporla ilgili beslenme uzmanlarının danışmanlığına başvurulması gereklidir.

Belirtilen besleyici "ergogencaid"lerin çok iyi antrenmanlı, çok iyi beslenen bireylerde fiziksel performansı güçlendirdiği görülmese de, bazı bilimsel kanıtlar, kafein, kreatin ve sodyum bikarbonat gibi çeşitli maddelerin "ergogenic" etkisini desteklemektedir. Bunların özgül atletizm olaylarını güçlendirme potansiyelinin değerlendirilmesi için ilave araştırma gerekir. Aşırı antrenman - uzun süreli yorgunluk ve fazla antrenmanın yol açtığı performans düşüklüğü, giderek daha fazla yaygınlaşmaktadır. Toplam enerji alımlarının ve özellikle karbonhidrattan sağlanan enerjinin yetersiz olması, bunu arttıran faktörler olabilir. Uzun süreli antrenman sırasında merkezi yorgunluk olabilir ve

karbonhidrat ilavesi, adale metabolizması üzerindeki etkilerin yanı sıra merkezi yorgunlukta azalma sağlayabilir. Düşük seviyelerde su kaybı bile performansı düşürebilir. Daha ciddi seviyelerde su kaybı ise, sağlığı tehlikeye sokabilir. Sıcak ve nemli ortamlarda yarışan atletlerin, uygun hava koşullarında hazırlanması ve ayrıca, yeterince sıvı gıda alması gereklidir. Antrenman ve müsabaka sırasında kullanılacak en etkili meşrubatlar, karbonhidrat /yaklaşık % b-8/ ve özellikle sodyum olmak üzere, elektrolitler ihtiva eder. Bu, su kaybının etkilerine duyarlı olan çocuklar ve büyümekte olan atletler için özellikle önemlidir. İyi beslenme atletik başarıyı veya sağlığın iyi olmasını garanti etmemekle beraber, o olmaksızın, performans gerçekleştirilemeyeceği gibi, sağlığın devamı da sağlanamaz.[27]

[27] Caner Açıkada ve Ark., Atletizm ve Beslenme, Ankara, 1996, s.17

SONUÇ

Uluslararası alanda durmadan yayılan ve büyük ilgi gören atletizm, dünyada milyonlarca amatör uygulayıcısı ve seyircisi olan bir spor branşıdır. Gelişmiş ülkelerde ve ülkemizde bu ilgi atletizmi okullara ve kulüplere taşıyarak yaşamın bir parçası haline getirmiştir. Atletizm yarışma disiplinlerinde özellikle yürüyüş ve koşular yapılması kolay ve zevkli dallardır.

Atletizm, fizyolojik, psikolojik, sosyal, fiziki ve pedagojik değerleri ile yediden yetmişe herkesin branşı haline gelmiştir. Dünyanın değişik ülkelerinde farklı ekollere sahip olan atletizmde hedef zirveye ulaşmak ve bu başarıyı devam ettirmektir. Yaptığımız bu çalışmada dereceler her yıl iyiye gitmiş, inanılması güç olan rekorlar kırılmıştır. Bu başarıya ulaşıp ve başarıyı devam ettiren atletlere baktığımızda bilimsel olarak hazırlanmış programlar ışığında yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Çünkü diğer bilimlerde olduğu gibi spor bilimlerinde de başarıya ulaşmak için iyi seçilmiş bilimsel yolla yani düzenli olarak yapılan antrenmanlarla mümkündür.

Olimpiyat oyunları, spor sayesinde barışçıl rekabeti oluşturmak için dünya gençliğine sunulmuş, herhangi bir dil sorunu ve engeli tanımadan kitleleri kolayca birbirine yaklaştıran ve kişideki sosyal değerleri geliştiren en etkili araç olmuştur.

Baron Pierre de Coubertin “Olimpiyatlardaki en önemli unsur kazanmak değil katılmaktır. Yaşamdaki en önemli unsur zafer değil, mücadeledir. Önemli olan birinci gelmek değil, sonuna kadar savaşabilmektir...” der. Coubertin’in soylu bir 19.Asır düşünürü olarak bir yerde uyguladığı yukarıdaki bu çekici sözleri, modern olimpiyatların temel felsefesi olarak kabul edilmiştir. Eski olimpiyatlarda olduğu gibi, modern olimpiyatlarda da yarışan sporcunun rüyası ve amaçları katılmak ve sonuna kadar mücadele etmekle beraber daima birinci olmaktır.

Olimpiyat oyunları çeşitli dallarda yarışan onbinlerce sporcu için sportif başarının doruk noktasıdır. Modern olimpiyatların çekirdeği durumunda olan atletizm’de 24 erkek, 20 bayan farklı yarışma disiplini ile oyunların ağırlık noktasını teşkil etmiş ve ön plana çıkmıştır.

1896-2000 yılları arasında düzenlenen modern olimpiyat oyunlarına baktığımızda yapılan dereceler, kırılan rekorlar ve ülkelerin başarıları gibi teknik konular olimpizm felsefesi ile bütünleşerek yarışma disiplinlerinde olimpiyat rekorlarının çabuk el değiştirmesinde ve ilerlemesinde de şu faktörlerin etkili olduğu görülmektedir.

Bilim; spora sağlayabileceği katkıların anlaşılmasıyla spor hekimliği, biomühendislik, biomekanik, kinesyoloji, egzersiz fiyolojisi, egzersiz biokimyası, spor psikolojisi gibi bilim dallarının getirdiği yararlar ve kazandırdığı bilgiler insanlara hızlı, daha güçlü olmanın yollarını öğretmiştir.

Yüksek irtifa antrenmanları; atletizmin bazı yarışma disiplinlerinde yararlı sonuçlar vermiş ve çekici rekor gelişimi sağlamıştır.

Rüzgar; vücudun hareket ettirilmesi için gerekli enerjinin bir kısmı hava direncinin yenilmesinde kullanıldığı için birçok atlet sıkı şort (tayt) ve tüm vücudu saran sıkı giysiler giyerek aerodinamik bir yapı kazanmaya ve hava direncini yenmeye çalışmışlardır.

Mevsim; fizyolojik ve psikolojik reaksiyonlar çevre şartları ile yakından ilgilidir. Olimpiyat oyunlarının yaz aylarına rastlaması bu aylarda ultraviole ışınlarının daha yoğun gelmesi organizmayı uyarmakta ve uygun hava şartları atletlere yardımcı olmaktadır.

Ekolojik-Coğrafik Özellikler; Sporun toplumsal yaşamın yansıması olduğu açık olarak görülmüş, siyahlara sportif başarı ile sosyal yükselme şansları olduğu hissettirilmiştir. Deneysel gözlemlerde siyah ırkın atletizmde en verimli ırk olduğu ve de yükseltide yaşayan Kenya'lı, Tanzanyalı ve Etopyalı atletlerin aldığı başarılı sonuçların uygun coğrafi şartlarını iyi kullanabilmiş olmalarında yatmaktadır.

Teknoloji; yeni spor malzemelerinin kullanıma girmesi, toprak pistlerin yerini tartan pistlerin alması, spor ayakkabılarının mükemmel hale gelmesi, sırık, cirit, disk, çıkış takozu gibi aletlerdeki yapısal değişiklikler foto finiş ve yeni elektronik ölçüm aletlerinin daha detaylı rekor tespitine imkan vermesi rekorların gelişmesini bir bakıma kolaylaştırmaktadır.

Tempo düzenleme; olimpiyatlarda ve uluslararası atletizm yarışmalarında ortaya konan bir oyuna tüm dünya seyirci kalmakta, önleyici bir çare bulamamaktadır. Bu oyun "Tavşan" adı verilen atletlerin yarış temposunu diledikleri şekilde yükseltmesi ve diğer atletleri yorarak onları yarış dışı bırakması şeklinde oynanmaktadır. Yarışmada tempoyu çok yükselten tavşanlar daha sonra yarışı terk etmekte, bu tempoya ayak uydurabilen takım arkadaşlarının rekora gitmesine yardımcı olmaktadırlar.

Sporcu sayısı; ülkeler sporun çok etkili bir propaganda aracı olduğunu anlamış ve geniş kitleleri spor yapmaya teşvik etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda spor kulüplerinin ve spor yapan insanların sayısında olağanüstü bir artış ortaya çıkmıştır. Katılanların sayısı arttıkça yeteneklerin bulunması ihtimali de çoğalmış ve derecelerin ilerlemesinde rol oynamıştır.

Antrenman metodu; Sürekli rekor artışının bir nedeni de antrenman yöntemlerindeki değişimin ve gelişimin yüksek antrenman yükü ile bağlanmasının doğal sonucudur.

Antrenör; sporcu eğitiminin ve sporda başarının en büyük mimarı antrenörlerdir. Antrenörün daha üst düzeyde bilgilenmesi ve bunu sporcuya uygulaması rekorların kırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Beslenme; iyi beslenme ve düzenli fiziksel egzersiz sporcunun iyi olma duygusunu ve tüm günlük aktivitelerdeki performansını geliştirmekte, yarışmalara katılan sporcuların enerji alımı yeterli ve fiziksel aktivite düzeyi ile uyumlu olmaktadır. Ancak, iyi beslenme atletik başarıyı veya sağlığın iyi olmasını garanti etmemekle beraber, o olmaksızın, performans gerçekleştirilemeyeceği gibi, sağlığın devamının da sağlanamayacağı görüşü beslenme hakkında daha fazla araştırma yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Atletizm branşında saydığımız bu faktörlerin bir araya gelmesi, bilimsel olarak hazırlanmış programlar çerçevesinde yarışlara hazırlanılması ve spor teknolojisinin gelişimi de bunlara eklendiğinde olimpiyat oyunlarındaki rekor derecelerinin daha yükseğe çekilmesi beklenilmektedir.

KAYNAKLAR

1. AÇIKADA, Caner - ERGEN, Emin. **Bilim ve Spor**.
2. -------, ve ARK., **Atletizm ve Beslenme**, Ankara, 1996.
3. -------, **Bilim ve Teknik**, 1994, S.316.
4. AKGÜL, Urungu. **Dünden Bugüne Olimpia'dan Atlanta'ya Olimpiyatlar**. Bilim ve Teknik, S.344, 1997.
5. ATHLETICS 1997, **The International Track-Field Annual**.
6. AUGUST, K.: **Sporda İnsanın Sınırları**, (Çev.: KONUKMAN, F.) Atletizm Bilim ve Teknoloji Dergisi, 1995, S.17.
7. COUBERTIN, Baron pierre de. **Olimpia-Berlin Koşucularına** T.S.K. Yayınları, Ankara, S.6, 1936.
8. -------, - PHILEMON, T.: **The Olympic Games of 1986**. International Olympic Games in Under The Presidency of Prince, Costantine of Greece, 1896.
9. -------, **Rekor**, Olimpik Akademi Dergisi, I/II, 1993.
10. ÇANKAYA, Cemali. **Sporda Başarı Kıstasları**, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
11. ERDEM, Sinan. **Seoul Olimpiyat Oyunlarında Fair-Play**, T.M.O.K. Dergisi, S.73, 1988.
12. ERDEMLİ, Atilla. **İnsan, Spor ve Olimpizm**, İstanbul, 1996.
13. -------, **Olimpiyat Oyunları**, Maya Yayıncılık, İstanbul, 1991.
14. ERNEST, Jokl - ESPY, R., **The Politics of the Olimpics Games**, University of California Press, Los Angeles, 1990.
15. GÖRAL, Mehmet -YAPICI, Ahmet Korkut – KOÇ, Hürmüz. **Antrenör Eğitimi**, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S.2, 1999.
16. HENNING, Fructh Adolf. **"Atletizmde Rekorların Sınırı",** Abbotempo , 1966.
17. KALYON, Tunç Alp. **Spor Hekimliği**, Ankara, 1990.
18. ŞENESEN, Ümit. **Kısa ve Orta Mesafe Koşularında Olimpiyat Derecelerinin İstatistikle İncelenmesi**, Türkiye ve Olimpiyat Sempozyumu, 1994.